Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
Аҟәа 2013

ШАМИЛ ҨЛИА

ИҨЫМҬАҚӘА

Х-томкны

1-тәи атом

Аԥҳәыҵшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа 2013

ББК 84 (5Абх) 6-44
Ҧ 70

Шамил Ҧлиа.
Ҧ 70 Иҩымҭақәа х-томкны. 1-тәи атом.
Аԥҳәынҭшәҟәтыжьырҭа. Аҟәа, 2013. – 400 д.

Шамиль Ҧлиа иҩымҭақәа реизга 1-тәи атом ианылеит иажәеинраалақәеи иантҵамҭақәеи.

ББК 84 (5Абх) 6-44

© Ҧлиа, Ш. Хә., 2013
© Аԥҳәынҭшәҟәтыжьырҭа, 2013

АЖӘЕИНРААЛАҚӘА

СЫМХЫ

Зегьы рыла,
Нап удкыла,
Сухылаԥшуеит са сымхы.
Ула сыҟоуп,
Уи азыҳәоуп,
Са сызныҟәо
Сԥаха схы.
Са суцәаашьом,
Сыхгьы ҟәнысшьом,
Уа узы исылшо рацәаҙоуп.
Мышк бжьамырҙкәа,
Иаамҭам мҳәакәа,
Аусура уҟны саҿҙоуп.

Иаапынроума,
Ма иԥхынроума,
Иҟасҭаша ара интҷәаҙом.
Зны улаҵатәуп,
Зны урашәатәуп...
Аха сгәамҭуа субаҙом.
Ушныҟәызго
Еиԥш
Усҧыло,
Саннықәуго цәгьа сыччоит,
Уажә ҭагалан,
Барақьаҵла
Ҽаԥра беиала сурчоит.
Нас сухгәамҭны,
Ус суԥыртцны,
Ҷьара сцома са сымхы.
Ула сыҟоуп,
Уи азыҳәоуп,
Са сызныҟәо
Сԥаха схы.

1959

АШЬХА ЗЫХЬҚӘА

Ашәа шәзысҳәоит
сышьха зыхьқәа,
Сышьха зыхьқәа
кыр иаԥсоу.
Ачча-ччаҳәа
еилаччо зшәахқәа,
Шәара шәоуми
сыԥсы злоу.
Ма имш бзиаз,
имшы цәгьоума
Хәашьра шәықәым
шәарҭ бзанҭык.
Шәара ишәеиԥшу
цьара иубашам,
Ас иубашам
даҽеа зык.

1958

АҨЫНЧРАЗ АШӘА

Амра ҟаԥшьза амшын ихгылаз
Ироу ашәахәа,
Зшоура хҿып ҳәа уаҳа иҟамыз
Ицәоит иҭахәхәа.
Абаҳчара, аҟәара аҿаԥхьа,
Снытцалеит сара,
Сгәы зыдхало лааира саԥхьа,
Исҭахны лбара…
Насыԥ змаз ҳажәѡа еибаҳҭан
Ҳнавалт аҟәара,
Ҳзеибабом, агәырґьа ҳхалан,
Ҳѡыцьагь ҳазхара.
Ҳара ҳаҙәым, насыԥ змоу
Араҟа ирацәаѡуп,
Гәырґьарала са сызлоу
Рзыҳәа сшәаҳәаѡуп.
Гәыҟаҭцагоуп хәылԥазыла
Абаҳчаҿ еилаԥьцьо,
Арԥар, аҙґаб еилагыла
Игәырґьо ианшәаҳәо!
Ԛ-ҿаѡрак шықәсык иаазрыхуа
Дызбауеит ара.
Арахә ааҙаѡ ишьа илԥхо,
Ицны иаҟара.
Лыхцәы шьқьыруа аҙґаб еиқәа
Лыблагә ҭыԥхауа,
Дрылагылоуп ахәычқәа
Амѡа дырбауа.
Аҭаҳмадагь аҿар дрылоуп
Ихҭырԥа ихаҭа,
Иажәра ихашҭит, игәы ҿыцзоуп,
Далаччо иԥаҭа.
Ҳара ҳҭынчреи, ҳгәырґьа нхареи
Бзиа иаабоит зегьы,
Ҳаиашьареи ҳаиѡызареи
Изеилагом аҙәгьы!

1953

АУСУРА ҨЫЦ АЗЫ АШӘА

Ишьҭышәх,
апоетцәа, шәкаламқәа,
Ашәа ҳзышәҳәа—
ԥхьа инеиуа аҽар!
Ижәбома, аҕьараҳәа
еилымшәо ҳажәԝахырқәа,
Акоммунисттә бригадақәа
еиҽаҳкааит абар.
Имаҷым ҳазхысхьоу
ҳара аҭагәҭасра
Амла, ахьҭа
ҳаргәамтцхьан акыр.
Аха ҳнеиуан
иаҳмыхьуа еиласра
Ленин ипартиа
иарҙрыжәыз аҽар.
Иахьа ҳазхьымзо
аԥсабараҽы акыћам –
Адгьыл,
ажәԝан,
амза,
амшын.
Згәы амца ҭыхауа
ԥхьацара иашьҭам,
Дыћазар ҳишьҭам,
уи ҳаизԥшым.
Ҳнапаҽы иаагоит
аԥсабара ҳагәылсны.
Аҽыц усқәа —
ҳарҭ иааҳарԥшуеит.
Ҳагәқәа еилартәоуп
Ацыр еиԥш ҷьаракны,
Ҳаҕацәа иахьырбо
рыцқәа еиханакшуеит.

Лакәны иумаҳацзар
цьара иуаҳахьоума,
Убла неиқәҟәысыр
аҽеапсахуа адунеи,
Унаҳәны уаапшаанӡа
уапҳьа акгьы ахьгыламыз,
Аҩнеихагылақәа
шгылоу умбои.
Ҳалтцшәа ласны –
ишьҭытцуеит есааира,
Пхьаҟа ҳнеиуеит ҳаицлабуа,
иҟалома ҳаитцахар.
Акоммунисттә цьа бригадақәа
ҭбаахоит есааира,
Аиааира дуқәа
ҳгәы иҭоуп имцаха.
Амра шеишеиуа
хыхь иаҳхагылоуп,
Кремльтәи амра
изқәым ҭашәара.
Уи азыҳәан ҳхы-ҳапсы
ҳамеигӡо ҳгылоуп,
Уи ауп амҩа ҳақәызтцо —
уи ҳааӡоит ҳара.
Шәшәаҳәа апоетцәа —
шәшәаҳәа, ари лакәым,
Шәшәаҳәа,
шәшәаҳәа,
шәшәаҳәа!
Адунеи иадыруаз
Еилшәара шҳақәым —
Еилшәара шҳақәым —
адунеи иашәырҳа!

1959

АПОЕТИ АԥХЬАҨИ

— Ага абаҳчаҷ
тәарҭак уқәтәоуп,
егьаараны узбар.
Избоит цьара
хәыцрак умоуп,
Иҟамлои иуҳәар?
— Узласыхәашеи —
са споетуп,
Апсабара сазшәаҳәоит.
Ага, ашьха,
амра, амза,
Амшын, ажәҩан —
сгәы ҟартцоит.
— Уара, ииашоуп —
упоетуп,
Апсабара уазшәаҳәоит.
Апсабара
даара иԥшʒароуп,
Уи атҵаргьы
азшәаҳәоит.
Аʒәым-ҩыцьам
апоетцәа
Апсабара ʒәырҩы
азшәаҳәоит —
уи аԥхьаҩцәа
Бзиа иаадыруеит,
аха уʒырҩы!
Уҩагыланы иҟамлари
Инеитцухыр ушьапы.
Унеиааир
иумбари
Апсабара зку анапы.
Уахгьы-ҿынгьы
тәамҩахә мукәа,

Аԥсабара знапаҿы
    иаазго рзыҳәа
    ашәа мҳәакәа
Узлатәоузеи аҟәараҿы.
Унеины игәаҭ аколнхара,
Ақыҭанхамҩа ишазҳауа.
Урҭ ирхылтцуа
    рашәа хаара,
Уашәа арҿыхап
    иԥыруа.
Жәлар русура уалагыла
Жәлар рус аз умшәаҳәар,
Усҟан иалшоит
    умацара
Аҟәара ушыҟәтәоу
    уаанхаҙар.

1958

АУНИВЕРСИТЕТ

Изалшом Қарҭ, – аҳҭнықалақь сааины,
Ҭынч усымбакәа, снықәгьежьны сцарц.
Ууада ҭбаатыцәқәа, снарԥныс-аарԥнысны,
Убаҳчара снытцаланы, уҵыхь снамхәарц.

Сшыццакуаз адыруазшәа, атрамваи сама,
Ахәхәа-ғьғьаҳәа ишԥеиуаз, иасуа атцәтцәа,
Аанҷасха амҭакәа, ари уажә избама!
Слалбаапан, ушҭахь, сҷынасхеит
сгәырғьатцәа.

Ана-ара гәып-гәыпла, аҷар еилагылоуп,
Еибамдырц еибадыруеит, аамҭа баша
ицауам,
Пытԥык ишәтылаҳау, убаҳчара итцоуп.
Еижәхысланы ушҭа иҭало,ртцыхәа
ԥтцәауам.

Еибарԥны рапхьа иаасыдибаҳәалаз,
Иахыццакуа иазтцааит сахьынтәааз,
сзакәу.

Снахыҽхәан инарасҳәеит араҟа
сшапшәымаз,
Ари амԥа сшанысхьоу, амԥа уажәы изқәу.

Инеихәапш-ааихәапшын, нас
инасыкәрыпсеит
Азтцаарақәа, астудент ԥстазара иазку,
Ауниверситет, астудентра шыбзиоу
нарасҳәеит,
Аха аашьаԥ изыҳәа, алеишәа шыцәгьоу!

Уажәы араҟа иахьсыхәапшуа,
сшьыцрымго иҟам,

Аха мап, са сакәым, ишьыцгатәу дара
роуп,
Астудент цстазара иацызго еакыћам,
Апстазара ахы ахьытцытцуа, иахьеилашуа
ароуп.

1956

* * *

Абар иахьа слеи-ҩеиуа
абаҳчара сытцоуп,
Зегьы сылапш рыдхалоит,
исзымбо сгәазхара.
Атәарҭақәа акакала
снарықәтәарц сгәы иҭоуп,
Хәышықәса срықәтәаны
иахьыстцауаз атцара.
Араҟоуп рапхьа
сахьалага астудентра,
Апоезиа ахьсызцәырҭыз,
сцәа-сжьы рпхауа.
Ароуп рапхьа сымш
иахьеилалгаз стынчра,
Сахьгылаз агәырґьаратә
лаґырʒ сҽарбауа.
Абзиабара ушаргәырґьо еипш,
знызынла уартцәыуоит,
Игәырпшаагоуп, ирхәыцгоуп,
иунаҭоит агәырҩа.
Ҳшеипырҭыз араҟа
арҭ ашәҭқәа шаҳаҭуп,
Лтцара далга, лқыҭахь
данцоз рцаҩра.
Аамҭа уиаахыс
акыр цахьазар,
Илдыруаз лыбзиабара
Сгәатцаҿ иштцәаху.
Дхараз лара,
дхараз аҭаххар,
Иснаҭоит амч-лшара
лсахьа сыбла иху.

1956

ҲАМҨА АКОУП

Тҧа змам аҧызцәа
иахьа адгьыл ҽыцқәа
шьҭырхуеит.
Тҧа змам аҧызцәа
аргылара ҽыцқәа рчаԥоит.
Уареи сареи, сҧыза,
абџьар шьҭыхны,
Иахьа ҳҧызцәа
рҭынч нхара ҳахьчоит.
Ацәгьеи абзиеи
ҳамҧахь иаҳԥылоит,
Аха гәамҭрак ҳамам,
акгьы ҳацәшәом,
Ҳаԥсадгьыл ҳазгәдууп,
ҳхы-ҳаԥсы ахҭнаҳҭоит,
Ҳаԥсадгьыл аҽаԥхьа
хьымӡг аагом!
Ҳарҭ ҳаӡәыкны,
Ҳажәҧа еибыҭоуп,
Ҳажәа, ҳхәыцра,
Ҳус акоуп.
Иахьа ҳҧызцәа
рҭынч нхара ҳахьчозар,
Уаҭәы адгьыл ҽыцқәа
рышьҭыхра ҳазкуп.

1956

СУАЛԥШЬА

Атԥх лашьца уагәылпԥшны
уапҳьа игылоу дубомызт,
Ажәԥан еимаԥ-еиматԥәаны
аԥәаршԥы кыдтԥәаны ицауан.
Абатареиа ҭынчын,
аҙәы ишьҭыбжь уаҳауамызт,
Сахьышьҭаз,
Ахәыцра лашараԥәа
ааины исхатәауан:
— Сани саби иахьа
уажәраанҙа
Иаԥын сааҙара,
исылрхуан ауаԥра.
Саргьы аҙәы ҳәа схы сыԥхьаҙомызт,
Схәыҷын, уахгьы-еынгьы
саԥын азҳара.
Сзааҙоз реиԥш
саргьы сахыццакуан,
Аҙәыҳәа сзырҳәо,
суаԥны сҟаларц.
Абар, уи аамҭа
шьҭа сахьҭагылоу,
Сыԥсадгьыл сыԥхьеит
аҳәаақәа сыхьчарц.
Снапаԥы иснаҭеит,
сгәараганы абԥьар,
Аҙәыҳәа срылагылоуп
зыгәра гоу аԥар.
Ахымца дасырбылп,
сыԥсеиԥш избо Сыԥсадгьыл
Аҳәаақәа еилеигарц
аҙәыр иҭаххар.

1956

РАԥХЬАТӘИ АУРОК

Ахәыҷ раԥхьа акласс даныԝнало
Еиԥш, ианас аҭәҭәа,
Исҳәо сҽамшәо, сыбла схаччо
Снарылагылт аҭаԝцәа.
Игәырғьахәха рыԥсҭазара
Иахьырхырго аҽар,
Иахьацыртцо рымч-рылшара
Иалшом ак сымҳәар.
Сара сгәырғьо аброуп раԥхьа
Сахьалага аҭара,
Уажә итәоу реиԥш ахәычқәа сҽаԥхьа
Стәан иац саргь ара.
Урҭ зегь ааины сыбла ихгыло
Избоит сыхәчра,
Убри азыҳәоуп исҳәо сҽамшәо
Сзыԥкалаз сара!
Сгәырғьа иамам ҭыхәаԥтцәара,
Иацлоит аԥкара,
Избан акәзар сымч-сылшара
Азкуп артԝара.

1954

«АҽԥЫШӘАРА»

Илоуҵаз
    ааурыхуеит ҭагалан,
Ԥҳалба дабаҟоу,
    латҵан дубаҙом?
Деитҵыхны дыԛәуп
    аҩы дҭанагалан,
Илаԛәа ҟәбарҙа
    иҽы аказҳәаҙом.
Ихьзеи Ԥҳалба
    асас диҭазма?
Дзыкҽоузеи ас аҩны?
Апхашьараз даха ижәыма
Деиҟәызжәашаз уи аҩы!
Сасра инеиуеи,
    сас дызҭоуи,
Зхы ҳаҭыр ақәызҵо ауаҩы,
Дахьгылоуи
    ма дахьтәоуи
Уигьы иҽеиҭом ас аҩы.
Аха араҟа
Ԥҳалба ихала
Ихы иазиуз ауп ари.
Дизымныҟәеит
    уи аҙә ҕала,
Ишыҟалазгьы ҳамҳәари:
Хәылпазык азы
Ԥҳалба иашҭа
Ҽыуаҩык дҭалан дҽырпо,
Иҳәеит ачара шиуа Кәасҭа
Иабхәараа аапхьан
    жәлары ирбо.
Ари Ԥҳалба
    цәгьа даргәырҕеит,
Чарауроуп ҳәа аниаҳа,
Нас иҭаацәа инрыдиҵеит

Ихәы еилартцарц уаха еиҳа,
Итаацәа рзын
    иажәа закәануп.
Илакҭа цәгьа уажәы ирбом,
Аха диԥҳәысуп,
    ма уи дианупҳәа — ажәак
    иҟны ирызҳәаӡом.
Аишәа чара имацара,
Иандырхиа
    уи днахатәеит,
Уаха иԥишәоит имч-лшара,
Цытк изымжәыр —
    дыԥхашьеит!
Пҳал дук азна
    аҩы ԥхеиԥхеиуа
Иаԥхьа игылоуп еилашуа,
Ихала инаҳауа,
    ихала ижәуа,
Зны дҟәындҟәындуа,
    ажәа ҳәо, —
Пшьба-пшьбала,
    нас хәба-хәбала
Дгылан атәацақәа аԥтцо,
Ас ачара иҽешазыҟаитцоз
Итаацәа ангыла шьыжьымтан
 Аԥҳал аршәааҳәа
    атыршә иасуаз
Иватцан тцаҟа дышьтан.

1959

АҬЦХ КАСПИА АҔӘАРАҨЫ

Аԥсаа мҩыхац, аԥсабара
Ацәа иалоуп иҵахәхәа.
Игароушәа амза агара,
Каспиа ихыршәлоуп ашәахәа.

Ацәқәырԥақәа еишьҭагыла,
Ианаҧықәсуа аҟәара,
Угәы дырҧыхоит зегь рыла,
Ахаҳәра ианаалго ахьара.

1956

Н. ЛАКОБА ИПАТРЕҴ

Ацәыргақәтца сахьыѡналаз,
Сылапҵш надхалеит атҙы.
Садырсызшәа уа сахьгылаз,
Хәыцрак саашьҭнахт сытҟәаны

Ибла сҟәигом, блатцарыла
Атҙы аҟнытәи дысҷапҵшуеит.
Анаҵьалбеит акры иҳәарыма,
Дцәажәашашәа сгәы иабоит.

1959

ДМИТРИ ГӘЛИА УАХЬ

Сыбла схаччоит ухьӡ анысҳәо,
Сгәатҵа иҭалоит сырԥхауа,
Саҟара сыцны сгәырґьа-гәырґьо
Жәԥада схалоит хыхь сԥыруа.
Дмитри аамҭала умацара
Укалам затҵә шәақьра ауан.
Уамеигӡакәа умч-улшара,
Жәлары урыла ԥхьа уцауан.
Аԥсны агәала угәы иалан,
Алахьынтҵа — улахьынтҵан.
Агәаҟрақәа уара ухала
Усҟан иубоз рацәаӡан.
Иахьылашьцаз амца еиқәутҵан,
Алашара каԥхауеит.
Напҟазала ауасхыр шьҭоутҵан
Қәҟьашьа амам, ԥхьа ҳцауеит.
— Са Сыԥсадгьыл сызкәыхшаша
Уанбаҷыхои? — ҳәа уҳәауан.
Аха Ленин имра шаша
Агылара иазыԥшуан.
Иахьа апартиа ҳа иаҳҳагылоуп
Амԥа иаша ҳарбауа.
Ажәцәа аҷар рытҵагылоуп
Аҷыц усҟәа чаԥауа.
80 шықәса урҭыст ҳәа
Аҳәгьы иҵьеишьуаны збауам,
Избан акәзар, аԥсуа изыҳәа
100 шықәса қәроуп ҳәа ирыԥхьаӡом.

1954

ИУА

Саналага раԥхьа саԥхьо,
Ажәабжь сазҳәаз Иуа иоуп.
Апоема раԥхьа саԥхьа
Иқәны избаз Иуа итәоуп.
Усҟан Иуа дыԥсит, дыҟам
Ҳәа мдырӡакәан саԥхьон стәа.
Жәлар рҳәамҭа шыҟаз иҟа
Ашьха зыхьеиԥш ицқьаза.
Са санаԥхьоз гәыргьарыла,
Сызҭагылаз сышқәс наӡамызт.
Уиаҟара анихытц калам царыла
Иѡхьан аѡымҭа цѡа змаӡам.
Ус анакәха цытк ихытцыр,
Уи илшара закәхарыз!
Иқәра маҷк ма наҟ днахысыр,
Шаҟа гәыла ҳирԥхарыз.
Сара Иуа знык дсымбазаргь,
Сиацәажәартә лабҽаба,
Ипстазаара сахьымӡазаргь,
Саԥхьа дгылоуп деилфаҷа.
Акыр шықәса уи дымцәажәо,
Аамҭа цазаргь итакәкәа,
Сыжәлар дрылоуп уи деихаччо,
Ргәы дҭоуп Иуа дҭахәхәа.

1953

АҭЫНЧРА ИАГОИТ АИААИРА

Инеидгыланы адунеиаҿы
милаҭ рацәа инхауа,
Аҭынчразы иқәпауа
хшаҭара ҟамҵауа,
Урҭ аҩнахуам адгьыл,
иакәлахоит адунеи,
Уҿерыдкыл наӡаӡа,
урыдгыл унеи.
Абас иҿацаӡа исаҳауеит
Неруда ибжьы,
Изыргыло иқақаӡа
аимпериалистцәа рхәы-ржьы.
Исаҳауеит Ҳиқмеҭ ибжьы
агәаҟра иарҭәаз,
Ҳиқмеҭ — ашьажәцәа рбахҭа
жәаҩа шыҟәса иҭатәаз.
Ирылшом ацәгьауцәа,
ирылшом бзанҵгьы,
Деиҵцарҟьарц ахақәиҭразы
иқәпо аӡәгьы.
Ирзыхәаҿуам ахақәиҭразы
абжьы игауа.
Миллион жәлар ргәаҵа иҭала,
агәқәа зырҧхауа.
Ашәабжь саҳауеит,
ашәа ибашам,
Ашәа аҭынчразы.
Абжьы саҳауеит
ибжьы имҩашьо
ахақәиҭразы.
Урҭ иацызгаша ҳапланетаҿ
иҟам аҿа бжьык.
Ма изхәаҿыша адунеиаҿ

иҟам цьара мчык.
Инеидгылан адунеиаҿ
милатҭ рацәа инхауа,
Аҭынчразы иқәпауа
хшатҭара ҟамҵауа,
Ираԥызгоит Асовет Еидгыла
амҩа дырбауа,
Амҩа иаша,
ихызымкҟьаша,
Амҩа ԥхьаҟа изгауа.
Ирылшом ацәгьауцәа,
ирылшарым бзанҵгьы,
Деитцарҟьарц ахақәиҭраз
иқәпо аҳәгьы,
Ирзыхәаҽуам ахақәиҭраз
абжьы игауа.
Миллион жәлар
ргәаҭа иҭала
Рыгәқәа зырԥхауа.

1954

* * *

Ауаҩ иашәахә мҳәакәа
Адунеи иԥсахт рҳәар,
Убри иҟоу зегьы реиҳа,
Иҟалоит иреицәаха.

Зашәахә ныжьны ҭынч ашьшьыҳәа,
Зызхара адунеи баны
Зхы нықәызтцаз, уи аԥсыҳәа,
Дыҟам лаҕырӡ иҵахны.

Издыруада сымч мырхакәа,
Исиааир сара аԥсра…
Сыԥсадгьыл азы, сашәахә мҳәакәа, –
Сыԥсадгьыл сзымбар сызхара —

Сгәы иснаҵоит, сгәы ашыра
Ихьшәашәаӡом усҟан, мап.
Ахаҳә хьшәашәа иантца аҩыра,
Сгәы иқәыртцар, еиҟәнажәап.

1957

ҽнак ҩ-ныҳәак

Аапын шьыжьы
аҳаҳа зҿыкәхәхәа,
Ҽыц игәылшәаз
ашәҭыш деипшха,
Шьыжьҳа дгылеит,
игәацпыхәа.
Ашҭа дҭытцит
атыгә-тыгәхәа.
Ибла ихаччо,
ишьа илпхаа,
Иаҟара ицны
игәашьамх итцпраа,
Ашкол ашҭахь дыццакуеит,
Даҭа иҩызцәа
уа изыпшуеит.
Иахьатәи амш
иара изыхәа
Ныхәа дууп —
уи аныхәа
Иацызгаша
ҟамлаҳацт.
Мышк ҩ-ныхәак
имбаҳацт.
Аха абар,
иахьа изыпшуп,
Даҭа изыхәа
гәыргьа мшуп.
Апионерцәа рабипара
Дшапсоу ала
ҭоуба уны,
Далалауеит
апионерра
Апионерцәа
рымш аҽны.

1959

АМРА

Шьыжь уангыло, шаҟа ихааузеи
Ухьыбла, иныҟәԥхо адунеи!
Аԥсабара шаҟа иԥшӡоузеи,
Шьыжь угылан уаалеиҩеи!

Ашьыжь шараз гәыргьарыла
Сгылоит усҟан сгәы цқьаӡа,
Сҩызцәа, сыҟәлацәа срылагыла,
Сус снадгылоит сыԥхаӡа.

Аха, аамҭа ахьца зымбакәа,
Шьыжьу шцьысшьо усыцәцоит,
Зныказы усҟан, ҭынч сымтәакәа,
Уахьцо суццарц сҭаххоит!

1953

ГАГРА

Ацәқәырпақәа укалҭ иахьысуа,
иҽыпуеит иччо.
Ихьшәашәаҙа аҙыхьқәа иугәылсуа
илеиуеит илбааҽеео,
Ухан дуқәа ҕьазҕьазуеит
ушьха ашьапаҽы.
Апсшьаԥцәа неилыс-ааилысуеит
лбаа апшаҳәаҽы.
Убаҳча сирқәа еихык-еитцыкны,
избоит иахьа ара.
Гагра, иуҭааз зегьы еизгәыкны
иаҽуп апсшьара.
Ишпассиру уҳауа еинҭәыла,
ишпахаау упша!
Зыпсы зшьауа ҽыц мчыла,
иацыртцап рылша!
Идуҙҙоуп урҭ руеишьара,
ирыкәпхауеит мракы.
Уи ҳ-Апсадгьыл мра лашара
ауп ирызгәкы.

1950

САЦӘШӘОМ САРА АҨСРА

Аҧсра аҙбахә ҳазҭагылоу
Аамҭазы иҳәатәҙам.
Аҧсра уажәы ишымчыдоу
Сҳәоит, иҵьашьатәҙам.
Анаука ҧхьаҟа ицазар,
Изгаз ауаҩы иоуп,
Ауаҩы аҳақьым ҭара итҵазар,
Ауаҩы дихәшәтәрацоуп.
Ауаҩытәыҩса инапаҵаҟа,
Иҟам убаҙом.
Сыҟанаҵ ауаҩы инапаҵаҟа
Аҧсра сацәшәаҙом.

1957

* * *

Аацын хьыбла ҳаҧсабара
Ианыҟәҧхо шаҟа иҧшʒахои!
Ауаа усҟан рымч-рылшара,
Шаҟа ибеианы иҟалои!

Узхәаҧшлакгьы рыбла рхаччоит,
Ашәҭқәа абаҳчаҿ ҽыц ишәҭуеит.
Аацын балиаан, аацын беиҧшха
Бышәҭуеит, бышәҭуеит, бышәҭуеит.

* * *

Аԥша хьшәашәа ашьха иқәсуа
Уцәа-ужьы иалсуа еимнадоит,
Абаҳча ссир иныҵс-аатҵсуа
Ахьхьа-хьхьаҳәа абԥьы еизнагоит.

Атәарҭақәа бԥьыла ихыбуп,
Амҩаҿ ԥыхьеиԥш шьҭа убауам,
Атҵарақәа рашәа ҭынчуп,
Хәылԥаз рашәабжь уаҳауам.

Аброуп раԥхьа абзиабара
Фымца ццышәха сгәы ахьакыз,
Аброуп раԥхьа сылашара
Ашәҭыц ҿыхны иахьылсыркыз.

Уажә хәылԥаз абаҳча сҭалан
Сылашара уа дсымбеит,
Уи лымбара сгәамца иала
Сааиуам уаҳа ҳәа снарҳәеит.

Аха дсымбеит ҳәа сылашара,
Снеиуам сҳәеит ҳәа сызтәарым,
Са исзаҩызоуп ашьыжь шара,
Мап, сымнеилар сгәы иаурым.

1950

* * *

Бнапы ҟәымшәышә са иаҧыску,
Быбла ссирқәа убас рҳәоит:
— Измааноузеи ас иззуку, —
Исымҟәытцхны наҟ ибгоит.

Знык банызба, сылашара,
Сгәы амца акит ибыл-былуа,
Алаҳәахʒеиԥш быхцәы еиқәара
Сыбла хыркт ишанхауа.

Нас иазыбуазеи ажәала
Исҳәеит ҳәа сгәатцаҷ итцәаху,
Иббартә иҟоуп иара ахала,
Сгәаҷы ицәыртцыз сыбла ишху!

1953

АЦӘАЛАШӘАРА

Ахәшәтәырҭа аҩны лассы-лассы
Изҭахыда аҷцаара;
Агәамбзиара сыласны
Сышьҭоуп, иаҷуп сыхәшәтәра.
Сыбзиахеит, шьҭа хьаа сымам,
Уажәшьҭа хьаада схы-сгәы ҭәуп.
Чымазара уаҳа исымам,
Спрофессор, иҭабуп, –
Шысҳәоз даҳзааит: – зынӡа иқәыпшу,
Лҭара далган маҭура.
Иҭуазеи, абар шьҭа ҩымшуп,
Дҳақьымуп, дҳалоуп дышьқьыруа.
Лус даараӡа дазҟазоуп,
Иманшәалоуп лҟазшьа.
Илҳәо лдыруеит, лажәа ҟасоуп,
Лыбла лхаччо, илылпхо лшьа.
Сшоура шьҭытцит, апхӡы сықәтәан,
Зынӡа аҿапсахит сҟазшьа.
Издыруада сапхьа дықәтәан,
Даныскьыс ихәмарзар сшьа.

1957

* * *

Аԥсны биит, сара бысмбацызт,
Ҳаиқәлацәан, мшызҳа ҳазҳауан.
Бааигәа сыҟан, исмаҳацызт
Ҳҩыцьа ҳшеиқәшәоз аҳәгьы иҳәауа.
Аха ҳамҩа, ҳамҩа акакәын, —
Ҳара ҳҳала ҳаибабеит.
Ҳаибабаратә амҩа ҳақәын,
Атцарамҩа ҳаиқәнаршәеит.

Ҳаиқәнаршәазар амҩа иаша,
Ҳхынҳәуазароуп кыр тцаны,
Нас ҳа ҳауми иззырҳәаша:
— Аԥсынтцры рымаз инагзаны!

1953

* * *

Ашәҭқәа быбышʒа
Абаҳча иахьҭагылаз,
Снарылагылт азныказ
исзеиԥшны зегьы.
Сынрылс-аарылсуа,
ашәҭқәа сышрылаз.
Сыԥсы зегьы налахан
сеилаҳаит акы.
Сыԥсеиԥш избаз ашәҭыц
сакьымсит сара.
Иԥшʒоуп ҳәа сеилаҳан
иҷысхуам иахьа ара,
Иҷысхыр усҟан
иалшоит иканʒар.
Уи аҵкыс еиҧьуп
иахьгылоу саалар.

* * *

Ажәцыс цыруа хыхь исхалаз
Иааип ҳәа иҟадаз абра,
Шьыжьык ссофаҷ иара ахала
Иалагеит аҭып аҳара!

Саазхәыцт сгәыргьо: жәҩангәы иалаз,
Ссофаҷ иааизар ахаҵа,
Аҭыпҳа ссир сгәы зыдхалаз
Дмааиришь шьҭа ҳәа сыҩнаҵа!

1953

АЖӘАК!

(Асамарҟәыл)

Сықәла пҳәызба
схы набықәкны
Ажәак басҳәарц сҭахуп,
Знык банызба
саҟара сыцны,
Сгәырғьа-гәырғьо
сыбла бхуп.
Сеилыбкаауеит
бара ажәада,
Аха изалшом исымҳәарц,
Баша сгәырғьо
сгәы сажьозар
Атцкыс, еиҧьуп
ажәак саҳарц.
Ажәа ибашам
баша ицашам,
Сыгәра га
бнапы сануп,
Нас бымшәакәа,
мап бымҳәакәа
Ажәа сыҵ —
уара сутәуп.

1953

* * *

Схатцкьыс ҳәа сҳәар имцхар алшоит,
Схеиԥштцәҟьа бзиа бызбауан,
Уажәы иахьысҳәогьы имцаԥшьха
исылсуеит,
Аха сгәабҭауаны збауам.

Ус анакәха са бсыргәамҭуам,
Быхшыԥ ззымцо ажәа бынтцо,
Аха сгәы иаиыбтцаз ахәра анымҩьа,
Идыр ба шбакәу аҭак ҟазтцо.

1956

* * *

Сыбла бамбо кыр снаскьазаргь,
Схы-сыхшыҩ зегь бахь ихоуп.
Иахьа лабҽаба бзымбозаргь,
Бҭагьежьуа сгәаҷы ба бҭоуп.

Асалам харантә ибыстоит,
Игәлымтцәахха сгәы иҭахаз.
Енагь ишәҭу абаҳча гәастоит
Ба бахьытцоу, са ахьсызҳаз.

Дзааиуам аҕа аҳәаа дахытцны,
Амшын схыми сызсауа,
Схуп са сабцьар апса ахарсны,
Ҳа Ҳапсадгьыл ду хьчауа.

Сылашара, быхьз наза
Сгәаҷы иҭазаашт иԥхаза.
Бысԥыл саннеиуа, шьыжь аза
Зхьыршоу ашәҭеиԥш, бгәы цқьаза

1953

* * *

Ҭынч сымтәакәа аҩны сындәылҭны,
Сҽынасхеит сласны.
Сгәы ҭынчым, ицоит иҭытҵны,
– Дгылоумашь дыҧшны.
Аиҧылара уаха иҳамоуп,
Дсымбац иаха аахыс.
Абзиабара сҳәынҷа самоуп,
Сыблақәа налхьыс.
Ҳаиҧылара аҭыпаҽ снеин,
Сгылан сылзыҧшуп.
Акыраамҭа уа снеиааин
Аха имцо мшуп.
– Ныx, сылпылап дызлаауала, –
Ҳәа сҽынасхеит нас.
Усҟан дааиуан ҽеа мҩакала:
– Иҟоуҵома цас?
Сышьхәа саақәтцәиит исҳәо сҽамшәо,
Лыбжьы слымҳа иантас,
Даасыдгылеит дҽаҧха-ҽаччо,
– Нас уцозма абас?
– Мап сышҧацои, сылашара,
Бныжьны са схы шхоу,
Бара ибдыруаз бымацара
Шбакәу ҧсыс исхоу.

1959

АЗА

Ацәылашаразы амза
Аԥштәы шахҟьо –
Еиԥшуп саныбԥыло, Аза,
Сшыҟало – изыхҟьои?

1959

* * *

Ҽнак бызбеит ҳәа сбеилаҳазар,
Абзиабара иазҳәаҙам.
Акыр шықәса сгәы бзыҧуазар,
Идыр, усҟан ба бжьаҙам!

1954

* * *

Шьҭа узынхьуазеи ҳәа бысзымтцаан,
Баҟәытц хәшәыла сыхәшәтәра.
Саркьеи нализлеи сҭыбымтцаан,
Ирылшом сгәы ахьаа артәара.

Ганкахьала ибылбыршазар
Сара схьаақәа рыртәара,
Нас быҟнытә ҽеа хьаак сырҳазар,
Уигьы былшоит ахәшәтәра!

1957

* * *

Бышәҭны биит, шьыжьтәи аҙаҙа
Зхьыршоу ашәҭқәа ртәыла агәҭа.
Нас ибаҭәасшьоит наҙаҙа
Лахьеиқәтцара амоурц блакҭа!

1953

* * *

Ауадаҟны сгәыҫеанҙамкәа
Сҩызцәак срацәажәон стәаны.
Аҧараҳәа ашә ҿаҙамкәа
Уаҟа иҟазшәа, иаартны

Дааҩнашылеит, сылаԥш лықәшәеит
Сылашара икаԥхауаз,
Алашара сыбла ихҧҷалеит—
Алашара исгәаԥхауаз.

Сгәыҫеанымзаара иахҟьозаап,
Саагачамкхеит знык азы.
Сгәы нкыдԥан, сыԥштәы сыԥсахзаап,
Уаҟа исықәнаузшәа асы…

1953

АШӘҬ

(А. С. Пушкин иажәеинраала «Ашәҭ» иаҿырԥшыәа)

Снаԥшы-ааԥшуа абаҳҷа сшытцаз
Сыԥсы сшьарцаз хәылпазы,
Сышнеиуаз атәарҭа игылаз
Ахь сҿынасхеит стәаразы.
Енқәыканʒа, ԥшра амаʒамкәа
Ашәҭ афѳы-хаа ҳәа мгаʒо,
Снахәаԥшит, нас сымтәаʒакәа
Схәыцуан краамҭа акымҳәаʒо.
Ушәҭны угылеижьҭеи кыр цуама,
Изнапыда уҿызх уара?
Уажәшьҭа уаҳа, нас ушәҭуама,
Уқәыршәыда ас абра?
Уаанагама абзиабара
Аиԥылара уахҟьаны.
Узыҟамзеи сылашара,
Абзиабара анапаҟны**?**
Нас иацәыʒма аԥсабара,
Издыруада ирыхь дара?
Иканʒама рыбзиабара
Ушканʒаз еиԥш ашәҭ уара?

1959

* * *

Ауаҩ игәы иҭоу мҳәаҙакәа,
Игәаҭа иҭажьны итҷәахыр
Атцкьыс еиҧьуп имҙаҙакәа,
Иҟьаҟьаҙа иааиртыр.

Абри ауп ҳәа — уи иҩражьу,
Дзыргәаҭеиуа уа имҳәар,
Ихьанҭаҙа игәаҭа ишҭажьу,
Уаҟа иалшоит ихаҳәхар.

1959

* * *

Ахьхьа-хьхьаҳәа абна илсны,
Икәеикәеиуа ашьха ʒыхь
Иахьлеиуаз ахь, снымԥахытцны
Сҷынасхеит, — снахәап ных!

Арасара ааилатыртырит,
Ажәардәына шәан иприт.
Атцарақәа ааилаҷырҷырит,
Ирҳәазшәа: даҳзаазгазеи абри?

Аʒыхь ахықә сынхықәгылан,
Изжәырц схы уаҟа иласырҟәит.
Уи кәеикәеиуа санхыԥшыла,
Сахьак сыблақәа хнакит.

Сыбла ихгылеит лычча хаара —
Сылашара, сгәы зызхоу.
Сыбла ихгылеит лыбла еиқәара
Икәеицеиуа исҷаԥхо.

Издырт ацәқәырԥа ачча зныруаз
Ишырнызбаз лхаҷы.
Нас изымжәит сқьышә акьырсуа,
Сгылан срыхәаԥшуа аҟәараҷы.

1959

СҚЫҬА

Суԥыртԥуеит сқыҭа иахьа аамҭала,
Бзиала сҳабла, са сзааҙаз.
Убаҳча ссирқәа снырҭал-аарҭала,
Избеит уԥшҙара, сгәы зырԥхаз.
Амшын еиқәа укалҭ иахьысуа,
Акраамҭа сгылан сазыԥшуа,
Аԥша хьшәашәа ушьхара ирхысуа,
Убаҳчара итԥан ишьқьыруа.
Амшын инхыҚәгылт амра ласкьан,
Адәыҷба атԥаабжь саҳауеит,
Бзиала сқыҭа, сцоит тҵара,
Аха аамҭалоуп, сузаауеит.
… Абар агәы ахьеилашуа Қырттәыла,
Сааит, Қарҭ ақалақь сԥылт антҵас,
Ауниверситет сыѳноуп гәырҭәыла,
Стҵара сгәаршәтын ааԥынтҵас.
Аамҭақәа цоит, ицоит еишьҭала,
Уажәшьҭа мшқәак роуп исзынхаз,
Қарҭ абзиабара сгәатҵа итала
Иубап, сузлеиуеит, ишсызҳаз.
Шьыжьбзиа, сқыҭа сылашара,
Сқыҭа, сгәатҵа уҭан.
Иубоит, сузааит, сацгыланы амра,
Амра сыҚәҷҷо шьыжьымҭан.

1954

АБАС ҞАЛАЛОИТ!

Шьыжьымҭан зны Рафида,
Илмоут умҳәозар уи феида,
Ҟәарҭк ноулышьтит адәахьы
Акәҷара шацыз, игәаҕьы.
Аҟәарҭ, ааигәа адәы зымбацыз,
Иама иныҟәлеит амӡырха.
Уи лчеиҵьыка ааигәа изымфацыз
Ахьшь ларыласт урҭ хаха.
Аҟәарҭ рыцҳа ишәаҟьаз,
Уи аҟарҟарбжьы заҳаз,
— Ааи-шәит, — ҳәа Рафида —
Дшәиуа — иумоуааит ҳәа феида –
Данындәылтҵ лыҧсы еибакуа,
— Ачеиҵьыка бзиоуп, Рафида,
Сара сзыҳәа быѳнаҭа.
Амала сакьысуам бҟәарҭ,
Ихҵа срылгаанӡа иҟоу арҭ, —
Ҳәа илхыччо ишлеиуаз ахьшь
Ирҷыжь-чыжьуа иама акәҷышь,
Дааихсын аҵықьҳәа Аруҭан
Феида иоуит шьыжьымҭан!

1953

АБРИ ԥХАШЬАРОУП

Анахь дыҩуеит, арахь дыҩуеит,
Дыҩуеит цәыҙда, адәы дакуам.
Иаҳа-иаҳа ихьҙ еиныҩуеит,
Ҩызас иикша дибауам.

Иажәа рацәоуп, ииҳәо мцыми,
Ибз ауып, иҷы итаҙом.
Игра иазҳәо диаҕами, —
Дуаҩуп ҳәа уи диԥхьаҙом.

Бызла дҟазоуп, зегьы идыруеит,
Раԥхьа дцәажәон дубар,
Амшын ибз нхыршәлан дыруеит,
Аха дбашоуп игәра угар.

Дкамыршшоуп, дҟантцалеиуа,
Уаниҵаху цьа дцауам.
Дануҵаху дгаргалеиуа,
Иҷеируаҩдуеит, уибауам.

Уажәы ара дызлоу деицгәаҵа,
Дшуаҩымыз агәра идырган,
Шьҭа иҵып имԥсахрада
Амуа дыҟоуп, дыжәбома, абан!

Аха иҵып иԥсахт ҳәа башоуп,
Уи имԥсахыр иҟазшьа,
Дахьцалакгьы изырҳәоит: дбашоуп.
Убри дырны шьҭа уԥхашьа!

1957

АЦГӘИ АҲӘЫНАԤИ

Аҳәынаԥ акылаарақәа
инаркылкәраа-ааркылкәрааyа
Иныҵалеит аѳцара.
Ацгәы ауалырқәа
инрықәпал-аарықәпалауа
Ишааиуаз анаба —
Ажьағьқәа зхаӡсауа
аѳы зҵаны игылаз аиаҳәахь
ишәан иԥеит хаха,
Аха
ирызнымкылакәа
ихәаҽуа ианалага,
иазымчҳазт
агәы,
Итҵыртцырын
иаԥхьеит
ацхырааразы
ацгәы.
Ацгәы ашьапы нҵнашьын
шьапхыцла иҵыганы
иаршәит ганха.
Инадххылан
афарахь ахы анарха:
— Аѳфѳы шысху аҵкыс
еиҕьми уаасзыԥшыр,
Аҕьфѳы схымҵри
ҳамҵакы амра сынуршыр.
Аиашазы,
аԥынҵа
ианҵас ацгәы,
Иаахан
агәаҵа,
ииаилахынҳәит агәы!
Нас иааныжьны —
инатәеит ибап ҳәа зымѳа.

Аимгаимцара збаз аҳәынаԥ
Ԥатԥҟьан акылаара
инцәытцакәрын ицеит.
Ацгәы ашьапқәа кылнашьит,
аха ишазымкуаз абеит,
Нас аҽырқьианы
абжьы нанаргеит:
— Иазхоуп шьҭа
ахәмарра,
сгылоуп сузыԥшны,
Уанеиқәсырхоз
иуҳәазоуп,
уааи уласны.
— Иуҳәо закәи сыхаара,
баша умгылан усзыԥшны.
Исгәалашәома
усҟан исҳәаз,
Сыҟан аԥы сашьны!

1959

— Кәакәа ибаҳау
Нуца дшырҳәаз?
— Унан хса!
Ус изҳәада?
Ихасымҭазт
сара иансарҳәа,
Аха усоуп.
— Нас дызҳәада?
— Дыцәгьам рҳәоит,
Аҭара имоуп,
Аус аҟны
иҙбахә бзиоуп…
— Ҳаи, анцәа иныс
Кәаҵа шиакәу,
Ибҳәо закәи,
Ари лакәуп!
Лан илдыруоу?
— Исыздыруам.
Ддәықәлеит Кәакәа,
Лыҽҭаркәакәа.
Дналыдтәалеит
Нуца лан.
— Ажәабжьк саҳан,
Блымҳа инҭысшьып…
Быпҳа илышьҭоу
дыббар бҽыбшьып…
Сакәзар сыпҳа дисҭом уи.
Аҳәса дрышьҭоуп
дкаҳабҕало,
Дзықәшәо дрывсуам
уаткеи ѡи…
Исыздыруам
анцәа иныс,
Илхагылоу
Нуца хыс.

Уи аамҭаз
Кәакәа лҩыза
Дылҷахәыҭхәыҭуеит
Кәасҭа иан,
Иҟалахьома
Абри аҩыза,
Бара ибдыруоу
ак саҳан?..
Ҷык иҭытцуа
шә-ҷык ирҭало,
Аки-аки
еихаргыло,
Изма игәароу
уҳәан-сҳәан
Ижәдыруаз
ишыфҩгароу.
Насгьы ишшәарҳәо
агәра жәга,
— Ацәгьа-мыцәгьа
еитцазҟәаҟәо
шәыфҩы уаҳа
ишәмырган!..

1959

ИМҬГАТӘУП АҨЫ

Абас еиԥш сақәшәеит
уажәааигәа цьара,
Қытқак аҟны
амҩан сышнеиуаз сара.
Уамашәа иубаша
уи ауп иҳәатәу,
Дузымдыруа харантәи
дуаҩу
ма дыԥстәу,
Шьамхылеи
мышьхәылтԥлеи,
аҳәынтԥа даганы,
Астол дахытԥзаап,
дауеит дҳәазаны.
Иц-ишә еилымго
дыҕзымызуа иара,
Унаихәаԥшыр иуҳәап,
иаҷуп иԥсацара.
Асеиԥш данызба
сизхәыцит цәгьаҙа,
Ҳаамҭазы дыҟазаап
зхы ззымдыруа агаҙа.
Аԥҳәысаагара еигәырҕьаны
чара зуз иҩнаҭа,
Днеины
ауаҩ сахьа ицәырҙны
изкыдитԥеи иԥсаҭа?
Саси ԥшәымеи рзы ирԥхашьагоу
зхы ззымдыруа ауаҩы,
Уи ирдыртәуп дышгәхыршәагоу,
имҬгатәуп аҩы!

1959

АҞАРМАҬЫС

Шьыжьымҭанын, ацәа сшалаз,
Ахышәқәа аартны,
Сгәы иныҟәшит абжьы иааԥналаз,
Сагьгылт истахны.

Аԥсабара ԥшӡа гәыкала,
Абжьы хаа ргәыкы,
Иазшәаҳәон ҭынч иқәтәа атҵла,
Аҟарматцыс махәкы.

Анаҟтәирахь аҿа ҵлакаҿ,
Иқәтәан ҵара гәыпк.
Иҵырҵыруа рашәаҳәараҿ
Иатҵа аҿа гәык.

Аҟарматцыс ааигәара,
Рҿеизыргеит дара.
Иаҳгоит рҳәошәа ҳарҭ аиааира
Иаҿуп аҳәара.

Аха ииашоуп, урҭ рацәоуп,
Иаԥсуам ҟарматцыск.
Аус злоу хыԥхьаӡароуп
Ииашам изҳәо ҵыск.

Ҭынч аҟарматцыс ахьыҟәтәаз,
Аккаҳәа ишәаҳәон.
Иатахызар ҵар-шәкы ирылаз,
Рыбжьқәа архәашон.

1950

АЖӘԤАШҚӘА

Аҕба сама,
сама инеиуеит,
Амшын еиқәа
еиԥырффо.
Апалубаҷы
слеи-ԥеиуеит,
Хәыцрак самоуп
сеимырххо.
Хәыцрак самоуп,
хәыцрак сама,
Ҭынч скаиутаҷ
сартәаҙом,
Амшын ҕьазҕьаз
уи абама,
Ацәқәырпа асуеит,
еиқәтәаҙом.
О, шәарҭ ашьха,
сышьха ҙышқәа,
Сгәы уахь исыхоит —
ишәымбаҙои!
О, шәарҭ ажәԥаш,
ажәԥаш ҟәашқәа,
Шәымԥа абахоу,
ишәымҳәаҙои?!
Издыруада,
ишәҭахызар,
Сымыш лахьынтә,
жәа хаак шәҳәарц...
Ишәгәытцаку
салам шәҟәызар?..
Иҟамлари
шьҭа исшәырбарц!
Шәызсышьҭеи
шәеихьымҙеиԥымҙо,
Шәызхузеи

амшын шәхыхәхәа?!
О, издырит, —
сгәы шәырҷыхарц…
Шәааԥсеит,
шәныкәтәа,
Шәыцә шәҭахәхәа…
Лара лыда
аныҟәара,
Сарцәом,
сарцәа,
сыжәԥашқәа.
Амшын гәыҭбаа
ихызбаалоит,
Схыԥшылошәа
лыблақәа!

ҲАҨНЫ ГӘЫРҒЬОИТ

Иахьатәи амш —
Амшқәа иреиԥшым,
Илашоит
зынʒа, илаша.
Шьыжьаахыс
ччароуп,
хәмарроуп,
Ҳаҩны гәырґьоит
омашәа!
Иҳәарԥсаруа
ирыма иҩналоит:
Аґба,
Адәыґба,
Аҳаирплан.
Аҳамҭақәа еидыргалоит:
Ашәақь,
Ампыл… —
еидырхан.
Ныҳәоуп,
ныҳәа,
Ари еиԥшу,
Сара ныҳәа
сымбаʒацт,
Иахьа Даур
иира иамшуп,
Иахьеиԥш ҳаишәа —
ƀамлаʒацт.
Ахьхьа-ԓьԓьаҳәа
иқәлацәа акәша,
Аиƀарауаа
срылатәоуп.
Атʒамцқәатԓәƀьа
ҳакәша-мыкәша,
Рыбла рхаччоит,
Гәырґьароуп!

Ари еиҳау
насыԥ смоуҙацт,
Мҭәыжәԥада
сԥыруеит сара.
Избанзар:
Гәнаҳа здым
ақьиа цқьақәа,
Рыԥны исаҭәоуп
атәара!

АКЬАРАЗ

Аихатцәы ршны
убла ихкылазар,
Иумбо илашьцан.
Атцх гәрымуан,
идды-мацәысуан,
Ақәыршыҩ ауан.
Жәҩан еимҟьазшәа,
амца агәылҟьон,
Афы кшон
нахьхьы-аахьы.
Ацгә ԥсытцәҟьа
наҟ идәылган,
Иузкамыршәуа
адәахьы.
Бзып апсҭаҟны,
ԥсак атцаҟа,
Ахатца иоут
анапантца —
Ирыʒбоит Кьаразаа
араҟа
Апсынтәыла алахьынтца.
Амҩа дықәуп,
амҩа ибома!?
Блала ибом ҳәа
уи дшәаʒом.
Дзааʒаз адгьыл
уажәы ибама,
Гәыла днеиуеит,
дыхҟьаʒом.

Иʒааҟәрыло дшырхьынҳалоиԥш
Имԥыхьашәалак зегьы, –
Аменшевикцәа араҟа
иʒхытцны
Итәоуп, Бзып

аʒ ацҳа кны.
Абар бнала
дазнеит ацҳа,
Ацҳа куп
наҟ-ааҟ,
агәҭа.
Цҳада цашьа
амам уаҳа,
Аха дцароуп —
нас ишҧа!
Икәа иҭихит,
икәа иҭеитцеит,
Ашәҟәы нҭаршәны
итцәахʒеит…
Ма дыҧсыроуп.
ма дынхароуп,
Инеигʒароуп —
игәра ргеит.
Ар Ҟаҧшь рыштаб
уи дазнеироуп,
Иҳәарц аусҟәа зеиҧшу.
Ашәҟәы инеиго
иднарҳароуп,
Урҭ аҧсныжәлар
шырзыҧшу.
Абна дылпан,
ацҳа дыҟәпалт,
Аҟарул ҭрыст,
ахысбжь геит.
Дцеит шанатцас
ацҳа днықәба,
Иҟалаз ҳәа
рымбаʒеит.
Еигәныѡт,
наҟ-ааҟ аʒы иҭахысит…
Ацҳа аибаркра
дыхәнахьан,

Ахырԥа дыԛәҳәазан,
дырхысын,
Абнаршәыра дазцахьан.
Абар шоит,
ашара акгьагым,
Ар Ҟаԥшь рыштаб
уи дазнеит...
Ихахаӡа
шьыжь игылаз,
Амрахәага
Аԥсны икаԥхеит.

АҬАА

Уцаҳәцаҳәуа аҬаа усыдшәылт,
Слымҳа, сҙамҩа ҿых иугарц.
Уҽырцәгьаны сара усыжәылт,
Улша шдуу агәра сургарц.

Аха мап, аҬаа, сгәанала,
Иулшом аман сурҳәарц.
Са сахылҬит амратәыла,
Амра иалшоит уарԥсаҳәарц!

АМШЫН

Уазымкуашәа
уҭра уҭытцуеит,
Уҭра уҭытцуеит
ҽышәала.
Иԥыцҟьаауа
аҟәара уасуеит,
Уасуеит уцԥхьқәа
хаддыла.
Издыруада
угәы ԥнажәозар,
Иҟоуҭахьоу
гәнаҳарак?
Издыруада
уҽеанушәозар,
Иҟоуҭарц
ҽеа рыцҳарак?
Ус уҽеырцәгьаҳан
уаныҟоу
Ицәгьахоит
са схәыцрақәа:
Асабицәа
иҳааҟәрылаз
Иааины ихгылоит
сыблақәа.
О, ишԥацәгьоу
ас уанжәыло,
Сыбла ихгыло
асахьақәа…
Избоит,
изба —
игәыҭшьаагоу,
Амҳаԥьырцәа
рыцҳақәа.
Избоит —
рыблақәа ҭырхаха,

Рыдгьыл ахь
иаҽуп аԥшра…
Аха урыхоит
рымч мырхакәа,
Урыхоит наҟ —
хара, хара.
Ирымоуки,
иузырухьеи,
Ирыдума
гәнаҳара?
Рнышәнап рымкәыкәаа
ақьиақәа
Наҟ изугеи
ахара?..
Шаҟа хәыцра,
гәыԥжәара,
Сырҭои
арҭ асахьақәа,
Уцәқәырпақәа
ас ианжәыло,
Иааин ирхгыло
сыблақәа.

АЦӘЫЛАШАМҬАЗ

Сыбла аахыстит,
сгәамбзиара
Насыхгазшәа —
сеилыхха.
Сналаԥшит
ацәылашара,
Аԥсабара
гәырґьахәха.
Аҵаԥшьаѡ
ашьшьыхҳәа днеин
Ахышәқәа
аалыртит.
Ахылѡ-ԥсылѡ
Асаркьа иантәалаз
Лаґырҙушәа
Илахьыжжит.
Шаанҙа ицәытцпраан,
ҭыск ҷырҷыруа,
Ҭламахәк иқәтәан ишәаҳәоит.
Амахә ҭысит,
ицырцыруа,
Абґьы аҙаҙа
ацыркәкәоит.
Сла сыԥхьоит
шәарыцара,
Схы-сгәы иасуеит
уи абжьы.
Иаҷуп
хрыжь-хрыжь атцәыуара,
Дзымгылозеи ҳәа
шьыжьы.
Ишшарыз шеит,
амра ҷыхеит,

Атцыс ыкәтәоуп,
ишәаҳәоит.
Атцыс ыкәтәоуп,
сгәы арҽыхоит.
Ала атцәыуабжь
шгац игоит…

АБЫРҴМАН

Икәалкәацьо арашы хҭәала,
Каканрыцла ичаԥаны,
Аишәачараҿ ианықәгыла,
Узавсуама уи баны.

Амыҕтцәҟьагьы алтцшәа аиуеит,
Иадкылазар анапы.
Ишмыҕ хылтцу абоудыруеи,
Знык иубар ичаԥаны!

АМШЫН ИҬЫҨУА ИСАҲАУЕИТ

Хәымҽехан,
сҽеыскәабарц ахаҳәра
Схала снеины снылатәеит.
Иаасыкәршан
ҭынчроуп, ҭынчра…
Аҽееилыхра сналагеит.
Иԥсыршьагоуп
уаха араҟа,
Игәзырҳагоуп атәара.
Ахьхьа-хьхьаҳәа
аҽемырʒацәакәа,
Иҟәындшәындуеит
аҟәара.
Еилаарцыруа
инхыҷҷалеит,
Амза ʒса-ʒсо
илбааны,
Амшын
ажәҩан ԥштәы нахалеит,
Инеилатҵәеит
урҭ акны.
Сыҩны,
сыԥаны
сынхылеит,
Исгәытҵаҳәҳәа,
еиҩырҽеео.
Иҳалалʒа
сцәа-сжьы иаырит,
Сан лҷыкәа[1] аҟнеиԥш
срыԥхо…

[1] Аҷыкәа — амҷы ҭыхны иалырхуаз ахәыҷы кәабага.

Кыр снаскьеит,
нас сыбҕа сықәиан,
Ҭынч сыхиалеит,
сгәы аҧсаршьо,
Аетҷәақәа схыхра иашьҭан,
Са срылаҧшуан
блала еимдо.
Ус Венера
сылаҧш лықәшәеит,
Гәалак шлымаз
збеит дытҟәа.
Амшын илцәагаз
сгәалашәеит —
Зевс иҳамҭа –
амаҟа.
«Адунеи зда ҟамло ыҟам,
Са слахьынҵа
далазар,
Избар алшоит
сааигәа иҟан,
Уи лҙара,
сатәазар!»
Ас сышхәыцуаз,
хаха ишиашаз,
Етҷәак рылҟьеит
икауа,
Ибомбазшәа збеит…
Аиашаз
Сцеит азныказ
снеилуа.
Сыбла ихгылеит
мамиқәаран,
42 —рзы ахәычқәа
Аазгоз аҕба,
амцеиқәара,

Урҭ, изҽатцәаз
ацәқәырпа,
«Уҳацхраа!» —
аҳәым,
ѡыцьам,
Итцәаа-ҭцәаауеит
сытцаҟа.
Амшын гәрымит:
«Уус рылам!» —
Инахатәеит
аԥсаҟәа.
Ацәа иҭытцит
имақаруа,
Аҳәы исызимҭо
цхыраарак.
Аҟәарахьы
сагеит сыршәуа,
Исымҭакәа
ԥсеивгарак.
Ацәқәырпақәа срылтцт.
Ахаҳәра,
Апхҳы сылхәраа,
снылатәеит.
Абар уажәы
ҭынчроуп,
ҭынчра.
Апхҳы исылтцыз,
сылабеит.
Ажәѡан
хьытцәцаха
икәеикәеиуа
Аетцәақәа
алыцьцьоит.
Венера хыхьынтә
дшеишеиуа,

Лыбла шеиқәу
дсыхәлаччоит.
Ахьхьа-хьхьаҳәа
саргәыбзыԛуеит,
Аҟәара ԥсыршьагаха.
Аха ахәыҷқәа
рыбжьы алѡѡуеит,
Урҭ рыбжьы
гәыҭшьаагаха…

АДГЬЫЛ ЧАШӘРА

Ҳдәыҕба ахан
иҵагәҵасуа,
Адгьыл каршәра
Иқәҳа ицоит.
Март аԥшатлакә
аршәаа иасуа,
Еикәатцәиуа
адәқәа еимнадоит.
Наѣ-ааѣ каршәроуп,
идгьыл чашәроуп,
Иамаʒамкәа
цыхәаԥтцәара.
Сара иԥьасшьоит,
иагьанбахьʒеи,
Ма ианбаҵытц
цәаҕәара…
Игәырҕьахәгоуп,
игәзырҳагоуп,
Атцаа иахьалԥхо
еиқәатцәаʒа.
Адгьыл
иԥсыршьагоу,
Адгьыл чашәра
таҕаʒа…
…Атцаа кәеицеи
уажәы ихшәыла,
Адгьыл чашәра
шарԥсаҳәо,
Уаѣа итциаашт
Нас еижәыла,
Ача мшынха
ицәқәырԥо!

* * *

Иҟалома, атцеи
иира
Агәырҕьара ацымзар,
Аха…
Аха ҳәа ҳәатәума?
Исамхаҳәоит
акәымзар.
Исамхаҳәоит
исамхаҳәа,
Имашәырны акәзамкәа.
Исамхаҳәоит
исамхаҳәа,
Уи цәахышьа
ақәзамкәа.
Излоутцәахуеи
излоутцәахуа,
Диит ануҳәа —
илахьынтца
Нас дабаҟоу,
нас дабаҟа,
Атцеи гәлымтцәах,
Апсны атцеи?
Ҳа ҳашьцылан,
ҳа ҳашьцыла,
Ҳтцеицәа иреиҕьыз
рымбара…
Аха усгьы
ҳа ҳашьцыламызт
Маза рызбахә амҳәара.
(Са сатамзааит,
иакәым сҳәозар,
Аира амш аҽны —
агәырҕьараз…)
Жәлар раҕацәа,

ҳҭеи рыцҟьазар,
Изылшода аҭәахра.
Ари баны
ари мҳәакәа,
Ицәгьоуп аҽынкылара.
Аира иацу атәы
мҳәакәа,
Исызҳәом
агәыргьара.

ААҧЫН

– Ашьыжь саҧхьа игыло дыҟам,
Зегь зырҿыхуа са сыбжьоуп.
Ҳҳаблаҿ, ҳқытаҿ сара здаҟам
Арбаҕьуп ҳәа сыпхьаҙоуп, —
Иҽехәон арбаҕь.
«Кәу-кәу, кәу-кәу», —
Бжьыхаак ааҟәыѿт шарпазҙа
Зны ишыцәаз арбаҕь.
Ицәырҳан: «Кри-кы-кәу-кәу»
Иаргьы цәырҭт абжьы ҭарҙа.
— Уа уаҟатәеит, уапхьа иҿыхеит,
Баша ишпатуҟьеи ҳагәқәа,
Ушпаҟатәеи, ҳаи арбаҕьхеит! —
Иааилаҟарҟарт акәытқәа.
Апшәма дгәырҕьан, ажәла има,
Дҭытцы днеиуеит амҙырха,
Иаанартит акәукәу амѳа,
Уажәшьҭа нхароуп — шәнеи шәынха!

ААԥСЫ АЦҲА

Апҭақәа былгьо
жәҩангәы иатцан,
Амра цәырҟьон,
зны икабон.
Ааԥсы,
ахра агәашьамх атца,
Имақаруа
амшын иазцон.
Иазцон
Ҷбаареи[2]
Ус Дахәареи,
Амҭәыжәҩа шьҭырхын
иԥыруа.
Иаԥырхагахоз
аԥырцҟьан,
Адәқәа ирықәҟьа,
иццакуа.
Амшын ацәқәырпақәа
еимыцҟьаа,
Хаха иасит
«сасра ауа»
Иҳхагылаз
аҟәҟәа ихысуа,
Англиа ҕба
тцыс-тцысуа.
Аҕба абаҟаз,
ма иназгада
Иззыԥшыда
нас ара?
Апса еилышьуа
апҭа ԥхьазцо,
Ирыцхрауама
ма иара?

[2]Ҷбаара, Дахәара — Ааԥсы иалало ҳиас маҷқәоуп.

Мап, ҽакуп
изыруазыруа,
Иааит,
Пҭак хытцыр
ҳәа ишәаны.
Ахақәиҭра
Анҧсы измыруа,
Ацҳа агарц
ирхәашаны.
Ацҳа еихсуеит,
иарбгарыма?
Мап, изалшом иарбгарц!
Уи алшаҙаргьы,
изалшарыма
Амра аҧхара
уа иаанхарц?!
Агеи ашьхеи
армацәысуа,
Изымпытцакны
иаауаз,
Дгьыли
жәфани
ырхыцхыцуа.
Ахақәиҭра
бжьы игауаз,
Аҕба ихысуаз,
изырхысуаз,
Ирызнымкылеит
бзанцы.
Ицеит акәымзар
ишиашаз,
Амшын аҵахь
урҭ хлантцы.
Ҭынч игылоуп
иахьа ацҳа,
Инагҙо

ауалԥшьа,
иҕәҕәаҙа.
Ааапсы леиуеит
ахьхьа-хьхьаҳәа
Амшын гәыҭбаахь
ицқьаҙа.

АНХАҨ ИАЖӘА

Нестор Лакоба диижьҭеи 70 шықәсхыҷра иазкны аиубилеи хәылпҳаз аан Синатҳ Цьениа иқәгылара ақнытә.

…Москва дцозар
данцо дааины,
Сахьцо абасоуп иҳәалон.
– Кыр шәыгума,
кыр шәыбзоума,
Кыр шәҭахума? –
ҳәа дцаалон.
– Уҳагымзар –
акгьы ҳагхом,
Уҳаманатҵ –
акгьы ҳаҳәом.
Уҳагымхааит, дад! –
ххәалон.
Имҩа хирхарц,
имҩа ныҳәа,
Нас дхынҳәаанҙа,
данбаарышь ҳәа
Амҩа ҳапшуа ҳнатәалон,
Дшааилак дааины —
ҳгәы ҭызгаша,
Насгьы ҳускәа — иҟаҳҵаша,
Ҭынч дҳалатәан иҳәалон.
Қартҟа дцозар —
убыс дааины,
Сахьцо абасоуп иҳәалон.
— Кыр шәыгума,
кыр шәыбзоума,
Кыр шәҭахума?— ҳәа дцаалон.
— Уҳагымхар —
акгьы ҳагхом,
Уҳаманатҵ —

акгьы ҳаҳәом,
Уҳагымхааит, дад! —
ххәалон.
Нас дхынҳәаанза
данбааришь ҳәа
Амҩа ҳапшуа ҳнатәалон.
Уи дҳахзызон,
уи ҳихзызон,
Ибла хаа ианагь
иаҳхын,
Цьоукгьы иажәа
рцәа итнарзызон;
Иажәа бцьарын,
иажәа хын,
Абас ҳаҟан,
абас ҳаҟа,
Ҳаиқәгәыргьуан,
ҳагәра еибагон,
Гәынчыхь ажәак
еибымҳәакәа,
Напеикәырша ҳаибабон…

ИШӘАҲӘОИТ АГӘЫ

Сыԥшуп, сыхаара,
Сузыԥшуп уара.
Уажәа уеижьаны
Уцама ҽаԥьара?

Са сцәанырра сгәы иҭаҙом,
Амца шацроу гәоуҭаҙом.
Уара уда аԥсҭазара,
Сҭахны сыҟам, сыхаара.

Уаауа ԥьшьа сымацара,
Сузыԥшуп ара.
Изхызгода атҳ лашьцара,
Уабаҟоу уара?

Сыхаара, снеиуеит
Уҳәан, сузыԥшуп,
Ицәаҙом амца,
Амца сгәы иҭашу.

Усцәымгылан ахара,
Са сшашьҭоу угә иахәара,
Уара уда аԥсҭазара,
Сҭахны сыҟам, сыхаара,

Нас снумыжьын ас сыгәжәажәо,
Ԥызас са сырҳа.
Сыԥшуп, уааины ҭынч уцәажәо
Убжьы хаа сырҳа.

АЗИАС

Хәыцрак сама ухыкә сыкәтәоуп,
Ухыкә сыкәтәоуп, субаʒом.
Сылаԍырʒ цәыкәбаршәа иԍәтәоуп,
Икашәоит, исҽабаʒом.

Ас сзыргәаҟуа дудыруазар,
Лыʒбахә жәахаак сурҳарын.
Уаҳа дшызымбо здыруазар,
Уахьцо суццар ҟаларын!

* * *

Ацәыргақәтца азал еимудар,
Иҩымҭак кыдым иапсаны.
Аха уаҟа «Асахьаҭыхыҩ»
Ҳәа дықәгылоуп дчапаны.

УАԥХЬА ИКАҲАУА УИХЫМЧЧАН

(Алаф)

Иҟалазеи, узықәшәазеи,
ушԥақәшәеи? —
Как дахьиаз,
Мкан дҭаауа днаидтәалеит,
Игәы иалырсны дзыниаз.
Ҭынч ашьшьыҳәа
сҿеыжәла сшааиуаз,
Сгәы шәан иԥеит,
шьҭыбжьык ган…
Акәадыр санԥа
сышлеиуаз,
адац иқәкшеит
стәарҭа, сган…
– Ҟоҳ убаашәит,
иҟоуҭазеи,
Уара иухаразаап зегьы!
Уҿеы уалкьаны уанлеиуаз,
Ҭәак уҭоуҭар уласны,
Уҟәымшәышәҙа,
хьаада-баада,
Уҩамгылоз уеибганы.
Алаф шилихыз аниба,
Как дахьышьҭаз
ҿымҭ дышьҭан,
Аха дхәыцуан уи гәаныла,
Ҳашԥеиқәымшәои ҳәа уашьҭан…
……
Аихатә ҷларԥатқәа аахәа
Мкан иманы дшаауаз,
Днышьацәхыслан ахәараҳәа,
Пхьала дкьаҟьаҙа дышлеиуаз
Дахакшазаап аҷларпат…
Какгьы иоуит аҿарԥа!..

— Иҟалазеи, узыҟәшәазеи?.. —
Уи днеит чымазаҩбара,
Мкан даҽын ибла шҭиххьаз,
ихьыз шихьыз аҳәара.
— Ҳаи, Мкан убаашәит иухьзеи,
Акыр здыруа ҳәа усшьон,
Усҟан ҕәыцәмаҟьак ноуҧыроукыр,
Акгьы умыхьзакәа уеиҟәхон!..

ИЗХАРАДА

Есшьыжьы шаанҙа аб дгыланы,
Аб зықәра зфахьоу,
Ацәгьа абзиа ирылаԥшны
Акыр цьа збахьоу —
Дацгыланы ашарԥыетцәа,
Усура данцауа ауп,
Аԥа аҩныҟа дангәарло,
Дашьны дыбҕаҕо.
Зны-зынлагьы урҭ еицгылоит,
Еицдәылтцуеит шьыжьы,
Аха рымҩақәа еицрытцуеит,
Ицоит хаз-хазы.
Аб дабацои, дахьцо дыруп,
Дцоит акыр ирҳарц.
Аԥа? Аԥа уи дахьцац ауп,
Аб ирҳауа ифаларц.
Аԥа «иҩызцәа» икырҭа рмоуа,
Изырмҳәо убаҙом.
«Ичеицьыка» зцәа-зжьы ианыруа
Аб итәы рҳәаҙом.
Аб ирҳауала давоуп дцәысуа,
Давоуп аҟәара.
Абгьы ддәықәуп уи дизхәыцуа,
Илтцрушь ҳәа ауаҩра.
Сара рҩыцьагьы срызхәыцуеит,
Аб длашәхеит, избан?
Аб ишьҭахь аԥа дабацои,
Дангыло шьыжьымҭан?..

* * *

Мҽышак шьыжьымҭан сиргәырҧарц,
Сҩызак дааит аҩны.
Иаацәыригеит: «Сааит сузаԥхьарц,
Ажәабжь ҿыцк ҩны».
Днатәеит даԥхьо иҽалагалан,
Абҧьыцқәа еихыршәшәо.
Сара хәыцрак сҭанагалан,
Саман сеимырххо.
— Ари ашәабжь саҳахьазар
Ҳәа сыҟоуп цьара?
— Са сахьаԥхьаз уаԥхьазар
Акәхап нас уара?..

ХЬЫМЦЕИ АЦГӘИ

Атцыс цшқа исыхьуеи мҳәакәа,
Итыцраан атра,
Аҧырра амчымхакәа
Икашәеит тцаҟа.
Ихахаҙа амтцәыжәҩа еитцнахын
Атыцахь еихеит,
Аха ишлеиз аиҧш изхамлазт
Адгьылаҷ инхеит,
Атцыс збаз ацгәы аҽеырлас
Иакырц иҳәазеит.
Ус ашьац иатцәа аҽеларпс
Ааигәаҙа иазнеит.
Абар ипан шьта иакыроуп,
Иапсыхәозеи нас!
Атцыс цшқа уа апсы тбароуп,
Ус ауп ацгәы атцас.
Хьымца дшааиуаз уа дҳәарпсаруа
Ихәмаргақәа кны,
Илапш рықәшәеит... уахь
дытрысит,
Артцәаа тырганы.
Ацгәы шәан зымҩа ишалшоз
Ицеит еиханы.
Атцыс хиртәалт атра ахьыҟаз
Хьымца дыхәнаны.
Уажәы
тцыск ибар цьара,
Дгәыргьатцәа иҳәоит:
— Абар стцыс! Стцысоуп
иҧрыз!

* * *

Дыҟоуп хыҷәкык имаҙамкәа,
Иҟатцамҭак ыҟаҙамкәа,
Зегь ирзыҽуа, зегьы «ҟазцо».
Сара исеиԥшу дыҟаҙам ҳәа,
«Сара соуп» ҳәа зыԥхьаҙо…

Анцәа суҳәоит, имҙакәа,
Зынҙа ҳгәахы ԥымтцәаҙакәа,
Уаҳа еиԥшу дымшаҙакәа,
Даҳԥыругарц дҳамбаҙо!

* * *

Цыхьеиԥш, амшын, сухыԛәгылоуп,
Цыхьеиԥш убжьы сурҳаҙом.
Сара шә-хәыцрак цәԛәырԥо срылоуп,
Иухьзеи ҳәа утцаа҂ом.

Издыруада угәы иаҳәазар,
Данылеит ҳәа ҽеа мҩа пак?
Издыруада угәы иташәазар,
Имцахә кацәеит ҳәа зынҙак.

Мап, икәицзаргь цьара ԥхарак
Сгәаҷы иҟоуп иаанханы.
Иудыруаз, акәицгьы ишалшо,
Иҟаларц имцаханы!

САХЬАҨЫХҨЫК

Пацха гҽахак, жәытә ӡлагаражәк,
Дынрывалар — ибла аатуп!
Аҽыц ԥсҭазаара, аргылара –
Уи изгәаҭом, ибла аркуп!

* * *

Аԥша аст, идыды-маҵәысит,
Иалагт ақәаршыѡ.
Зегь еихеит, наѣ-ааѣ итрысит.
Иѡит ишзахәоз, иѡт!

Аха ѡыцьа азмыргылеит,
Аԥса амҭа итәаз.
Урҭ аѡыцьа «егьрызгәамҭеит»
Ақәаршыѡ шауаз!

* * *

Рапҳьатәи сыбзиабара
Баша сеижьазаап сара.
…Санынхыҧшыла лыбла еиқәара
Зныказ исыцылт саҟара.

Уи инаркны «сылашара»
Ҳәа са слышьҭан сгәы аартны,
Сеинархомызт сымч-сылшара
Сыѽуа слышьҭан дыстахны.

Сара сыѽуа лара слышьҭан,
Лара дыѽуа — ҽеа ԥьоукы…
Санзлыхьза сара дсыман,
Санзылхьымза — даҽеазәы.

Са слызгәаҟуан «сылашара»,
Лыбла ссирқәа сҟәылхт ҳәа наҟ,
Дсылашарам сымацара,
Уи са сеиҧш егьаѽ лбалап…

Уажәы игәхьаазго уи дызбандаз
Ҳәа акәым. Игәхьаазго
Даҽеакуп,
Азә дышлыцу дызбар атцкыс,
Зынзак дсымбар сара истахуп…

АҨСҬАЗААРА АЦӘҚӘЫРҨАҚӘА

СШЫМШЫНУАҩХАЗ

– Уара ушԥамшынуаҩхеи?! — абас сҩызцәа зны-зынла исазҭаалоит.

– Раԥхьа иргыланы — ачҳара! Насгьы агәҭаки агәаҳәареи рымазаара, урҭ рынагӡара азыԥәԥара! — снарахәмарлоит саргьы.

… Иахьазы сымшынуаҩуп, инасыгӡоит уи исыднатԥо ауал-ԥшьа.

Уажәы, схаҭа схы саназхәыцлак, зны-зынла иԥьа-сшьалоит… Ҳәарас иаҭахузеи, ахәычқәа зегьы реиԥш, саргьы схәычра фантазиала итәын. 30-тәи ашықәсқәа раан Гәдоуҭа аҩны ҳазгылан, уаҟа саҳәшьцәа атԥара рԥон, саргьы ахәычбаҳчаҷы сыҟан. Усҟан лассы-лассы ҷыкәабара амшын ахь ҳаргалон, аҟәара ҳахәмаруа ҳақәын. Ҷнак инаҷаршәны ахәычбаҳчахь ацара мап ацәыскит. Игәхьаазгазар акәхап сани саби, исҭаххеит ақытахь ацара. Сҳәатәы иасыргеит.

Усҟантәи ауааҩәларратә ԥсҭазаара ҷыц ашьақә-ыргылара азыԥәԥаҩцәа дыруаӡәкын саб. Уи Гарԥ ҷыц еиҷыркааз аколнхара дахантәаҩын. Саб дтԥарадан, издыруамызт анапантԥашьатԥәкьагьы. Уи ихшыҩ тԥари, иқьиареи, илшареи ихыԥша шьҭырхуан. Ибзиатԥәкьаны идыруан ажәлар рыматԥ аушьа, рызнеишьа, иус ԥсыцкьала амҩаԥгашьа. Уи идыруан атԥарадырра закәыз, изыԥсаз, тԥарада ҳаԥхьаҟа ԥеиԥш лаша шзыҟамлоз. Быжьҩык ахшара! Аҷыц ԥсҭазааре-ии аӡаауаз ажәытәи реиқәԥара ашықәсқәа раан бжьҩык раазара уадаҩын, имариаз усмызт. Иҳагын ашәҭа-аҟәынтԥа, ажәцәеимаатԥәкьа ҳауамызт. Адәы ҳцәын ҳшьапқәа хыркьаҟьа… Аха ҳҳьадырԥшуан атԥарахьы, еиҭах атԥарахьы. Гарԥ Отҳара иацәыхараз ҳаблан. Саб иашьеиҳабы Никәа инапала ахәычқәа ирызиргылаз аҩәтәы школ хәычы аҷы ртԥаҩыс дыҟан иара Никәа иҵкәын Манча. Аԥсҭазаара лаша ачаԥара азыԥәԥаҩ, Кьаразаа ргәыпк аиҷкааҩ Никәа ихылтԥыз атԥарақәа ирҭан. Аиҳабацәа Володиеи Манчеи роуп, Гәдоуҭа

рапҳьа атҵара иалганы, уаҩ дназхьыпшыртә ххаблан сара избаз.

Гарпҭәи ашкол ахь иныҟәоз сеиҳабацәа срыхьтцәыуо, срышьҭало саналага, сыкәра шмаҷызгьы, актәи акласс алатәара азин ситеит Манча. Уи инаркны атцаҩы сыхьзын, класск аҟынтәи класск ахь сиасуан.

Ашьха қыҭа Гарп аҟнытәи агаҷа унапсыргәытца ианушәоуп ушалаҧшуа. Ахәы ҳаракқәа рҟынтәи амшын ихыхәхәала ихыз аҕбақәа ҳрыхәапшуан. Ҳаблақәа ирымбо инхызлаанза ҳарзыпшуан. Усҟан сара схәычра аасгәаларшәаны, амшын «иааҙаз» аҙә иаҳасабала аҷехәара сналагон. Срылацәажәон урҭ аҕбақәа ҟатцаны ихызтцаз сара сакәызшәа. Ак здыртцәҟьоз цьышьа, сҩызцәа убысҟак зтцаара сырҭалон, рҭак ҟасымтцар ҟалозма! Амшынуаҩ ҳәа исышьҭан, саргьы схы намасыриашалон.

Усҟан Амшын Еиқәа ада даҷеа мшынк ыҟоуп ҳәа иҟадаз. Ашьха аҩаҙарантә ҳаблақәа ҭырхаха аҕбақәа ҳанрыхәапшуаз, ххәычрамшқәа ииасуан. Гарп харан, иҳаракын. Иара аҳаракыра амшын абзиабара иаҳа-иаҳа исыланатцон, уахь сгәы сыхон.

Гарпи Отҳареи рышколқәа санрылга, ҳтаацәаратә совет аилацәажәараҟны – ари харак дцаны иҟаитцаша ҳаздыруам, аха Аҟәатәи аинститут дызталар бзиоуп ҳәа нышьақәдыргылеит. Сеиҳабы Ростов дахьтаз акәзу здыруада, аха истахын наҟ цьара иахьхароу ацара. Иаасыкәшәеит, аха мчыс исымаз! Салагеит Аҟәатәи аинститут аҷы аекзаменқәа рытара. Даараза скәадан, икәадан, шамахамзар, ҳталоит ҳәа иаҷыз зегьы.

Аиашазы, аинститут акәым, школтцас иҟоу школк ахәбатәи акласс ҳаднакыларымызт. Сара, зхәычра ақалақь иадҳәалаз, ахәычбаҳча мап ацәкны, Гарпҟа санцоз урысшәамзар акгьы ззымдыруаз, Гарп сахьнеиз апсышәамзар даҷеак сзымдыруа сҟалахьан. Зынзак «сҷаҳахар» ҟаларын Гарп инанагаз, ахаҳә-уаста ҳәа изышьҭаз Улиан иакәмызтгьы. Аибашьреи амлакреи идырҟьалаз Улиан «абаақәа» ҟаитцон шьарала, ҩыла.

Уи ахаҳә аиҳа арыжәтә дархәахьан. Нышәла еибаркны ҳкәасҟьа иатҵаиргылаз ахаҳәтә шьаҟақәа аилаҳара иалагаанҙа, рырбгареи ррыцкьареи еиҳа ҳцәақәзит, аха ҽенак аус иур мчыбжьык инеиԥынкыланы аѳыжәра дшаҿызгьы, ишакәхалак, ѳ-зынрак ҳара ҳҿы дыҟан. Ҳкрыфашьақәа уамашәа ибон Улиан. Иԥьеишьон ҳҟәыди ҳбыстеи, ҳартҵәи ҳцыфеи. Уи ибыста иагәыларкьакьаз ашәса раԥхьа инагәылхны инаихәлаиршәуан, нас дыхәцәырххо, абыста мацара аѳы нашьклатцо, афара дналагон… Аха атцыхәтәан Улиан ҭхацьра шпеизыпшыз! Сан аҟызқәа рацәаны илааҙалон, илыркәыкәлон, рхәы быбшҙа ахчқәа рылхны инаҳҳчнылтцалон. Ашьха қытан асы рацәаны иауан, зны-зынла уаѳышәара ишьталон. Ашьыжь аҟызқәа аулышьтырц аҟызтраҿ сан днеицыпхьаҙа, ҟызк ахы ахагылаҙамкәа иԥсны ишрылажьыз лбон.

— Унан, уабаҳчычеи, ҿашәа змоуша! — лҳәон, уахынла аҟызтра иаавалоз абга аршәарц зхахәда аакылызҳәоз аҟыз ахы хтцәаны иагоз ԥьышьа, абгақәа рышәира даҿын.

— Иҟалеи, иҟалеи? — аԥсхаԥсы акәарахь аршәха ламраҙакәа, даацәырҟьон Улиан. — Ҳаи, ари аѳыза амал шԥакабыжьуеи, арахь исырбеи! — иаалымхны амца аҽеҳәабылра дналагон. Урт аҟызқәа, акыс, аҙынра уамашәақәа иԥсылахалон.

Улиан аҟыз хәыш-хәыбзара далатәан. Ишшаԥасалаха акы ижәларын, акы иҙларын, акы амца изахакнаҳан. Аҙынра усгьы хьтан, атцаа ахаҳә еибанаркҙом ҳәа ахәыштаара дыҽҳәаиан, ҳашәсагьы итахымызт, ҳҟәыдгьы дашьтамызт. Сан аԥсхаԥсжьы шәаимырҟьашьааит ҳәа имԥын ҳналышьтҙаломызт, аха снаидтәалалон сыҽҙаны, исзеитеиҳәалон ажәабжьқәа, дсыман ртцаѳыс. Улиан данықәтцоуп дзыпсаз аныздыр, уаҳа урысшәак зҳәоз дабаҟаз!

Амала, ҳҟызқәа рыпсы ршьеит, урт аԥсхаԥсра акәым, ԥьара усгьы инышьацәхнымслеит уаҳа! Ихәахәажьахәаха еилаз, иузымдыруа еинылан, ихәдраазуа,

ҳашҭа иамкуа инҭалахт. Ҳара баша инеимҭаҳклон ирылалаз чмазароу, хмазароу, бгоу, ԥшӡоу ҳәа. Сан аҟызаазара лгәы ахымло аҟынӡа днеихьан. Егьи — Улиан иакәзаарын. Уи аԥсхаԥсжьы шаҳамфоз дырны, уахынла рытра иҭеихәыруан, ҳара Улиан аԥсхаԥсжьы шԥеифои ҳәа дԥьаҳшьалон!..

…Иара уаҩҭас иҟаз школк Аԥсны иҟанҳәагьы сыҟам урҭ ашықәс хьанҭақәа раан. Акыс – Аԥьыԥьтәылатәи аибашьра, артҵаҩцәа рзымхара…

Ажәакала, 1949 шықәсазы аԥхын Аҟәатәи аинститут аҭалара ҳазықәԥон.

Аекзаменқәа ҳаарылган, алтҵшәақәа неихыршьалоны, Қарҭтәи ауниверситет ахь ицарц зҭахыда ҳәа ааҳалаҩит.

Сышьҭахьҟа сымҵаа-сымԥшаа аҟаԥыҳәа сҿаныстҵеит, рҿаныртҵеит жәаҩык рҟнынӡа. Уи аҟара акәын иагьаҭахыз. Уаҟа иалан ҳазҭаларц ҳазҽыз иаднакылазгьы, иаднамкылазгьы.

Иара уи аҿенытҵәкьа ҳидикылеит апартиа Аԥснытәи обком актәи амаӡаныҟәгаҩ. Ҳшәаԥырҳаԥуа ҳаныныҩнашыла, иара деихаччо даҳԥылан ҳнапқәа ҳамихт, ҭынч дылҳадтәаланы дҳацәажәеит, еиликааит иҳажәлақәоу, иҳахьӡқәоу, ҳахьатәиқәоу…

Мышқәак рышьтахь Карҭтәи ауниверситет ҳаҩнагылан, ҳаҩнагылан атҵарадырра ахан хьытҵәцара. Уи аҩыза хыбра зымбацызт, иара уи адагьы избахьази!

— Шәалаԥш, иалшәх ишәҭаху афакультетқәа, – иҳәеит зхы пашәӡа ицырцыруаз, злакытҵа ырԥьбараны астол иахатәаз ауаҩы ҳарак, ажәҩахыр ҟьаҟьа. — Ижәдыруаз, — дҩагылеит изнапык наицырхырааны, егьи шҿаҩаз мҩашьо ихьнырҳаланы, — ауниверситет аҭалараан ашәқәа даараӡа иҭшәоуп, аха зыҿзмырҿеиз изын иҭбаауп…

Ҳҽынаххеит доусы иаҳгәаԥхаз афакультетқәа рышҟа.

…Аамҭақәа цон, атҵара ҳаҽын, ҳалгеит ҳаиҳараҩык. Ҳалган ҳанааи аитакра дуқәа ирылагахьан. Аилагарақәа иҟаз рыриашара иаҽын.

Абри абри ауп ҳәа матұурак сзашьтамлеит. Исаҳаит, сқытахь, Отҳараҟа ртцаҩыс сышдәықәыртцоз. Аха сдәықәызтцаз, сызхадәықәыртцаз сагьазымтцааит, ҽнакгьы уи ахьҙала ашкол ахь сымнеит. Сара уи ашкол салзыргаз сыртцаҩы лтып сызлымакуамызт. Узымнеизеи, уабаҟоу, уабану? — ҳәа аҙәгьы дсазтцаауамызт. Гарп сани саби ҷыц инеиднагалазшәа, иҟәбаҟәшәо иахьеидтәалаз, саргьы сызхара исзымбо срыдтәалан.

Изхарада, атцара здыртцаз рхылтц зегьы ауниверситет итаз сеитцбы лыда уск-уск ирхагылан. Игәыргьон аҩны сахьыҟаз. Сас дахьк дыртоушәа исарҳәара, исзырура рзымдыруа, игәыргьатцәа иҟан.

Аиашазы, ихьантаран. Ҭаацәара дук ахьхьа-цьцьаҳәа ҳахьеилаз, уажәы ражәымтыеха, зытра ихпрааз апсаатә реипш, дара еизныжьны ҳақәтцит. Игәырҩарымго иҟамызт, аха ирындырпшуамызт. Цьара зеипш уск аҟны акы ҳапсаны ҳзыҟалар, рааҧсара мызт ҳәа ирыпхьаҙон.

– Шәыбзиаха, дад, аамта шәара шәзы илашеит, шәҟала жәлар рзы акыр шәапсаны! – иҳәалон саб даатәацыпхьаҙа.

– Нан, ишәтцаз шәахнампааит, апагьахара иҟоу иреицәоуп! — нацылтцалон сан.

– Адырра зцым атцара шәартоуп, уарзуеит! – неицырҳәалон урт еицҽакны.

…Ахаан исхашҭуам. Сеиҳабацәа сани саби ирыгрыжьҙаломызт, лассы-лассы инеитак-ааитакуа ирызҩеилон. Ҽнак аҩны сахьнеиз, асасцәа ртан. Саси пшәымеи аишәа иахатәан, саб итып аҟны дтәан – ахаҟны. Сан дтыпҳаха, дыҩнапыр-пыруа рыматц луан. Асасцәа ракәын урт гәырҷыхагас ирымаз. Санырба, шаҟа гәыргьара ҩархалашаз дара рыда аҙәгьы издырам. Игәыргьеит, ахәыцы дшымгәыргьара. Убысҟаноуп рапхьа акәны шәышықәса иртагылаз саб иҟынтәи иансаҳа:

– Акгьы ахьаҳамҳәо, игәхьааҳамго цьыршьоит ҳәа сыҟоуп!

Иара усҟан ада исмаҳацызт сныҳәаҷа хазы икуагьы. Асасцәа ҳныҳәаҷакәа анааныркылалоз, иара аҷар

ныҳәазааит ҳәа ижәлон. Сгәы ԥшаан, сылаԍырʒԛәа ѽхаҟәҟәалеит. Шаҟа иста҂хыз уи аминуҭ азы инеиматәаны атцәыуара. Сҽаԥхьа асахьаԛәа цәыртцуан: арахә, апсаса сыманы апстаԛәа сырҭазар, сыцәматәа, сҽеыуардын еиԛәыршәшәа аԍьараҳәа аѽны сахагылазар... «Бзиала шәаабеит» ҳәа, саб саԥхьа днаргыланы, асасцәа нымѽахызгалар... Урҭ атцәатцла туԍан амтцан ажәытә-аҽԛатә жәабжьԛәа шынеибырҳәа-ааибырҳәо, фырцьанԛәак ааннкыло, хышәтмышәтԛәак ишнацҳааацҳауа, шьтәак ажакьаԛәа шәыршәыруа, ацәа лахырҭәрааны, ишшаԥасалаха, ақыдхԛәа ахьеиҽԛажьу ахәштаара аѽахакнаҳара... Дара сныҳәара иаҽын, сара наҟ ашәиԛәа салан.

Адырѽаҽены сналагеит зшьапы скхьаз апоема анагʒара. Шьыжьхьази шьыбжьхьази саб дыҟаʒамызт. Аха агәылара днеизаап хәа сгәы ииаанагон. Адырѽаҽены шьыжьхьазы сан дансыԥхьа, саб деиҭаҟаʒамызт азы, сан слазҭцааит:

— Дабаҟоу саб?

— Унан, уан иԥсыша, — лҳәеит сан деихаччо, — уи есышьыжь дгыланы ҽеагакра дымцои!

— Аҽеага бҳәоу?! — иааԥьашьаны сҭцааит сара.

— Аѽынашәа даҭоуп, акризырашәауоу сыздыруам аха...

Уаҳа ҽымтʒакәа акы снацҳаит, аха исфоз схы ахызбаауан — сара стәаны, саб изкны апоема зыѽуеит, иара аԥьыԛәреи ирашәоит.

Аҽеага сыманы, аус ахьиуаз снеит. Аԥьыԛәреи шьапқәа анышә рыдҳәҳәало, ҭынч аҽеага мѽанитцон.

Атцан слеины саныѽхыԥшыла, «ари зегьы акакала израшәода?» ҳәа сгәы каҳарц ак аасыгымхеит, аха акҧыра зынны, аҽеага ахәы еиларґәґәа изкыз саб инапқәа санынарыхәаԥшлак, сгәы аасыԥсахуан. Иара сара срыцҳаишьон, сара — иара.

— Ари, ус схы аԥьа амырбаʒакәа, ашьшьыҳәа салгоит. Уца аѽныҟа, уԥсы шьа, — иҳәон.

Истахын инапала инеихеиҳаз, ииааʒаз итцәатра дытцатәаны, ажәабжьԛәа иҳәаларц. Иаништаху ашьшьы-

ҳәа иԥсы ишьаларц. Уи иԥсшьара сара сҽеага еиҳа иснарҟьон. Зны-зынла амра анцеилозгьы, шьыбжьон ҳәа схытҵаломызт. Агәараҳәа апхъы сылтҵлон, аха ираззҵа инсылабон. Акрыфара сгәы ацԥыҳәо сыҟан. Стәаны гәыраҳатла, схы ахымбаакәа акрысфон, издыруан исфоз сшаԥсаз. Иара убри исханаршҭуан сааԥсара.

Хымш ус ҳаивагыланы аҽеага еицаҳкын. Шьыбжьонк аѡныҟа ҳаиццеит (Сара сымцар, иаргьы дцомызт). Акранааҳфа, сҽеимырбакәа усура сцеит. Иара ихы ахьныкәитҵаз дамхацәазаап. Аус шызуаз, ԥшьѡык аҵкәынцәа ахтцыста иаахытцны рҽаархеит. Ѡыцьа ҳара хҽытәқәан, аха ѡыцьа сзымдрит.

— Бзиа ууааит!

— Бзиара жәбааит, бзиала шәаабеит! — сҳәан, рнапқәа ааныскылеит, аха руазәк илахь еиқәын, инапқәа иваԥсаны дахьгылаз уаҳа иҽеимыртцысзеит.

— Шәсыцхраарц шәаама, арԥарцәа! — ҳәа снарыхлафит.

— Абри аҵкәын, — даацәажәеит руазәк, зылахь еиқәыз ихы наиқәкны, — дкаҳаны иѡнапыкгьы ԥтцәеит.

— Ҟоҳ! — сҳәеит даарыцҳашьаны. – Нас, саб ишәырбарц акәхап?..

— Ааи, иҳарбарцоуп.

— Уи аѡны дыҟоуп, шәаала, — сҽеага нарсны, раԥхьа сгыланы сҽыѡасхеит.

— Шәабанзатәиқәоу? – стцааит амѡа ҳахьықәыз.

— Арҭ Хәаԥтәқәоуп, — днасԥыѡлеит ирыцыз ҳгәыла ҵкәын.

— Шәара шәабеиқәшәеи?

— Ҳара шьыжьымҭан Хәаԥ адәқьан аҟны чашылак, сапынк ыҟазар ҳәа ҳцан…

— Иара уи аштаҽоуп иагьахьихьыз, — иҳәеит егьи ҳгәыла ҵкәын.

Сара хәыцрак сынҭанагалеит. Срызхәыцуан иахьа аҽеага еиларгәгәа изкыз саб атаҳмада инапқәа. Ҳѡеиуеит, аха ирылшарыма аҵкәын инапқәа ртартәара, реиқәыршәара?!

Ус аѽны ҳѽеит. Санцоз саб ашәшьыраҷ дзыкәиаз: абцәа ҳацгәы хәыҷы еиларкьақьа иқәиан — иара дыќазамызт. Ус сылаԥш наиқәшәеит абаҳча уахьынтало. Махәарк аќара ишәпаз тҷәассак дадгыланы, аихаҳара даҷын. Сан аԥкәынцәа зззааз анлаҳа, абгьааҳәа уахь дцеит.

Ашьшьыҳәа дааит ашәшьыра иахьытцатәаз.

— Шәтәақәа, дадраа! — иҳәан, илаиртәеит аԥсшәақәа анреиҳәа... Дразтцаит аԥкәынцәа зустцәаз, изыҷкәынцәаз. Иарҳәеит аԥкәын ихьыз, ишихьыз.

— Уѽнапыкгьу? — иааџьеишьеит саб.

— Ааи, рыѽбагьы.

— Сыкәын ҳәа ҭаҳмадак дыќан. Ацәардаҕәы далќьан иѽжәѽахырк анҵа — «сартцухеит жәымбои» ҳәа ҳахирччалон еиԥш, уаргьы артцухара уҽеазукма, дад! — иҳәан даасамарќәылит.

Сара агәра ганы сыќан аԥкәынцәа саб имццакра ишаргәамтцуаз. Дарамоу, саргьы! Аха саб игәыразреи итынчреи роуп инапы назхьысуаз зегьы раҳаҵза, хьаабаада рҵыԥ аҷы изнеиуаз.

Ас еиԥш иќоу аус аҷы сан лус бзианы илдыруан. Саб ажәабжьқәа ахьынзареиҳәоз азы лырќәандеит, аҷаҳәагақәа еиқәлыршәеит. Саргьы — атцәаќьақәа... Минуҵқәак рышьтахь аԥкәын инапқәа ҷаҳәаны, наќ-ааќ игәыдҳәаланы дгылан.

— Ашьашәы-амашәыр рылпха шәымазааит, дадраа! — ҳәа саб аныҳәара даҷын.

...Анышә здыҳәҳәалаз аџьыкәреи шьапқәа шәыршәыруа, ииатцәкаќараза итагылан. Издыҳәҳәаламыз адыҳәҳәалара саҷын. Саҷын арашәара атцыхәа цыстцәандаз ҳәа... Избанзар, нас ҭынчрахон, цсшьарахон... Арахь споемагьы... Абар, шьта салгоит. Уатцәы инаркны цсшьароуп шысҳәоз, сыԥшызар, саб тцла дук ахырќәкәара даҷуп. Ари атцла ахәнара, иара иакәым, сара исылшарымызт. Сара сҽага аԥыр-цырҳәа аќьара саҷын, аха уажәы-уажәы уахь сынхьаԥшуан, ишызбатцәкьо далымќьандаз ҳәа. Дызқәыз данылбаа,

сырашәатә салгахьан. Уаҳа даҽеакы дықәсымҭеит. Сара имыздеит. Салагеит анашеи аҟәыди рахақәа рырхиара, рарсра.

Амра ажәѡан агәы аа҂нашон. Ара усутә нҭәазозаарым, сыԥсы сшьапи сҳәан, агәарԥ агәҭаны игылаз атҭәахаҳа атҭаҟа ашьац иатҭәара снылатәеит. Снылатәамҭаз, уаапсоуп, унсыцҳа аҳәазшәа, тҭәак ҟаԥшьза илҷешәан, саԥхьа илкаҳаит. Иаашьтысхит, аха афара стахзамызт, сгәы тәын. Наҟ инышьтастҭеит. Анаҟтәирахь еитҭхәа ашәшьыра итҭаиаз ала алымҳа амҭ талазшәа и҂атҟьан, аху-хуҳәа ишуа, агәашә ахь инатрыст. Абыржәытҭәҟьа даа҂натҭәома, ажәла нтҭәеит ҳәа с҂атҭаҟьоны, игәыбзыҷҷыбзыҷуа, сасык ивагьежьуа даманы иааиуан…

Исызбеит сгәыблыра здыз раԥхьатәи сышкол хәыҷ збарц. Сҷаԥхьа ицәыртҭуан асахьаҟәа: аҙынра асы рацәа анауаз, сеиҳабы иҟәаҟәа сыҟәыртәаны ашкол ахь санигалоз. Стагылан ашкол ашта. Ари ашта даҽеа штакы еиԥшым. Иԥшзоуп, ицкьоуп зегь реиҳа. Абар иара ашкол ахата. Акласс хәыҷқәа, апартакәа… Издырит сзыкәтәаз апарта хәыҷы, сара исызҳаит, аха апарта шыхәчыц ихәычуп, амала акыр аҽеаԥсахит, ацәа ахҟьоуп, шаҟа тҭуазеи уиаахыс! Иара ашколгьы шыхәчыц ихәычуп, аха ахаҷы кәыԥшым, имачымкәа акачыракәа ануп. Ирыцҳасшьон сахьахәаԥшуаз, ишажәра иажәеит… …А҂ны санааи, саб дыҟазамызт.

— Чарак аҟны ҷкәынцәакәак а҂ы аныржә рыгәкәа нибархан, реинрааларазы дыргеит, — лҳәеит сан…

Усҟан, ѡымчыбжьаҟа аатҭаанза, адырра соуит иаарласны Аҟәа сҩеирц.

— Уца, дад, иахьуԥхьаз!

— Ахьымзг умгааит, нан, убзиаз! — сныҳәа-ныԥхьаны сҷынадырхеит.

— Уа бзиала уаабеит! — дыспылеит Атҭара аминистр деихаччо – Гарпҟа иҟоузеи, дышпаҟоу уаб? Зафида лгәы бзиоума? Ааи, шаҟа рчеицьыка сфахьааз, — даҷын Николаи Ераста-иԥа Гериа ацәажәара.

— Ишудыруа, — игәалаҟазаара бзиазаны дԥасҽаԥшын, — Аҟәа аԥсуа школ ааҳартит. Иузыԥшуп, уца ушиашоу! — исыдныхәало қьаад еицарса хәычык аасиркит аминистр.

Уи атцарашықәс шысхызгаз сара сыда издыррыда! Аҙәык–ԥыцьак ақытахьынтә иаақәаз рыда, зегьы анбан инаркны рбызшәа дыртцатәын, рхатәы бызшәа. Сып–стазаара абжак уи ашықәс иамгакәа иҟам, аха мап ацәкышьа сымамызт, аус утәын. Атцарашықәс шаантцәаз «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциахь сиаргеит.

Аредакциахь цқьа сымԥа нылысхаанҙа, аррематцурахь ацара сықәшәеит. Қартә аррематцураҽ санықаз, Аԥснытәи сԥызаки сареи ҳаицын. Уи егьа деилахазаргьы, еснагь бзиа иибоз аҙгаб лыҙбахә аацәыригалон, лара лакәын ихы итаз. Сизрыԥхьалон абзиабаратә жәеинраалақәа. Иара иаасымхны изҙгаб илзишьтлон. Дыҟамызт уртә знымзар-зны хазы шәҟәны итытцп ҳәа. Сааит аррахьынтәи ԥышықәса анаатц… Сдәықәыртцеит СССР асахьатыхратә фонд Аԥснытәи аҟәшахьы. Исмаҳазацызт уи аԥыза! Сахьатыхԥыс? Мап, директорс!

Снеит сусура ҽыц аҟны, искра-исышьтра сзымдыруа. Ԥымшҟа тынчран, скәаԥҙа сыстол сахатәан. Хԥык ракәын усураҳәа иааилоз: аҳасабеилыргаԥ, ахәшьақәыргылаԥ-акалькулиатор, амаҙаныҟәгаԥ-аԥссаԥ. Ас тынчразар, стәаны ажәеинраалақәа зыԥлап, сышԥакьатеи! Сыԥны-сгәара сҳәомызт, уахь сеиқәшәан! Саныртцаԥыз, мчыбжьык аҟара ухы нузыԥнакуазар ҳәа, мардуанк атцаҟа, аамтала авахтиорцәа рзы иҟатцаз кылҳарак сыртан сыԥнан. Уи аԥнагыларта амаҙамызт, акаруат затцәы иԥнагылаз ашә аартны снықәиалон. Аха сдиректорын!

Ҽнак сыԥшызар, сусураҽы аҙәы дваавааа, плашь цәышк иҽылаҳәаны, шлиапа цәашьык ихатцаны дааԥнашылеит. Аԥсшәа картцәаҙаны инсеиҳәан, дааигәаҙаны дсываҕәгәа, стып сахицома сҳәартә, даасыватәеит ахаан изымбацыз ахатца. Уи инеиԥынкыланы ԥбаҟа саат ихы сҽакны ацәажәара

даҽын. Иааиҳәоз зегьы ида здам Аԥсны сахьатыхѡ дыҟам ҳәа акәын иаанагоз. Уи дындәылтцит шысҳәоз — даҽеаҙәы…

Сара ирҳәоз абжа саҳаҙомызт, иуаҳашазгьы акәмызт.

Абраҟа сара исҭыԥу-исҭыԥму ҳәа сазхәыцуан.

Аамҭаки ҭыхәтәаки зегьы ирымоуп, аха сара саамҭа ааиааиҙа стцыхәтәа араҟа изыҟаларызеи? – Схәыцуан, сеиҭахәыцуан.

Хәылпазыла аресторан ахь снарԥхьалон, ажәа уаара рибамҭо, ажәѡан ахь схагало, исылацәажәон ахаан изымбацыз, сзымбацыз ауаа. Ахаан исмаҳацыз ажәа гәылԥшаахҟәа, ажәа ҟәандақәа саҳауан. Акы ишамааназ аҟара здыруан, аха иарбан. Исыздыруамызт аҟәрышь кыдҟьан, амаат шалхтәыз!

– Уусура ҩыц шԥаҟоу? – инасазтцаалон сѡызцәа. Шьоукы ус гәаартыла, ԥьоукых – атцәы налатцаны.

— Оо, еиԥш матцура Аԥсны иҟам! — сынтцәеит ҳәа ашшра акраанагараны иҟазма?

Аха иара, уи аѡыза матцура, аиашатцәкьазы, Аԥсны иҟамзар ҟаларын! Уи Қырҭтәылатәи асахьатыхратә фонд анапаҩы акәын иахьыҟаз. Аԥсны акгьы иадҳәаламызт. Акы затцәык Акультура аминистрра акәын, аха уигьы ус. Ишакәхалакгьы, иара уи аҳәатәы ҳамтцакәашаларц аҽеазнаклауан, уиаҟара ҳәатә шамамызгьы. Сара акәашаразы скәадан, сшьацәкьарақәа сызрыхгыломызт… Даара иҽеиҟьеит усҟан Акультура аминистрраҩ аҟазара иахылаԥшуаз… сиркәашарц…

Зны ҳусбарҭахь исыԥхьан, Қарҭка сцон. Авагон аҟны хаиқәшәеит матцура дук иахагылаз аҙәи сареи. Қарҭ ҳаннеи, авокзал аҟны изыԥшыз амашьына ҳанҭалан, иара дахьцоз ҳаманы ицеит. Иара данлалбаа, сара сус ахь сигарц инаидитцеит амашьынаныҟәцаѡ. Акультура аминистрреи асахьатыхратә фонд аусбарҭеи хыбрак еицыѡнан. Ҳара ҳназгаз адәыԥба днанагоу, ууанҙа днеихьазу здыруада, сыԥшызар, абраҟа ҳкультура аминистрра аҟазара ахылаԥшѡы снеихьыԥшит. Ари данызба, илаԥш иаатцашәартә еиԥш смашьына ду ааныскылан,

ашырҳәа сыѡтытцын, аҕьеѡҳәа ашә нкыджьыланы, афы зысны игылаз дсымбаʒазшәа, ашыр-шырҳәа снаивсны, ахаларҭахь сҽынасхеит. Иара уахь уаҳа даухалоз!.. Уи инаркны, уахь Қартҟа матцура дук ахь сшиагамыз еиликааит, аха дарбан ҭынха дуу Қарҭ исымоу еиликаарц дашьҭан. Сахьибалак, инапқәа шьҭкәыцәааны, ууанʒа зыцқәа ѡхзырцьацьалоз, даасзымдыруа дыхәшахеит. Аха уи иснаҭомызт апсеивгара, агәыпқәа рызҳара иаҽын,еилыхаран. Иааҟәымтʒакәа инеивыс-ааивысуа, ибжьан аревизиаҟатцаѡцәа-агәаҭаѡцәа.

Рапхьа ԥхашьароуп, исасцәоуп ҳәа сырԥылалон, рҭыԥ рзылсхлон. Уигьы сақәытцит, сгәахы аныԥтцәа.

Цытк ианаатынчрахалак, сықәтцып шысҳәо, еитааиуан. Ауаѡага иикыз икит ҳәа, сиашара аасырԥшырц, сааҳәны сыстол слахатәон.

Ицеит, аҳ гәышьа шысҳәо, дырѡегьых! Ҽнак Қарҭынтәи ателеграмма ааит, ашьыжьтәи адәыцба ҳланагоит, уаҳԥыл ҳәа аҳасабеилыргаѡ хада инапы атцаѡны… Адәыцба иаатытцит рпортфелькәа нарыдҳало. Аҳасабеилыргаѡ хада даузымдырхуаз, апсшәа неибаххәеит.

— Шәеибадыр, ари древизоруп, — сынхьаирԥшит иѡыза ишҟа.

— Бзиароу? — снаразтцааит асасааирҭахь амѡа ҳаннықәла.

— Инартцауланы адокументалтә ревизиа ҟаҳтцарц, — иҳәеит аҳасабеилыргаѡ хада.

— Мызкы шаҟантә аревизиа?! — иааԥьасшьеит.

— Иааҳашьҭлак рылақәа хызкуа сыздыруам, акгьы ҳамбеит ҳәа инеиуеит!

— Аа! Бзиоуп, шәалага…

Мчыбжьык ақьаадқәа ирылатәан еилыртто. Иҟоузеи хәагьы сразтцаауамызт.

Ҳара ххасабеилыргаѡ игәахы кыдʒаан, дхырқәақәо дрыдтәалан, ипапкақәа рышәқәа рзаартны, знык иныкәтцыр, иаргьы дышныкәтцра иҽырхианы.

— Ҳалгеит, — рхәеит жәамшҟа аатцуаны абѡаш еиԥш зцәа-зжьы амшын аҟәара иқәзыблыз ҳгәаҭаѡцәа.

— Бзиоуп, шәалгазар — амҩа алпха! Ижәбаз-ишәаҳаз ҩны иаҳзыншәыжьуазар акәхап.

— Оо, иҟоу шыҟатцәҟьоу шпаҳаҩуеи, ҳаргьы хуааупҵ — рҳәеит иҷапха-ҷаччо, акгьы узеилымкааҙои ҳәа аанарго.

— Агәатара гха риашагоуп, иҳашәҳәа иҳагу-иҳабзоу, шәацәпхамшьакәан! — сҳәеит, ҷымдыр ныҟатцаны.

— Уа унеир ҳаицәажәап, ҳаузыпшуп, — рҳәан ицеит. Аамта ацара иаҷын, ҳнаскьацыпхьаза ҳапланкәа ирызҳауан, ирыцлон ҳаштатқәагьы. Иааҳартит асалон-магазин. Уи датаххеит атиҩы еиҳабы. Иҳауит амашьына, уи датаххеит аныҟацаҩы, аидара ақәтаҩ-ақәхыҩ. Иазҳаит ашьтатцарта — датаххеит ахылапшҩы. Иҳауит адгьыл, ахыбраҟәа, иаатит ацехкәа.

— Уааиуоу актқәа рыҩра ҳалагауоу? — атәтцәабжьы шгац игон!

— Шәалага, уажәгьы ишәмыҩзаци! — наратасклон саахәмаршәа.

— Ҳаузыпшуп, ҳаумыргәаан! — даргьы нахәмаршәа ныҟартцалон.

Ҷнак уск атцыхәала Гагра сыҟан. Аусура антцәамтаз сааит.

— Аа, уабаҟоу, иахьак ҳушьтоуп? — стып снышнашылаанза, амазаныҟәгаҩ дыспылеит.

— Иҟалеи, бзиароу?

— Қартҟа иупхьоит иахьа иалыршаны, — лҳәеит амазаныҟәгаҩ.

Сыприт аҷенытцәкьа. Схатцкы камыршәуа, испылеит сеилыргаҩцәа, иреиғьыз асасааиртаҟны здаҟамыз аномер сзалырххьан.

— Шаҟа ҳаузыпшыз, ишакәымыз ҳузныҟәар ҳтахым, ҳазшаз ибоит, агәатара зламҩапаагаз ала, актк ҳамҩыр ҟалашам, аха иааршша-мыршшашәа иааҩып, уара уааза-аит, — рҳәеит адырҩаҷены афареи-ажәреи ҳархамшәало ҳшеидтәалаз.

— Уажәгьы ишәмыҩзаци! — снарызтцаит, сҷыргаза-ҷырлашәны.

«Уара иаҳҳәо узеилымкааʒои!» — ааре́ыххуама уҳәартә, инеиҧаԥшы-ааиҧаԥшит.

— Агәатара иаанарԥшыз аилыргаразы шәсыԥхьаз ԥьысшьан. Шәымш аабзиахааит! — иҧабба-ҧаббаʒа идырхиаз реишәачара ишахатәаз, сԝарылтцын сҧыласхеит. Сыԥсы сыма сахьааиз, ҳзал иамкуа еилагьыжьуа еилан. Иҟалазеи? Ашьыжь Москвантәи иааит акомиссиа, асахьатыхратә фонд анаплакқәа ркомплекстә гәатара мԝаԥысуеит. Хымш рыла еицыз ажәаԝык ҳусура зегьы ларҳәы-аарҳәны иаагәартан, иԝыкәлан ицеит. Уи аԥшатлакә ниаҟьеит, уажәшьта иҟаларызеи ҳәа сыштәаз, исыԥхьеит ҳусбартахь. Сахьнеиз избақәахьаз анапхгацәа абаҟоу?

— Ҳаҳасабеилыргаԝ хадеи ҳревизори уатцәы рус иахәаԥшуеит аресПублика Иреиҳау аʒбартаҟны, — слымҳа инталхәеит аԥссаԝ. Уиаʒәк лакәын издыруаз рҟынтәи ианханы иҟаз…

Зны аԥьабаа иаржьакцахьаз, аԥстазаара иархәаҳәахьаз, аха уажәгьы зымаха-шьаха ғәғәаз асахьатыхԝы В. Контарев сара сҧы дааит. Уи иʒбахә саҳахьан, аҳақьым Фишков ихатәы еизгамтақәа рыҟны иаԥтамтақәа збахьан.

Уи иԥьыба иаатигеит аамта иарԝеижьхьаз, иарцәышхьаз патрет хәычык.

— Уажәада ари уаԝпсы инапы иасмыркʒацт, — ихәан. дахʒыʒо иаасиркит.

— Лакоба! Нестор Лакоба! — иааԥьасшьеит.

— Лакоба! — илабжышқәа хаҟәҟәало, — сыԥсы иатцатцаны исыман, — иҳәеит атаҳмада.

Лакоба идунеи аниԥсах инышәынтра абаҟа ахаргылара абри ауаԝ идтцан. Аскульптуратә баҟа далымгацкәаноуп зегьы шеилаԝынтыз.

– Апатретҭыхра сахьʒеит аҟароуп, — иажәақәа раʒаны днаԥшы-ааԥшит.

Уи инаркны Контарев дныбжьаʒит, ихабарк уаԝы изымдырʒо. Ирҧиамтақәа Фишков реизгара даҧын хәычы-хәычла.

Ҳара еиҧаҳкааит Контарев ирҧиамҭақәа рцәыргақәтца. Аԥшқа дшымгәыргьара дгәыргьеит аҭаҳмада. Фишков аҳәара злаҟаиҭаз ала, аѡны галереианы иҟалеит…

Араҟа нхарҭас иалылхит зыԥсадгьыл ахь ихынҳәыз В. Ф. Бубнова. Иџьоушьаша, аԥсабара аҳауатә ҭагылазаашьа ауаѡы дышԥеиҭанакуеи?! В. Ф. Бубнова 1919 шықәса инаркны лыԥсҭазаара Иапониа ауп иахьылхылгаз. Уажәы лыблақәа реимахәахәара, лҧаԥшылара уҳәа аиапонҧхәыс лхы хҭәа илхагылоуп!

Аҟазаратә мѡа ду ианысхьаз асахьатыхѡы Варвара Фиодор-иԥҳа илҧыԥшны, иаармарианы аҟазара знапаҧы иаазгарц зҭаххаз ҟалақәеит.

— Акыр шықәса инеиԥынкыланы аԥсадгьыл иаҟәгаз илҧыԥшны ҳсахьатыхыѡцәа бжьымсааит, — назгәеиҭеит ѡызак.

— Лԥышәа, лықәра ду сақәгәыҕуеит акәымзар, лара дыбжьырхыр ҳәоуп сзыцәшәо! — наиаҭаскит сыхәмаруа.

Варвара Фиодор-иԥҳа дызлахәыз цәыргақәтцак аилыргара аан, абстракттә усумҭақәа кылзгаз дрықәызбо, иаалырԥшит урҭ «арҧиамҭақәа» ргьамадара, раԥтаѡцәа ртцарадара… Уи лықәгылара иаанарԥшит арҭ «аҧыцаԥшьгаѡцәа» иагьшреалистцәамыз, иагьшабстракционистцәамыз.

В. Ф. Бубнова лырҧиамҭақәа иагьа усумҭақәа ирылакнаҳазаргьы, иаразнак улаԥш иныҭашәон. Удырхәыцуан, удырлахҧыхуан. Лықәра лырҧиамҭақәа ирнубаалон. Уи гәрагарала, ҟазаралатцәкьа, алирикатә цәаахаа рҟәынтцаны, иаалырԥшуан аԥсабара адиалектикатә ҟазшьақәа, аԥсабараҟны имѡаԥысуа аиҭакрақәа.

В. Ф. Бубнова ашықәсқәа ддырхәанчахьан, аха ѡнутцҟала дхаан, дыԥшҙан. Уи лыхаара, лыԥшҙара рыҟәнын лырҧиамҭақәагьы.

1965 шықәса аԥхынразы асахьатыхратә фонд аҟны зны ҳаибачҳауа, зынгьы акәыстҵа неишьклатцо ҳшеилаз, адырра соуит Одессаҟа ицоз аԥсуа шәҟәыѡѡцәа рделе-

гациа сшалаз. Пулатәи (Иугославиа) аҕбаргыларҭатә верф Адриатикатә мшын ахь иланашьҭыз аҕба «Дмитри Гәлиа» Одессаҟа амҩа иқәын, ҳцон ҳаԥыларц…

Усҟан ада ахәҳахәҭратә флот иадҳәалоу ҕба сымбацызт. Иара уи адагьы егьырҭ апассаџьыртә-транспорттә ҕбақәагьы сабарҭалахьаз, знык аҟара Одессанӡа сцаны саара алаумҭозар. Уигьы аҭаацәара сҿаналазгала… Сзыҩназ амардуан аҵаҟатәи суаҭах хәыҷахь дсызнагомызт сара, Ачара-гәырҕьаратә нықәара нахьӡыстәын, Баҭымынтәи «Абхазиа» иааиуаз ҳанҭалан, ҳаманы ицеит.

Пхьаҟа аԥшра, аԥсҭазаара ииашаны ахә ашьара зыԥсоузеи?! Егьырҭ исымаз амчымхарақәа сзымхозшәа, даҽа уадаҩрақәак сҿеынҭасыргылеит. Сааздагылаз анхарҭатә мчымхара, ахәыҷы, аду уҳәа схы неиҭасҳәап, ԥсыхәак зламоу ала цхыраарак сиҭап ҳәа маҵура дук иахагылаз иҿы снеит.

— Пҳәыс даага ҳәа уазҳәадаз?! — аа, ажәа гәыкатцагас, ажәа ҟәандас исаҳаз.

Ашәкәыҩҩцәа Реидгылагьы ҩбаҟа ҩны аргылахьан, аха иабарызхоз, даргьы маҷҩымызт, аиҳараӡак ашараан.

Ҷьабаада бзабаа ыкам ҳәа ҳаибажьо, ҳагәқәа еибаргәгәо, уаҭахк ҳдәылырцар, уаҭахк ҳныҩнало ҳааибагон. Аха уи ашықәсан схы сахашшаартә сыкамызт. Акыр сҭышәынтәалахьан, аҳәаанхыҵ — Венгрианӡагьы снабжьысхьан!

«Дмитри Гәлиа» аекипажи ҳареи ҳаиԥылара, ҳаицәажәара аан урҭ амшынуаа ражәабжьқәа, русура убысҟак аинтерес аҵаҵаны иаҳзеиҭарҳәон, иара уаатцәкьа рыцныкәара агәаԥхара шсоуз сҳәеит. Акыс, ҳлитература аб ихьӡ зху аҕбала адунеи акәшара, амшынтә ԥсҭазаара абара алшартә еиԥш аҭагылазаашьа аныкала, романтикак улаӡамзаргьы, мап узацәкру?! Аҕба акаԥдан Леонид Шутаев иҳәатәала салагеит аҽазыкатцара. Аҕбарныкәарҭатә усбарҭахь идәыцәтан иатахыз ашәкәкәа. Уи инаркны сыгага акәын аҩны иҟаз. Егьырахь – схы,

сыхшыԝ амшынқәеи аокеанқәеи ирхын, срылан адунеи атәылақәа. Аԝны рапхьа еимактәыс, нас ажәабжьс иҳамаз амшын ус акәын. Есымшааира амшынтә романтика азҳара иаҷын, ҳаԝны ҭәын фантазиала. Хәыҷидуи зегьы амшыни атәылақәеи ирызкыз алитература акәын ҳзызҷелымҳаз. Зегьы аԝны ҳтәазшәа ҳаҟан, аха ҳазхыз мшынын! Ууанҙа, рапхьа ари аус ансыртцысыз, узымшынуаԝыда, узныҟәаԝ-романтикда зҳәоз ааҳәны, сара сеиҳа уи ачымазара рылалахьан. Сазыпшын Одессантәи дыррак анбасоуришь ҳәа. Сымшын ус зегьы ирылатҵәахьан. Сызбалак: «Уажәгьы ара уҟоума?», «Уцаны уаахьоума?» — рҳәон.

Ус аамта ыкәҳа ацара иаҷын, ҳазлаз аромантикатә фантазиагьы — ахьшәашәара. Сгәыҕрақәа иҷыцәааз пхыҙцас ишпаниасри шысҳәоз, Одессантәи шәҟәык кылхха иааит. Уи иаҳәон: «Умԝақәа аартуп, ушҟәқәа еиқәшәоуп. Уазыпшыз аҕба аара. Акадрқәа рыҟәша».

Еиқәшьшьы еилатәаз ҳаԝнатҳа гәырҕьарахеит, хәмаррахеит. Иҷыхеит сгәырԝа иатцаз ахәчы-аду — дырԝегьых афантазиақәа, дырԝегьых аҿазыҟатцарақәа.

Иабаҟоу аҕба? Ианбаауеи? Абас сшыпшыз даҿа шықәсык аатцуаны, адырра соуит аҕба Одессаҟа ишаауаз. Ауха изыршодаз? Ианааша Одесса сгылан.

Уаҟа сцара аус аҙә дацхрааура, аҿаҙәы даԥырхагахо — ишакәхалак амедицинатә комиссиа сахысит. Спаспорт алԝаара ада ус сымамкәа, сызшьапык аҕба ишықәгылаз, акадрқәа ринспекторк исеиҳәеит сцара шхыбгалаз.

— Избан, иҟалеи, иуазҳәада?

Иара аҿенытцәкьа Аҟәаҟа сыприт. Аҕба цон Виетнамҟа… Сара сыхынҳәра зегьы рыгәқәа днархьит. Саҟәытцт уи аус алацәажәара. Аха сԝызцәа игәныргон сгәаҳәара ахьхыбгалаз, игәырԝазгон саргьы…

Ҽнак, Қарҭ сасааирҭак саадәылтцын, аԝныҟа ацарада ус сымамкәа сшааиуаз апоет Иосиф Нонешвилии сареи ҳааиқәшәеит.

— Уеилахамзар ҳаимԝалацәаз! — иҳәеит апсшәақәа анааибаҳҳәа. Ҳаиццеит аиԥылара ахьимаз ашкол ахь.

— Ашьыжь усзыԥшыз, Қырԥтәыла агәеисырԥа усырбоит, — иҳәеит ҳанеиԥыртԥуаз. Ишиҳәаз еиԥш, ашьыжь дааит сахьыҟаз асасааирԥаҟны.

Ҳцон ашьхақәа, аҙыршәрақәа уҳәа аԥсабара цьашьахә ҳагәылаланы. Ҳцон Важьа Ԥшьавела иԥсадгьыл ахь. Ҳахьеицыз ажәабжьны сымшынтә усҟәа срылацәажәеит.

— Уатԥы Ацентртә Комитет аҽы ҳаицнеип, ашьыжь ашәҟәыѽцәа Реидгылаҟны сузыԥшуп, — насабжьигеит Иосиф.

— Уаа бзиала уаабеит, уабаҳзаанагеи? — деихаччо даҳԥылеит Нодар Гурешиҙе. — Иуԥахҙами ҳара иаҳзаадыртыз аҕбарныҟәарԥатә усбарԥа иатәу ҕбала аныҟәара? — днасазцааит.

— Иарбан усбарԥоу, салаԥшуа сыҟоума, сахьтәанхалаз умбаҙои? — сҳәеит. Иара уатцәкьа знапы ианыз аҟәшала Баԥымҟа адырра ҟатцан. Иара уи ауха ицоз атәыҕбала адырѽаҽены Баԥым снеит.

— Оо, ашәҟәыѽы данықала, ҕбамзар иҳамоузеи, иреиҕьҙоу реиск шаақалалак адырра уаҳԥауеит, — рнапқәа рцаԥаны испылеит зықны сдәыкәцаз ауаа.

Иаԥахқәоуп ззырҳәаз ақьаадқәа еиԥанеиқәыршәаны инарыстан, снықәлан сааит. Иҳәаны ирымгаз аԥыпҳа леиԥш стәан, аха сназлагылаз ашә макьана икыдырҟацала иаркын, арахь ашықәсқәа ықәҳа ицон. Усҟан асахьаԥыхратә фонд аҟынтәи сықәцхьан, «Аԥсны Ҟаԥшь» аредакциаҟны аусура салагахьан. Уаҟагьы уаѽ дзеигәырҕьашаз маҷын, сыздыз ахәҳахәԥреи, ааглыхреи, атранспорти рҽы агхақәа рацәан, урԥ рапыхра ҳамч ақәхартә иҟамызт, ҳнапы ианыз маҷын. Афелетонқәеи акритикатә статиақәеи иналаршә-ааларшәшәа агазеԥ иаҳзанцаргьы, ԥхьаѽык днамыԥхьозар, егьирахь иашьԥаз маҷын. Иашьԥадаз сҳәеит, аха изызкыз ааҳәны ианызцаз ирышьԥалон... Ашьжьымҭан усура инеиуаз ажәабжьқәа ҳрылацәажәар ҳҭахын, аха аамҭа ҳамамызт, агазеԥ рҭәтәын, ацәаҳәақәа рыҭалатәын. Ахәылпазы ақәша аиҳабы иԥхьаны дынкылыргон. Уи ацәаҳәақәа рплан ноумыгҙеит ҳәа иацәҳаны дноурышьтуан.

Иара — сара! Аха уаҟа ацәцарҭак сыԥшааит. Сеиҳабы жәашықәса раахыс зыӡора даҽызы, изакәызы ҳаздырамызт, аха, игәы иахәарц «ароман» ҳәа ҳашьҭан, хҟәакгьы сзеиҭеиҳәахьан ҳзыӡнатәаз акабинет аҟны.

— Акы уалагеишь абааԥсы, — ҳәа ашьыжь аԥсшәаҟәа неибыҳәаны адҵа ансиҭалак:

— Иац исзеиҭоуҳәаз уроман актәи ахы иахак сшазхәыцуаз ишеит, наҟ иацу шԥаҟоушь! — иаацәырзгон.

— Оо, наҟоуп ассир, — ҳәа дналагон, наҟ уаҳа акыр сазыҵырӡуа сыҟазма!..

Иара ахәылԥаз днаганы, лахь иҭаны дноурышьҭуан. Аха уи «ироман» нҵәаанҵа, мызкы аҟара снанагеит. Иаргьы иамхрада ус ыҟамкәа днарцахьан!

Ишакәхалак, агазеҭ рҭәны иҭҳажьуан, нас есымчыбжьа ҳаилатәаны, иааиқәаз ҳрылацәажәон. Аҵәы игха, ухатоуп, уалацәажәа! Уигьы ҳалацәажәон, аха уи азын аредакциа анҭытҵтәик даншәалар акәын. Аӡни аредакциеи ирыбжьгаз амӡа иныхҟьар иҵуаз усзуӡцәаҟәак Аԥснытәи ажәабжьқәа зегьы рдыруан, иштәоу арепортажқәа, аочеркқәа — иуҭаххалак рыӡуан! — уҭахызар — атом, акибернетика, амедицина иазкыз! Уи атәы здыруа инапы ианто, ирыӡуа иадызцалаз?! Ус ҳаилашьшьы ҳаштәаз, иаалырҟьаны аиҭакрақәа ҟалеит, анапхгаӡцәа рыԥсахит...

...Зԥашәқәа ҕәгәала иҳаз ажәытә хьатцуамызт. Зныызынла аԥсреи абзареи инрыбжьагылон. Аха илахҷыхрахеит, агазеҭгьы аԥсы ауит. Алахҷыхра анаӡс, амчгьы аиуа, аҳәатәгьы ылтцуа иҟалахьан. Снапы ианыз ацьажәлар ршәҟәқәа рыҟәша акәын. Иааиуаз ашшыԥхьыҵқәеи агәынамҵарақәеи реилкаара, ртцара скәалаауа сашьҭан. Аха ишнеи-шнеиуаз, иаакастцалак ааҳәны, схы илыкәкшо иалагеит. Сацәажәара иаҟәытҳьаз ауаа барбарқәа ыҟан. Урҭ аԥсхәрақәеи ачарақәеи рҟны атцәцақәа ирытцаланы, милаҭ еиқәырхаӡцәазшәа, ипатриот иашақәатцәҟьазшәа, ажәлар рыхьҵала аматцура дуқәа ирхатәаз, дара ажәлар рыфара иаҽын. Урҭ рхаҽсахьақәа, рыхәымгарақәа раарԥшра зегь ирзеиԥшу

уснагъатәыс иҟан, аха ирылацәажәоз иахьырхәра инашьҭалон… Иагьрылдыршон.

Зны журналистк иаҳасабала уск азы Лиуба Наҙаҙе лҟны снеит. Уи згәы аартыз, ицқьаз, ѡбара зламыз лыҷцәажәара, лзыҙырѡра акыр исзаԥсан. Усҟан Лиуба Константин-иԥҳа Аҳәынҭплан дахантәаѡын.

— Мшәан, зны ныҟәара дцеит ҳәа саҳан, уцазу?– днасазтцааит еиуеиԥшым ажәабжьқәа ҳашрылацәажәоз.

— Аа, исгәалабмыршәан! — иаазыркьаҷеныласҳәеит уи аус схахәы шканаԥсаз, иаанхазгьы шаршлаз.

Ателефон аақәылхын ҷьара даст.

— Уатцәытцәкьа! — лҳәеит атрубка нықәтцо. — Уатцәы ашьыжь дузыԥшуп. Дузымдырҙои Анатоли Алықьса-иԥа?

А. А. Каҷарава — алегендартә каԥдан иҙбахә рацәаны исаҳахьан, аха хаҭала дсыздыруамызт. Уи Аҷьынцьтәылатә еибашьраан иааирԥшыз илегендартә фырхатцара иазку аекспонатқәа Одессеи Ленинграда рымшынтә музеиқәа рыҟны акырынтә избақәахьан… А. А. Каҷарава — ҳтәыла раԥхьатәи акаԥданцәа, Аѡадатәи Амшын амѡа аартыѡцәа ируаҙәку, Арктика зыхьз ҭәгәала иадҳәалоу иҙбахә змаҳацда?!

Карсктәи Амшын аҷтәи адгьылбжьаха Белуха иавсуа аґбақәа, аѡадатәи амшынуаа ишыртцасхаз еиԥш, «Александр Сибириаков» рыбжьы ақәдыргоит. абираҟ илахоит (салиут арҭоит). Уи «Аѡадатәи Вариаг» акомандаҟатцаѡ ихьз легендахеит.

1942 шықәса август мзазы Анатоли Алықьса-иԥа напхгара зиҭоз атцааԥеыга ґба «Александр Сибириаков» Норденшельдтәи архипелаг азааигәара афашисттә еибашьыга ґба «Адмирал Шеер» иареи еижәылеит. Афашистцәа раԥхьа ирԥылаз аидарамѡангага «Александр Сибириаков» бзарбзан хәыцқәак ақәгылан аҟынтә, иадыртцеит абираҟ илахарц. Ҳаґба абираҟ алахара ахаҭыԥан ииасит ажәыларахь, аҭак ҟанатцеит мцаԥшыла. Уаҟа имѡаԥысит амшынтә флот аибашьра аҭоурых иазымдыруаз — ахәҳахәҭыгатә ґба, зхы илар-

кны зшьапаҟнынҙа бџьарла еибытаз арбџьартә ҕба иабашьуан. «Сибириаков»-аа иаадырпшыз афырхатцаратә ҽагылара иабзоураны, хәызмамыз аидара мҩапызгоз акараван еиқәхеит, ргәырҽантцан Диксонтәи абазақәа. Аҕбақәагьы ауаа реипш, ирымоуп рхатәы лахьынтца. Цьоукы ишажәра иажәзаанҙа, рызбахәк ыҟазамкәа, иниасуеит, излаугәалашәаша хтыск аанмыжьзакәа. Цьоукых адыд-мацәыс еипш иаацәырҟьоит, рыхьз символны иаанхоит абипарак аҟнытәи абипарак ахь ииасуа. Ус иҟоу аҕбақәеи ауааи псҙом. «Александр Сибириаков» тахеит, аха абираҟ аҕа хәымга иҽапхьа иланамышьтит…

Адырҩаҽены ашьжьымтан аҕбарныҟәартатә усбарта сыҩнагылан. Анатоли Алықьса-ипа ауаа идкылара даҽын. Иҩналон, иҩнытцуан акапданцәа, аштурманцәа, аҟәшақәа реиҳабацәа — аусура еилашуан.

— Улеи, аҩыза! — ахәыцрақәа сышрылаз, акабинет ашә иаалагылаз атыпҳа лыбжьы насықәлыргеит.

Азныказы сгәы нтыпсааит, алегендартә фырхатца, ажәытә капдан, аусбарта аиҳабы иахь ишпалеитәу, ишпеипылатәу ҳәа.

— Оо, бзиала уаабеит, — исхатцгылаз ауаҩы ҳарак снапы аасымихын, ҳлеибартәеит.

— Иҟоузеи, Аҟәа, Апсны ажәабжьс? — дсацәажәон нацьнатә еибадыруаз цьоукы реипш.

Уи диеипшымызт адкылартаҟны сантәаз гәаныла захаҽсахьа тысхуаз ауаҩы. Ари игәкыз, ипшзаз, збызшәа, зыҿцәажәара хааз, иаартыз уаҩын. Хәашьра зхымыз иблақәа ирхубаалон ацқьара, аразра. Иҽапшы-лара иуанаҳәон иуаҩра, ииашара, игәагьра, игәымшәара.

— Амшынтә пстазаара наукоуп, инеитцыху пстазаароуп, — даҽын тынч-тынч. — Сара сааиижьтеи мшынуп сзыдҳәалоу, аха макьанагьы исзымдыруа рацәоуп, исзымбацт сызхара… Уҳадаҳкылап акапдан актәи ицхырааҩыс, иубап адунеи алашара! — иҳәеит нас, ибла гәыккәа ааихаччан. Зынтәи аныҟәара акгьы унатом, иузапсам, иазууазеи иҳәарымашь ҳәа сшизыпшыз, схы итамыз, сгәы итамыз сапхьа иаацәыртцит.

— Бзиоуп, аха исылшарыма аусура? — иажәақәа схырхын, лакѡакрак ҟамҵазакәа ҽаастит.

— Иулшоит, ишҧаулымшои! — гәрагарыла сгәы ирҷәҷәеит. — Иугәамҧхар, слымҳа инҵшьы! — дҧышәырччо исаат днахәаҧшын, ателефон аақәихит.

— Ѡыцьа ҳназыцҳаша, асас даҳҵоуп! — дыхәмаруа аѡныҟа рлымҳа инҵишьит ихала дшымнеиуаз, саргьы мап-чап сзымҳәо сҽанаҳәартә. Сыжәѡа инапы нкылидан, ҳаиманы ҳналбааит. Изыҧшыз «Волга» ҳанҵатәан, иѡны ҳнеит. Иҧшәма дыҟазамызт.

— Абри аҧсыуак дизысҳәапҳәоуп, — иҧыр-ҧыруа аӡҷаб иѡназ дналыхәаҧшит. — Аҧсшәа иаҳәа, д-Аҧсныҭәуп, — нацитҷеит.

Сара сазыҧшын ауаҭах еихҳәа-еитҷҳәақәа, аѡнымаҭәа ссирқәа, алакә уарҳалқәа. Схы ҧхашьо сыѡнашылазар, уаѡ иибац, иаҳац ауаҭахқәа. Азал аҟны — адунеи иеиуеиҧшым асувенирқәа — идгьылтәуи имшынтәуи, иҧсабаратәуи ауаѡытәыѡса иаҧҵамҵоуи… Адунеи арыжәтә хккәа.

— Уажәы аҧсыуак ҳааиҧхьап, иааинырслашәа акәзаргьы, ҳѡыцьа ҳамацара ҳаидтәалар иҧсыуаҵасым, — иҳәан, атрубка аақәихит. Ателефон абжьы дазыҧшызшәа, даакылҟьеит Ҳасан… Дук ҳҿеидмырхалакәа, аусурахь хҷеит.

— Ахәылпазы, аусура антҷәамҵазы сузыҧшуп, уажәы акадрқәа рыҟәшаҟны унеи! — насабжьигеит.

Сналбаан сҧынасхеит акадрқәа рыҟәша шыҟаз. Акадрқәеи апарткоми хыбрак еицыѡнан. Снеиуан ахәыцрақәа сыргәылаланы, урҵ сеимаркуан… Исылшарыма аусура?

Издыруеи?.. Исзаагомызт схаҧы. Усҟан иаацәыртцуан асахьаҭыхратә фонд, аҳачаҳәа снеилшәон. Аха акаҧдан актәи ицхыраа ѡ? Исаҳахьоума, избахьоума? Зыҟатцарак сымоу ҷьшьа сыгәра згаз ауаѡ дсырҧхашьо сҟалар? Сзакәу сара исымдыруеи, схы зызжьари, дзызжьари даҽеаӡәгьы — шаҟа зҵаара, шаҟа ҭак? Ма сзыҧцәажәаша, уи аус закәу сазҳәаша азә дыздыруандаз?! Сынкахәыцуа сышнеиуаз, акадрқәа рыҟәша ашә снылагылеит.

— Бзиала уаабеит, аҩыза, улеи! — Анатоли Алықьса-иԥа адырра зиҭахьаз сырдырҙозшәа испылеит. Уаҟа исеилдыркааит ԥытчытқәак…

Аҙхәыцы уагар атқыс аҙду, — исыҙбеит изгәаҧырц.

Ахәылԥазы, ишиҳәаз еиԥш, аусура анаантцәоз иақәыршәаны снеит. Акраамҭа Анатоли Алықьса-иԥа иҟны аҟазаара, иҿцәажәара, изыҙырҩра исханаршҭуан сҿаԥхьа иқәгылаз азтцаатәы. Уажәшьҭа уаҟа аусура иалагаз аҙә сакәушәа, иара уи азтцаатәы дагьалацәажәомызт. Алегендартә фырхатца идтәалара ансаҭәашьаха, уи ҽазны исаҙауоу здыруада ҳәа, сашьҭан Аҩадатәи аусура иадҳәалоу итқааны аилкаара.

Анатоли Алықьса-иԥа игәалашәараҿы иԥхаҙа иаацәыртцыз «Александр Сибириаков» аекипаж убысҟак рыбзиабара иманы дрылацәажәон, убысҟак дрызгәдуун, рыҙбахә шиҳәара изымдыруа, ихаҿы ихалашон.

— Анатоли Алықьса-иԥа! «Александр Сибириаков» акреисер хьанҭа иабашьыртә алшара амазма? — сиазтцааит.

— Теоринала уазхәыцыр, map! — дааԥышәырччеит Анатоли Алықьса-иԥа. — Уи саатк 25 миль иныҟәон, 13-нызықь тонна аҙы шьҭнахуан. Ҳара ҳаґба саатк 10 мильк иныҟәон, 200 тонна аҙы шьҭнахуан. Аибашьыга креисери ахәҳахәҭратә ґбеи урызхәыц! Аха ҳашьтахь ишьҭан Арктика, иаауан зыхә ҳаракыз, аидара мҩаԥызгоз акараван. Ҳаиасит ажәыларахь. Акреисер симафорла иҳаднатцеит Вилькицктәи абжьысырҭа аҟны атцаа аҭагылазаашьа зеиԥшроуи, аидара зманы ицоз акараван ахьыҟоуи ҳҳәарц, насгьы ҳбираҟ ҳлахарц. Уи «Сибириаков»-аа иаҳзынагҙомызт. Сара хыхь ацҳа аҟынтә избон «Сибириаков»-аа хацәнмырха аґба аиқәырхара ишазыкәпоз. Иаарыкәыршан атцаа амца ацран, акреисер гәымбылцьбара рыцҳашьарада хыхьчагак змамыз ахәҳахәҭыга ґба аихсра ишаҿыз иаҿын. Амцабз еилаҩынтуа ажәҩан ахь ихалон.

Еилкаан шьҭа еиқәырхашьа шамамыз. Аицәажәагатә трубала сиацәажәеит амашьынатә ҟәшаҟны иҟаз аме-

ханик еиҳабы Бочурко. Уи иҳәеит амашьына аусура ишаҟәихыз, аҙы шыԥнатцәаз.

— Сазыԥшуп, Анатоли Алықьса-ипа, уприказ, — нацитцеит атцыхәтәан Бочурко.

— Уи иатцанакуаз, — иҳәеит Анатоли Алықьса-ипа, — ажәыларахь ҳаиасымтазы ҳахьҙеит акомандирцәа реилацәажәара амԥапгара. Уаҟа исҳәеит ҳаґба уаҳа аибашьра алымшо иҟалар, сара стахар, акингстонқәа ааиртырц. Аха макьана сара сыпсы тан, дазыԥшын атцыхәтәантәи сажәа. Аанҧасрыда иқәҧыстит: «Инагҙа сыдтца»!

Ари адтца нықаитцоны, Анатоли Алықьса-ипа длеизҟәҧеит. Иблаҟьаны иааиуаз аԥеыхақәа руак иҷапан ахы инҭашәеит, егьи инап абаԥ цыцаххыраха иархәашеит. Бочурко инаиґеит икомандир иприказ — аґба аґа инапаҧы иҟамларц — акингстонқәа ааиртит. Арадист Шоршавин инапала идәыцәтцаз атцыхәтәантәи арадиограмма Диксонҟа иԥрит: «Ҳбылуеит, абзиараз»... Уиала арадио аусура иалгеит. «Александр Сибириаков» макьана аҧетанархомызт, ихыҙсалон. Еиқәхаз амшынуаа еилашуаз атцааҙы иԥаны иалапалон, адгьылбжьахахь ҳашпазҙхымтцри ҳәа агәыцра рыманы. Акапдан Качарава А А. дтахеит ҳәа акәын ишырдыруаз. Насыԥшәа, абоцман Павловскии аматрос Котлови зхы ззымдыруа ишьтаз ианынаивҟьоз, иґызбжьы раҳаит. Аҟапыҳәа даашьтқәыцәааны амца зыцраз албаартала, ґәґәала ихәыз апарторги ахәыҟатцаԥи злаҙхыргоз ашхәа днақәыртцеит. Амҳапқәа зцәыҙхьаз ашхәа аґәыцәмаҟьақәеи рнапсыргәытцақәеи атцшьуа идәыцәлеит. Ишнеиуаз иаарыдгылаз афашистцәа ркатер аофицер ирыдитцеит дара ркатерахь ахалара. Уи ззымбатәбараха ирыцәыҳәҳәаз амшынуаԥ Матвеев, зҧаадырхаз автомат хқәа иара уаатцәкьа дааихыртцәеит. Абылреи ахымцеи идыргәаҟхьаз амшынуаа рылақәа тырхаха иазыԥшуан аґа иҧапхьа зхы лазмырҟәыз, ахтыпқәа илпыққа, Абираҟ Ҟапшь ахауаркалеиуа, аҙааҟәрылара иаҧыз «Александр Сибириаков».

— Сыпсы еиқәзырхаз сҩызцәа рҽаԥхьа ауал ду сықәылт, — гәалашәара хьанҭарак инубааларта даацәытцыпшын, — ҳатҟәаны ҳаргаанза абоцман Павловски ашхәаҟны ҳҩызцәа ргәырҽанитцахьан — ҳаҭтцаара иалагар, акомандир дшьуп, ари дметеорологуп ҳәа рҳәарц.

Аԥсреи абзареи ирыбжьагылаз — ихәыз, иблыз жәааҩык «Сибириаков»-аа ҭыртцаауан, афашистцәа ирҭахын акараван иахьзарц, аха зегьы рыҟнынтәи акакәын ираҳауаз: «Акараван аҙбахә ҳаздырҙом, Вилькицктәи абжьысырҭа атцаа зеиԥшроу еилкаам.»

— Еҳ, шаҟа ирԥарцәа бзиақәаз, шаҟа ахымфаԥгара иақәшәоз, шаҟа ихацәаз! — даақәыпсычҳаит Анатоли Алықьса-ипа.

Ҩаха-ҩымш аатцуан акреисер еитагәыргәырт. Уажәазы Диксон акәын изқәылоз, аха «Александр Сибириаков» иҟанатцахьаз адыррала, Диксон Арктика зегьы еипш, аԥылара аҽазыҟанатцахьан, акреисер иаиуит иахәҭаз аҽагылара, иқәтцынгьы наҟ Норвегиаҟа ицеит. Уиала «Вундерландтәи» операциа хыбгалеит. Афашистцәа ирылымшеит рыгәтакы анагҙара. Диксон апстазаара еилашуан, аусура ишаҽыц иаҽын.

1942 шықәса август 24 ауха Диксон инадтцыз 104-ҩык «Сибирнаков»-аа рахьтә аиааира амш аԥылара заҭәашьахаз 14-ҩык ирхыргаз агәаҟра злацәажәара уадафу усуп. Урҭ ҭагылан ицыхәаԥтцәарадаз агәаҟра, атәым жәфан атцаҟа апстазаара хьанҭа рхыргон аконцлагерқәа рҟны. Дара еиднакылон амшынтә еифызара ғәгәа, изларылшоз ала рыжәфахыр еидтцаны, акәпара иаҽын. Акырынтә иақәыркхьан абналара.

— Амшынтә еифызара изнаржәхьаз, агәаҟра ипнашәахьаз «Сибириаков-аа» ҳафнытцка псахыф дзыҟаломызт, псахфык иҽхалеигалеит нҭытцынтәи, — иҳәеит Анатоли Алықьса-ипа.

Уи иҟаитцаз ацәгьаҳәарала, Анатоли Алықьса-ипа днарылакын, хфыкны аԥьамыгәацәгьа инҭадыргылеит. Урҭ ирыдкылан итҟәаз рыфнутцка акоммунисттә гәып еиҽкааразы апропагандатә усура амфаԥгара.

Инҭадыргылеит уаҩытәыҩса ицәа иҭамзара арҳәацәара. Икнаҳан ашьра рыцәтцан. Егьырҭ атҟәацәа ирылакны акырынтә ашьрахьы инаргахьан, аха ажәак рыхәылшәомызт. Акгьы анрыздмырҳәа, ашьра рыцәхны рыпсахьынзаҭоу ҳәа аҭакра рыцәтцаны, Штутгафтәи аҧсырҭатә лагерахь идәыцәтцан.

1945 шыцәса аналагамҭазы ҳара ҳтәцәа Гданск ишазааигәахоз збаз афашистцәа ирызбеит атҟәацәа алагер иҭганы амҩахь иргәыдтцаны иршьырц. Аха ари аҩыза ахәымгаратә гәҭакы анагзара рылдмыршеит ҳтанкистцәа.

Аҧба «Александр Сибириаков» анҭахоз, акочегар Вавилов аҧсра дампытцытцны, ишакәхалакгьы дызхытцит Белухатәи адгьылбжьахахьы. Мызкы зхала адгьылбжьаха иқәтәаз Вавилов ҳапрыҩцәа дырбан дышьҭырхит. Уи еиҭеиҳәеит иҟалаз аидыслареи «Александр Сибириаков» аҭахареи ртәы. Вавилов иҩызцәа рлахьынтца ҳәа акгьы издыруамызт, даргьы иара итәы шырзымдыруаз еиҧш. Ианеилкааха, «Сибириаков»-аа напхыцла аҧсцәаҳа рыҽеимжәаны рыпсадгьыл ахь ианыхынҳәоуп. Аиааира Амш инаркны еиқәхаз амшынуаа реиҳараҩык амшын ахь еиҭахынҳәит. Дхынҳәит амшын ахь акаҧдан Анатоли Алыкьса-иҧагьы. Уи инеиҧынкыланы акыр шыцәса каҧданс аус иуан Аҩадатәи амшынтә флот аҟны, нас дырҩегьых Арктика…

Сидтәалан гәамтцрак знумбаалоз ауаҩы раҳаҭ, ауаҩ гәыгәгәа, ҳаҭыр зқәу акаҧдан-фырхатца. Сидтәалан наҟ даҽеа пҫтазаарак салазгалахьаз, СССР амшынтә флот аминистрра ҿыц еиҷнакааз, Қырҭтәылатәи аҭбарныҟәарҭатә усбарҭа аиҳабы Анатоли Алыкьса-иҧа Кача́рава. Ун агәаҭьра снаҭон, уи мапкра азин снаҭомызт.

Абар, шьҭа хымшуп ҳаиқәшәоижьҭеи, ҳаидтәалеижьҭеи. Шьҭа сымшынуаҩушәа схы збо аҟынза снеихьан. Арахь сышьҭахьҟа смаҭура самыррхьазаргьы здыруада!..

Баҭымынтәи сааит схылпа аҭыс ҭапыруа. Еиҭах салагеит иаҭахыз ашәҟәқәа реиқәыршәара. Урҭ уажәы избазма! Аха уажәы рҽиаратә ныҟәарамызт. Апартиа

ақалақьтә комитет абиуро ахь снарԥхьеит. Абиуро мҩаԥызгоз иааркьаҷеы ирзеиҭеиҳәеит схыҟәкы.

— Аҩыза даадыруеит, даԥсоуп, — рҳәеит абиуро иалаз. Аха руаӡәк дҳәыцымыцуан, акы дшаргәамҭуаз мҩашьо. Уи иԥатɜа еиқәаҭәақәа ирылҳәҳәоз иԥынҭа инапы лыкәиҳәан, днарылаԥш-аарылаԥшит. Ҽаамҭанык еиԥшымкәа ихы-иҷы еиқәаҭәа ихалашон, иблеиқәаҭәақәагьы агәыргьа рхын.

— Зынӡаҳәоу, аамҭалоу? — иҵекылҳәаны, азҭаара зиҭаз дузымдыруа, ҷааиҭит зҵеырчны аԥсшәа саҳәара иаҟәытҳьаз, сфелетонқәа ирфырхаҭаз руаӡәк.

— Ақалақь цқьахаанӡа! – сҳәеит сҵеадмырхалаӡакәа.

Инеиҷаԥшы-ааиҷаԥшит, цьоукгьы наԥышәырччашәа ныҟартцеит. Наҟ артытра аӡәгьы изаԥсамызт...

Атцыхәтәантәи амш. Аӡәы изхамҭоз атцыхәтәантәи амш ас иааип ҳәа схаҭагьы исызхатцомызт. Аԥсшәа расҳәон иааигәаз, ихараз сҩызцәа. Иагьа умҳәан, иагьа гәынамӡара, мыҟәмабара ыҟазаргьы, ауаҩ ицәеижь, ихәыцра иалоу аус ааныжьра, уахгьы-ҵеынгьы еидтәалаз рааныжьра уадаҩын... Сгәы аҭып иҭагыломызт. Абастцәкьа сыкәҭуану?! Сгәы схьанарԥшуан сназыҩнытцыз аредакциахь. Сгәы сыхьуан, аха издыруан аредакциа шысхамышҭуа, агәра згон егьацьара сыҟазаргьы иара сшадҳәалазааруа. Атцыхәтәантәи амш. Ирызхатцомызт аҩны — ахәычы, аду. Исызхатцомызт саргьы.

Ууанӡа акыр шыкәса азыҟатцара ду иахысхьаз — идгьылтәыз амшынуаҩ, дымшынуаҩхатцәкьону?! — ицьаршьон.

Ицьасшьон саргьы. Аха азыҟатцара ирымаз алтцшәакәа убартә иҟан.

АМҨА ИАҬӘА

Ҽааихак ҟамтцаӡакәа, икыдхаҵа илеиуаз ақәа уахьынҳаланы ажәҩан ухаларын. Ари аҩыза амшцәгьа баапс жәашыкәса раахыс Баҭым уаҩы имбацызт.

— Абыржәоуп ауаҩ сахьа ануоу! — инасшәыртцаз амшынуаҩ маҭәакәа ирыхлафуа, сҩызцәа абаҕәазахь снаскьаргон.

«Пиотр Велики» снеира иазыԥшызшәа, ақалақь асқьала иадтцны аҿынанахеит. Амшын сыԥнашәарц аҭахымшәа, атра иҭытцуама уҳәартә аҿеаҟьон. Зшьара иқәҟьаз апасацьырцәа, уаҳа ҕба ҳшақәымтәара ҳәа иқәуа, урысыр шьа кәарак рылымтцуа, рҿырԥсны итәан.

— Знык адгъыл ҳшьапы хзықәыргыландаз, ажәла нтцәеит, — ахәшәқәа зҿаҟәшәо амардуан иаҿатәаз Ленинградтәи ԥҳәыск лгәы сырҕәҕәеит, — иаарласны Аҟәа ҳлеиуеит, бҿырҕәҕәа! — сҳәеит, аха гәаныла Аҟәа ҳлеиаанҙа ас ианыспырхагаха, уаҟа сылбаагәышьап, аҕбарныҟәара аусбартахь адырра ҟастцап ҳәа схәыцуан. Аиашазы, астцәкьа сақәгәыҕуамызт мҩа харак ақәлара. Баҭым сусқәа снарыдтцаалап хәа сахьнеиз ауп иаалырҟьаны атанкер «Чкалов» ашҟа сышдәықәтцахаз. Уи аҿенытцәкьа аусбартаҟны исарҳәеит Новороссииск аҕбаремонтҟатцарта азауад аҟны игылоу «Чкалов» арҭ аҩымшк рыла ишықәтцуа. Иагьсабжьыргеит уажәы Баҭым асқьала инадтцуа «Пиотр Велики» салацарц. Аха аҩны? Аҩны уажәы-уашьтан дааиуеит ҳәа итәоуп, ма асқьалаҟны иԥшуп срадиограмма роуазар ҳәа.

Атцхагәтан Аҟәа асқьала ҳладгылеит, уаҟа исзыԥшытцәкьан, аха схылпа ақә ргыланы, сеиқәфицарха санылары дгыла, ахәыҷқәа сцьашьаны исыхәаԥшуан, рангьы аҕба илбаауаз дрылаԥшуан дабаҟоу ҳәа. Ус Нара дыԥаны сыхәда дҩахьынҳалеит, ҳаибадырқәеит!..

Амшын ԥыхьеиԥш ицәқәырԥомызт, аха уеизгьы иҭынчмызт. Ашарԥазы Шәача асқьала ҳаннадгыла, амшцәгьа ашьтахь ицкьаҙа иҟаз ақалақь сналалеит. Ацәахаа иалымтцыцыз ақалақь снапс-ҩалсны, аҕбахь схынҳәит. Сгәы иалан Аҟәа сҩызцәа азәгьы дахьысымбаз. Араҟа ма Акаки Сангәлиа дызбашшәа сыҟандаз ҳәа сҩызцәа срызхәыцуа, хыхь апалуба сшықәгылаз, цаҟа сылаԥш аҙәы инаиқәшәеит. Уи иаха Аҟәа асқьалаҟны снеихьыԥшызшәа сыҟоуп. Усҟан абри Жора Шамба

иакәзами ҳәа Нина санхьалырԥш, уи атҳагәтаны дааз-гози сҳәеит, аха егьи иара иакәтцәкьазаарын. Ашырҳәа слалбаазар, гыԥшык аҩызцәа аԥьцьаҳәа еицәажәо еилагылоуп.

– Анаука-уаа шәеидкыланы шәабацауеи?! — Африка алазара ҳаиқәшәазшәа, сгәы тгәыргьааура снарыдгылеит…

– Уажәшьта иаамтоуп, шәхал! — ҳәа хыхьынтәи рҩызцәа азгабцәа рыбжьы ладыргеит.

— Апсуа институт аусзуҩцәа зегьы аҕба шәталама! — снархыхәмарит.

— Ҳзанаатеидгыла ахантәаҩы апсшьара еиҿикааит, иҳәеит Шьота Салакаиа, Жора иҟәакәа днас-насын.

— Згабгьы ҷкәынгьы жәаҩыкҟа ҳаицуп, Тарас Ҳалбад дынҳалатцаны! — даалафит Вова Агрба.

— Урт рҟынтәи ҩыцьа Цнариақәоуп, ак ҳацәрыгхоу ҳаздыруам, — иҳәеит Рома Ҷанба.

— Шәеибадыр, ари Агыр-ԥҳауп, ари Арыш-ԥҳауп… — ҳаибадырдыруан.

Ҳтәоуп ркаиутаҿы, аҕба ыкәха ацара иаҿуп. Аиҩызара, аҿара, аизгәдуреиԥш гәыргьара-хәмарра збахьада, шәаҳәароуп, кәашароуп. Ҳауп зҳәо артистцәа ус рыбжьы еиқәыршәаны ашәа рзеицҳәарымызт. Аиҳаразак Игор Цнариа агитара инацәкьарақәа анаҿаирхәмарлак, ашәақәа удмыршанхарц залшомызт. Новороссиик ҳнеиаанза ҳазхара ҳзымеицәажәо ҳаидтәалан.

Ауха аҕба «Чкалов» ахьгылоу азауад сашьтамлакәа, асасааирта «Черноморец» аҟны саанҿасит, аха ауха сыцәа тынчмызт, сыгба сагхазшәа ԥхыз избон…

РАԤХЬАТӘИ АИБАДЫРРА

Ашара ианалага азауад ахь сдәықәлеит.

— Унашьтыга? — азауад ашә илагылаз аԥҳәыс лҿеихарԥс ҿаалтит. Спаспорт днахәаԥшын, атзы дкыдыԥшыло: — «Чкалов»-раа рсиа уанзам, — лҳәеит.

Ихаккала-хаккала еилагылаз акранқәа срытцаланы сахьнеиуаз, баҳчарак сытцазшәа сгәы иабон. Урҭ аихатәы еибаркыра дуқәа зхагьежьуаз аҕбақәа срывсны сышнеиуаз, сылапш нақәшәеит «Чкалов» ҳәа аҩыра зныз. Саагәырҕьеит, аха сышпанеири, сышпарыдыркылари хәа ахәыцра саҷын.

— Акапдан дыҟоума? — змахәар аҟапшь ахатцаны иқәгылаз арпыс снаиазтцааит.

— Дымгылацзар ҟалап, аха аҭел сизасп, ишпаиасҳәари, шәарбану?

— Мап, мап, иаҭахым иргәамтцра, сааизыпшып…

— Симон, тцҟали момитане, тцҟали! — ҳәа хыхь ҳҳаны даақәгылеит аҙәы.

— Саҭамзааит, — иҳәан, арпыс дынсыдҟьан дцеит. Пытрак ашьтахь дхынҳәит.

— Акапдан дышәзыпшуп! — иҳәеит уи. Сыҩхалеит. Дгылан аспорттә маҭәа ишәцаны, иҙышҙа ишлахьаз ихахәыжәпара тцырффаны, шьауардынтцас иҧынтцагә ҷархәаны.

— Шьыжьбзиақәа, Мурат Шәлиман-ипа! — снаиеихырхәеит.

Иҿеырҟасаҙаны днахырхәан, зҷааирхаз инапы ааныскылеит. Нас уаҳа акгьы мҳәаҙакәа, акоридор дныбжьалеит. Сара сишьҭалару, уаҟа саагылару сзымдыруа саалак-ҩакит, аха сҿааныскылеит наҟтәи ахҭыскәа сырзыпшуа. Ус иҿынмырхацәакәа дааин, «уаала» ҳәа аанарго инапы иҟьеит. Рапхьа ҳназыдгылаз ашә аҟны иҿааникылан, иикыз ацапхақәа акы аарылкааны, сышҟа даарыхеит. Иааимсхаанҙа, исымариашаны ашә зҷаз акаиута днықнапҟа дцеит.

«Акапдан актәи ихаҭыпуаҩ» — снапхьеит сзыдгыдаз ашә ианыз аҩыра. Стып ара акәзаап ҳәа ашә анаасырт, иҩнашаҟәахьаз аҳауа аҷаанахеит. Астол кьыпхьга машьынак ықәгылан, қьаад бгьыцқәак авапсаны. Уахынлатәи лампак ахагылан. Анаҩс — ателефон, ашәҟәқәа. Снықныс-ааҩнысын, зегьы сылапш нархызгеит. Ахышәқәа анаасырт, аҳауа цқьа иааҩналаз

лбаадо, астол иадгылаз акресло снықәтәеит. Стәан акраамҭа схәыцуа. Акаҧдан дҽаҳау, ахаҧыц хьаа имоу ҳәа сизхәыцуан. Стәан, ма дсыҧхьап, ма дааип ҳәа. Аха уаҳа умҧсит. Ихабарк аныҟамлаза, ашьшьыҳәа слалбаан акалақь ахь сцеит, акыс — асасааирҭа аномер рысымҭацызт, ѡбагьы — какал сымкыцызт.

Абаҕәаза аматәаҭәахырҭаҽы инсыжьыз спортфель аашьҭыхны, ахәылпазы аҕбахь схынҳәит. Саныѡхала зҕабк даацәыртцит сиарҭа лыҧсахырц.

Адырѡаҽены дырѡегьых уи азҕаб леиқәа шкәакәа анапы ҭбаа ырбгьааула, дыѡхалеит акаиута еиллыргарц. Сара ҧсҭазаарак ыҟазаап убоу аасгәахәын, слалбаан ақалақь ахь сцахт. Ахәылпаз сааихзар, ҷытбжьы уаҳауамызт, ҭынчран. Акаҧдан ишә шартыз анызба, дыҟазаап, издыруада ддәылтцыр сҳәан, абарҭаҽ сҽааныскылеит. Ус акаҧдан даадәылтцит. Абарҭан иқәгылаз атәарҭа ҳлықәтәеит аҧсшәа анеибаххәа.

— Иахьа мҽышоуп, — дналагеит ацәажәара, — иаци иахьеи ҧсшьарамшқәоуп, ҳауажәлар ақалақь ахь иҟоуп, ара афатәцәкьагьы ҟаҳҭом... Акрызлоуфаша умоу? — дтцаит иаалырҟьаны.

— Исымоуп, исыма! — наиаҭаскит сҧышәырччо, лассгьы иугәалашәеит аанарго.

— Нас уатцәы инаркны аҕбатә ҧсҭазаарахь ҳаиасуеит.

— Уи ишҧа? Ҳдәықәлома?

– Ҳандәықәлаша здыруада, ишубо, аремонт ҳладыҧсыла ҳцеит!.. – сцьашьаны дсыхәаҧшуан.

— Усгьы ҳанбазықәтцуеи?

— Иаахтцәаны иуазҳәода, иахьа-уатцәы, иахьа-уатцәы ҳәа аибарххара ҳшаҷыз, ҳгәы ҧтцәеит.

— Значит, амшын раҧхьакәноуп аусура уаналаго?! — иџьашьашәа дыҕехырцааит ѡымш аатцхьаны.

— Усоуп, ааи! — наиаҭаскит имырхьаацәакәа.

— Даа-сс! — даақәпсычҳан, — апартиа-политикатә усура атәы удыруазар акәхап, — иҳәеит ихацламҳәа еихарҷәҷәаны дцәытцыҧшуа.

— Ишпасҳәари, издыруеит сҳәар, исзымдыруа рацәоуп, исыздыруам сҳәар...

— Даа-сс, черти! — сажәа алгаха сымҭакәа, ихы рҭыстҭысуа. — Ишакәхалакгьы!..

Сара ақәҷысымҭит, стәан наҟ иацитҵо сазыԥшуа.

— Акаԥдан актәи ицхыраашә, — инатҵшьны, — актәиҭәҟьа иакәзар, инапы иану ауснагъатәқәа рацәаҙоуп, аха ишакәхалак, иаазықәшәалак аусура ирыдыркылоит, — сизыхгомызт уи ауаҩ.

Сара еилкаатҵәҟьаны исыздыруамызт иажәакәа рхырхарҵа. Сгәы исанаҳәон абри зықәрахь инеихьоу, акыр шықәса зыԥстазаара неиԥынкыланы амшын иадҳәалоу, агәабзиара ду змоу ауаҩ иаҳра аҙәы имихыр хәа дацәшәома ҳәа. Издыруада ԥытк наиаҳәазар? Мап, аокеанқәа, амшынқәа ҳаԥхьа ишьҭоуп, аҧба иагьа идузаргьы, ҳамҩа аҷаԥхьа убысҟак итҧшәахоит, ҳаилибамкаар ҳабацари! Аамҭа иаратәы ҟанатҵоит...

— Сара сааит шәара амшынуаа шәыԥстазаара стцарц, насгьы исылшо ахәычала сшәыцхраарц. — Уаҳа сыҷеидмырхалакәа, ақалақь ахь сцеит. Снеит Новороссиисктәи аҧбарныҟәаратә усбарҵа апартком аҟны. Сахьнеилакгьы изаҟаразаалак ҷеырбабарак, ԥагьарак рыламкәа срыдыркылон. Исырҭон аусура иатаххақәашаз аконсультациақәа, гәык-ԥсыкала иаарылшоз зегьы сзыҟарҭон, ирылшоз рацәаҙан.

МҨАМШ

Ҳнаскьацыԥхьаҙа иаҳа-иаҳа анаҟә зхатәоз ақалақь Одесса ааныжьны, амшын ҭалашьца ду еиҩырссо ҳанхылеит. Сара амшынқәа зегьы иреиҳауп ҳәа исыԥхьаҙалоз Амшын Еиқәа ҳнырны Босфор ҳанҭалеит. Ахәылпаз, адунеи аҧбақәа ԥхьарц еизазшәа, Босфор тыртәааны итагылан.

Наҟ-ааҟ еихҳәа-еитҳәа Босфор иалагылаз абетон шьаҟақәа ҳанрывалеит. Урҭ Босфор цҳала еимаздараны иҟаз шьаҟақәан. Уажәааигәоуп ари ацха аргылара ианалага. Амала, ҷьара усурак, ргыларак мҩаԥысуеит уҳәартә иҟамызт, ҭынчран.

Наҟ-ааҟ рыԛәцәԛәа тцарыхәтцәа-тцарыхәтцәаҙа еилагылоу аџьаамаԛәа — ажәытә Мрагыларатә архитектуреи иахьатәи архитектуратә пҵамтакәеи реицыҟазаара ақалақь Сҭампыл уамашәаԛәа идырԥшҙон.

Зны-зынла сыбжьы наласыргандаз аасгәахәуан, Босфор еиварыԥхаа иаванхо рахьтә аԥсыуак даацәыртцуазар ҳәа. Аха ари атып хазынаҟны, зтәыла аԥшҙареи абеиареи иакәдырҙыз аԥсуа дынзырходаз ҳәа агәааанагара соуан. Сыбла ихгылон амҳаџьырԛәа. Сабацәа, урҭ рабацәа амҩа хара, амҩа хьанҭа изныскьоу схаҽы иаазгарц шпастаху. Аԥсыха сымам зҳәоз иеиԥш, ихашәтцару, ҭынч атәаха сымам. Сусԛәа срыхьҙом. Сахьҽыцу азакәхап! Издыруада, сашьцылар, агәҽыҷра сызцәыртцыр? Агәҽыҷра, ауаҩы ахәыцра изцәырнагоит. Уи еиҳа аус снарушашәа сгәы иснарбоит. Аха, издыруада, сгәы сажьозар? Инамҙаша агара дакуам ҳәа, абырлаш иаҩызоу с-Гарԥ хәычы самкит. Сабацәа шәышықәсала иалымтцҙакәа иқәынхалон, аха иқәҙон. Иснатараны иҟоузеи адунеи? Исдырбарызеи амшынқәа, аокеанқәа? Адгьыл дамкызт рҳәозар акәхап. Адгьыл, адгьыл. Шаҟа уҭшәоузеи, шаҟагьы уцәа итаҙозеи! Гарпаагьы адгьыл дамкызт рҳәашт. Адгьыл Гарԥ инҭәо ҷьушьап!

Амшын ҭалашьца ду аҳауажәпара ихтәалаз ԥсаҟьо, ацәылашара иаҽын. Ашара шаҟа гәырҷьара, гәыҷра ацузеи! Сыблақәа аасхаччеит. Схышә илатәоуп аҳәыхә. Издыруада ажәабжь ҽыцк сзаанагазар, ма сгәы ҟанатцарц иаазар! Сеырԥсны сыкәиоуп, сыҕесыртцысыр исыцәшәаны исцәыԥрыр ҳәа сшәоит. Ахышә иахьадтәалоу ирыцхасшьоит. Иаха ахьҭа иамккәа иҟам. Ахышә аартызар еиҷьын. Иара агәаҽануп, итынчым, инаԥшы-ааԥшуеит. Сҳәыхә ԥшқа, сҳәыхә гәыраз, сынтәатәи хытцроуп. Сара исҩызоуп, уажәоуп раԥхьа амшын ианхыԥыруа. Иааԥсеит, аԥсы агәы итагылом. Ассир, аҳәыхә шысҳәоз, ҳаҷба ԥсаатәла итәызаап. Ихыбны иқәтәоуп зеиуахкы утаххалакгьы. Абар, атыҩырҩырқәа рыхқәа ҟәаз-ҟәазҙа, рыблақәа ҟәыс-ҟәысуа амызгәыт иахьықәтәоу. Мшәан, зеырԥсны ирыватәоу абнараҟны

рылақәа тызхуаз атцарақәа ракәзами?! Амҩа хара, аапсара ишпеиннаршәеи, аибафаха рызтада иаапсаикараха, атәыла пхаррахь амҩа иқәу, акыс — инымтцәазо амшын агәаны ақәтәарта анроу!

Ани амшын зҽеахарпаны инеиуа шаҟа иппсаатә пагьоузеи? Уи аапсеит ҳәа аҕба иақәтәазом. Абан, амшын ихтәалеит апсы ашьарц. Уи хьаа амазам. Амҩа хара ианықәлоз иазхашаз афатә афеит. Аха ани зқьышә тцәырза иавапыруа апсаатә иатахузеи? Апеликан азқәа иқәтәарц аҽазнакуеит, иқәнартәом. Уи аапсазар акәхап, аха азы изыхтәалом. Сырзыпшуеит. Ус ани ақьышәтцәыр ажәҩан ахь акыр аҽҩышьтнахын, нас аҽеикәарҳә хыгәтцәы амшын ахь аҿыланахеит. Амшын ианылтас, ацпхьқәа ҩхаддылт. Аҽеашьызаап агәаҟцәгьа аасгәахәит. Ус иара псызк аманы иҩтыпрааит. Апси-апси еихьымзо, ишызбоз инаганы ихтәалаз апеликан аҿы интанатцан, нас аҽыршәшәауа аҟәаҟәа иныкәтәеит. «Атцартыша» зауз апеликан уаҳа акрауҟанатцахуаз.

АҚӘПҬАРА, ДЫРҨЕГЬЫХ АҚӘПҬАРА

…Индиатәи аокеан ҳхыланы ҳнеиуан. Ҳаҕба амазгәыт ақәцәан иахашәыршәыруан ҳтәыла Абиратк. Иахьа ҳапылон Октиабртәи асоциалисттә революциа Дузза 54 шықәсхытцра.

— Иахьатәи аныҳәа ду удысныҳәалоит, Николаи Фиодор-ипа, — снаидгылеит згәы ҳамтала иҩычаз ҳ-«дедушка».

— Оо, итабуп, саргьы ақәҿиарақәа узеиҕьасшьоит, — иаргьы ицырнапқәа рҿааирхеит.

— Николаи Фиодор-ипа избац иакәзамкәа, иахьатәи аныҳәа сҿапхьа даҽеа Николаи Фиодор-ипак даақәнаргылеит, — снаиахәмарит сизгәдуны.

— Ҳы! — ибла ҟәышқәа гызмалза, ихы-иҿы ихалашо, ипатцақәа днарыха-аарыхо дааппшит. — Ажәакала, ҳажәра ҳахашшаартә ҳаҟам.

— Оо, макьана ажәра абаҟоу! Хынҩажәа шықәса ҳара аԥсуаа ауаҩы иқәрабжоуп ҳәа иҳаԥхьаӡоит.

— Еҳ, арԥысра, арԥысра! Иабаҟоу сарԥысра?! Ус сҳәеит ҳәа, саргьы макьана ажәра сҽастарц сгәы итазам, — иблақәа неихаччан, иҟәашӡа ишлахьаз ихахәыжәпара инапы налишьит.

Уи ихәыцра ареволиуциеи аграждантә еибашьреи ирыдҳәалан. Аԥьынцьтәылатә еибашьра далахәын, иԥстазаара амҩа иадырган, иуаркалеиуа игәы икыдыз аорденқәа.

Сқәацә хәыцы ааныжьны,
Сдәықәлеит еибашьра,
Гренадатәи адгьыл
Рыстарц анхацәа.
Сызхылтцыз шәаансыжьуеит,
Шәаансыжьуеит стаацәа,
Гренада, Гренада,
Гренада схьыртцәтцәа…

Сналагеит «1936-1939 шықәсқәа рзы Испаниатәи амилат-револиуциатә еибашьра иалахәыз» ҳәа зынны, иҳамтақәа иргәылакнаҳаз агәаларшәагатә медал хәыцы сахәаԥшуа.

— Усҟан хьӡи-ԥшеи змоу аиспан жәлар афырхатцара ғәгәатцәкьа аадырԥшит… — иҳәеит Николаи Фиодор-ипа.

Николаи Фиодор-ипа Гончаренко дшыхәычӡаз аԥьаус дазкылсит, аусура далагеит афлот аҟны. Уи инаркны афлот аус азиуеит. Уи аҕба дагәуп, дамоуп механик еиҳабыс, ишьтоуп амшын аҟны ишаԥу еиԥш «дедушка» ҳәа. Уи ауаҩыраз, ауаҩыҕәҕәа иҿаԥшылара исанаҳәон абыржәы Пакистан ахақәитразы иқәпо абенгалцәа рыцхыраара дшазхиаз.

— Ари смедал хәыцы исгәаланаршәо рацәоуп. Усҟан хацәнмырха иқәгылаз аиспан жәлар иҳалшоз ала ацхыраара раҳтон. Абыржәы избошәа сыбла их-

гылоит Испаниа иаакәыршаны Атлантикатәи амшыни Адгьылбжьаратәи амшыни ҭыртәааны, бџьарла еиқәныхАмерикатәи, Англиатәи, Франциатәи аҕбақәа ихгылаз. Уаҟа уашьцәа даара злеишәа цәгьоу уааупҵ, иудыруоу урҭ?! — даапышәырччеит.

— Баскаау?

— Оо! Уашьцәа умдыркәа! Урҭ роуп ареволиуциа хытҵхырҭас иамаз. Усҟан баскаа автономиа рырҭеит. Ашьхара зҽагәылакны инхо абаскцәа иахьагьы ахақәитразы ишықәпац иқәпоит. Иқәпоит абаҩхатәра ду злоу, зкультура ҳаракыу, ибеиоу аиспан жәлар, иқәпоит аҽар, иқәпоит астудентцәа. Иазықәпоит афашисттә диктатура ахырҳәарц. Ари атәыла џьашьахә иаагылеижьҭеи қәпаран изҿыз. Иарбан милату ари адгьылбжьахабжа иқәнамгалац?! Ари атәыла аҭоурых, акультура аҵаулара ибзиаҙаны иаадырԥшуеит зхыԥхьаҙара рацәоу ажәытәзатәи архитектуратә баҟақәа, археологиатә ԥшаарақәа. Урҭ еилыхха иудырбоит амузеиқәеи ацәыргақәҵақәеи, зхыԥхьаҙара рацәаҙоу аҭоурых ҭыԥқәа. Урҭқәа зегьы иуарҳәоит ари атәылаҿ афиникиицәа, ажәытә бырзенцәа, акарфагенцәа, римлианаа уҳәа егьырҭ ижәытәзоу амилатқәа рыҟазаара. Иубоит урҭ рдоуҳа-культуратә ԥҵамҵақәа.

Ҳара ҳеранҙа 535 шықәсазы абырзенцәа ықәцаны иҵалаз акарфагенцәа идыргылаз ақалақь-баҕәаза «Қарфаген ҿыц» иахьагьы хадара злоу Испаниатәи абаҕәазақәа ируакуп.

Шәышықәса Африка иҵытҵыз арабцәа рнапаҿы аҟазаара ашьҭақәа иахьагьы Испаниа иубоит. Иазгәаҭатәуп урҭ рхаан арҭ аѽконтинентк азы шрыбжьамыз. Усҟан арабцәа иҟарҵаз адгьыл рԥсаҳәагақәа ақытанхамѽаҿы иахьагьы испаниаа рхы иадырхәоит.

Араҟа иубоит хәы-змаҙам ажәытәзатәи аԥҵамҵақәа. Урҭ ируакуп иаҳҳысыз ашәышықәса антҷәамҵазы археологцәа ирԥшааз ԥсра зқәым аҟазаратә баҟакәа. Уаѽ дыдмыршанхарц залшом 1879 шықәсазы Альтамиртәи аҳапаҟны иԥшаау арҿиамҵақәа. Урҭ арҿиамҵақәа ир-

нубаалоит адунеи ианыҙаахьоу ажәытәҙатәи апстәқәа рсахьақәа. Атцарауаа излашьақәдыргылаз ала, арҭ аусумҭақәа апҵоуп 15 нызқь шықәса рапхьа.

Убла иамбакәа иузхатцом 24 шәышықәса кьыс амаҙамкәа адгьыл ицәытцатцәахыз, 1897 шықәсазы Ельча азааигәара анхацәа шыцәаҕәоз адгьыл итцырхыз, иахьа адунеиаҿ еицырдыруа аскульптуратә рҿиамҭа «Ельчатәи аҭыпҳа».

Кавказ угәалазыршәо ашьхатәыла уналаҧшыр, улаҧш нарықәшәоит абырзенцәа, римлианаа, арабцәа уҳәа идыргылаз, зхыпхьаҙара рацәоу архитектуратә баҟа шьахәқәа. Урҭ ажәытәҙатәи аргыларақәеи аҿатә архитектуратә ргыларақәеи реицыҟазаара уамашәақәа идырпшҙоит ари атәыла цьашьахә ақалақьқәа.

XI—XII ашәышықәсҟәа рзы иҿиеит амилаҭ рлитература. Уи ҿиеит рапхьа кастиль бызшәала. Иара уи адиалект алоуп аиспан бызшәа злашьақәгылазгьы. Алитература аҿиара азкын аиспан жәлар рхақәитра, рыпсадгьыл абзиабара, уи аиқәырхара, апсадгьыл аҿапхьа хацәынмырха ақәпара. Уи атемоуп изызку 1140 шықәсазы иаҧцаз жәлар репос «Сара с-Сида изку апоема». Ари апоема аепикатә жанр аҟны адунеи алитературатә баҟа дуқәа ируакуп.

Аиспан жәлар ашәышықәсҟәа иргәылганы иаагоу рҭоурых иалнаршеит алитературеи аҟазареи рҿы ихьтәы баҟоу арҿиамҭақәа адунеи ралагалара. Испаниа дахылтцит адунеи ҧсра зкәым ахьҙ дуқәа зыхьҙ нарывагылаз — Сервантес. Иззымдыруада Ламанчатәи афырхатца Дон Кихоти уи иабџьарныҟәгаѡ гәрага, дызлытцыз ижәлар реиҧш ахҙыргара иашьтамыз, аха аҟәыҕара, аразра злаз анхаѡ қьиа Санчо Пансеи рхаҿсахьақәа. Дыззымдыруада 2000 пиеса инареиҳаны иапызтцаз Лопе де Вега! Уи арҿиамҭақәа иахьагьы ақәҿиара дуқәа рымоуп адунеи атеатрқәа рҟны.

...Ҧсра зқәым арҿиамҭақәа ирыхҙыҙааруа еизгоуп Мадрид. Араҟа иҟоу амузеи шьахә П р а д о унышналар, уаѡ иимбац лакә ҳҭынроуп иубо. Имфа-

имжә ари аҳҭынра саландаз ҳәа уҳәоит. Ипсыршьагоу, ирлахҿыхгоу, илахьеиқәтцагоу аҳҭынра!.. Аиспан жәлар рымԥа хьанҭа, рыхшыԥ, рдырра аҳҭынра... Испаниа — ашәа иатәылоуп. Зехьыңцьара ашәа, ашәа, ашәа... Зегьы шәаҳәаԥцәоуп, кәашаԥцәоуп. Ажәлар рашәақәа ирымоуп рхатә тцакы, рхатә гьама, рхатә ҭоурых.

Згәы кыдгылаз аиспан жәлар 1492 шықәсазы рҽеибаркны ирыжәлеит ирхатәаз араб мпытцахалаԥцәа. Арабцәа иалхны ирымаз ақалақь хада Гранда ахы иақәиҭтәны, ампытцахалаԥцәа ықәырцеит.

...Усҟан Испаниатәи абцьар Испаниа акәа иҭанаҧсон хәызмамыз ахьи тцԥа змамыз амали. Испаниа хәшала иҙсон, хшла аҽеакәабон, иаман адгьыл ҧсылақәа, амалмазеиқәа.

Испаниатәи аконкистадорцәа – ампытцахалаԥцәа ахьнеилакгьы рбызшәа аладырҭәон. Уи иабзоураны иахьа Испаниа анҭытц испан бызшәала ицәажәоит 100 миллионԥык ауааҧсыра инареиҳаны. Бразилиеи Гаитии рыда, егьырҭ алатынтә Америка атәылақәа зегьы ирҳәынҭқарратә бызшәаны иҟоуп. Абызшәаҭтцааԥцәа излашьақәдыргылаз ала, аиспан бызшәа егьырҭ абызшәақәа раасҭа адунеи иаҳа иалартцәоу бызшәоуп. Иара атәыла аԥнутцҟа абаскцәа, акаталонцәа уҳәа зкультура, зҭоурых жәытәнатәтәиқәоу амилатқәа шықәынхогьы, аиспан бызшәоуп хадара злоу, иҳәынҭқарратә бызшәоу.

Абаскцәеи акаталонцәеи шәышықәсала рхақәитра иазықәпоит. Даара акырынтә имԥаҧыргақәахьеит ареволиуциатә қәгыларақәа. Урҭ иаарылукаартә иҟоуп 1936 шықәсазы аҧьажәлар идырҷиаз амилатреволиуциатә қәгылара. Асҟак аиааира ганы ишьақәгылаз ареспублика алтцшәа шьахәқәа ируакын арҭ амилатқәа шәышықәсала хацәынмырха, абиҧарак аҟынтәи абиҧарак ззықәпалоз ахақәитра рытара, рхатә автономиа рытара. Абаскцәа ртцас, рхымԥаҧгашьа, рысасдкылашьа, рынхашьа-рынтцышьа, ртәашьаргылашьа, рыпшра-рсахьа, рцаажәашьа-рашәаҳәашьа,

рырхнышьнақәа, рхәыштаарақәа, рматцурта, рысасдкыларта, рҽеилаҳәашьа — иубац апсуаа.

…Абысҟак зтоурых тцаулоу, адунеи аҿы пспа зқәым арҿиамтатә баҟақәа, хьзи-пшеи змоу алитературатә традициа ду уҳәа апызтцахьоу аиспан жәлар иахьатәи ргагылазаашьа уахәапшыр, иааџьоумшьарц залшом: Европатәи акапиталисттә тәылақәа рҟны зегь реиҳа зекономика еитцахоу, зыпстазаара лаҟәу тәылоуп. Ауахәаматә цәытцлашьцара ицәытцоу ацьажәлар 20 процент инареиҳаны итцарадоуп…

…Хынѡажәа шықәса иртысыз Николаи Фиодор-ипа Гончаренко зҿабызшәа хаау, зыхшыѡ тцару, ауаѡ тынч, ауаѡы ҳалал игәы еилгоуп, иус цкьоуп. Уи иахьа дзыхьзо, уатцәы хәа инижьуам. Акоммунист Николаи Фиодор-ипа дкоммунист цкьоуп, игәы иаду абилеҭ ҟапшь хәычы ишақәнагоу ахә ишьоит, ибзиатцәкьаны идыруеит, иагьынаигзоит уи атцакы, ахықәкы.

Николаи Фиодор-ипа апартиа далалеит 1942 шықәсазы. Далалеит фырхатцарала, дкоммунистны аибашьраҟны аиааира игарц, иамукәа, дтахозаргьы — дкоммунистны дтахарц… Уи ичҳара ғәғәеи, иҟәыҷареи, игәыразреи, ииашареи дахьнеилакгьы аиааира идыргоит…

ХИ-ҨСИ, МАМЗАРГЬЫ УҨЕИҚӘЫРХА, УҨУЗЕИҚӘЫРХОЗАР!..

Ашарпазы Индиатәи аокеан иалапсаз адгьыл ссақәа ҳрыбжьагылан. Урт Мадагаскар еиднакылоз адгьылбжьахақәа ракәын. Атәыла ахатарнакцәеи афрахтҟатцаѡцәеи ҳареи ҳаипылара ашьтахь псызкра ҳнапхьан. Мурат Шәлиман-ипеи сареи ҳѡызцәа аашьтыхны ҳналбааит иаҳзыпшыз акатер ашҟа. Адгьылбжьахақәа рыбжьаныҟәара иазыҟатцаз акатер ақәара инылагылеит. Уаѡы дызқәнымхоз ари адгьылбжьаха хәычы ақәара бырлышха еилаарцыруан. Ааигәа

адгьыл зшьапы ықәызмыргылацыз, ҳгәыргьатцәа ҳееилыхны, ҳаибарҩуа аҟәара хныкәлеит. Амра иаршхьаз апслымзра ҳаннылапала, атцәыршы иахапалаз иеипш, хаиханы амшын ҳталеит…

— Апсызкра зтаху акатер ахь шәхал, — рыбжьы аадыргеит пытрак ашьтахь ҳапшәмацәа.

Иуреи сареи ҳада, егьырт ҳҩызцәа халеит. Аҟәараҟны иаагылеит иара убас хатцаки пҳәыски, чкәына хбыцк дрыманы. Урт ашьамсиақәа рхаргыланы, ахьтәы пслымзра иахьылаиаз, рцәа-ржьы абҩа еипшын. Урт раиигәара ҳаматәақәа нышьтаҳтцан, Иуреи сареи аҟәара ҳаваланы ҳҽынаххеит. Аҟәара ҳақәызчиааз амра ҳҽацәааазарц ҳашнеиуаз, еилагылаз ашәапыцьап ҳнарытцалеит. Издыруада, ари аокеан ду агәтаны адгьыл хәычы аныҟала, зыхькгьы шпаҟамлари ҳәа гәыграк ҳауит. Аха ииаг! Наҟ агәтахьы ҳазнеиуамызт, ҳшьапкәа хтын. Акыс, атциаақәа, ачыкьра мыгран, уназкьыслак наулакьакьон. Атциаа анысҳәа, ашьтахь излеилыскааз ала, Мадагаскар итыртцаахьоу 6700 тциаа хкы ыҟоуп. Итырымтцааз заҟа?! Араҟа иупылоит, «атцла ныҟәа» инаркны, иутаххалакгьы.

— Иура, радиооператорда ҳақәумырхан, — сыбжьы наиқәсыргеит абнарахь зҽыназхаз Козарезов.

Иаргьы наҟ дныламлацт сҳәоны, уисыр шьакәарак иламкәа, деиханы сара сахь дааит.

— Иҟалеи, кыр уакызма? — лапшыла дааимыздеит.

— Матү, гәылшьапу, уамак!.. — ипсы изеивымго ҽааитит. — Уаала, уаала.

Абра акы ҳафар атцкыс ххәан, хаихеит аҟәарахьы. Уажәшьта ҳагбаҟны ҳнаган ҳаҟазаргьы цәгьа иаабом, аха иабаҟоу! Апсы шаҟа итцаауэеи! Уаҟа еилажьыз ахаҳәқәа иаарывтрыҩуа иудыруеи?! Хшәапырҳапуа, ҳанцәытцапш-аацәытцапшуа ҳнеиуан. Ишшапа-шшапаза еилагылаз апальмақәа сахьрыхәапшуаз, Аҟәа аасгәаладыршәон. Аха арт мҟәыбатцас ирыпҳны ирылакнаҳаз фатәу-жәтәу здыруадаз! Уаҩы ихәаша акы иалаҟазаргьы хәнашьас, ҽыхшьас ирымоузеи! Иаҳауеи,

ҙыхьк анаҷыхәара!.. Ҳҭызцәа аныхынҳәыша здыруада!.. Арҭ иаҳҳакнаҳау «амҟәыбақәа» ихьшәашәаҙа рыжәтәык шыртоу аадыруандаз, ҳаркыдлара ҳаҟан. Даҽеа шәапыцьапқәакгьы шьҭаҕьача-шьҭаҕьачаҙа иахьеилагылаз, иааизыхәхәашәа иуаркалеиуа акы рҷан, аха изакәыз здыруадаз. Ныҳ, акы ҳагар атцкыс, ҳцап наҟ ҳҭызцәа ахьыҟоу ахь ҳәа, аҟәарахьы ҳлеизар, абар ассир. Игазго итатәаз аокеан иубар ииаг. Аҙы ыкәтцны ишцаз мҭашьо, адақәа алпыҟҟа-алпыҟҟа ҳапҳьа адгьыл шьҭан. Аҙы зтцабаз зегьы пақьпақьуа, ирпеипшыз рдыруашәа, ишзахәоз апслымҙраҷ аҽыцәахра иаҷын. Урҭ зныкгьы рыпсы рзеиқәырхар, аҙы ахьышьҭрахь ишыгьежьуаз рдыруан.

Апсабара, апсабара!.. Шәхы шәахә ҳәа аҙы цазшәа, уаанҙа зхабарк ыҟаҙамкәа, ҳаамҭа анбааиришь ҳәа зыпсы ҙаны абнара илапхьаз апсаатә ааҳҳалеит. Араҟа ҷсаатә хкыс иҟамыз арбану! Урҭ ирдыруан, раамҭа рхы ианырзамырхәа, амла ишеиланнарҭәоз. Азныказы еилажьыз ахаҳә ҵеыха дуқәа ҳеынрываҳкит. Иудыруеи иааҳҳалаз апсаатәқәа иҟартцо!

Илаламбатәха ҳназлапшыз апсабара ҳалашыѽкны, аҟәара ҳшыҟәыз, иҳазгәамҭазакәа ҳақәҷиаахьан. Ус, «апсаатә, уажәшьҭа иахьатәи ала ишәызхоуп» аҳәазшәа, ицаз аҙы еилаҽео атыпахь аара иаҷын.

Аимгеимцара иҟаз зызхара ззалымгаз ҷсаатәқәак еибафо ацәқәырпақәа ирхын. Егьырҭ реиҳарак рҭыпқәа рахь рҽыпхьаркхьан.

Иуреи сареи ҳапсы ҳама, ҳашьҭра ҳҳыланы ҳаауан, аха ҳамѽа цыхәапҭәара зқәымыз мҭазшәа акәын ишаабоз. Ҳаматәақәеи инҳажьыз ҳѽызцәеи ҳахьынапшуаз иаабон, аха уаанҙа ҳапсы ҳазнагомызт, ҳшьаҷақәа реихгара хцәыуадаѽын.

Ҳапсы ҳаманы ҳаматәақәа ахьышьҭаз ҳаннеи, уажәшьҭа акы ҳахьыргьы ҳѽызцәа ҳашпарымбари ҳәа аҙы ҳҽалаҳажьит.

Аетцәақәа ҭапсоушәа аҙы атца еилаарцыруа ҳҳыланы хашнеиуаз, ашьамсиақәа ирытцаиаз афранцызцәа ҷырҭит: — Акула, акула!

Санынаԥш, Иура ихы шьҭкәыцәаа аҟәарахьы деихахьан.

Абылра иацәшәаны аӡыршы иҭапалаз иеиԥш, аӡы ҳаҭҟьеит, аха арахь апсымз узылатәондаз! Хыхьтәи ашыра ԥсаҟьаны, ҳкьаҿқәа атәақәа ирхарԥаны ҳарцәыҭалеит.

Ҳҿаԥшылара рымхацәгьахоу здыруада, ашьамсиа итатәаз афранцызцәа руаӡәк банкак-банкак ауараш ааҳиркит. Ҳара ҳбылны ҳахьыҟаз азы акәу, иара ус ихьшәашәазу, уцқәа ытнахрын. Ус акәу, егьыс акәу, ҳара уи аилыргаха ҳамамызт! Уи иҳаиҳәеит акулақәа аҽыкәабаҩцәа ишырзышәарыцо, акымкәа-ҩбамкәа амашәырқәа шыҟартцақәахьоу.

Араҟа уахынла аплиажққәа рҟны аӡы акаҵақәа ҭарҳауемт. Аҽыкәабаҩцәа ирхаҩарц ашара иаҵагыланы иаауа акулақәа акаҵа ианылахалак, ашьжьымҭан иҭыргоит…

Доусы ҳхәыцрақәа ҳҿеыргәылахаланы хшышьҭаз, ҳаԥсыӡкцәа акатер иаманы иааит. Ҳхалеит, аха ҳҩызцәа хардыруа ҳаҟамызт, ҳдьашьаны иҳахәаԥшуан.

Ашьыбжьышьҭахь ҳхынҳәит ҳаҕбахь… Амца иахадырҩаз атубар еиԥш, Иура дахьныкәиаз длыкәхьахьа дцеит.

— Шәикьымсын ихала дымҿыхакәа, — нарабжьылгеит ҳҳақьым Раиса Фиодор-иԥҳа.

Сара уи изласабжьылгаз ала, хәшәқәак сыхьшьны хыхь апалубахь сышьҭалеит, аԥша ахәхәаҳәа иснырсуа. Аҽазнымкылазшәа, илкыдырҩны аӡы илалаҳаз амра аокеан ишынахәлабгазтцәкьа, иааилахәлеит. Аӡаӡа ҟәашӡа инсыкәнаҟьази аҷыхь зманы зҿаазхаз аԥшеи скаиута сныҩнарцалеит. Сышьҭан амца иҽеҳәаҟәиаз ахьеиԥш. Акәҷарақәа реиԥш иҟаԥшь-ҟаԥшьӡа амра иаӡыз цьоукыцьоукы рқьышәқәа еилыҩруа, даҽа цьоукых рцәа-ржьы еилышәшәо иалагеит. Ажәакала, Раиса Фиодор-иԥҳа аусутә лоуит, лара лхаҵагьы ллакҭа узҭамԥшуа дыблын.

Ус акәу, егьыс акәу, ишакәхалакгьы зегьы ргәалаҟазаара бзиан, ирыман ирҳәашаз. Аҕба алаӡара апалу-

баҟны зегьы еизеит, ирылацәажәоит доусы ирбазираҳаз, алаф рылеибахуеит.

— Надиа ампыл хыла дышпасуаз! — аҳәы ибжьы аагеит.

— Лара илҳәааит, лара, — иааилдыргеит рыбжьқәа. Надиа дубар дааг. Акыс — шьыбжьхьа ааигәахеит.

— Лыпсы лшьозар акәхап, — нақәылтцеит Раиса Фиодор-ипҳа.

— Мап, — рҳәеит цьоукы. — Уи акы лмыхьзар, сыпсы сшьоит ҳәа даагыломызт, — иаахьааргеит лыҟамзаара.

— Раиса Фиодор-ипҳа, бналыдтцаалар цәгьамызт, — налабжьаагеит аҳақьым. Ларгьы даахьаҳәахьачан лҷыналхеит.

— Астол архиара былымшаҳои? — дналызтцааит ашә дшынхытцыз еипш, ибыхьи, бышпаҟоу ҳәа акәҳамкәа.

Егьи амра зхы иасыз, дхьышьшьы дышьтан деитцасуа…

Надиа зегьреиҳа иқәыпшу пҳәызбоуп. Уи ааигәоуп аусура даналага. Далгеит Тҟәапстәи азанааттә зыҟатцаратә тцараиурта. Зегьы «Наденка» ҳәа ҳлышьтан лара.

Наденка ажәеинраалақәа, алирикатә жәеинраалақәа лыҩуан, зны-зынлагьы дгәырҩалон. Ажәакала, зыпсы тоу зегь реипш, ларгьы илыман дзеигәыргьашаз, дызхыгәырҩашаз. Жәаа шықәса иртагылоу Наденка бзиабарак дамыргәатеиуа дыҟамызт.

АДУНЕИ АЛАЗАРАТӘИ АДГЬЫЛБЖЬАХЕИ «ЕВРОПАТӘИ АЦИВИЛИЗАЦИЕИ»

…Ашьыжь аусура еилашуан, амш амчыбжь иалагаман. Ус «аиқәатцәақәа» рнапхгаҩы ҩызак дицны, ҳаҧба иҩхалеит. Ҳара ишапыз еипш, ҳчеицьыка рпаагалеит. Руаҳәк француз акцентла аурыс бызшәа иҳәон.

— Сара акы еипшымкәа сшәыҳәоит, — иҳәеит уи, — счеицьыка агьама жәбарц. Ҳарт ҳаамта кьаҷуп, ахәылпазы ҳақәтцуеит, убри аҟынтә француз тцасла

шьыбжьхьа шәԥызгаларц ҭахуп, мап сцәышәымкын, — дҳаҳәеит уи дгьатцәыгьатцәуа.

…Афранцыз ҕба акаԥдан ихаҭыԥуаѡ Жорж Иванов диит 1942 шықәсазы Париж, аурыс ҭаацәараҟны. Минуҭқәак рышьҭахь Жорж ҳаиҭан. Аиашазы, Жорж иѡызцәеи иареи ҳԥылеит гәаартыла. Жорж изхара ҳизбомызт, иѡызцәа иааилакгьы дҳазгәдуны ҳадирдыруан.

Ус дааѡнашылоит уаѡы ҳаракык, иҽаԥшыларала дазиатәуп ззуҳәашаз.

Дшааѡналазҭәҟьа, Жорж илымҳа ихы надикылан, акы неибырҳәеит. Нас иҽыѡеитцыхны, «здравствуите» ҳәа ихы-иҽы ихаччо, дааҳаихырхәеит.

— Шәеибадыр, ари ҳмеханик еиҳабы иоуп, — иҳәеит Иванов. Сара ишсыхәҭаз еиԥш, сѡагылан инапы ааныскылеит. Жорж ҳаибардырра даҽын:

— Ари акаԥдан, ари акомиссар, ари…

— Акомиссар!.. — иџьашьаны, иблақәа ҭырхаха, зны сара дсыхәаԥшуа, нас ѡаԥхьа атрубка зҭаргыланы аҭәца кәацә ду иқәгылаз дахәаԥшуа, акы иҳәан дааԥышәырччеит. Уи «акомиссар акоктеиль ижәуану?» ҳәа акәын иаанагоз.

— Стәыѡақәа хнажәар ҳәа дацәшәама?! — саахәмарит саргьы. Аҟырҟырҳәа зегьы ҳаибарччеит. Акомиссар ауаѡытәыѡса зегь реиԥш дуаѡуп, акрифоит, акрижәуеит, амилаҭ еилихуам, ауаѡы дтәитәуам, — ҳамаҭ зуаз «аиқәаҭәа» сихәаԥшуа, — ишыжәбо, саргьы акоктеиль зжәуеит.—Уаҳа аҽалагалара аҭахымызт, ҳаилибакааит!

Ҳара сасра уахь катерла ҳаннеиуаз, рыгбаҟны Мадагаскартәи ареспублика аполициа ахаҭарнак дшыҟаз иҳәеит Жорж. Уи аполициа ахаҭарнак, ашәҟәқәа рзы акы иҳәаргьы, ҳамҭоуп ҳәа шәҳәа иҳәеит. Аиашазы, хәычык, хәычык моу, иаасцәымыгхеит, акаԥдани сареи ҳагьынеихәаԥшит… Акыс, Жорж урысшәала сзыԥхьаша акы ҭахуп аниҳәа, агазеҭқәеи ажурналқәеи ҳаґба ахьӡала ҳамҭас иаҳҭарц акәын. Иара убас урыс ҭаҭынк сашәырха аниҳәа, аҭаҭынҟатцеи «Московскаиа осо-

баиа» батлыкаки шьтаххит. Ататын анысхәа, Жорж ататын ххқәеи арыжәтәқәеи игымзар ҟаларын, аха аурыс татын ҳәа дахъыҵааруа, иԥынтца надкыланы дафԥуа иԥызцәа ишдирбоз, ианакәым таҷкәым ҳхәа, Жениа ари Болгариатә татынуп иҳәеит.

Жорж иихәара иҷамшәо дцааит: — Ишпа?

— Ататын иамыхо, ататын атәы абеидыруеи (Жениа дахом, издыруам аанарго), ари урыс татынуп, Жениа Болгариатәи аҭоурых тып «Шипка» ахьахьҵу азоуп иззиҳәаз, — сҳәан, Жениа даҷеак иҳәар ҳәа сшәаны, еиликаартә снаихәаԥшит.

Ажәакала, аполициа ахатарнаки ҳареи ҳашпаҟалари ҳәа акәын сзызхәыцуаз, сԥызцәагьы уи иазымхәыцуа иҟамызт, рҷаԥшыларала. Ҳкатер иаҳа-иаҳа рыҕба иазааигәахон. Сыԥшызар, хыхь апалуба дықәгылан ҳара раԥхьа Мадагаскар ҳаннеи иаҳпылаз ахатарнак. Ҳалаԥшқәа анааиқәшәа, изызхәоу сыздыруам, аха ихыиҷеы неихаччан, инапы дԥахеит, саргьы иԥхаҵа сгәы акы иааимнадеит, салам иҭо, сԥахеит снапы.

Ҳанхала, аиқәатцәа ихәаԥшуазма, ивсны ицон. Санынаивала снапы аҷынасырхеит, «салам» ҳәа сыбжьы нарганы. «Салам!» иҳәан, иԥнапыкгьы рыла снапы ааникылеит (амалгашқәа еиҳараԥык ԥсылманцәоуп). Уи апсра дақәгәыҕуан акәымзар, анапышкәакәаҟәа ас изааигәахап ҳәа дыҟамызт. Ҳаныхынҳә, снапы санкны акатер ахь сылбааиган, дышсывагылаз мацара ҳаҕбаҟынҵа ҳааскьеигеит. Ихы-иҷеы разҵа дсыхәаԥшуан. Шаҟа еибаххәарыз ҳбызшәақәа еилибакааузар. Ҳааскьаганы ианцоз, иԥнапык шьтыхны дхырхәахырхәон…

— Ҳа ҳахь уажәы ашәа ҷыцс иҟоу, зегьы ззыҵырԥуа шәаҳарц шәтахҵами? — иҳәан, ҳаԥхьа астол иқәгылаз амагнитофон хәычы инацәкьыс накәирҕәгәеит Жорж.

Ажәакәа сзеитеиҳәарц сиҳәеит Жорж.

— О, мап, мап! — иҳәеит уи.

— Избан! — иааԥьасшьеит.

— Ажәа бааԥсҭәа алоуп, — даааччеит уи.

— Усгьы ѡбаҟа ажәа ирыдамхаргьы!

Ус деилаҟаца, лцәеиқәатцәа иузадымбалоз лытцкы еиқәатцәа лышәтцаны дааин, адиван днықәтәеит иааѡнашылаз аҧхәызба. Алаҳәахʒеиҧш иаалыцыѡналаз аласба, цас иауазшәа, саҧхьа иаагылан, сеиқәа анапы иамцкласуа, ахәмарра иалагеит. Аҧхәызба лшьацәкьарақәа ырхәмаруа, лшьапы шьҭыхны ала абҕа ианықәылтца, даҽеа ҷыдак зтцамыз лытцк кьаҿ хәычы амацара иатцәахгәышьоз!.. Акыс — атропикатә шоураҟны зегьы стцәахуеит ҳәа далагар дрыцҳахон. Уи ирацәаххыраз лхы-лҿы, икәеицеиуа атцх лашә иалаҧсоу аетцәақәа реиҧш, ссиршәа лыблақәа рылпхон. Лкьышә жәпақәа анеихылхлак, иҟәаш-ҟәашʒа иаацәытыччоз лхаҧыцқәа удмыршанхарц залшомызт. Зны-зынла лшьапы шьҭыхны аласба абҕа ишықәылшьуа, илцәықәкьаны ианыскьыслак, аҧхʒы сыкәнатәон, сааччашәагьы нықасцон! Ашоураха, амра иашәхьоу амалгаш шьапқәа анухьыслак, аҧхʒы уқәымтәакәа!..

— О, ари ашәа ажәақәа шәаҳәара гәаґьылацәоуп, — иҳәеит Жорж.

— Аиашазы, «Зхы иақәиҭу Европа» иазеиҧшу ашәа ҽыцын уи. Ари ашәа акәзан ҳара Гран-канариа адгьыл-бжьахаҿтәи ақалақь Лас-Пальмас ҳаныналала иҳаҳаʒоз. Гран-канариа Канартәи адгьылбжьахакәа иаарылукаартә излаҟоу — Атлантика иҭысуа аґбақәа, шамахамзар, Лас-Пальмас иаанҿасуеит. Ажәакала, аокеан агәаҿы аҧстазаара еилашуеит. Аґбақәа, аґбақәа, еиҭах аґбақәа. Иарбан бираҟ хку араҟа иумбауа?!

Хәылпазын ҳара Лас-Пальмас ҳаннеиз. Мызкы инеиҳаны амшын ҭалашьца ду иху ауаа, адгьыл анааба акәу, аʒы аҿатцәар ҳәа ишәошәа аокеан иалҳәҳәоз адгьылбжьаха акәу, жәѡан ҏеаласа игылаз аѡнеихагылақәеи, еиуеиҧшымыз ацәашьыркырақәеи, тҷа змамкәа еилысуаз амашьынақәа рылашарақәеи уҳәа ракәу, аҧсабара уамашәақәа иҧшʒан. Уаҟа милаҭ хкыс иумбара, бызшәа хкыс иумаҳара иарбану! Иара адгьылбжьаха иахьа иапшәымоу испаниаа рнаѡс, егьырҭ

иаланхо амилатҭ хки, аҳаирпланқәеи аҕбақәеи ирҭытцуеи анрыцлалак, адгьыл хәыҷы злазаамҟәрылозеи уҳәап! Урҭ зегьы еидызкылоз абри «ашәа ҽыц» акәызшәа, иқызы-қызуа ақалақь иалаз зегьы рыхәда ихшьыз амагнитофон хәыҷқәа ирҳәоз иаракәзан.

Араҟа «Зхы иақәиҭу Европа» ишаҭаху аҽеаанарԥшуеит. Уи аҽешаланартцәо убартә иҟоуп Индиатәи аокеан иалагылоу Мадагаскартәи адгьылбжьахаҟынгьы. Уи убартә иҟоуп зшьапқәа аласба абга иқәтцаны итәоу амалгаш ҭыпҳа лылагьы!.. Жорж дҭаацәаразам. Иара Жорж иҳәан еиԥш, «илзиуазеи аԥхәыс, аҳгабцәа маҷума, Африка баҕәазацыԥхьаза иҟоуп зеиуа хкы уҭаххалакгьы».

— Ари уажәы аканикулқәа лымоуп, дқәыԥшуп, Африкантәи ҳхынҳәаанза сгәы лмырҽыгьырц дышьҭысхит, — дцәажәон Жорж, иажәақәа ҭакык рымазамкәа. Апропаганда зыҟаитцарызеи, лабҽаба иубартә иҟоупеи! Уи иахьатәи иԥстазаара, иҭахрақәа, ицәаныррақәа ишиҭаху амԥа риҭоит, ихы дақәиҭуп... Ацәеиқәатцәақәа «анцәа» изишаз, арҭ ргәазыҳәарақәа нарыгзаларц, рыматц руларц, рыблақәа хԥаны, имхәыцзакәа аԥсабара ирнаҭаз зегьы ашкәакәақәа ирызкызарц, ирылаҭхацьрацоуп ҳәа дхәыцуеит Жорж. Мадагаскар излаҭхацьша ыҟоуп, дара амалгашцәа рзы егьыҟам акәымзар.

Мадагаскартәи амали уантәи Индиаҟа амԥа алхреи еимакны 18-тәи ашәышықәсаазы Франциеи Англиеи ғәғәала еидыслеит. Аха усҟан аԥтәылак реимабзиареи аҭыпантәи ацьажәлар рықәгылареи ирыхҟьаны, аколоннатә хықәкы зынамзеит.

Ацәацқьақәа «рцәанырра ҟәымшәышәқәа» иахькылыргоз лбон азоуп атәыла акралԥҳәыс Ранавалона I (1828 — 1861) европаа зегьы атәыла изалылцаз, аҳәаанхытцтәи ахшыԥртаԥцәа мап зырцәылкыз, абагәазахь икыдгылоз атәым ҕбақәа ирҭытцуаз ауаа ақалақь ралалара атцыхәа зԥылтцәаз...

Аха Европатәи «ацивилизациа» иаратәы ҟанатцон. Уи еичырчарала, чарҳәарала, бцьаршьҭыхрала уҳәа,

ишакәхалакгьы адгьылбжьаха анапаҽы аагаразы акгьы иацәыԥхашьомызт, акгьы мап ацәнакуамызт. 1861 шықәсазы Ранавалона I лыпсҭазаара лалтцреи, лтыпан иқәгылаз Радам II имҩаԥигаз аԥсахреи ирыхкьаны, Франциа иаҭаххалак Мадагаскар иаланагӡо иалагеит. Уи иҟаитцаз аԥсахра Мадагаскартәи ацьажәлар бԥьарла рыцәгыларахь икылнагеит. Усҟан иара акрал ихаҭагьы дыршьит. Уи ашьҭахь акраамҭа бжьысит, аха «ацәацԥьақәа» тынч изтәомызт. Чарҳәарала амалгашцәа дарадара еичдырчан, 1890 шықәсазы атәыла «еиқәдырхарц» адгьылбжьаха абомбақәа алажьуа, ишакәхалак Франциа анапаҽы иаанагеит. Уиаахыс шаҟантә ахақәитраз ажәлар хацәынмырха ҳәаҭыхла иқәгылахьоузеи, шаҟа шьа аокеан ихҭәалахьоузеи!..

Есымшааира зымҽехак ҭбаахо асоциализм ашәахәақәа иаҳа-иаҳа рҽырԥьо иалагеит аҩбатәи Адунеитәи аибашьра ашьҭахь. Адунеи зегьы аҽаԥхьа зҽеыҩеитцыхны игылаз Асовет Еидгыла ахыԥша наӡон инаскьагаӡоу адгьылбжьаха аҟынӡа. Аибашьра ашьҭахь азыҭра иалагаз аколониатә цааршәыра амилатқәа жәпакы рылақәа хнатит. 1958 шықәсазы Мадагаскартәи адгьылбжьахагьы республиканы иҟалеит. Уиаахыс есышықәса октиабр 14 азы имҩаԥыргоит араҟа ахақәитра амшныхҳәа...

...Ашьақартә плантациа афирма ахаҭарнак иоуп ацьашьахәтцәкьа зҳәаз... «Ҳара ҳаныҟам аҽены амалгашцәа лкаԥсы ицеитоуп. Ҳара иахьатцәкьагьы ҳақәтцуан, аха нас ирыԥсыхәоузеи арҭ!» — ҳәа даара «ирыцҳашьаны» дрыхцәажәон уи. Иаԥхьа зыфҩы лаҳалаҳауа иқәу аутраҭых, анаша, апомидор, иуҽаӷӷо ацитрус шәырқәа, ананас, афиник, абанан, иԥхатцәы-ԥхатцәуа дызхатәоу акәац шшаԥасала, абрынць (уи хадара злоу акыҭанхамҩатә культурақәаируакуп), ацьыкәреи, ашьақархәтцәы... Мамзаргьы игәеисыбжь еицамкырц дназҽыхәало акаҳуа еиқәатцәа, ашша дыхнамхырц иижәуа акониак, аҩыцкьа, игәырҩахарштгоу аҭаҭын уҳәа шаҟа хкы, шаҟа рылицәцәаауа реиқәыԥхьаӡара уадаҩуп. Урҭ зегьы кажьны дцон, аха излихуа амалгашцәа

«рыцҳаишьоит!» Арҭ зегьы аԥшәмацәа ирыджьыланы илыкәтцыр, «ирыԥсыхәозеи» амалгашцәа!..

Иахьа ихәымгашьаны иааигәара идимыртәало, аха зышьхәа иқәыргьежьааны иматц зируа «аиқәатцәақәа» ааныжьтәыс иқәшәар, дшыҟало аҳәара уадаԥуп...

Аԥбатәи адунеитә еибашьра ду ашьҭахь Америкатәи акапитал Мадагаскартәи аекономика аҽалагалара аҽазнакит. Аиҳараҙак уи аҽаҟьоит атомтә енергиаҟны хадара злоу — уран, графит уҳәа ашьхатә малқәа рытцхраҟны.

Ари адгьыл акырҙа ишыхароугьы, Испаниеи, ФРГ-и, Израили ркапиталистцәа рнапқәа нарыгҙеит. Мадагаскар зхы иақәиҭу республикоуп!.. Макьана досу иитаху алеигҙоит, иқәынхо иитаху рылаигҙоит. Ареспублика аҽаԥхьа шаҟа зҭаатәы ҙбатәны ишьҭоузеи?!

Атәылаҽы хадара злоу ԥ-партиак ыҟоуп. Напхгара ҟазтцо — асоциал-демократиатә партиа (СДП) еиҿкааун 1956 шықәса рзы, уи еиднакылоит миллионԥык инареиҳаны, уи анапаҽы иҟоуп акьыԥхь, арадио, ателехәаԥшра...

Ааглыхра ласы аҟны иреиҳаҙоу анаплакқәа ируакуп абасыртатә фабрика. Уи ашықәсан 2,8 нызқь тонна аба аалытц ҭнажьуеит. Иҟоуп ашықәсан 7,5 нызқь тонна ҭзыжьуа ақьаадтә комбинат, иара убас заалытц адунеитәи аекспорт ахь ицо акәац-консервтә зауадқәа ԥбеи ашәырҙқәа рзауади. Абас ахатәы мԥахь акылсра иаҽуп ареспублика ҽа...

ҲарауаҳаздацартаамамАладатәиАфрикаҳаватцәины, Индиатәи аокеан ҳанхыла инаркны, ашьақартә плантациа «Сосумов-Амбилобе» афирма адырра аҳҭеит, ҳнеимҭаз рреспублика абираҟ ҳԥыргаларц. Аха уаҳа умԥсыхт! Афирма ахаҭарнак-афранцыз — иарбан республикоу ҳәа, дызлачо атәыла иқьышә иқәтцаны, абираҟ ҳаԥгалара аҭахны имԥхьаҙеит. Уи, хымз инареиҳаны адгьыл зшьапы ықәызмыргылацыз ҳамшынуаа аҟәарахьы рышьҭразы ҳашхәақәа лаҳашьтыр ҟалару ҳәа

ҳаниазҭаа: — изымуада, сара соуп ара иаԥшәымоу, — ҳәа иџьашьаны дҳахәаԥшуан. Ҳаргьы иара дџьашьаны ҳихәаԥшуан! Малгаштәи ареспубликаҟны уи атәыла абираҟ шьҭымхкәа аҳгылара ҳанамыс иатҵанакуамызт, амшын закәан ҳзеилагомызт. Уаҟа Жорж дҳацхрааит, ианиаххәа ҳажәа ѡбамтәкәа, рыґба аҟынтәи иҳаиҭеит — амшын ҵас нарыгҳеит.

Рбираҟ ҳаґба амазгәыҭ ахь ианышьҭнахуаз, абаржамѡаԥгаѡцәа, афирма аусуцәа аиқәатҵәақәа рыбла рхаччон, ргәы ҭгәырґьаауан. Аиашазы, урҭ ҳаґбаҟны ахақәиҭра рыман, идҳарбон акиносахьақәа, иазыҳырѡуан арадио, ирыхәаԥшуан ажурналқәа, агазеҭқәа. Ашьыжь знык аҳы ирны, абаржақәа рыманы ҳаґбаҟны ианааилак, изыруаз аҳы хәылпҳазынҳа иҭабон, даргьы гәырґьатцәа, акурорт аҷы иќоушәа, ҳаґба иҭан. Ссиршәа иубаша, Мадагаскартәи аҳиасқәа, аґбақәа зҭаныќәо аҳиас дуқәагьы налатцаны, аҳынразы (ииун мзазы!) иҭабоит, иаҳа ианшоуроу аԥхынра (ианвар мзазы) иҭабаҳом.

Ажәакала, ари адгьылбжьаха аԥшәмацәатцәкьа ҳаґбаҟны ахақәиҭра рыман, аҳауа цқьа лбаардон. Дара рзыҳәа ҳашәқәа аартын, еиуеиԥшым асувенирқәа, амедицинатә цхыраара, ирҭаху ахәшәқәа роуан…

Рыԥшәма шкәакәа дшырбалак, ашәкәқәа, асувенирқәа рыкәа иҭарҵон. Ҳара ѡажәаҟа мшы ҳгылан. Урҭ аусуцәа лассы-лассы ирыпсахуан. Ианырыпсахуаз„ ацара рҭахҳамызт: — Араҟа аус ааулоит! — ҳәа ишыґьатцәыґьатцәуаз, ирыман ицон. Избанзар, ашкәакәа иажәа ажәан, хырпашьа амамызт.

…Зхы-зҷы еихарґәгәа Жорж ишә иаалагылаз, инапқәа игәы иадкыланы дхырхәо, ажәақәак неиҳәеит.

— Ҳхалап асалон ахь, ҳхәы рхиоуп, — дѡагылеиг Жорж.

— Бзиала шәаабеит, шәхала! — ҳәа деихаччо даҳԥылеит уи аґба акаԥдан.

Ишырҳәо еиԥш, аҵыс хшы инаркны, афатә-ажәтә иќамыз арбану! Ахалаҭ шкәакәа иагәылҳәҳәоз аматцѡыеиқәатцәа даххагьежьуа, акы го, даҽеак ааго, ҳаматц иуан.

Аԥшәмацәа, Жорж дынрылатҵаны, акониак ҽамԥаҽамԥа инаҽыхәон. Ҳаргьы усшәа ныҟаҳҵон, аха ҳԥыза Жениа ифырцьан аниҽихуаз, ицәаԥштәхәы еитеикуан. Уи акониак зҵаз аԥатлыка иблақәа адырҟацаланы — уаргьы-саргьхандаз иҳәозшәа акәын дшахәаԥшуаз! Уи гәатаны акәу, Жорж дыхәмаруа иҳәеит: — Уажәааигәа шахтала Америкатәи ныҟәаԥык ҳаҕбахь дхалеит, абылтәы иаҳҵарц. Сшоурысыз анидыр, дсыҳәеит аурыс уаткажәшьа исырбарц. Аурыс уаткажәшьа шыҟаҳҵоз ԥшьынаԥха дҳәазаны ауп дышцаз! Афранцызцәа ракәзар акрыфан — атҵәыцак аԥы ржәуеит, крыфаншьҭахь — акаҳуеи акониаки, афранцызцәа арыжәтә ржәӡом, аха есқьынгьы ижәны иҟоуп! — дыхәмаруа ҳатҵәцақәа ирҭәуан. — Уи Америкатәи аныҟәаԥ уаҳа урыстцас ауатка ижәит ҳәа уаԥы иаҳарым! — ҳааибарччеит.

— Хәмарҷыда, саргьы сгәы иҭоуп аиахта аахәаны мшынла адунеи сакәшарц, уи иҟоу апсшьарақәа иреиҧьуп.

— Аиахта ахә мариазар акәхап, — назгәеитеит Мурат Шәлиман-ипа.

— Мап, устҵәкьагьы имариам, аха сара суалафахәы азхартә иҟоуп!

…Ҳаиԥыртцымҭазы Жорж исҭаз, урысшәала иҭсыжьыз сышәкә хәыҷы «Живаиа вода» ааанкыланы: — Ари еиҳау ҳамҭа сара сзы иҟам, ҳаиқәшәара, ҳаибадырра иадырганы ҳамҭас иудкыл! — ҳәа аматцуԥы-еиқәатҵәа иикыз акатцкәыр ахь снахьаирԥшит.

Ҳара ҳаиԥыртцуан, ҳамԥақәа хазы-хазын.

… Аҽены Ҳсовет конституциа амш азгәаҳҭон, сахьынаԥшуаз избон зышьҭа еимаҳауа ицоз аҕба…

«ААМҬА – ԤАРОУП…»

Иахьа мҽышоуп. Еилыхароуп. Аамҭа ҳалаԥш ахьӡом; Амчыбжь ниаҟьа ицеит. Ишпасҭаху сышьҭахьҟа инсыжьыз сыуаажәлар ҭынч срызхәыцырц, Апснытәи

апсҭазаара схаҽы иаазгарц. Ихашәҭару, уи азхәыцха соуам.

Ашара амраҙакәа, амра цәӷежь ду, ишәсырбап аҳәозшәа, ацԥхьқәа назқәыԥхаз апалуба иаха иакәнауз аҙаҙа алӷаҭә ахылзза ақәырбара иаҽын. Аҭҙы икыдҷаблаз асаат снахәаԥшит, быжь-саатк ыҡан. Сыбла иаахгылеит ҳаӷны. Ахәычқәа уажәы ацәа хаа иҭахәхәа иалоуп... шьыжьтәи ацәахаа. Издыруада, иҽыхахьазар, мшәан уажәы меридианк аҡны ҳаицыҡами, ҳаамҭа акоуп. Амала, агылара рцәыуадаӷзар акәхап, хьҭамкәа иҡам, декабр мза ҙынрами!

Ашара сатцагыланы сӷагылеит. Аҕба аԥырсал иахагьежьуа, адгьылбжьаха-ссақәа ирыбжьагылан.

Надиа дԥыр-ԥыруа шьыжьхьа архиара даҽын. Слалбааит какалк скырц. Сыԥшызар, иацы ԥсыҙкра ҳазгаз акатер ҳаҕба иаадгылт. Арацәаххыреиԥш иааҭытцыз амалгаш ҿааиҭит: — Шәааи, шәааи, ишәзыԥшуп!

Мураҭ Шәлиман-иԥеи, Николаи Фиодор-иԥеи, сареи ҳаашьҭибахын ҳҽынаххеит. Аҡәара аҡнынҙа кыр набжьан. Иӷаскьаганы изыхгылаз даҽа ҕбак аҡны ҳназыԥхьаз афранцызцәа урҭ ҳнарыдгылеит.

— Оо, бзиала шәаабеит, бзиала шәаабеит! — рыбжьы ладырган, зеиқәа кьаҽқәа ҟәаш-ҟәашҙа изшьатцаны хыхь апалуба иқәгылаз афранцызцәа ҳашҟа рҽылархеит.

— Ари аглиссер ахь ҳаиасып, — ҳнахьадырԥшит инытцраашашәа ҳнаӷс игылаз аглиссер ашҟа. Егьи, ууанҙа ҳназгаз акатер, амал зықәтцаны Франциаҟа идәықәыртцоз аҕба иаҭахызар акәхарын. Ҳанынҭала, ҳаманы инатцкьеит, ахыкәалаа ашьтоутцар иахьымҙо, аҙы еиӷырссо. Минуҭқәак рышьҭахь, лаҕырҙушәа икәеикәеиуа хазхыз аокеан ҳашьҭахьҟа иааныжьны, анышәаԥшь ланагозшәа аокеан иалалоз ҙиас хәашь дук ҳанхылеит. Уи амӷашь амшцәгьа, аӷарқәа идырхәашьу, иара ус ҟазшьас иамазу, ақашь еиԥш иҳантеиуан.

Аҡәараҡны иаҳзыԥшыз рмашьынақәа ҳанрықәдыртәан, адәы ҳрыманы иныкәлеит. Урҭ ахьыццакуаз

здыруада, адгьыл рҽықәыриааны инеиуан, извысуаз ашәаԥыцьаԥ улаԥш итԥамшәо.

Ус ҳнагәылалеит наҟ-ааҟ мшынтԥас ицәқәырԥоз, уаҩытәыҩса инацәа изаламыркьакьо ижәпашьшьыраз ашьақартә ҽаҩра иатԥаара. Цыхәаԥтԥаара змам ари ашьақартә плантациа еиҩырсса-еиҩырсса иагәылгаз ажраҟәа ʒыла итәын.

Зныкиаанҷасыр, уажәада изымбацыз ашьақар хәтцәы зеиԥшроу ҭынч снахәаԥшырц цәгьа избомызт, аха амашьынақәа рныҟәашәа еиҳа-еиҳа иацыртцон. Аамҭа ԥшым, аамҭа иацныҟәозароуп. Иахьа ирзацәымгаз уатцәы ирзацәгом. Ҳнавҟьеит аплантациа ахәшә ақәтәаны илатәаз аҳаирплан.

— Ари ашьақар ахәтцәы иаԥырхагоу ахәаҷамаҷа арыцқьауеит, — назгәеитеит аԥсҟы зкыз Гари даасыхәаԥшын. — Араҟа, — иҳәеит уи, — быжьшә нызқь гектар инареиҳаны иҳамоуп. Шықәсык хпа-ԥшьба ҽаҩра ааҳрыхуеит. Арҭ амалгашцәа аашьаҩцәоуп, аусуразы рыбҕа ԥтцәоуп. Адгьыл аалытц акырʒа иҳаракхаразы, ҳкомпаниа уажәы механизациа азура ҳаҷуп, аа, уажәы ишәсырбап, — иҳәан, ҳрыманы инҭалеит рмеханизациа апарк. Уаҟа еилагылан еиуеиԥшымыз амашьына ххқәа.

— Ари аҩыза макьаназы акоуп иҳамоу, — дыхәмаруа ҳнадиргылеит еиххәа-еитцхәа игылаз «акомбаин-универсал».—Абри ауп гәыҕыртас иҳамоу. Ари даара иҳәатәхатцаҩуп, иааҳтаххалак аусутәқәа ҟанатцоит, — аган днас-насын, — ишԥаҟаҳтцари, атехника иашәышықәсоуп! — дааччеит уи.

— Ари ҳфабрикоуп, — ҳанҭаиргылеит апарк анаҩс еиххәа-еитцхәа игылаз афабрика ашҭа. — Уажәы аремонт иқәгылоуп, — иҳәеит аҩнутцкахь ҳаҩнагало. Махәҷала аус зуаз зегьы амалгашцәа ракәын. Урҭ амра иамблыр ҳәа ишәозу, рҽеилыхны рус иахагылан. Анцьнырцәа ирхагылаз — «ацәацқьақәа», ишәыртатаха, ицырцыруа атропикатә маҭәа ласқәа рышәцаны иҟан. — Унарԥыртцыр, арҭ аиқәатцәақәа акырҟартцараны иҟоума, ишгылоу аҽеқәа реиԥш ицәоит!

Дырԥегьых амашьынақәа ҳнарҭалан, ҳрыма рҿынархеит.

— Ари аклуб, ари ашкол, ари аџьаама, арҭ зегьы ҳара ҳауп изыргылаз, — ҳәа аԥша зҭышәшәоз атропикатә хыбра лаҟәқәа ҳраԥган ҳашнаргоз, шьақар тԥиаала еибаркны игылаз ақьала ҳнавалеит.

— Ари ҳара ҳҟны аус зымуа идыргылаз ҷьаамоуп! — инеибарччеит.

Наҟ-ааҟ унацәа узрыламыркьакьо, акәыттцарақәа реиԥш, еиварыԥхаа еивагылаз аԥныссақәа хаҳә бетонла инеибеиԥшны ичаԥан. Рышәқәа аартын.

— Арҭ ҳара ҳаплантациаҟны аус зуа ирызҳаргылеит, аус ахьынӡаруа иԥноуп, иаҟәытцыз имаҳҳуеит, — Г а р иҳзеиҭаҳәара даҿын. Зцәеи-зыбаԥи еикәыршаны урҭ аԥны ссақәа рышәқәа ирылатәаз, зықәрахь инеихьаз аҭакәажәцәеи, алыгажәцәеи, ахәыҷқәеи рыԥхашьарақәа хԥоуп, уаҳа акгьы…

— Гари, излоуҳәаз ала, шәынхамԥа зегьы иаарласны механизациа азухоит, нас асҟаԥык-нызықь аусуцәа ишәымоу абацои? — снаиазтцааит амашьына аԥсҟы зкыз.

— Сеидру, уи дара ирусуп, рыԥсадгьыл аҟны иҟоуп, рхатәы республика рымоуп, — ижәԥахырқәа дԥарыхеит иааџьашьаны.

— Аиеи, аха ари адгьыл чашәра ишәымпытцаку?

— Уи дара иртәуп, — иҳәеит имырхьаацәакәа. — Ҳара ԥажәа шықәса рыла ҳақәтцуеит, ԥажәа шықәса ҳәоуп ҳаилаӡаны ҳшыҟоу, — ицәа дынҭасын даапышәырччеит, ԥажәа шықәса рышьҭахь ирзаанхо аабап иҳәозшәа.

— Ареспублика ҟаҳтцароуп, ахақәитра ҳауроуп ҳәа хааглыхрақәа зегьы национализациа рзура ианалага, ҳақәтцны ҳцан…

— Нас, нас!.. — иааџьасшьеит.

— Нас зегьы рцәеилаҳауа ианалага, реиҳабыра аҳәара иҟартцаз ала ҳаиҭахынҳәит, — ихалашон ихы-иҿы.

Уажәы ацәа иалоу аашьаԥцәа ҳәа дызҿу, уахгьы-ҽынгьы рыматц зуа амалгашцәа даҽа ԥажәа шықәса

ацәа изалымтԥришь?! Ԛажәа шықәсамоу, иара уажәгьы рлакҭа итԥубаартә иҟоуп агәаҕ, ашьоура... ииаилаԛеиласрахар?!

Аха ус ак ҟалар, деиҭақәымгәыҷуа дыҟам 1947 шықәсазтәи ахҭыс аԛыза. Усҟан иҟалаз амилаҭ-хақәиҭтәратә тцысра ахәаҽера иазкын Франциатәи аимпериализм имԛаԥнагоз ахәымгара. Ажәлар рымч еидкыламзаареи, икәадаз аиҿкаареи, абԥьар зымхареи уҳәа ирыхҟьаны, Франциатәи аиҳабыра ицҟьа-шәҟьа иқәырԥеит 1946 шықәсазы ари атәылан еиҿкаахаз адемократиатә тцысра апартиа — аполитикатәи асоциалтәи реформа апрограмма зҿаԥхьа иқәзыргылаз апартиа. Иара убас аԥьамыҷәацәгьа иҭанаргылеит Мадагаскар аҟынтәи Франциатәи апарламент ахь иалхыз адепутатцәа. Имаҷԛуп Мадагаскартәи аԥьажәлар рыхьчаразы Франциатәи адемократиатә мчқәа рахьтә акнаҳара зхы ацәызгаз ауаа. Уажәы Гари арҭ русушьа игәаԥхом, иҟәнишьоит ируа алтцшәа.

Гари ихәыҷы дааԥьоушьартә дхәыҷ бзиан. Уи иаб имашьына дҭытцыр, иан лтәы дынҭало, ҽазных иара имотортә машьына хәыҷы дақәтәаны дҳаԥхныԛло ҳахьцалакгьы дҳацын. Уи иҭахымкәа дыҟамызт анҭ зшьапқәа хырҟьаҟьа, зымгәацәақәа ҳәаҟьа-ҳәаҟьаҙа аԥьмақәа ирыцыз, ма аԥсыҙкра ицоз драхәмарларц, дрыцзарц, аха уахь дхьадырԥшуамызт, иаргьы ицәа ианыруа дҟалахьан урҭ аиқәатцәақәа ишрахәмартәымыз, ишеиԥханагьлацәамыз.

— Маҷк ҳаԥсы неиҭаҳкып! — иҳәан, ҳаԥшәмацәа руаҙәк иҟны ҳнымԛахырган, фырԥьанқәак аанкыланы, амԛа ҳаиҭаныкәлеит.

Ҳрышьҭагыланы ҳԛеиуан, зда рымамыз рыматәа шәҭ-хышәтқәа рышәцаны, еилагьежьуа еицыкәашоз ауаа. Абыкь азырҳәози адаул иасуази рыда зегьы ҳәсақәан. Реиҳараԛык рыԥшқацәа рызқәа икыдҿаҳәалан, аха иқәтцәиааны икәашон, ишәаҳәон. Ахәычқәагьы маҷымкәа ирылан. Рцәацәԛыча ҭбаақәа шәҭылаҳаны, асааранҙа илеиуан. Зегьы гәыргьон,

еибарԥон, изеигәыргьоз здыруада, амҿыша ԥсшьара мшуп ҳәа акәзаргьы иудыруеи?! Акыр ҳрышьҭагыланы ҳцон, дара ааҳәынгьы иҳахәаԥшуамызт. Дара рус акәын издыԥсыланы изҿыз. Ашьыжь ҳазвысыз рԥьаама кьачахь иааҳәны рҽанынарха, ҳнарывсит.

– Абраҟа ҳҳәаа нҵәеит, — иҳәан, ҳаѿытцит ананастра ахыҟәан иааникылаз амашьына. Рад-радла, иҿеыгә-еыгәҙа ирыԥхны иҭагылаз ананас аҽыхра ада ус амамкәа иҭагылан. Ҳиманы дынхылан, адацкәа лытцахыжәжәа-лытцахыжәжәаны еидарак ааиган, ҳмашьына ашьҭахь инҵеитцеит, шәҭыԥ аҟны шәаннеилак шәнацҳап ҳәа. Атропикатә циаа кьачаҟәа ҳнарылсын, шәаԥыцьаԥраны, маґраны ҳнылалеит. Атлаҟәа рымтцан акәыт шьапкәа рытцагылоушәа игылаз ақьала ҭшәакәа анхацәа хыркәакәо ирытцатәан. Ахәыцкәа ҳәынтаԥсҳәынтаԥсҙа ихәмаруан. Ана-ара абна шәыртлаҟәа игылаз икәампаҙа ашәыр рҽан. Уаҟа иҟан алимон, акаҳуатцла уҳәа еиуеиԥшымыз ашәыр-цитрустә тлахккәа. Шьақар бґьыла еибыҭаз ақьалакәа ҳанаарывала, ачыкьрақәа ирылаиаз алажәкәа наҳаишырц рыҷкәа анааихырх, рыцламҳәакәа ҿыѡрызшәа, рыбла млашькәа ҭраа иҳахәаԥшуан. Агылара усгьы ирылшомызт, даргьы рҿазыркуамызт.

Урҭ ҳнархыкәшан, иԥьашьахәыз атропикатә ԥсабара хнагәылалеит. Адәхәыԥшкәа ирыцәыз ашьамаҟа, арахә улаԥш нарыдымхаларц залшомызт. Ажәкәа рычыргә ргәытцаҙомызт. Урҭ Зебу ҳәа изышьҭоу аԥстәкәа, ртәыѡа цәырпсакәа шиашоу ԥхьаҟа иԥшуоуп рхы ишахагылоу. Рыхкәа рытцацаланы иахьыцәу, раиагәара анеира уацәымшәарц залшом. Уаанҙа амалгашцәа ҳаґбахь «ченԥь» ҳәа метрак инеиҳаны, 12-15 ҭаыца зҭаҙоз апатхь ыршакәа инаргоз зхагылоузеи ҳәа сыҟан! Аа, адәы иамкуа еилыґраа-еилыґрааҙа иахьыцәу.

— Арҭ ҳара ҳферма иатәуп, — иназгәеитеит ҳамѡаԥгаѡ.

Ҳиманы длавалеит улаԥш рхьымзо, еиуеиԥшым ашәыгакәа рыла иқәтаны, адгьыл иқәиааз ашьац еиԥш,

рыхәдақәа тҳәаны, инаҳзытрысыргьы цәгьа ирымбо, ицәыцәыз аҟызқәеи ақәачақәеи.

— Ари ҳапсаатә фермоуп. Наҟ, — инапы наирххан,— акәытқәа, арахь ашәишәиқәа.

— Арҭ зегьы ирхылаҧшуада, изыхьчода? — зкалтқәа цыркәакәа рхәы рызҭоз аҳәса еиқәатцәақәа срыхәаҧшуа ҷаастит.

— Изфо дҟалар, изыхьчо дшыҟаларыз! — дааччеит Гари.

Ус иҧсабаратәу атропикатә баҳчара ҳлытцалеит. Ашәаҧыцьаҧ, ашәҭтцлақәа, ацитрустә шәырқәа уҳәа рыфҩы лаҳа-лаҳауа — цьанаҭ кәакьын. Ашьац иатцәара ҳаннылагыла, Николаи Фиодор-иҧа изымычҳазт, дылаиан днылабылгьеит. Ҳәарас иатахузеи, шықәсы ҩынҩажәа амшын иху атаҳмада, ҳмеханик еиҳабы, ихәычра игәаламшәакәан дыҟам.

Саҧхьа иаацәыртцит Гарҧтәи ҳамҙырха. Ишпасҭахыз сшьапқәа хырҟьаҟьа анылалара!

Ҳнарытцалеит рбыгьқәа ҟьаҟьа-ҟьаҟьаҙа ажәҩан зҽаласаны еидҽырбалоз ҩ-тцла ҭоуҩанқәак. Сыбла ихгылон Ачандара, Мидара адәы иқәгылоу ачандарқәа.... Аха арҭ урҭ раасҭа ҩынтә-хынтә ишәпан, насгьы ршьапқәа ҭыблаамызт, рцәақәа пашә-пашәҙа, иара зашҭа итагылаз аҧшәма — ашвед иҳәашьала, напымызәҙәа узыркьысрымызт. Ҳнытцалеит аллеианы инашьтыз акаламтра. Урҭ ассақәа ирытцагылаз рыла ишкаламыз умдыруазар, егьырҭ рышәпара злаҟаз ала, здаҟам аиаҳәа зрылымтцыхуаз! Ҳапхьа игыланы инеиуаз аҧшәмацәа руаҙәк дҩеихан, дҩықәгылеит абаатә чуан ду еиҧш иапхьа ишьҭаз. Ишьҭанеиуаз длаҟәҙаны тцаҟа алаба анынцәытцаикша, ахахәда зцәытцатцәахыз акәалҙы жәпара ду ахы ҩкылнаҳәан, даманы иҩышьҭытцит.

— Акәуа! — ҳааибарччеит. Уи иаважьыз аҩыза аҽырпсны итәан, арбаҕьи арцынеи ракәхарын. Итцегь ихәычқәазгьы ҩба-ҩбала еиватәан. Урҭ ичыгра-чыграҙа ақәачақәа рхагылан. Ссиршәа ибатәыз урҭ акәуақәеи ақәачақәеи реицыҟазаара акәмызт — дара ақәачақәа

рыԥштәы, рсахьа акәын. Ари ашвед иакәын араҟа «ацәацқьақәа» еиҳабыс ирымаз, имԥақәызтцоз. Уи иҟны акәын зегьы иахьыртәарҭаз, иахьыргыларҭаз, аусқәа ахьырыʒбоз. Ԥбаны еихагылаз идача лаша, ашҭа итыпраарашәа иласʒа, ицқьаʒа итагылан. Ҳрыманы иԥхалеит азал ҭбаатыцә ашҟа. Аԥнутцҟа музеин, уаҳа ак узҳәарымызт, аекспонатқәа рхиан ари адгьылбжьахаҟны иԥшааз ажәытәзатәи апҵамтақәа рыла.

— Абри ҳамҭас ҳахьʒала, — ихаҳәахьаз ԥсыʒк, иекспонатқәа иаарылхны, сапҳьа иаақәитцеит апшәма.

…Иаақәдыргылеит афырцьанқәа, атәаца ҳаракқәа, акониакқәеи авискиқәеи шәзеилаҳауазеи ҳәа, атцаа рхьшәашәагақәа рываргыланы. Адәахьы шоурак ыҟаʒамшәа ихьшәашәаʒа ҳзыԥнатәоу азал аҟны ҳназыцҳаша ак ҳамазар зыпсази, аха иааг! Амла ҳадыргома? Рыбла ихызбаалон сԥызцәа. Фырцьанқәак аанаҳкылан ҳлалбааит.

— Аброуп ҳкультуратә центр! — иаахәмарит аʒы зҭаҽеоз абассеин ҳаннавала. Иаакәыршаны игылан аспорттә плошьадкақәа, атропикатә ԥны ласқәа, абарқәа, акрыфартақәа, абиблиотекақәа уҳәа культурала аамҭа ахгарҭақәа.

Инеитцыхыз абассеин хыцьараны ишан — ахәыҷқәеи„ ахбыцқәеи, адуқәеи рзы ртцауларақәа хазы-хазын. Аʒы мҟьашьырц азы, рҭалартақәа раԥхьа апрофилактикатә ҭысыртақәа ҟатцан. — Ари зегьы иаҳзеиԥшуп, — иҳәеит руаʒәк.

— Ишпа? Амалгашцәагьы?

— Аиеи, аха змоу зегьы рзын, — даахҳәаԥшын, — ԥштәыла аʒәгьы деилаххʒом, — нацитцеит, ҳаҕбаҟны анҭ аиқәатцәақәа аажәгар, сгыланы сцоит хәа зҳәоз ауаԥ.

— Амала, дара рхатақәа ааиʒом, — назгәеитеит даҽеаʒәы. Иааиʒом, ааиха рызҭада, аус здыруада?! Уи ҳнавсны абиблиотека ҳнавалеит. Абартцан акаламтә креслоқәа ирықәтәаз аҽар ҳанынарывала, адруҳәа иԥаххатгылан, инаҳаихырхәеит.

Ари аҳтнықалақь хәычы аҟны инеибынеиԥшны, ишшәыр-шшәырʒа, еиварыԥхаа игылаз ашәаԥыцьаԥқәа

ҳрывсны ҳашнеиуаз, шҭакы агәашәқәа аадыртын, ҳрыманы инҭалеит.

— Бзиала шәаабеит, — аброуп сара сынхарҭа, — иҳәан ҳаԥхьа дгыланы иҷынеихеит иахьак иҳацыз Гари. Ҳшынҭалазтцәкьа иԥаны иниҷехьныԥалаз амаамын азқәа инапы ныкәишьын, акы иҳәеит. Ахы аашьҭнаԥаан, ишшапаҵа инагылаз апальма ахьышәтҳәа иҩыхәнеит.

Нас иќәаз-ќәаҵа иалакнаҳаз амќәыбақәа ҷыхны иҳамтцанажьит. Гари рыхқәа аапиќќан: — Шәнахәа,— иҳәан иааҳиркит, иаргьы акы неиҷеикит. Икарауараха иќаз ҳаргьы ихьшәашәаҵа инаҳҷаҳкит. Сыбла иаахгылеит иацы адгьылбжьаха хәычы аќны аҵба ҳанынтцәоз ҳазтцаԥшуаз апальмақәа. Урҭ ирҷеаз ас ишыќаз аадырыр, ус ҳамазма! Ари акакан шәаанҵа ахш рыжәтәқәа иреиґьу рыжәтәзаап. Ҳнытцалеит ихьшәашәаҵа иќаз азал.

— Шәтәақәа! — рхәан, ачанахқәеи ачқьыпқәеи рыла ирхианы игылаз астол ахь ҳнарыпхьеит.

Иахьа иҳацыз иԥшәмаԥҳәыс ак лырхиаанҵа хашпантцәеи аасгәахәит, исхашҭны иќаз амла анаасгәалашәа. Лара аԥшәмаԥҳәысгьы днеин ахаҷы днадтәалеит макьана фатә зықәгыламыз астол. Атәаха ҳамтаҵакәа цаќатәи ашәала, ихалат шкәакәа дылаблызшәа, еиуеиԥшым афатә хьшәашәақәа иманы дааѳнашылеит аматцѳы. Уаќа иќан аҧсыҵ, аикра, ашә… Араагьы иааинырслашәа акәзаап, ҳантцәеит убауоу аасгәахәын, Мурат Шәлиман-ипа снеиҷеаԥшит. Фырцьанқәак аанкыланы акы хашнацҳа-аацҳауаз, деидараха — акәытқәа, акәац лыхқәа алѳатцә рхылззуа иманы дааѳнашылеит аматцѳы. Арыжәтә ххқәа иутаххалакгьы — аѳқәа, акониакқәа, аромқәа, авискиқәа… Акыр ҳнеибацахьаны, ҳчанахқәа ааиԥсахын, алангуст, акамыршша уҳәа зеиуахкы утахыу адессерт аақәиргылеит.

— Пхашьароуп иҳамфар! — иҳәан, Мурат алангустқәа зқәыз ачаса афара даҷын. Саргьы снарымтцасаарымтцасқәеит. Ус акы го, даҿеакы ааго, ишьхәа дыкәтцәиааны ҳатцәцақәа, ҳфырцьанқәа еитцеирхомызт ҳматцѳы. Уажәазы иаақәиргылаз ашәыр ххқәа рыфѳы

лаҳалаҳауа, ргьамақәа мбашьас иҟази! — Уажәшьҭа ашәақәак ҳнарзыҙырԝыр цәгьам, — иҳәан, ҳаԥшәма апластинка арҳәага инаҷеитцеит.

Иаацәырнагеит ажәытә урыс романск. Иҟәандаҙа сгәы ԥхарак нытцалеит. Иаасхалашеит схы-сҷы.

Уаҟа иҟан Асовет композиторцәа иреиԥҵу рашәақәа зныз апластинкақәа. Ҳаԥшәма дҳазгәдуны акы аҷихыр, даҽеакы аҷеицон. Атцыхәтәаны ҳматцуԝы иааҳамтцаиргылеит акаҳуа. Усҟаноуп схаҷы ианааи иахьак ҳазвысуаз адачақәа ирыдҟатцалаз аԥацхақәа рматцуцәа-рхәуцәа шыԝназ.

— Арҭ амалгаш хәыҟатцаԝцәа реиԥш гьамала афатә ҟазҭцо маҷуп, — рҳәон ҳаԥшәмацәа.

— Ари аиаҳәшьа дитцахуп, имала игәы мҷыԥуа дыҟам, — ихы аасшьышьит иаасыдгылаз аԥшәма ихәыҷы.

— Оо, уи Франциа зегьы азы ипроблема хадоу усуп. Ҳаҳәсақәа рплан ԥхастахар ҳәа ишәоит. Аҙәаҙәа рыда иақәшаҳатхом, — даахыхәмаршәа дналыхәаԥшит зшьамхы еиқәыршә акаҳуа еиқәатцәа зжәуаз ипҳәыс.

Ахәылԥазы ҳаҧбахь ҳнаскьаргон иахьак-иацык аԥьабаа ҳадызбалоз ҳаԥшәма-сасдкылаԝцәа. Аха аамҭа баша ирыцәмыҙит. Ҳекипаж азы акәаци ахши раалытц анаԝсангьы, ананаси, абанани, амангои уҳәа ашәыр маҷымкәа ирымҳахәҳаит.

«Аамҭа — ԥароуп...»

АМЗА ЕИҬАСЫМҬАЗ

Аҽенынтәарак икашуаз ашоура хҽеуа, аҳауа хьшәашәа жәпаҙа ашьҭытцра иаҷын. Амра ласкьацыԥхьаҙа, саарыхьҭшьуама уҳәо, аԥша цаҳәцаҳәуа инаҷалон. Ажәԝан еилаарцыруа изԝычоз аетцәакәа ыршан-хагаха, аокеан ихыччалон. Иара аокеангьы, «оҳ, гәышьа» аҳәозшәа, атсеиԥш итатәан. Ҳамԝа арлашарц аҭахызшәа, амзаҷа хахаҙа иԝытцхахеит. Аусура еилашуан, амԝа ақәлара аҽазыҟацара ҳаҷын.

Аиашазы, жәохә-ԝажәа мшы ари адгьылбжьахаҿ ҳаҟазаара аҭыԥантәи ауааи ҳареи убысҟак ҳаизааигәанатәит — агәыбылра ҳабжьалеит, ҳаиԥыртцуан еизааигәоу аиԝызцәа шеиԥыртцуа еиԥш.

Иҳакәыршаны иҙыхгылаз акатерқәеи абаржакәеи ааныжьны ҳҿанынаххаа, аҕбақәа ишыртцасу еиԥш, ҳаҕба иԝҭнагаз аиԥыртцратә бжьы Мадагаскар адгьылбжьаха иахыԝуан. Аҕбақәагьы ауаагьы «абзиараз» ҳәа шеиқәҿыртуаз, «Чкалов», аокеан ҭалашьца ду еиԝырссо, Франциаҟа ахы рханы аҿынанахеит. Уахгьы-еынгьы ааиҿасрада, адгьылбжьахақәеи аԥшаҳәақәеи ааныжьуа, аокеан аҟынтә аокеан ахь, мшынк аҟынтә мшынк ахь ҳаиасуа, амԝа ҳақәын. Ҳамԝа мԝа харан, иуадаԝын, ацәқәырпақәа ҳхы ршьышьуамызт.

— Сара саԥшәымаз, Атлантикахь шәсышьҭуам, — аҳәозшәа, Индиатәи аокеан ҳахысымҭаз згыгцәа ргыланы зҿаазхаз ацәқәырпақәа, ҳаҕба акьаԥьеиԥш иҟьо, ирыманы иаахылеит. Аҭәыргыла иахыԥозшәа акәын ацәқәырпақәа аҿыԝ-сыԝҳәа ҳаҕба ишахыԥоз. Ууаанҙа иҳавакәашо, иҳаваҿырбо ҳгәы зырҿыхоз адельфинқәеи, акулақәеи, амшынҳәақәеи рхабар убомызт! Амшын аҭа рҿаҭаны иҳазкылпшуазар акәхарын!..

Ацәқәырпақәа ирдыруошь, дара шаҟа рҿырҟьо аҟара амшынуаа рымч-рылша шыԝбахо, ргәамч шыҕәҕәахо, аҕба аԝнутҟатәи аԥстазаара еиҳагьы ишеилашуа, иара еисыцыԥхьаҙа ишыцкьахо еиԥш, ҳаргьы ҳшарлахҿыхуа!

Аидысараҟны зымч каԥсаз ацәқәырпақәа ҳақьԥсықьуа рҿырзеиқәкуамызт Африка Аладатәи Ареспублика ҳаваҭәины Атлантика ҳанхылозгьы.

Аԥсабара амчқәа ҕәҕәоуп, аибафеибагараҟны реиҳа зымч ҕәҕәоу, аԥстазараҟны реиҳа анарха аиуеит, — уи аԥсабара иазакәануп. Реиҳа ихәычҙоу адгьылбжьаха амшын аҿаланамырҙырц иқәԥоит. Уажәы 4600-ԝык зланхо Елена ацқьа ладгьылбжьаха хәычы ҳармарахь иааныжьны, Африка ҳаваланы ҳԝеиуеит. Адгьылбжьаха (122 километр ԥшьыркца иҟоуп) 1502 шықәсазы апортугалцәа иаадырԥшит. Уиаахыс ари адгьылбжьа-

ха аҳәынҭқаррақәа жәпакы еимырдахьеит, еиҳа зымчу инарымпытцахало. 1834 шықәсаахыс Англиа иаколониоуп. 1815 шықәсазы абри адгьылбжьахахь дыхтцан Наполеон, араҟоуп уи 1821 шықәсазы ипсҭазаара дахьалтцызгьы.

Ацәқәырпақәеи ҳареи зны-зынла ғәғәала ҳнеидысло, ҳамчқәа цибашәо, аанҽасрада, 31 мшы аатцуаны Франциа ҳнеит. Мадагаскартәи амра ицәнаббылхьаз, Лориан ҳаналала, ҳцьашьаны иҳахәапшуан — аҙын агәҭаны арҭ ауаа рҽабарбли ҳәа!

Ианвар 12 ашарпазҙа ақалақь Лориан абаҩәазахь ҳаннеиуаз, ҳаҩба апылара зҭахыз ауаа еизахьан.

Атәыла амчра ахаҭарнакцәа ирышьҭагыланы ихалеит 3-ҩык ажурналистцәа. Урҭи ҳареи ҳаипылара, ҳаиҿцәажәара еиҩызаратә гәаартырала имҩапысит. Урҭ аҩба ахы-атцыхәа гәарҭеит, игәарҭеит ҳамшынуаа рынхашьа-рынтцышьа. Ицьаршьон мызкы наҟьак амҩа иқәыз амшынуаа аҙәк иатцкьыс аҙә длахҿыхҙа, аапсарак рнумбаалазо иахьыҟаз. Мызкы амшын ҳхын, абар уажәшьҭа хымз цуеит ҳапсадгьыл ааныжьны амҩа ҳақәижьҭеи анахҳәа, цьашьахәыс икны иҳахәапшуан.

Уи аҽены ҳаҩба иаҭааз афранцызцәа рацәаҩын. Адыррҩаҽены ашьжьымҭан иаҳҭаз ажурналистцәа ахҩыкгьы ааит, 22 даҟьа иҟоу агазеҭ «Уест-Франс» рыманы. Уи ҳаиҿцәажәареи ҳаҩба «Чкалов» асахьеи анын. Ари аҽены уаа 200-ҩык рҟынҙа ҳаҩба иаҭааит. Урҭ ирҭахын асовет уаа ҳапсҭазаашьа рыблала ирбарц. Ианвар 14 аҽены иаҳзааргеит 14 даҟьа иҟоу Франциатәи акоммунисттә партиа итнажьуа агазеҭ «Либерте» — «Ахақәитра». Уаҟагьы ҳаҩба асахьеи ҳаҩба Франциа анеира аиҩызара ишазҳәаз атәи анын. Аҽены ҳаҩба абаразы иаауаз ауаа рхыпхьаҙара ҩынтәны еиҳахеит. Ауаа рцылареи, аҩба дырбареи, рынаскьагареи — рааскьагареи бзианы еиҿаҳкааит, ҳамшынуаа ргәалаҟара бзиан, акы иаргәамтцуа иҟамызт.

Ари аҽены акапдани сареи ҳбара иаҳәаз хҩык аҙгабцәеи пҳәыски халеит. Аҙгабцәа студенткацәан, маҷк аурыс бызшәа рҳәон.

…Цьорць Маррес иҩнатә, асовет сасцәа ззыԥшыз, аишәачара ак агымкәа ихиан. Еизеит имаҷымкәа Цьорць иҩызцәа, иапҳанагьлацәа, иԥҳа Коринна лҩызцәа уҳәа аҳәырҩы. Аханатә ҳаибадыруазшәа акәын ҳшеидтәалаз.

— Ҳара, — лҳәеит Цьорць иԥҳа Коринна, — аурыс бызшәа ҳзыртцоз иихәоз уажәшьта хатцашьа амам!

— Избан, ишәеиҳәазеи?!

— Аурысқәа ҽеим, ихәартам, ауаҩра злам, ауаҩытәыҩса дызцәымгу уаауп… Абри акәзоуп уи иҷытцаку. Аурыс ҕба ааит ҳәа анҳаҳа, аҕбаҟынза ҳнаҳаны, итоу ауаа зеиԥшроу аабандаз ҳәа акәын ҳшыҟаз…

— Нас ҳашԥажәбеи?!

— Ҳартцаҩы иҳалаиааҳоз агәаанагара ҳзынхар, ас ҳзеидтәаларызу! — ҳаибарччеит зегьы.

— Абас ауп ҳҳәыҷқәа шыраазо, — Цьорць иԥсахы еиҟәыччо, — ахәыҷқәа рымацара ракәындаз, ас шаҟаҩ ржьода, шаҟаҩы акоммунизм ыргыгшәыгны иддырбода, аха ианбанза, аиаша аблақәа есымша ирзыхҩарым! Абри атцәца шьтысхуеит аиашаразы, — Цьорць атцәца дҩахеит. Зегьы адруҳәа иҩагыланы, уи аныҳәаҷа ааныркылоит.

— Ҳартцаҩы иакәу шәара шәакәу еиҳа ииашоу ҳәа шәымтцаалоз?— зхылтц ирыхәаԥшуаз анацәеи абацәеи рыбжьқәа ааиларԥсеит.

— Ҳара иаҳҳылтцызгьы ҳара ҳаиԥш икоммунистцәазароуп, иагьаҩ иагьа рҳәалап, аха ҳара ҳаҟара дара рзы абзиара зтаху даҷеазә дҟаларым, — атцәцақәа ртәуа, даацәажәеит аԥшәма ԥхәыс Маррес Аник. Маррес Аник лакәын ҳаҕбаҟны аҳгабцәа ирыцны иҟазгьы.

– Акоммунистцәа! — сгәы ааҭгәырҕьаауан сара.

— Ҳара ҳкоммунистцәоуп, Франциатәи акоммунисттә партина ҳачленцәоуп, — лҳәеит Аник.

— Ара икоммунистым аҳәгьы дҳадҳәалазам, аҩыза акомиссар! — иаапышәырччеит итәаз аҳәса, ахацәа.

— Абар ҳпартбилеҭ зеиԥшроу, — лыблақәа лхаччо, саԥхьа иаақәылтцеит абилеҭ хәыҷы.

— Абри ҳаибадырра, ҳакзаара, ҳаиҩызара иадырганы ҳамҭас иудкыл, — ишырҳәо еиԥш, атипографиатә шәыга фҩы зхымҭыц шәҟәы ҟаԥшьк сышҟа даахеит Цьорць.

— Ари, — иҳәеит уи, иаанарԥшуеит иахьа Франциатәи аџьажәлар рҽаԥхьа зҭаара хаданы иқәгылоу, атәыла зда ихәарҭам – аполитикатәи, аекономикатәи, асоциалтәи еиҭакрақәа алзыршаша амҩақәа. Иара убас ари апрограмма-шәҟәы аргама уаҩы агәрагара инаҭоит Франциатәи акоммунисттә партиа, аусуцәа ркласс аџьажәлар зегьы ринтересҟәа хьчо, атәыла напхгара азура шалшо ала…

Срыхәаԥшуеит адунеи шьаҭанкыла аиҭакра ҳасабс измоу, Марксизм-ленинизм аидеиақәа рыла ишьақәыргәгәоу, ахақәиҭреи аиашареи ирсимволу, ауаҩытәыҩса ишьеи иԥхзи зхьыршоу, ихәыцра, идырра, ихшыҩ зныруа апартбилеҭ хәыҷи итәаз акоммунистцәа зегьы рнапы зынҵаны «Франциатәи акоммунисттә партиа аиҳабыратә программа» захьзу саԥхьа иқәу ашәҟәи. Срыхәаԥшуеит зхы-зҽы разу, иџьбароу афранцыз коммунистцәа, Парижтәи акоммуна иахьатәи абиԥара… Срыхәаԥшуеит…

Шаҟа уснагзатә рҽаԥхьа ишьҭоузеи урҭ! Ԥхьаҟатәи ауснагзатәқәа мҩаԥгашьас, хырхарҭас ирыҭатәу, амилаҭ ринтереси, аҭынчреи, апрогресси ралыршара азҵааракәа ирызкуп абри саԥхьа иқәу, мҩақәҵагара зуа ашәҟәы ҟаԥшь.

Коринна леиҵбы Жанна ашколқәра дҵагылоуп, ҳара ҳазлацәажәо хьаас илымамзаргьы ҟалоит, ажәҵыс еиԥш дҷырҷыруа, сшьамхы дықәтәоуп. Издыруада, лан Аник иаақәлыргылаз торт сак лҭахызар! Лашьеиҵби лареи ак еибырҳәоит, еибарччоит. Дышлеиҵбугьы, аиҳабра иҿазкны дыҟоуп, дхаҵарԥысми! Урҭ реиҳабацәа ражәа рҽаларгаломызт, аха зны-зынла зыбжьы зцәыцьбарахоз рабацәа изыҩза ирзыԥшуан. Франциа алахьынҵа, амилаҭ, аџьажәлар рус, иахьатәи аполитика аҭагылазаашьа уҳәа арҭ ахәыҷқәа ишраҳауа, иахьа мацара акәхарым ианалацәажәахьоу урҭ зхылҵыз!

— Шәандухалак сасра шәсызнеи. Шәаннеиуа реиҳа ижәбарц ишәтаху аҭып ԥшʒақәа заа иалшәх, — Жанна лашьа хәыҷи лареи срахәмаруа, ҳамҭас Аԥсны еиуеиԥшымыз аҭыԥқәа зныз асахьақәа надсыркит.

— Ари шпаԥшʒоу, ари абыкәу?

— Ари — Аҟәа, Аԥсны аҳҭнықалақь, ари — Ритца, ари — Амзара, — стәыла хәыҷы асахьақәа роуп.

— Ҳаргьы иаҳшәырба, ҳарҭгьы уахь ҳнеир ҟамлари! — адуқәагьы рыҩеналаргалеит.

— Бзиала шәаабеит! Асас изы аԥсуа иѡнаҭа есымша иаартуп.

— Урҭ зустцәада?! — иԥьашьаны иазтцааит ахәыҷқәа.

— Урҭ хыԥхьаʒарала имачу, аха Кавказтәи ашьхақәа реиԥш иҩәгәоу, зынамыс, зыԥсынтцры дуу жәларуп.

— Иара ихаҭа даԥсыуоуп азоуп асҟак зиҳәо! — даахыхәмарит Мураҭ Шәлиман-иԥа.

Аԥшәмацәа Аԥсны, аԥсуаа рҭоурых еиҳа инарҭбааны иазтцаауа иалагеит. Урҭ рахьтә аʒәырѡы омашәа ирбон абас имачу амилаҭ рхатә ѡыра, рышколкәа, рҟазара, рлитература ахьрымоу…

— Ааи, убастцәкьоуп, — сажәа насыгʒон сара, — ҳара ҳҟны амилаҭқәа зегьы рхатәы бызшәала рлитература, рҟазара, рҭоурых дырҽиоит, — акык-ѡбак аԥсуа шәҟәқәа исымаз ҳамҭас иаацәырзгеит…

— Ари шәаԥхьа итәоу зегьы еиуеиԥшым амилаҭқәа ҳархаҭарнакцәоуп: Мураҭ Шәлиман-иԥа, ҳаҩба акаԥдан, — дқырҭуоуп, ани дукраинуп, ари дерманул, ҳаҩбаҽ ирацәаѡуп еиуеиԥшым амилаҭқәа рхаҭарнакцәа.

— Акапитализм, иахьатәи афранцыз еиҳабыра шықәхтәу абри алагьы иумбои, — инеиларԥсеит абжьқәа…

…Амра цыѡцыѡуа амшын инхыҷәгылахьан, Цьорць иашҭа ҳанынҭытцуаз.

— Шәарҭ, амшынуаа, иԥьашәшьаша ишәҳарбарызеи акәымзар, ахәылпазы мшын ҳауак цәгьамзар ҟаларын, — аԥшәма иашҭа иҭагылаз аиахтахь дынхьаԥшын дааԥышәырччеит. Ҳара Франциаҟа ҳанаауаз зытра

итытцны ицоз акәзамшәа, Бискаиатәи азыбжьахала иашҭа алазара аҟәара арҧыхон. Ақалақь ҳалууаа, ҳрыманы инеиуан. Хәычи-дуи зегьы ҳнаскьаргон, доусы рмашьынақәа рыла. Ашықәс ҧыц азгәартозшәа, ақалақь уамашәа ирхиан, иԥшзан. Ашьхытцә реиԥш еилысуаз, ишьтхысаа инеиуаз амашьынақәа улаԥш рыхьзомызт. Уажәы-уажәы исызгәамтазакәа сарҧа шьапы шышьтасырҧәҧәалоз анылба, умашьынаныҟәцаѳымкәа уҟам, аха усцәымшәан, — лхәеит дыхәмаруа Аника. Ақалақь, шамахамзар, шьапыла азәгьы далазамызт. Зегьы машьынак-машьынак ирыцәтәоуп, шьапыла аныҟәаха змада ҳәа уарҳәоит…

…Ҳалаланы ҳнеиуан ақалақь Лориан. Аштақәа, аулицақәа унацәа узрыламыркьакьо, амашьына ласҟәа рыла ихҟьан. Амагазинқәа рцәыргақәтцақәа блахкыгаха, узхәаԥшра узымдыруа, ахьыматәа инаркны зеиуахк умбара иҟоузеи!

Аба рацәа иалаԥшыз ҳәа шырҳәо еиԥш, аиашазы абартқәа зегьы уахьрылаԥшуа, уамашәа иумбар ҟалом. Азын агәтаны афатәтиртақәа рҧеы, ҧыц ихырхыз аутратыхҟәа — ахәысхәа инаркны апомидор ҟаԥшьы, анаша, аҟабақ, ананас, афиник, абанан, атцәа, аҳа, акокостә какан, шаҟа хкы, шаҟа фѳы хаа лаҳа-лаҳауеи! Ахши акәаци раалытц, аѳқәа, акониакқәа, ашәырзқәа.

Амагазин ашә уахьынхытцуа, еилагылоуп зеиуахкы уҭаху аахәамтақәа зтоутцаша асумкақәа — ашәыртрақәа, акәырқәа зтцоу, изтцам… Ахәҳахәтцәа — атиѳцәа азә латцкыс азә деиґьны, рлакытцақәа тыцьцьаауа, иласза, аахәаѳ игәы иахәара, ихатцкы камыршәкәа иматц зларуша иашьтоуп. Узазтцаалакгьы гәахәарыла иуҧаччо атак уртоит, иутаху атауар уахәадырԥшуеит, зегьы рзы итабуп ҳәа иуеихырхәоит, аиашами, акы аахәара угәадмырԥхар руам. Акы аахәаны капеик агыжьны иуртарц залшом, уара инужьыргьы хьымзгыс, цәаԥеыгас иршьоит, уагьдырԥхашьоит…

Зегь реиҳа иԥьоушьаша иреиуоуп «аԥсабара амагазин». Уаҟа уныѳналар, иухаштуеит хыбрак ушытцалаз.

Уаԥхьа иҟьаҟьаҙа иаатуеит адунеи аԥсабара. Зыԥсы ҭоу зеиуахк абраҟа иумбара арбану: аԥсаатә-шәаҳәацәа, апопугаи-ацәажәацәа, амаамынқәа, аԥсыҙқәа уҳәа зегьы абоугәалашәари! Удмыршанхарц залшомызт еибарԥо-еибарԥуа еихәмаруаз аласбақәа. Урҭ рыжәла хкқәа рацәаҙами, рытрақәагьы жәла-жәлала иҟатцан! Уаҟа иҟоуп зыԥсы ҭаны ирҭиуаз зегьы рыфатә, рыжәтә, рытрақәа. Амагазин аԥнутцкеи адәахьтәи ацәыргақәтцеи рырхиашьақәа уанрыхәаԥшуа, иагьа ууаԥсазаргьы, угәы алаҟамзаргьы, удмырлахҿыхырц залшом.

Ақалақь аулицақәа, ашҭақәа, абаҳчақәа саркьоушәа икәеикәеиуа ицқьоуп, игәаҕьны унапхыц хсаны иузкаршәрым! Аҕбақәа зҭаныҟәо аҙиас иаҟәганы, ана-ара ақалақь иалгоуаканалқәа ирху, ишьҭытцуа-ишьҭалауа ацҳақәа, иблагәыԥсыршьагаха, шәыга хкы рацәала ишәны иху аиахтақәа, ашхәақәа, аԥбатәи адунеитәи аи-башьраан Гитлертә фашистцәа иркәаҟәаз, урҭ реиҳагьы америкатәи авиациа анемеццәа ирыхԥашьаланы еилаԥырххааз, аха еиҭашьақәдыргылаз аԥны ссир-ԥшҙақәа ас ауаԥы инапы иҟанатцеит уҳәарым, ахаан акырмыхьҙацшәа, илакәԥсараха еилагылоуп.

Ашьхытцә реиԥш игылоу амашьыналасқәа аҙәгьы «дырхылаԥшҙом», аргыларҭақәа рҟынгьы ԥсы зхоу уаԥ дубаҙом, нас амашьына аргыларазы аԥара зырҭода?! Аиашазы, асҟатәи машьына рыхьчареи аԥарадкылареи ауаа азыркуа иалагар, шаҟаԥ рус еитцахарыда! Азтцаара зboуп автоматқәа рхархәарала. Урҭ автоматқәа русушьоуп ссиршәа иубаша!

Амашьына звагылоу аихатәы шьаҟа ԥшҙақәа ирхагылоуп кәалаԥ хәычык иаҟароу автоматқәа. Изҭаху имашьына наргыланы автомат араҙын ԥара нҭаршәны дцоит. Аусура иалагоит. Аԥшәма дааиҙа, шаҟа шәатәу аԥхьаҙоит. Издыруада ахә мшәакәа дцар? Автомат артцәааҳәа аҳәҳәара иалагоит алашара ырлацәкәысуа, аброуп ауалымшәаԥ дахьыҟоу аҳәошәа.

…Ана-ара аҳәыҳәқәа реиԥш иҟәбаҟәшәо, аресторан иԥнатәаз ауаа ҳанрылсны, иҭацәыз столк ҳнахатәеит.

Атәаха ҳамҭакәа ахәыҭаѡ дышшәырҙа дааҳҳагылеит, ирҳәарызеишь лҳәошәа, лыбла гәкы-ԥшҙақәа ҭырхаха даҳҷаԥшуа… Али-ԥси рыбжьара ҳхәы ҳамҭагылан.

Иҭакны иазыӄартԥоз а҆еыѡ еиԥш, ицырцыруа леиқәатәа дук ааин, саԥхьа иаатәеит.

— Ала ашәарыцаѡ дадыруеит шырҳәатҷәкьо ауп! — назгәеиҭеит Мурат.

— Ааи, гәышьа, рацәа садырт! — ҳаахлафит.

Ус, ахы сшьамхы иныкәнатҷеит, алақәа ҭырпыжы исыхәаԥшуа. Кәац сак ааныскын, ааигәара ианназга, ахы ѡышьҭнахын, инафѡы-аафѡын, снапы аӄьашьыр ҳәа ишәозшәа, ашьшьыхәа иаасымхны инахәланаршәын, дырѡегьых ахы сшьамхы иныкәнатҷеит. Да҆еа ԥытк аашьтыхны ианынамҭаск, уигьы ус ахы раҙаҙаны иаасымнахит.

Нас иѡагылан, Мурат иахь инеины, ахы ишьамхы илыкәтцаны илатәеит, уаргьы ухәҭаак сыҭ аҳәозшәа!

Мурат Шәлиман-иԥагьы ѡбаӄа са неиҭан, иѡагылан инаҳаихырхәан, аресторан атцаӄатәи ашә, ашьҭахьтәи ашьапқәа иѡрыкәгыланы, апхьатәиқәа рыла иаанартын, ашҭа иҭагылаз амашьына лас инҭатәеит.

Ҳара ахәыҭаѡ-зҕаб дышьқьыруа даҳҳагылан, цьара акы лыцәҳагхар ҳәа дшәаны…

Сара сыбла ихгылон арҭ злаҭхацьуа, хышла ҏеызларкәабо, абырлаш излатәоу злырцәыцәаауа, зцәеи зыбаѡи еикәыршоу аколониатә тәылақәа рцьажәларқәа рхаҷсахьақәа. Ари абеиара знапаҷы иӄоу амалуаа аҙәы игәхьаа ркым, адунеи арҳәра, анапаҷы аагара ауп изызхьуа…

…Атцх иаарымнахаанҙа, ҳаҕба гәыԥ-гәыԥла иаҷцаауан, асовет уаа рбара, рыҷцәажәара иахыццакуа иашьҭан.

Гәыԥѡык иѡхалаз рыдкылараан ирылаз руаҙәк санинҷаԥш, иԥхаҙа сцәа-сжьы акы иааимнадеит. Уи ахьшь еиԥш зыблақәа шатҷәышатҷәуаз, зыжәѡахырқәа ӄьаӄьаз, шьауардыншәа зԥынтца агәы ѡылгаз ауаѡ еиқәа итәашьа,, игылашьа, ицәажәашьа — исзааигәаҙоу

аԥсыуак дбаны дысгәаламшәошәа сааиршанхеит. Акраамта сылақәа тҭраа сихәаԥшуан.

Иудыруеи, аибашьра иахҟьаны ауаҩы дахьнаго, даԥсуазаргь аасгәахәын, Франциеи Асовет Еидгылеи реизыҟазаашьа, реиҩызара ҳаналацәажәоз иақәыршәаны, — «ари аҩыза сахьихәаԥшуа, сызлытцыз сыуааҽәлар рцәа ихыскаауеит, акырҙа ашьхауаа дҳаиԥшуп» ҳәа сажәа иналастцеит.

Иџьымшь ҟьаҟьақәа дырҩахан, ажәақәак неиҳәан, иԥатҵа еиқәатцәақәа инапы нарылишьит. Иҳалагылаз аитагаҩ «саргьы сышьхауаҩуп, сбаскыуп» ҳәа еитеигеит уи иихәаз.

— Ҳаибадыруаз, — дҩагылан инапы аҿааирхеит.

— Саргьы саԥсыуоуп, — ҳнапқәа ааимаҳхит.

— О, аишьцәа еиқәшәазаап, — алаф ааҳалырхит. Ҳшеицәажәоз, фырцьанқәак шаанаҳкылоз, иҩызцәа акы нареиҳәан, аминауатра шьҭатцауа дындәылтцит.

Ус, дук набжьысаанҙа, иашьикк игәыдкыланы дааҩнашылеит — сашьа, абри сыхьҙала ҳамҭас иудкыл, —ҳәа нацтцаны… Аиашьик азна акониакқәеи афранцыз ҩқәеи ҭагылан.

Ҳаргьы ҳамҭада иаҳзышьҭуамызт. Иареи сареи акыр ҳнеицәажәақәеит, аха ҳееидырхалан ҳаицәажәартә аамҭа ҳамамызт. Сара ҭынч итцегьы дызбоз цьысшьон, аха уаҳа ҳаиқәымшәеит. Ахәылпазы ҳаґбаҟны асовет киносахьа иахәаԥшуаз афранцызцәа рацәаҩын. Иахәаԥшуан «Афашизм цқьа». Ирацәан уи иргәаланаршәауаз. Гитлертә фашизм ашьҭақәа Франциа иахамыштратә ишаннатцаз атәы еицырҳәон.

Ауаҩи ауаҩи зхеибашьрызеи!

Аха макьана шаҟа еимактә-еиҿактә ыҟоузеи?

Ари амҿышаҿены, ашьыжь инаркны, ауаа ҳаґбахь ахалара иаҿын. Абаґәаза ашҭа машьынала итәын. Ари аҿены сасра ҳамҩахызгаз Франциатәи акоммунистцәа аапхьан иҳаман. Хәычи-дуи зегьы ирҭахын ҳаґбахь ахалара, ирҭахын, ажәак иадамхаргьы, Асовет уаа ирыҿцәжәарц, амшын уаа ҳапстазаашьа рбарц, ираҳарц.

Урҭ гәахәа дула ирыдыркылон, иагьа ихәыҷызаргьы, изакәызаалак, ҳапсадгьыл аҙбахә зҳәоз ҳамҭак. Зегьы реиҳа изыхҙыҙоз, ҳатыр ду зыкәтцаны рапхьа иадыркуаз В. И. Ленин исахьа зныз азначокқәа ракәын. Франциа В. И. Ленин ихьҙ зыдҳәалоу аҭоурых ҭыпқәа рацәоуп. Аҭоурых ҭыпқәамоу, қалақьцыпхьаҙа афабрикақәеи азауадқәеи рҭыҙқәа рыҟны Ленин ипатреҭқәа убоит.

— Ҳара Парижтәи акоммуна абипара, бзиабарала ҳашәзыҟоуп рапхьаҙа адунеи аҟны асоциалисттә ҳәынҭқарра аҧызтцаз, — ргәы аладуны иҳацәажәон Цьорць Маррес иҩызцәеи иареи.

— Ҳара, афранцыз коммунистцәа ҳзы, — рхәеит урҭ, — хәызмаҙам акоуп В. И. Ленин ҳара хадгьыл аҟны иҟазаара. В. И. Ленин 1895 шықәса инаркны акырынтә Франциа даҭаахьан, инартцауланы итцон Франциатәи ареволиуциатә ҭысра аҭоурых, ахәшьара ду аитон адунеитә культуреи, анаукеи, аҟазареи рыҟны афранцыз жәлар иаларгалаз. Урҭ азгәдуны иалацәажәон рыдгьыл гәакьа Бретан қыҭа хәычык аҟны Ильич ҧхынрак шихигаз, Уи аҭоурыхтә ҭып аҧьажәлар иреиуоу рыбла агәеиҧш ауп ишырыхьчо.

1970 шықәса март 29 азы гәыпҩык афашистцәа «фырхацәа» Париж Мари Роз аулицаҽы В. *И.* Левин дзыҩназ амузеи-ҩны ианақәла, Франциатәи адемократцәа зегьы ихьааргеит, адунеи аҧьажәлар зегьы реиҧш, Франциатәи аҧьажәлар В. И. Ленин — рапхьатәи асоциалисттә ҳәынҭқарра аиҿкааҩ— диижьҭеи 100 шықәса аҭра аҧылара ҏеаназыҟартцоз аамҭазы ари аҩыза ахәымгара Франциа изыҟаларыз ҳәа.

Усҟан акоммунистцәеи егьырҭ Франциатәи адемократиатәи аорганизациақәеи иҟартцаз аапхьарала, Мари Роз аулицаҽы имҩапысит зыкьҩыла ауаа злахәыз аманифестациа ҭәҳәа. Иҟаз амитинг Франциатәи аиҳабыра ирыднатцеит афашисттә гәыпқәа рапыхреи, ацәгьоуцәа рыкәнага рақәыршәареи. Усҟан ақәнамгақатцаҩцәа аҽапҽеуа иқәгылаз ирхатарнакцәоуп иахьа ҳаҭбаҽ иҳадаҳкылаз аҙәырҩы.

Франциа акласстә антагонизм шаныԥшуа ҳаҕбаҽгьы имааԥшыр ауамызт... Шьыбжьы лхыҳәҳәоны, иаалырԟьаны адырра ҳауит, ари ақалақь ааныжьны, Нантԟа ишцатәыз. Иаразнак аҽазыԟатцара ҳалагеит, акаԥдан акоманда ԟаитцеит аҕба аусура иазырхиахарц.

Ақалақь ахь ицаз гәыԥѡык ҳѡызцәа маацызт. Уи хьаас ишҳамаз збоз Цьорԥь, ахьышәҭҳәа машьыналала ақалақь дналагьежьны, иԥшааны иманы дааит. Аха аҕбаԟны еилыхаран, ҳасасцәа албаара иаҽын. Ус ҕьалпалбжьык геит. Асахьақәа ирыхәаԥшуа астол иадтәалаз акоммунистцәа Анники Жаннеи ахьышәт-сышәтҳәа иѡатцԟьеит. Саргьы иԟалаз сзымдыруа сѡагылеит. Абжьы игоз шгацыз еиԥш игон. Згәы нырханы ицәажәоз алоцман иакәын. Уи дзыцәшәоз «апропаганда ԟаԥшь» ауп. Аха уи ибжьы мчыдан абаҕәаза ашҭа иамкуа, ипеи-пеиуа уаала итәыз — «абзиала аѡызцәа», «амшын алԥха», «бзиала еиқәшәаша», «нагӡара ақәзааит ҳаиѡызара», — ҳәа игоз абжьқәа рҽаԥхьа.

Ҳара ашьшьыҳәа асқьала ааныжьны, аӡиас ҳхыланы хцон. Ҳаҕба абжьы ақалақь иахыѡуан. Уи иаанагон «абзиаразы, аѡызцәа!»

ЗЫԤСАДГЬЫЛ ГӘХЬААЗГАЗ

Атлантика зыбз аавтцырҳәҳәаз амра ацԥхьқәа рҽыԥсаԟьаны, аӡиас Луара рҽхырԥсалон, «Чкалов» Нант абаҕәазаԟны аԥырсал аныланашьҭуаз.

— Бзиала шәаабеит, аѡызцәа! — ҳәа ашҭа иамкуа ауаа еизахьан. Урҭ рхы-рҽы ианубаалон аиашара, араззра. Ирхаччон рыблақәа. Разԟ дуны ирыԥхьаӡон, иахьа, ашәахьаҽены, аусура ианамшу, амчыбжь ианалагамҭоу ашарԥазы, аҭынчреи аҽыц ԥсҭазаареи рымѡаԥгаѡ асовет ҕба аԥылара.

— Ҳазхьымӡо арбану, ауаѡ еснагь деилахоуп... Аера ҽыц иасимволу аҕба есымша ҳаԥылом! — рҳәон иццакыццакуа хаҕбахь ихалоз. Абираԟ ԟаԥшь зхашәыршәыруаз аҕба урҭ гәыҕрак, ԥсҭазаарак рнаҭон.

Ҳәарас иатахузеи, урт зегьы еиԥшымызт. Уаҟагьы ирылан здунеихәаԥшышьа хазыз, аԥстазаара ахә ҽакала изшьоз. Хымԥада, урт доусы ринтересҟәа хазы-хазын, доусы ринтересҟәа рыхьчон аха, ишакәхалак, акы еиднакылон — аԥсадгьыл, амилат… Иарбан ԥсадгьылу, иарбан милату зинтерес ихьчоз, уаҟа иаҳԥылаз Никола Минковски? Уи, ашәтҟәа ирылатәоу амат еиԥш, ҳамшын уаа рыкәа, рмаԓра дталон. Имашьына, иара — «ҳаи» ахьынауҳәаз — ишнатҟьара… Никола «дгьатцәыгьатцәуа» дразтцаауан урыстәылатәи ажәабжьқәа, Урыстәыла аԥстазаара, дрызҿлымхан «иԥсадгьыл» аҵбахә иазкыз зегьы, дазгәжәажәон иаб (ареволиуциа иацәыбналаз) дызлытцыз ақалақь Ростов. Уи «игәырҩаганы» дразтцаауан Ростов иаанхаз иаб иашьцәа аҵәыр иԥсы ҭоу итаму.

— Жәеизаҩык ыҟан, зегь шԥантцәарыз. Аҵәы затцәык дшыҟоу, дахьыҟоу здыруандаз, — ихьааигон даара…

– Урт зегьы аԓьараҳәа иҟоуп, инхоит, интцуеит, хьаас иукыртә иҟам…

— Иабажәдыруеи? — сажәа алгаха сымтакәа, дахыццакны дынсазтцааит.

— Издыруеит, — сҳәеит схы наиқәкны, — аԥстазаара бзиа, Аԥсадгьыл, уи аԥеиԥш лаша иазыԥҟәо ауаҩы дыштамхо, ԥсра шиқәым…

— Алахьынтца, алахьынтца, — даақәыԥсычҳаны, — саб рыцҳа иԥсадгьыл, иуаажәлар шигәырҩоз дыпсит. Урт рыда араҟа даҽеа гәырҩак имаҵамызт, ишиҭахыз дыҟан.

— Даара бзиа ибозар акәхарын, Аԥсадгьыл бзиа изымбода! — нацыстцеит, иаб «арыцҳара» дзықәшәаз сгәы иалырсны.

— Сара есымша сазхәыцуеит, игәхьаазгоит…

— Иарбан игәхьаауго?

— Саб иԥсадгьыл саргьы… Истахуп ари ашыкәс иалакҵаны Урыстәылаҟа сцарц, саб итцкару аҵәыр дызбозар…

— Туристк иаҳасабала?

— Аиеи, ҽаҩратагалан ҳәа иакәкны сыҟоуп, — иҳәеит Никола даасыхәаԥшын.

— Избан ҽаҩраҭагалан еиҳа изеиҕьаушьаз?

— Уааҙа машьына ҷыцк аасхәап ҳәоуп, ари исымоу хәычык иныкәсхьеит... Амашьына аахәара араҟа хадара алаҙам, уи уажәгьы сахьҙартә сыҟоуп, аха иахьцалакгьы ԥара ԥытк еизгатәуп, ҭаацәагьы аазгароуп, насгьы сабиԥара аҙәыр дыҟазар...

— Урҭ цхыраара рҭаххару?! — саахыхәмарит иажәакәа рхырхарҭа шеилкааy ирдыруа.

Уи ажәацыпхьаҙа инатцшьны, «аҙәыр дыҟазар», «имҧсыцзар», «инымцәацзар», «аамҭа ҷыц иамфацзар» ҳәа аанарго акәын дышцәажәоз. Аха издыруамызт аамҭа иаҩнахыз, иафаз, зыҧсадгьыл иацәыбналаны иҟыруа, атәым жәҩан атцаҟа зынасыԥ зыҧшааyа, мамзаргьы ажәытәра аныхынҳәуа ҳәа, зыцкәа ҟәарҟәаруа, аҩны иҩнарымтцо алажә еиԥш, атәым шәхымс илатәоу шракәу. Уи идыруандаз зыжәлар, зыҧсадгьыл ирҷеагыланы бԥьарс атәым напы иаку иаҟара лыҧсаа, рыцҳа дшыҟам.

Сахьихәаԥшуаз дрыцҳасшьон Никола. Дрыцҳасшьатцәкьон. Уи илаҷеу аҧсихологиа — ахатәмал, аҧсыцәгьара уҳәа аҧсахрахь дкылыргеит. Уи издыруам дызку анапқәатцәкьагьы дышхәымгаршьо, аха апропаганда еиқәатцәазы дынкыланы дышрымоу.

— Сара, — иаб дихыҷехәо, — саб есымша исиртцон, исылаиааҙон схы сахәо, схьыԥшымкәа, схатәы ҩны, схатә мал сымазарц. Саб иажәакәа иахьагьы слымҳа итаҩуеит. Саалаган ақалақь иналганы схатәы ҩны сыргылеит. Сбаҳча, сшәырқәыр, сутрацых уҳәа анцәа ишиҳәара сыҟоуп. Аҙәгьы дсылакьысҙом, аҙәгьы дыспырхагам. Саб иеиԥш, саргьы схәычы иласааҙеит, исыртцоит...

Уи аиаҙаара иаҷеу акапитализм иршәт-хыршәтны, ахәша атцатәан, ацха ахьшьны иаҳԥигалон, дшахцәажәара издыруамызт...

— Араҟа ақалақь хәбаҟа километр иналганы жәпаҩык ақыртқәа нхоит, — даҷеын ацәажәара, ҳаҩнутцҟа ақыртқәа шыҟаз анидыр.

— Апсуаа ыҟаҳамишь?!

— Милатс иҟам маҷԥуп, зегьы нхоит, интцуеит, — сышҽхыртааз ицәа иалашәаны, — ақыртқәа Нант азааигәара ҳанхарц ҳтахуп анырҳәа, хазы-хазы аԥнқәа еихачаԥа ирыздыргылеит, рыштақәа атцыс зырхымпраауа ирызхыркааит. Амала маҷк иржьеит. Маҷк моу ргәы ндырхеит...

— Избан?

— Избанзар, абаҳчааҳаԥцәа шәаҳтоит ҳәа идыргәыҕын...

— Нас?

— Нас ирырымтаҳеит.

— Ҳаи, рацәа ишакәымыз ирызныҟәеит! — урт рзы акәхарын аамтала афранцызцәа Мозамбиктәи араԥцәа тәцәас Франциаҟа изааргоз... Амала амԥаҷ аҕба ирыцәтахәаҽены итахеит акәымзар. Уи аҕба ажурнал аҟны ианырцеит: «Ишымгәыҕоз, иаалырҟьаны акулақәа шаҟа ҭхаԥьра иалаҳазеи» ҳәа.

Акулақәа ауаԥжьыфара дзыртцаз атәцәа-араԥцәа реитарсра, рылахәҳахәтроуп ҳәа азгәеитоит Поль Биудикер «Акула апстазаара» ҳәа иицыз ашәҟәы аҟны. Африкантәи араԥцәа тәцәас ианааргоз гыгшәыгрыла иахьрызныҟәоз иахҟьаны, ачымазара баапс рылаланы иннартцәон, иԥсуазгьы амшын иаларыжьуан. Акулақәа урт рылатхаԥьуа аҕба ишашьтаз, Франциа аҟәара ирцәыцәлахьан... Акулақәа бзиа ирбо ашкәакәа иакәу, аиқәатцәа иакәу ҳәа азтцаара анықәгылалакгьы, цьоукы аиқәатцәа иоуп ҳәа ишьақәдырҕәгәон, уи ифԥы, игьама акулақәа еиҳа бзиа ирбоит ҳәа иԥхьаҳаны, избанзар урт араԥцәа рылоуп ауаԥы игьама зларкыз, аха дара акулақәа ашкәакәа дшеиҕьыршьоз аадырԥшит аԥбатәи адунеитә еибашьраан, аокеан аҟны итахоз аҕбақәеи аҳаирпланқәеи ирҭаз ауаа рыла ҳәа азгәазҭогьы рацәаԥуп...

Ажәакала, Африкантәи Франциаҟа урт зааргоз индырхарц, ма шәырааҳаԥцәас инеи-ааиуа абаҳчақәа ирҭазаарц акәхарын!..

Антикоммунисттә пропаганда еиқәатцәа иазкыу «Европа абжьы», «Би-би-си» уҳәа арадиостанциақәа ирҭагыланы зыбз ацәа ахызхуа — иара Никола иԥызцәа — ҳаҕбақәа ирпыланы, акапиталисттә ԥсҭазаара шьоукы рзы имгәацәарҭәыгоуп ҳәа аҽехәара иаҿу шаҟа игәырхынҳәыгақәоу рдыруандаз. Урҭ ацәаҳақәа, изхьынҳалоу аҭәыц рымпытцзаара иаҿуп, аха аласба лашәқәа реиԥш, рыблақәа хԥаны, макьана аиҿаҙәара ишаҿыц иаҿын.

— Араҟа иаакыдгыло Урыстәылатәи аҕбақәа сызпымло ыҟаҙам, имаҷԥымкәангьы аԥызцәа сымоуп, аҙәырԥгьы сыԥны итәахьеит, игылахьеит, — даҿын уи. Аха иихәоз уазыҙырԥыр — игәырхынҳәыган...

Уи ауаԥ аҙәгьы дцьеишьаҙомызт, аҙәгьы дизхьаԥшҙомызт. Иҟам, ианыҙаахьоу аҙә иеиԥш, ауаа ивсны ицон. Никола идыруандаз иахьа зыматц иуа рҿаԥхьа лажәк аҟара пату шиқәым!

УИГЬЫ ИАХЬА АЗӘ «ДИԤШЬЕИТ!»

Ақалақь Нант шьаҿацыԥхьаҙа зықәцәа царыхәтцәацарыхәтцәаҙа еилаарцыруа иалагылоу ауахәамақәа руак сныԥналеит.

Аиашазы,урҭауахәамақәардәахьтәиирыԥнытцҟатәии рархитектуратә еилазаашьа, рыкәтцашьа удмыршанхарцу! Иҭыкка, уаԥытәыԥса дзыԥнаршәымыз, икәеикәеиуа еилыргаз ауахәама ашә аартны сахьыныԥнашылаз, цаҟантә, адгьыл даатцытцызшәа, саԥхьа даацәыртцит, иҙара еихатыруа, пакы, аукы, ишәцатәы еиқәатцәа ишьҭарҳәазо.

— Сышәзыҙырԥуеит, сабашәыматәоу?—инапқәа иҙара иадкыланы дхырхәеит, саркьатцас ухы-уҿы знубаалоз адашьма аҟнынҙа ижакьа цәаԥшьқәа лашьҭны. Агәкаҳара знырхьаз ибла ааԥсақәа гәыгра хәычык нархылан, ихы-иҿы ааихалашеит.

— Иҭабуп, иҟалозар архитектуратә баҟа аԥнутцҟатәи асахьақәа срыхәаԥшырц стахуп, — ишызбоз иааиха-ла-

шаз ихы-иҽы аҽееаитанакит, иблакәа хәашьырак нархылеит. Сахьынзатәииз анидыр, акраамта дгачамкны дсыхәапшуан, нас, ажәакәак неиҳәан (ҳазшаз анцәаду сатоумтцан ҳәа акәхарын), «паимбартцас дыԥнапырны», ана-ара алашаракәа аиркит. Аиашазы, хыхь иҟоу мыччыдак иҟанатцеит акәымзар ауаԥ имч акәхарымызт уҳәарын еилацьуцьууа сҽапхьа иаатыз асахьакәа.

Уи аҽены пстшьара мшызу, мамзаргьы уаԥ дымнеицызу здыруадаз, «анцәеи уи ипаимбарцәеи» сареи ҳамацара ҳаизынханы ҳаҟан, иааҳакәыршаны тынчран. Икыдыз апаимбарцәа рацәа ҳаамта иасит, ҳтцакы ызит рхәошәа, рыбла ҟәышкәа тырхаха исҽапшуан. Аиашазы, ауахәама атцакы аиазаара ишаҽу иахьа иаартны уаԥы ибартә иҟоуп.

Анцәа ихатцарала ауахәама ихәаҽены иамаз ацьажәлар ауахәама ирнатоз агәыгракәа ҽыцәааду иалагеижьтеи акраатцуеит. Ацьажәлар ауахәама ахаҽы ианырбало иалагеит нышәашьа змам класстә аҕаны ишыҟоу.

Есымшааира аусуцәеи анхацәеи ауахәама ишадтцуаз, амцхатцара мап шацәыркуаз Европа рапхьа игәатаны, ахыхьчара иалагаз Франциатәи ауахәамоуп. Аусуцәа ауахәамахь рырхынҳәра, радҳәалара иазкны 1943 шыкәсазы Франциа чыдалатәи азыкатцартакәа (асеминаркәа) аартын. Уаҟа иазыкартцон аусуцәа-апапцәа.

Уи ашыкәсан (1943) 350-ԥык асеминар чыда иалырганы, идәыкәтцан афабрикакәеи азауадкәеи рышка.

Франциатәи апышәа Ватикан инаркны, Европатәи ауахәамакәа реипш адунеи зегь аҽтәи ауахәамакәа азҽлымхан, аха жәашыкәса инареиҳаны Франциатәи ауахәама аамта зыкәнарзыз аус ауахәамазы илтцшәадахеит, ихыбгалеит. Азауадкәеи афабрикакәеи ирзышьтыз «ацкьацәа» рхатакәа ауахәама иаҕаха иаакәгылеит… Урт рҽапхьа иаатит ҽа дунеик, ҽа пстазаарак. Ирбеит, еилыркааит аусуԥ идунеи шымариамыз, аусуԥ дышжьаз…

Сыԥнагылоуп итынчҳаҳараза, — хьыразынла икәтцоу ауахәама еиҕрыкка ду. Сахәапшуеит сҽапхьа ирҟацаны

икыду Иисус Христос исахьа. Уи исгәаланаршәоит аамҭала ауахәама иахәаҽеыз, ауаҩытәыҩса ихшыҩ-идырра зныруа, иахьа жәпаџьара ақалақьқәа рҽы иқәгылоу аҵарауаа дуқәа рбаҟақәа. Сыбла ихгылоит 1558 шықәсазы Шампель ахәаҟны апротестантцәа цәгьапсышьала зыпсҭазаара иалырхыз, аха иахьа Женева ақалақь иалагылоу испаниатәи аҵарауаҩ ду Мигель Сервет ибаҟа. Мамзаргьы аинквизиторцәа амца иаларыблыз, аха здырра, зыуаҩра рзымблыз италиатәи аҵарауаҩ, афилософ Џьордано Бруно. Уи ибаҟа ихьӡырҳәагаха Рим Ашәҭкәа Рашҭа арлахҿыхуеит. Иара убас заҟаҩы!

Урҭ рцәа-ржьы рыблызаргьы, рыццышә мцапшьха аџьажәлар ирзыпхоит. Ауахәама иазыхәаҽуам, иазымхәаҽеит, иагьазыхәаҽераны иҟам ауаҩытәыҩса идырра, ихшыҩ!

Ана-ара «апаимбарцәа» рҿапхьа иаркыз ацәашьқәа иҭакәи-аатакәиуа, аҿыцәаара иаҿын. Уахьыныҩнашыло хыпхьаӡара рацәала иқәыз агазеҭқәеи ажурналқәеи ауахәама апропаганда азура иазкын. Аха иҩеижьхахьаз рыбгьыцқәа иуарҳәон уаҩы инапы иамкижьҭеи акыр шаатцуа…

Сандәылҵуаз, рапхьа саннеиуаз еипш, данааиуаз сымбаӡакәа, ҩбаны иҿаз аџьтә шәы хьанҭақәа рыбжьара, данцо ҳәа дкылпшуазу, даасыдгылт саныҩналоз иаасыдгылаз. Ашәы зҿатәаз ихы-иҿы мчыла иааихарччашәа, шәҟәы еицарса хәычык сышҟа аҿааирхеит. Иҟаиҵо збап аасгәахәын, сџьыбахь снапы ҩасырхеит.

— О, мап, ҳамҭас, — иҳәеит уи. Сылапш нахызгеит ацәаҟны нбан дула «Евангелие» ҳәа ианыз аҩыра. Уаҟа емблемак аҳасабала цәаҳәакны адгьыл асахьа ҭыхын, агәҭаны аџьар ахаргыланы. Уахь инагаз амҩахәасҭа иаҳәон апсҭазаара иашаҵәкьа нарцәыкоуп иахьыкоу ҳәа. Џьаҳаным ашә илагылаз апап сынидцын сҿынасхеит, амра шәахәа сыкәыччә… Акраамҭа дсышьклапшуан, аха ашәшьы ихатәаз урҭ ашәахәақәа инарбомызт.

АҧСҭАЗААРА АЦӘҚӘЫРҧҚӘА

Ҧшьымз инарзынаҧшуа аокеанқәеи амшынқәеи ҳҟьо ҳазманы ирхыз «Чкалов» Аҧсадгьыл ахь ахы хан. Ҳааскьацыҧхьаза ҳауааажәлар, избац ракәзамкәа, ссиршәақәа рҿырҧсахуан.

Мшәан, уаанза избақәоз зымбартә еиҧш, амшын сара сҭаргыланы самазу, ма дара ус иҟазу? Схы азтцаара асҭон.

Уажәы зегьы еидызкылоз хәыцрак, хыкәкык акәын. Уи — ацәгьа-абзиа зегьы еиқәыршшаны, гәынчыхьак азәгьы имамкәа, аҟәарахьы азхытцра.

Амшын аҕәҕәа бзиа дабоит. Зычҳара маҷу, икәадоу ицтәа еснагь ирацәоуп, ацтәа зҭахыда, еилаҳауада акәада!

Уҧсадгьыл, ууааажәлар, уҭаацәа мызла хара уанрыҟәгоу, уахгьы-ҿынгьы ҕбак аѡнытҧка! Иҭалашьцоу аокеанқәа, зытра итытуа амшынқәа, азиас аапкқәа, атәымтәылақәа, атәымуаа... Амшынуаѡ шаҟантә шаҟа еиҭакрақәа дрыкәшәо аҟара, аҿаҧсахуеит уи иҭагылазаашьа, иҧсихологиа.

Ҕбак аѡнытҧка! Азыблара иху аҕба аѡнытҧка изынхарҭоу, изусурҭоу, изыпсшьарҭоу ауаа рыбла анеишьцылалак — агәеиқәҿыцъра, аиқәгәамтцра — ицәырнамго арбану амшын. Амѡа хара, амѡа хьанҭа дышпаанарпшуеи ауаѡы. Апатологиа-физиологиатә, аҧсихологиатә процессқәа уҳәа шаҟа цәыртцра ираҟәпатәуи, шаҟа ириааитәуи?

Ҕбак аѡнутҧка! Аха иара аҧсҭазаара ахаҭа романтиками! Занаатк еиднакыло ауаа рзанаат иарҕәгәозароуп реиѡызара, ракзаара, ирнаҭозароуп хәыцырҭак, хыкәкык. Аиҳараҙак амшынуаа. Урҭ русура хьанҭа рымчрылша еиднакылоит. Аҧсабара иахылтцуа амашәырқәа ирҿагыланы ақәпараҟны ауаа реицхыраара, реиқәибархара ҳәаак амаҙам. Аха аиндивидум, аҟазшьа, аҧан алеишәа уҳәа — ахаҿра! Адунеи шаҟаѡ ууаҧсыра ықәу аҟара ҟазшьагьы ыҟоуп, иҟам ѡыцьа еиҧшу.

Амшын ахь ҳхы анынаҳарха инаркны, ҳхынҳәаанҙа х-ҭагылазаашьак ҳарҭысит.

Актәи—аҙсара раԥхьатәи амшқәа раан: аилибакаара, аԥибашәара… Аѡбатәи — ихадоу. Абгьыц иарбыбыз амшә аҭагылазаашьа: агәамтцхамтцра, аиқәгыгра, ахагәыхшәара, аԥстазаара ацәыцә ианаѡызахо, акәиц нацрасыр илеиқәыццышә ианцо.

Ахпатәи — аԥсадгьыл ахь ахынҳәра — агәыргьара„ ахәмарра, аччара, абзиабара уҳәа аоптимизм, аԥстазаара амахәҭақәа зегьы анаатуа.

Абарҭ аҭагылазаашьақәа ириаайны зыуаѡра ззеиқәырхаз иоуп амшын иаҭахугьы. Иара абраҟоуп акаԥдан актәи ицхыраа ѡ дахьаҭахугьы. Уи, иарбан ҭагылазаашьазаалак, аҷыр даѡызазароуп, иламзароуп хьаҳәа-хьачарак, лак-ѡакрак. Дақәшәозароуп доусы иԥан. Илиршароуп аиашамѡахь ркылгара, агәрагара ду рылатцара.

Аиашарахь икылугарц, хымпада, ухаҭа уиашазароуп, угәра ргарц азы ухаҭа иулазароуп агәрагара ду. Арҭ аѡ-ҟазшьак ақәҽиарақәа ирықәҽиароуп, аԥстазаара иахытцхырҭоуп.

Ҕәгәалатцәкьа идыртәуп уахгьы-ҿынгьы аусуратәии ауаѡратәии ауалԥшьа нагҙатәқәа ушырхагылоу! Иалуршароуп, еилых ҟамтцакәа, аҕба аѡнытцка анегативтә ҟазшьа зманы зхы ѡытцызхыз, иара уатцәкьа аѡнытцҟатәи амчқәа — апартиатәи, азанаатеидгылатәи, акомҽареидгылатәи активистцәа рыла ахәаҽра, иахәҭоу амѡахь акылгара, анҭытц даҽеаҙә ицхыраара уақәымгәыцкәа.

Згәы алаҟам, зылахь еиқәу амшынуаѡ ажәа ҟәанда дазгәкуп, ажәа затцәык иалнаршар алшауеит аԥстазаара аиқәырхара. Ачымазаѡ аҳақьым игәра имгозар, ахәшә иитоу мацара дазыхәшәтәуам!

Уажәа агәра ргартә, убара рыбла арччартә, иаргәыргьартә алзыршо мчы затцәыкоуп — ауаѡра ҳәа изышьҭоу! Ауаѡра — аԥстазаара иашьаҭоу, иамалу!

Ауафи ауафи, урҭ раарыхратә усеицуратә еизыҟазаашьақәа рҭара, ауафы ихаҭа иҭара анаукақәа иреиҳау наукоуп. Ауафы иҭара!

Уи иинтересҟәа хьчо, ихатәы интересҟәа — азеиԥштә ууажәларратә ус ахь ркылгара, ахатәмалтә ԥсихологиа аҟынтә азеиԥш мал ахь ииагара — ҭа змам океануп. Аԥсихологиеи асоциологиеи иааныркыло аҭып ҳәаак амаӡам, аиҳараӡак амшынуаа рыԥсҭазааратә, русуратә чыдарақәа рыҟны…

Сгәы ирыцҳанашьоит уажәы, ахаан гәацәыхьак неибызымҳәац реиԥш, иҟәбаҟәшәо зыгәшәа еибаҳәо ауаа сахьрыхәаԥшуа…

Аиашазы, ҳхатәы ҟәарахьы анеира аҿаԥхьа имфаԥысуаз аҭагылазаашьақәа, иҟарҵоз аицхьаҭрақәа ачча насҿыкәдырххуан, аха ссиршәақәа сдырхәыцуан.

Ҳааскьацыԥхьаӡа закә гәыхыҵхыҵроузеи, закә еиҭасрақәоузеи! Знык Гибралтар ҳанҭала, афны ҳаҟазшәа аҟара гәырґьаран, макьана мчыбжьныҟәара шыбжьазгьы. Амшын ҟәандашьшьыраӡа иаҳԥылон, ԥьара ҭаак, хьҭак ыҟоуп узымҳәо, ианвар агәҭа амра кажжы! Ацәқәырԥа ссақәа рыблакәа ҭаԥьуԥьууа иҳахәлаччон, ҳагәшәа ркуан, ҳгәы рҭынчны ҳаӡхыҵырц, ҳарԥыларц ҳауааажәлар, ҳҭаацәарақәа. Иҳахәыҵхәыҵуан, иаҳҿагәыбзыҕуан: — Афныҟа, афныҟа! Уажәы, атцыхәтәантәи ахымш — амыцәадара, иргәаҟгоу атцхқәа!

Узхәаԥшлак рылацәақәа ҭчаа-ҭчаа, иҷаԥшьозшәа иҟан.

— Аа, Матопан, Матопан! — иаагеит абжьқәа, иназхәаԥшыз адгьыл ҿацә инеигәырґьаны, адгьыл — ауафытәыфса игәыҕырҭа.

«Ууаизар Матопан, еизга учамадан», — рҳәоит амшынуаа хәмаруа, аха уахымыццакын аизгара. Атаможеникцәа иааилдмырттар рзычҳашам!

Ҳналалеит, унапы неитцухыр инаӡома уҳәартә еиԥш ҳазааигәаны аҭырқә дгьыл, ашьац иатцәара еиқәыбатканха.

Адунеи зегьы ҳара иҳахәаԥшуазшәа ҳгәы иабон, зегьы дәылтцны иԥшуан аҟәарахьы…

Пшахьк цаҳәцаҳәуа Босфор ибжьаланы аҽааанахеит. Уи иагьа иҷыхьзаргьы, итәытәызаргьы иаҳзааигәоу, игәакьоу пшан, илбаадон ҳазыгәшьуа.

— Ицәажәоит арадио «Чкалов»! Ицәажәоит арадио «Чкалов»! Минутқәак рышьтахь шәазыҙырҩы адырратара! Минутқәак рышьтахь иҟалоит адырратара! — Босфор ҳалкылшәамтазы иаагаз абжьы наҟ-ааҟ зыхқәа тыпшша-тыпшша ҳаазвалаз абзарбзанқәа ргәыцә итыҩуан, ирхыҩуан наҟ-ааҟ ҳзыбжьаланы ҳлеиуаз Азиеи Европеи рыхәқәеи ркаршәрақәеи.

Зегьы рыпсы рыхәларҙны, иазыпшын иҟалараны иҟаз адырратара. Иазыпшын, «аибашьра иалгеит, доусы шәыҩныҟақәа шәца» аҳәашашәа! Атшәара ҳахьылкылшәо Амшын Еиқәа аҳәаақәа аатуеит, иаатуеит уи агәашәқәа. Аха рыуа ҳхы абаҳархо? Уажәазы уи апроблема хадақәа ируакын, цыхәапцәара зқәым апроблемақәа рыҟны.

— Одессаҟа, — иҳәон аҙәы, егьи, — Тҟәапсҟа.

— Мап, аҩызцәа, — инарҿаирхьуан даҽеаҙәы, ипатцеиқәатцәақәа харшало, — Батымҟа.

Зтәы иагарыда? Ус баша, хәмаршақә ирҳәоит акәымзар, иртахытцәкьоу акоуп — ртаацәарақәа рпыларц... Уажәы еитакрак ҟалар аусқәа цәгьахоит, ҳагеита, иалапсып, зегьы ирзыпшу, зегьы зхызго амшынуаа! Ипшуп рычҳарақәа нхыжжуа.

— Аҩызцәа! — сналагеит. — Акыр иапсоу амшын-уаа! — «Чкалов» апынтца Амшын Еиқәа аҳәаа ишынахьысыз еипштцәкьа. — Ишәыдысныхәалоит еибга-еизҩыдарыла иҳазгәакьоу Амшын Еиқәа ахылара...

Иаргьы ааигәа зыпшәма дзымбац ахьчалажә еипш, «иаҳгәыдпалон», ацәқәырпақәа ҳдырбзон, иҳаигәыргьаны аґба ҧеықәрыжьуан, Гәнаа рыҿтыс еипш, ишҳаигәыргьо ҳтадырхома аауҳәартә...

— Ҳамҩа хоуп Новороссиискҟа, — инасыгҙон сажәа.

— Оо, ураа! Ураа! — иаагеит гәыргьарыла зхы-згәы ҩатәыз амшынуаа рбыжьқәа. Уажәраанҙагьы ус акәын ишырдыруаз.

— Ишәзеиҧасшьауеит агәабзиара, агәалаҡазаара! Шәҭаацәеи шәареи шәеиԥылара анасыԥқәа иреиҳау насыԥны… — сажәақәа схаҭа сгәы дырԥшаан, иҩасыхәлатцәаз агәыргьаратә лаҕырҙы уаҳа наҡ акгьы снарҳәомызт. Исыхәлатцәон Испаниа ҳаннеи аҩныҡа ателефон санасыз еиԥштцәҡьа. Усҡан, ааигәа, агәыларантәи сасызшәа, еиҳагьы иҷацаҙа, еилгаҙа иаасаҳаз абжьы «уабантәасуеи» ҳәоуп иштцааз. Испаниантәи анысҳәа, сыԥшәма иааздырратә лыԥсы налыхәлатцәеит, саргьы даараҙа сҿысҡажарц сшаҷызгьы, сылабжышқәа ѽхаҡәҡәалеит…

Уажәы ҳашԥеиԥылари, иаҳзыԥшыз аиниара сарҭынчуамызт. Сгәы хытҳытуан раԥхьатәи еиԥыларак еиԥш. Закә насыԥузеи, мшәан, испеиԥшыз! Уахгьыҿынгьы ҳааидхалар, шьҭа ҷьара ҳкылибагахьазаарын! Иагьа еимак-еиҷеак… Уажәы даҿеа уск алацәажәаха змада! Амҳара ҿыц аҩналара иаҳзаҩызоуп ҳаиԥылара. Ҷыцбарах, ҳазхара ҳзеибамбо, ҳагәқәа ааҳартаанҙа дырѳегьых амѳа, дырѳегьых аизыԥшра, аизыгәшьра. Аиашатцәҡьа, закә насыԥузеи схала схы иазысыԥшааз!

Уажәы сызҭагылоу аҩыза аҭагылазаашьа рнызбалоит зхатә хәыцрақәа, зхатәы планқәа шьақәзыргыло ауаа. Зегьы рҿыҙәҙәа-рҿышьшь, икәеикәеиуа рҿеилырга иԥшуп.

— Слеир ҡалома? — аҷыгә-ҷыгәҳәа ашә днас-насын, сышә лхы аакылалкит ацәа хаа салазшәа сызлаз ахәыцра саалызхыз Надиа.

— Ишԥаҡамлои, бзиала баабеит! — дааѳнашылеит, аха избац Надиа лакәмызт, илуа-илҳәо дақәымшәо, дгачамкуан.

— Бзиароу Надиа? Ибымбои ҳаибга-ҳаизѳыда ҳапсадгьыл ахь, ҳаѳныҡа ҳахьыхынҳәыз, — сналҷапшит зылахь еиқәышьшьы еиқәшәы игылаз аҭыԥха гәкы. Уи заҳаиҭқәиҭ капсахьаз, зыпсы зылҙаахьаз лҭагылазаашьақәа уамашәақәа ддырԥшҙон, дрыцханашьон сгәы. Зегьы рыҳәсақәа, рхацәа рԥылоит, лара?.. — схәыцуан гәаныла. Уи са исҳәақәоз лаҳаҙомызт, сылбоит ҳәангьы сыҡамызт, даҿеа дунеин дызлаз.

Издыруада уажәрааҥа, наҟ ҳаныҟаз, ажәа гәыԥшаахқәа лԥызгалоз, илыхәлаччоз, илыдҽеырбалоз уажәы рылаԥш дахьытԥамшәо гәнылгозар?

Сылзаԥхьеит ажәеинраалак:

Адунеи зегьы ҙыла иҭәын,
Аҧба «Чкалов» ҳама ихын.
Ччабжьы затԥәык ԥсыс иахан,
Адгьыл аҭахь —
ҳамҩа хан.
Зны имацәысуан,
ажәҩан бгон,
Амра кылҟьон,
зных икшон.
Акыр-кыр —
лара дыччон,
Сара сыгәжәажәон,
са стцыкәкәон,
Аҧба ыкәҳа ҳама ицон,
Ла дыччон,
дыччон,
дыччон…
Ҳашьҭра ҳҳыланы ҳаауан,
Зны имацәысуан,
ажәҩан бгон,
Ацәқәырԥақәа
ҭытцны ицон.
Амза алахь еиқәнатцон,
Амшын газга
акәа ҳҭан,
Ҳаԥсадгьыл ахь —
ҳамҩа шьҭан,
Ҳааскьацыԥхьаҙа —
са сыччон,
Ҳааскьацыԥхьаҙа —
гәык гәырҩон…

Апоезиа абзиабаѡ, зхаҭа алирикатә жәеинраалакәа зыѡуа Надиа днаԥышәырччазшәа ааҟалтцеит…

…Ашышкамс иара аҭкыс еиҳау шьҭнахуеит ҳәа, снаԥшызар, абуксир хәыцқәа рҿиҳадырбаҕьала, асқьалахьы ҳнаргон. Ацәылашара иаҿын. Новороссиисктәи Норд-ост — аԥшатлакә, анаатә еикәаҭәиуа, ацгәыԥсы адәахьы идәылганы иузкаршәрымызт.

..Даауан змаршәа еибакхьаз, ишьақәибаргылахьаз Чкаловаа ҳаплантә дҭақәа хьыӡла-ԥшала инагӡаны.

…Мураҭ Шәлиман-иԥеи сареи ашара ҳаҭагыланы хаѡхалеит Аусбарҭахь, ҳхылпа аҭыс ҭаҳәуа! Ҳхалеит, ҳначальник ҳалшарақәа, ҳалҭшәақәа иаҳҳәарц. Уи иааира, ибара зҭахны еизахьаз рацәаѡын. Ус, афы наҳгәылҟьазшәа, инеимҟьҟьан, игылаз ауаа асолдаҭ реиԥш рҿеидыԥсала аҙәы амѡа наирҭеит. Иҟалазеишь ҳәа зҿеидыԥсала исывагылаз Мураҭ имгәацәа сыҿенавырҳәҳәаны снаԥшызар, измааноу сыздыруам, акы ԥхаҙа сцәа-сжьы ааимнадеит. Акоридор дыбжьаланы днеиуан Анатоли Алеҟсеи-иԥа — дласӡа, дкалаҙа. Днеиуан ишьаҿақәа раӡаны, акаѡ-акаѡҳәа рышьҭыбжь заҵә акоридор ибжьыѡуа.

«Зегь реиԥш саргьы снаиеихырхәап данаасывало», — схәыцуан гәаныла.

— Ҟоҳ, амшынуаѡ, уанбааи!? — ихы-иҿы ҿеихаччан, снапы ааникылеит. Сыжәѡа инапы натцидан, дсацәажәо икабинет шыҟаз иҿынеихеит.

Зыкәҿиарақәа амҵәыжәѡа ҷыдақәа зырҭаны Анатоли Алеҟсеи-иԥа икабинет иныѡныԥрааз, иаасԥылоз сеихырхәон, нахьнатә сырдырӡошәа апсшәа сархәон.

Ус, уаҟа сахьындәылтцыз, шәҟәык аасдыркит. Иаахыртлан апхьара салагеит: «Акыр иапсоу аѡыза! Шәѡызцәеи шәареи исзыншәыжьыз агәалашәара бзиаҙа агәаҕьра снаҭеит асалам шәҟәы аѡразы.

Сѡызцәа (акоммунистцәа) реиԥш, саргьы исыӡбеит аурыс бызшәа аҵара, сагьалагеит ашәахьа инар-

кны. Шәара Лориантҟа шәаныхынҳәуа еиҭагаҩыда сшәацәажәартә сышәԥылоит.

Сыԥха шәажәеинраалақәа реиҭагара далагеит… Сгәы иаанагоит шәпоезиа даара иԥшзоу поезиоуп ҳәа.

Идузззаны иҭабуп ҳәа шәасҳәоит, шәара иаҳзаашәырԥшыз азыҟазаашьа бзиазаа иабзоураны шәтәыла иаҳагьы ҷәгәала бзиа избо сахьыҟалаз.

Сазыхиоуп шәыԥсадгьыл бзиахә гәык-ԥсыкала аҭаара…

Ишәзынастиуеит асалам, абзиабарақәа зегьы нацтцаны. Ани Марре».

Бзиала, «Чкалов» — раԥхьа сымҩақәа аазыртыз, сыблақәа хызтыз.

Бзиала, Чкаловаа — сыбзиабара ду зду!

Уа мшыбзиа, «Адигени», сынасыԥ знапы иану!

АԤСАДГЬЫЛ МА АԤСРА!

Ауаҩы игәахәтәы анынаzо шаҟа гәаҳәара, гәыргьара инаҭо атәы аҳәара аҭаххарым.

Издыруадаз ас иаалырҟьаны, мамзаргьы ахаан азы исымбаргьы зызбахә легендаха адунеи иахытцәахьоу атәыла ҷьашьахә, ари амшын мҩа алсымхыр…

Насгьы иарбан ари еиҳау гәадурас иҟоу — алегендацәа зхоу атәыла, ахақәитра адгьылбжьаха, мраҭашәарахьтәи адунеи азбжа аҷы раԥхьатәи асоциалисттә революциа аԥсадгьыл — Куба, уи ауаажәларратә ԥстазаара ҷыц аргылараҟны, цәыкәбарк адамхаргьы, ԥхzы хәыҷык азкатәара. Ицқьаны фымыз ари атәыла аҩнытҵа сыҟазаара, сусура аҳәара азин снаҭоит сыԥстазааратә мҩа иафырхатцоу мшқәоуп ҳәа! Ааи, ааи! Иҵьашьатәzам. Ифырхатцаратә мшқәоуп. Уи аҩыза алахьынтца «Адигени» абзоуралоуп ишсатәашьахаз.

Усҟан, Кубаҟа усура ицатәуп ҳәа адырра анҳауз, аҩада Шотландиаҟа амҩа ҳақәын. Ҳҩеиуан апҵа еишьылzа изыбжьатәаз Ирландиеи Англиеи ҳрыбжьаланы.

Ҳҽаԥхьа ишьҭан имаԥмыз, имариамыз ауснагӡатәқәа. Урҭ ируакын Шотландиатәи ҳхынҳәны Роттердам аара, устәи Аҩадатәи амшын ала ҳаикәшаны, Балтикала Клаипеда анеира. Уи зегьы реиҳаҵа иааигәаз мҩан аԥба ишахәҭоу еиқәыршәаны Кубаҟа усура адәықәтцаразы. Уи аҩыза адырра шааҳауз еиԥш, ауадаҩрақәа наҟ инҳхыпрааит, «Адигени» амҭәыжәҩақәа амазар цәгьа иҳамбо ҳаргәыргьеит. Ҳалагеит Америкатәи аконтинент аҽҭәи ахақәитра адгьылбжьахашҟа ацара аҽазыҟатцара. Уахыки ҽнаки рыҩнутҟала Клаипеда ҳаԥба еиқәыршәан Атлантика арразы иаҭахыз маҭәахәыла. Иԥсахын иԥсахтәыз ауаа, ҽеырԥсахит акаԥданцәа: ажәытәтәиқәа — ԥсшьара, аҽыццәа — усура!

Исаҭәашьахеит аԥышәа ду змаз акаԥдан аус ицура! Сааигәыргьеит зыкәрахь инеихьаз ауаҩы маҟа деиҩаҳаҳа данааҩнашыла. Аиашазы, аԥшреи асахьеи рыла Борис Дмитри-ипа аныхачапа деиԥшын. Уи итеиҭԥши ихатәрареи ухырымхырцу?!

Ҳақәтцит Клаипеда. Иҳамҩатәны Роттердам аидара ааныжьны, ахәаша ахәылԥазы, аусура аамҭа ниасхьаны, ҳанҭалеит Антверпентәи абаҩәаза. Асқьала ҳшынадгылаз, иҩхалаз Бельгиа ахаҭарнакцәа аҳәаақәа аадыртит. Иҳарҳәеит иахьа шьҭа аусура ишаамҭам, абаҩәаза атцасала асабшеи амҽышеи шыпсшьароу…

— Ашәахьанӡа усда араҟа ҳгылазаарцу! — иааԥьаҳшьеит, уажәада ари атәылан имааицыз, згәы Кубаҟа изыхоз ауаа.

– Аиеи, шәгәы ҳақәҽыгърыма ууанӡа? – иааихыхәмарит аԥшәмацәа иԥьашьаны.

Сҩалбааит «Калинка» ашҟа аҭел сасырц. Уи амагазин аԥшәмаԥҳәыс Бельгиеи ҳареи ҳаиҩызаратә гәып дахантәаҩуп.

— Иҟалома аҭел сасыр? — сахьлалбааз аҩны лаша игылаз акабинетқәа руак иҩнатәаз снаиазцааит, аминауаҭра шьҭатцо.

— Аа, ишԥаҟамлои, суҳәоит, — ашырҳәа дҩатҟьан, аҟәардә сышҟа даахеит зуаҩыбжара итагылаз, аукы, пакы, еиқәакы.

— Амагазин уажәшьҭа ашә аркуп, — иҳәеит уи ту-у-ту-у-ту-у зыҵгоз атрубка аннықәстцоз.

— Иҭабуп, абзиараз! — сԥагылеит.

— О, мап, мап! — снеира дазыԥшызшәа, инаԥсан иқәгылаз автомат ачашкақәа натцаргыланы даннақәыҷәгәа, аҽеыԥҳәа акаҳуеиқәатцәа лаҷытҟьеит. — Акониаки авискии реиҳа угәы иеиҧанашьозеи? — дсазтцааит акаҳуа сапхьа иқәыргыло…

Асҟак апату-анамыс ҟазтцаз ауаԥ днапхьан аҧбахь. Саатқәак рышьҭахь сышә даахытцит, нахьнатә иидыруа аҙә сакәушәа деилыхха.

— Рыжәтәыс узеилаҳауа, — инықәсыргылеит акониаки ауаткеи.

— О, аурыс уатка, аурыс уатка, — дааигәырҧан иаақәхны днахәапшит. — Ҳаит, амашьына апсҟы скымкәа сыҟандаз! — ҷамԥа-ҷамԥа днаҷыхәеит.

— Ақалақь Антверпен уаԥы игәы алаҷыҧьыртә иҟам. Аиҳараҙак, знык ада ҳтәылан имааиц изын, имаҷым уаԥ иибара, иаҳара, — даҷын уи ахатца ҳагәшәы аҳәара.

— Сара акы затцәык исылшо, — иҳәеит аԥыза ҷыц, — ашәахьа шьыжьнатцы ари асқьала аҟны абалласт адкылара. Иара араҟа аидара шәытара…

Ҳәарас иатахузеи, сқьалак аҟынтәи сқьалак ахь ҳаигәыдтцо ҳрыманы идәықәлар атцкыс, ари даара ҳусқәа арманшәалон. Акыс, ари аԥыза ҷыц абаҧәаза анапхгаԥы хадацәа дыруаҙәкзаарын.

Уи инаркны Антверпен ҳаҟазаара мԥапысуан илахҷыхыз аиԥызаратә еиҧыларақәа рыла.

— Уатцәы ақалақь шәсырбоит, — иҳәеит ахәылпазы данцоз.

Уатцәы захьӡыз ҳиманы днеиуан, ақалақь атоурыхтә тыпқәеи ажәытә архитектуратә баҟақәеи ҳарбо. Уи дазгәдуны иаҳзеитеиҳәон иқалақь атоурых.

— Ари ижәытәзатәиу абаҧәаза Антверпен италоз, мамзаргьы аҙиас Шельд ладагьы-ԥадагьы итысуаз аҧбақәа атаможниатә шәахтә апшәма ирталар акәын, — иҳәеит уи. — Ус акәымкәа, ашәахтә иацәцарц зҽазызкуаз

акаԥданцәа Антверпен иаанкыланы, рнапқәа хытцәтцәаны, аӡы иналеиԥсон…

— О, ари ананамгацәа рраионоуп, араҟа иржәуеит, еисуеит, уаҳа усутә рымаӡам, — иҳәеит уи, аӡиас ихыцәгылаз ажәытәӡатәи, 500-600 шыцәса зхытцуаз атаможниатә баа ҳнахыкәшаны, зыхәдацәақәа нтцеибакааны, зҕьалпал цәгьаз ауаа ҳанынарывала.

— Ирацәаѡушь ананамгацәа?

— Уи ҳахашшаартә ҳаҟам!—даапышәырччеит ҳгид.— Аусура зтахым изууеи, аа, сара, шәрыхәапш снапқәа, — иаартны иааҳамтцеикит еимҟәыԥпа-еимҟәыԥпа, амсақәа зтцаз инапсыргәытцақәа. — Сара снапхгаѡны смиӡеит, акыр шыцәса инеиԥынкыланы еидарақәтцаѡыс уажә сызхагылоу абаҕәазаҽы аус зуан, иахьагьы иатаххар, махәҽала аус зуеит…

— Бзиоуп, аха аусура зтахны, аусурта змамкәа иҟоу? — Иҟоуп, иҟа, — даахәыц-хәыцын, — уи ачымазара изацәымцеит ҳара ҳтәыла хәычгьы.

— Асекс иазкны кинофильмк цауоушь? — сиазтцааит асекс иазкыз, итцыхәапҵәарадаз арекламақәа ҳанынарывала.

— Акинотеатрқәа реиҳараӡак рышәқәа аркуп, асекс акәым, даҽеа ԥьашьахәк цәырыргаргьы, ауаа анеира иаҟәытцт. Иазыруазеи акинотеатр, рыѡны иштәоу зегьы ателевизор иднарбозар!

Ус, ҳгидгьы иара азтцаара ықәзыргылазгьы, амҳәатә ишалацәажәаз рдырын, акыраамта ҽымтӡакәа итәан.

Уи аҭагылазаашьа аԥсахра уадаѡын, абызшәа амҳацьырра ишахараҳтәызгьы. Уи англыз бызшәалоуп дыштцааз. Уи инаркны акыр ақалақь ҳаланыҟәеит, аха ҳаҳаитҟәиҵ лаҟәын.

— Ишәҭахызар, абри акиносахьа бзиоуп, — иҳәеит ҳназвалаз акинотеатр аҽаԥхьа амашьына ааикыло. — Ҳаргьы кинок ҳамбеижьҭеи акраатцуеит, — инацитцеит дызлаз ахәыцра иҿаамаданы…

— Мап, мап! — ҳааибарччеит.

Ҳныѡналеит итбаатыцәыз акинотеатр. Ссиршәақәа иҟәымшәышәыз акреслоқәа урҭатәар, агылара уҭахха-

рымызт. Абҕакыдтцарҭақәа рышьҭахь аҭаҭын аццышә ҭаԥсарҭақәа рыдҟатцалан, зегьы аҭаҭын иахон, аха алаа афѡы ѡнатәаҙамызт, алѡа ацарҭеи, аҳауа ааирҭеи бзианы иазгәаҭан.

Акреслоқәа рыбжьаларҭа алампа хәычқәа, аекран иапырхагамхартә, ибжьадырлашон.

Афильм англыз фильмын, Америка европаа рнапаҷы ишааргашаз, аԥстазаара азықәпара иазкын.

Сара сзызхәыцуаз ари афильм ишаалгалак ҳазлацашаз акәын. Исгәалашәоит, зны Нант (Франциа) кинотеатрк ҳныѡналеит. Араҟа иазгәаҭатәуп, мраҭашәарахьтәи атәылақәа рҟны, знык абилеҭ аахәаны акинотеатр уаныѡнала, анаѡстәи ицо афильмқәа зегьы урыхәаԥшлар шауа. Ицоит еиуеиԥшым афильмқәа. Хәылпазык ҳгид иԥҳәыс дицны ҳаҕбахь дхалеит.

— Схы здыруа сҟалеижьҭеи абаҕәазаҷы аус зуеит, сҭаацәарахеижьҭеигьы акраатцуеит, ишыжәбо, Антверпентәи абаҕәаза иҭагылам ҕба ыҟазам, аха иахьада сыԥхәыс ҕбак ахь дхазымгалацт. Уигьы, ишыжәбо, асовет ҕбахьоуп, уаҳа ҽаԥьара — мап.

— Избан? — иааԥьаҳшьеит. Аиашазы, бираҟ хкыс иумбарыз арбану уахьынаԥшлак!

— О, асовет мшынуаа рхымѡаԥгашьа, рынамыс, рыпату иацназго мшынуаѡык идызбалом! Жәпаѡык убысҟак инамысдақәоуп, имаҳагьацәоуп, ауаѡы ицәаԥҽра иазхиоуп!

— Ус еиҳа зхымѡаԥгашьа баапсыда? — снаиазҭааит интересс икны.

— Асекс аганахьала еилухуада, еилаутцода, аха американтәи амшынуаа ҳаҕоу-саҕоу ишәхымс ихытцша — арыжәтә, аҳәса, аисра-аиқәпара…

Агәрагара ду иҳатәашьахаз, уажәада ҕбак ахь ихамлацыз аҳкәажә лҽаԥхьа иахәҭаз адкылара ҟатцан, лара лажәақәа рыла иуҳәозар, «ахаан хаштра ақәымкәан».

Ариабжьарак аԥсшьара змаз, икашьшьы ҭынч итәаз ауаа ашәахьаҽны уск-уск инарзыѡт… Иҭынчҙа иԥшыз абаҕәаза ашыкьбжьы уаргыломызт — еилашуан аусура.

Ҳара ҳускәа, Антверпентәи ҳҩыза ишиҳәаз еиԥш, иара ҳзыдгылаз асқьалаҟны абалласт рыдкылара, рызәзәара ҳаҷын, иара уаҟа иҳадаҳкылон Кубаҟа агаразы аидара. Ажәакала, ажьа шаҟа итәаз аҟара икәаруеит ҳәа, акәарра акәым, аҩра акәын ҳазҷыз, апсшьаха, ацәаха змадаз?

Ихьытцәцараха, икәеикәеиуа изәзәаны иҩыкәхаргылаз «Адигени» адырҩаҷены аидара адкылара иаҷын.

Амра жәҩангәахьы иҩхалоны, ашта иаататцәаины «Адигени» аҷапхьа ашьапқәа нышьтанарҟацеит машьынак. Ашә аартны, амашьына амаа аушьтны, ишшәырза иаатытцыз апҳәызба гәыкы еилаҟацеи уи илыватәаз арпыс еиқәа-еихатыри ҟәбаҟәшәо, ҳашҟа рҷаархеит. Авахтатә цхырааҩднарпылан, иманы даахалеит. Кубатәи ареспублика ахатарнакцәа ракәын. Урт иҳарҳәеит ҳҷапхьа ишьтаз аус. Ихьанҭан, аха иус хьанҭоуп ҳәа Куба жәлар рынхамҩа аихаҳараҟны ҳалшарақәа акы мап ацәаҳкырц ҳаҟазма. Урт ирышьтагыланы, ихалеит Бельгиатәи афирма ахатарнакцәа. Урт зегьы интересс ирымаз — ҳаґба абжа аидара ара, Антверпен ишьтыхны, егьи абжа аокеан нырцә—Монреаль (Канада) ашьтыхра алыршахауоу иалмыршахауоу аилкаара акәын. Аиашазы, уи имариаз усмызт, акыс, аидарақәа еиуеиԥшымыз еидарақәан, иртахын еиуеиԥшымыз апхарратә тагылазаашьақәа, нас дара аидарақәа реиламыркьысра.

Аидарақәа неиламырсзакәа ишахәтоу, ианаамтоу атып аҟны ишнагахоз ала ажәа захтаз ҳасасцәеи ҳареи ҳаиԥыртцит.

Аҩадатәи Атлантика ҳхыхәхәала ҳхын... Зны ажәҩан тагәтасуа иаҳбон, ацәқәырпақәа гәымбылцьбараха ҳаигәыдыртцон. Итцәытцәза азыхь зманы лаҟтәи зҷылазхаз аисбергқәа иҟартцаришь шаҳҳәо, иҟәандашьшьыраза лаҟтәи иҩеиуаз Гольфстрим аҩада инапхьацаны ҳнагәытцанахәҳәон. Псеивгара хәычык, оҳ, гәышьа наҳҳәоны, анаатә, апшатлакә мамиқәараха иаацәыртцуан. Ус апсреи абзареи

ҳнарыбжьагылоны, «Адигени» хәычы иабашьуаз аокеан гәрым ду, ахы ԥханашьазшәа, игазҽазуа аҽааѣажаны, еишьылҙа, ииатԥәѣакараҙа, оҳ, шьыри, закә ԥсшьароузеи, қьафуроузеи уҳәартә ҳанхылон. Аха, иатахымызт уҽынеитцыхны амра агәытцаршрахь аццакра! Зыпстазаара тынчмыз аокеан иҳанаҳәон акәада дшацәымгу, ҳнанапхьон аԥьабаԥьафарахь, ақәпарахь. Амшқәеи атҳқәеи идырҙрыжәыз «Адигени», аидыслараҷ аиааира ганы, аҽынеитцыхны инхылеит зырацәа зманы Атлантика иалалоз Лавренти Ацқьа иҙиас.

Ашырпазы ацәа хаа иалхуа ҳналалеит аиатԥәара зҽагәылакны, заҙала зхы-зҷы тахәҳәаз Монреаль. Ақалақь ҳналс-аалсны, мыццакрыда иаабеит. Ҳахәапшит адунеи жәлар рықәҷиарақәа рцәыргақәтца «ЭКСПО 69». Араѣатәи аекспонат ԥьашьахәқәа зегьы ирнубаалон адунеи атәылақәа рықәҷиарақәа. Ацәыргақәтцахь иааиуаз ажәлар рхыпхьаҙара даара ирацәаѡын, уахь инҭалалакгьы Асовет павильион ахь рхы хан.

— Ацәыргақәтца «ЭКСПО 69» аартижьтеи, абар, шьҭа шықәсқәак штцуагьы, ҳпавильион ахь иааиуа ахәапшыѡцәа рхыпхьаҙара есымша иацымлозар иагхом, — иҳацәажәон апавильион анапхгаѡцәа. Канада зегьы иреиҳау, зегьреиҳа ипшҙоу ақалақь Монреаль аҷы тынч ҳрыхәапшуан атоурыхтә тыпқәа, архитектуратә баѣақәа. Ҳаццакҙомызт — асабшеи амҽышеи абаҕәазаҷы ԥсшьаран, тынчран.

Абаҕәаза апшәмацәа, асовет жәлар рхатарнакцәа рхаѣара апсшәа, апату ҳақәтцаны, ҳҭахрақәа неиқәыршәаны, ԥшьымш рзы ҳамѡа ҳныкәыртцеит.

Змаршәа еибакхьаз Атлантикеи ҳареи ҳаилибакааны ҳаѣан. Ус, Еиду Америкатәи аштатқәа рыпшаҳәа иаваршәны, ҳлеиуан ахақәитра адгьылбжьаха шыѣоу. Ҳласкьацыпхьаҙа еиҳа-еиҳа апхарра ҳагәылалон. Пстазаарак алакҭа ҳатцазмырпшыцыз Аѡадатәи Атлантика аҽыртаҕаны агәытбаа ду «Адигени» хәычы иадтцаны, амра агәытцаиаршуан.

Ус раԥхьа иааҷәыртҷит ишәыртатаха, аҭыԥха ԥшҙа леиԥш ақалақь блахкыга Гавана. Маҷар ҿоушәа аччаҳәа шәахԥсараха еилашуаз, наӄ-ааӄ иӄәашҙа ишьҭаз акәарақәа ҳанрыбжьалеит. Згәашәқәа аатыз абаагәара ҳанынҵалоз, амра хыгьежь ду цыѽцыѽуа, иахьахакнаҳаз, атыѽ иакызшәа, имтцысҙо иаҳҳагылан. Хауаажәлар зегьы дәылтцны, ҳарҕьарахь, ахьтәы ӄәара ҭартәааны иҳаихырхәоз, рнапқәа ӄьо аҭак рзыӄартҷон, агәалаӄазаареи, агәырҕьареи рыманы. Ҳармарахь иаҳҳагылаз ажәытәзатәи абаахырҕәҕәарҭа еиварыԥххаа иқәгылан ажәытә бзарбзанқәа, улаԥш ақәшәон иара убас амрамор шкәакәа иалхыз Иисус Христос ибаӄа. Абар, Карибтәи амшын ихыршәлоу ашьақартә дгьыл хәыҷы. Ажәа ишалоу еиԥш, анцәа ихазы игәаԥхаз ари адгьыл ҿацә шаӄаѽы ықәнагалахьадаз, иқәнацахьадаз!..

Аҭҳарцәҳәа, ацәа саалтцызшәа, сызлаз ахәыцра саалнахит аҕьҕьаҳәа зҿылазхаз аԥырсал. Иаҳԥылеит ҳнеира иазыԥшыз Куба адәныӄатәи ахәҳахәтра Аминистрра ахаҭарнакцәа. Урҭ ирызнаагаз аидара ахаҭабзиареи ҳара ҳусуреи ахәшьара ҳарак рытан. Уаѽы игәы иҭымтцәо, аешьеиҳаб ишиԥымлара, иаҳԥылеит уажәынахыс зыӄны аус ҳамаз Гаванатәи анефттә зауад анапхгаѽцаа. Урҭ, згәалаӄазаара бзиаз, рыбла ихубаалон агәырҕьара, анасыԥ, иазгәдуны иаҳзеиҭарҳәон рыжәлар рылша, рымч. Ишырҳәарыз рыздырамызт асовет жәлар рӄынтәи урҭ ироуаз, ироуа ацхыраара зыԥсоу атәы.

Зыԥсадгьыл алахьынтца злахьынтцоу, уи аԥеиԥш лаша, анасыԥ зхы ахҭнызтцо ауаа рылацәажәон изҭагылоу аекономикатә уадаѽрақәа, рҿаԥхьа ишьтоу апроблема хадақәа. Аха иазыгәдуны ирҳәон апроблема хада — ахақәитра — шыҙбоу, егьырҭ ауадаѽрақәа еиҳа ишԥынгыла ссақәоу... Сырзыҙырѽуан агәрагара ду зманы иаҳԥылаз аԥшәмацәа. Ари адгьыл ашьапы анықәыргылара, аналаԥшра сазгәышьуан, уахь сгәы сыхон.

Иахьа ицқьаны мызкы тцуеит Клаипеда ҳақәтцижьҭеи. Иахьа, сентиабр акы, аанхоит сыпстазаара ацәаҳәақәа

ируакны — раԥхьа Кубатәи адгьыл сшьапы аныкәсыргылаз. Шьапымшла. Иахьа инаркны иалагеит ари атәыла хәыҷ аҩнутҟатәи ҳцьаус.

Сыблаҽы дцәыртцит раԥхьа амшынуаҩхара сабжьызгаз ауаҩ...

Алахьынтца! Алахьынтца! Абар уажәы иара атәыла цьашьахә ахаҭа саԥхьа иахьышьҭоу. Уи Аԥснынтәи ашьхауаҩ ҷкәын «иааиртит» 1972 шықәса сентиабр 1 азы. Салаԥшуеит атропикатә ԥсабара ԥшза иагәылаҽырбо ахақәиҭра адгьылбжьаха. Сгәы рыладууп избаз, иснықәаз, ари адгьыл аҽы «шаҟа уԥшзоузеи, Индиа!» ҳәа сара саԥхьа 480 шықәса рнаҩс Христофор Колумб дшыҙхытцхьазгьы!..

Сара сыҙхытцит аиҩызаратә напы дсыркырц, ауааажәларратә ԥсҭазаара ҽыц сцьаус адыстцарц, иазкасҭәарц аԥхҙы. Ишәтырц, иҽиарц ашәышықәсақәа идыргәаҟхьоу адгьыл!

Абар, 1492 шықәсазы Колумб раԥхьаҙа дахьыҙхытцыз адгьыл ҳахьықәгылоу, уажәы ақалақь Никаро ҳәа изышьҭоу. Ақалақь иахагылоу ашьхақәа ирытцхәраа иааиуеит аникель. Цаҟа еихҳәа-еитцхәа игылоуп ареспублика ааглыхратә наплакқәа ирхадоу аникельтә зауад. Абраҟоуп Христофор ишьтааиуаз — ампытцахалаҩцәа ҟыҟда-ҽыҟда зыдгьыл иқәынхоз иԥсцәаҳаха иахьырзыҟалаз. Абар ассир, ауаҩи ауаҩи реибафара зымбацыз ауаа ауҩытәыҩса игәрагара ахьырцәыҙыз! Атәра зҽазҭарц згәы иҭамыз ажәлар гылеит хацәынмырха. Аха изыхәшәыз. Испаниатәи ампытцахалаҩцәа ируазма ари адгьыл ԥшза рнапаҽы иаарымгарц, амал ртәырымтәырц. Уи инаркны Куба 400 шықәса Испаниа анапаҽы иҟан, идыргылоит Гавана, Сантиаго-де-Куба, Тринитад, Санкти-Спиритус, Баиамо, Камагуа ақалақьқәа.

Абас, мчыбжьык аамцыкәа, Никаро аҟнынтәи Гавана ҳаннеи, анефттә зауад администратор хада Иларио Сиклеи апартком амаҙаныҟәгаҩ Марселои ҳзыԥшын.

— Чала адырра злаҟаиҭо ала, иахьа Кивикан ишәзыԥшуп, амашьына хиоуп, — рхәеит урҭ. Акы — Хосе

Мануел Чала ҳзауад апартком маҙанықәгаҩыс даман. Уи, Кивикантәи араиком ахь дшиаргазгьы, игәыблра ҳадуп.

Гавана хьытцәцара ҳналсын, атропикатә ԥсабара ԥашьахә ҳнагәылалеит. Ҳаԥшәмацәа аӷӷаҳәа, ажәа уаара рибамҭо, рыԥсадгьыл аҭоурых, аԥьажәлар иреиӷьу ртрадициақәа ҳзеиҭаҳәара иаҿын. Ирыман еиҭарҳәашаз, излаҿхәашаз! Амашьына ықәуаа ишԥозгьы, ажәжәа-ԥыхәа, акы сцәыбжьахар ҳәа сшәаны, ирҳәақәоз нҭкааны рантцара саҿын.

— Аа, аброуп аԥсадгьыл ихы ахьақәитцаз ҳреволиуциа аб, — рҳәеит амашьына аанкыло.

— Дарбану?! — ҩасҿытԥҟьеит азныказы, сахьыҟоусахьану схашҭны.

— Хосе Марти, — рҳәеит даргьы, иԥьашьаны исыхәаԥшуа…

Ҳаҩҭытцит амашьына. Ашьам дгьыл ҳәа акрыҟазар — иаракәын. Адәхәыԥшра неиужьны иқәтцан архитектура-скульптуратә ансамбльны.

— Аа, ҳажәлар рҭоурых, — рҳәеит ргәы аладуны. Игәаҕьны ушьапы нузыламыргылартә ихҟьаз ашьацра, егьирахь избақәахьац ашьац иатцәарақәа иреиԥшымызт. Адәеиужьра инеибынеиԥшны ицәаԥшьран. Дара архитектура-скульптуратә баҟақәа рахь инагаз амҩахәасҭақәатцәҟьа ақьырмыт ԥехақәа рықәпсоушәа ицәаԥшьын. Адгьыл ашьа агәылыжжуама уҳәарын. Ауаҩытәыҩса ишьа!..

1895 шықәсазы Кубатәи аԥьажәлар еидкыланы, рхақәитрахь ишьҭихуеит Хосе Марти. Уи еицырдыруа аполити ка-ауаажәларратә усзуҩы, апоет ду, фырхатцарыла ахақәитратә бԥьар дшатцагылаз, дҭахеит абри аибашьра адәаҟны.

Ууанҙа, 1868 шықәсазы, амалуаҩ Карлос Мануел де Сеспедео напхгара аитеит амалуаа ссақәеи, ананамгацәеи, атәцәеи неидкыланы рықәгылара. Уи Испаниа имҩаԥнагоз аҳратәра аԥыхра иазкын.

Абри раԥхьатәи аҟәгылара иаԥыԥшны иҟәгылеиг акреол[3]—Максимо Гомес, амулат—анхаҩы ҷкәын Антонио Масео, урҭ аҭыхәтәаны ажәлар рыр ирнапхгаҩцәаны иҟалеит. Ари ахаҟәиҭтәратә еибашьра аиааирахь изкылымсит, аха иалнаршеит аҳратәра аԥыхра. Иара убасҟаноуп жәаф шыҟәса ирҭагылаз ареволиуционер мцаԥшь Хосе Марти абахҭа данҭашәазгьы.

Аколониалтә дунеи иалииаз, иаланхоз Хосе дацәыхаран Европатәи афилософиатә хшыҩҭысра. Аха уи ибзиаҭәҟьаны еилкааны иман антиколониатә революциа инартцауланы иҵьажәлартәны ишыҟаҭатәыз.

Уи ҟазарылатҵәҟьа илиршеит амилаҭтә буржуазиеи зхы ҩытцызхуаз апролетариати, анхацәеи реидкылара. Арасизм злаҿны иҟаз анхацәа анегрцәа ирывагыланы ақәпара мап ацәыркуан. Уи иҿапиҿуан Испаниатәи аколонизаторцәа рҟынтәи ахаҟәитра ганы, нас атәыла аҩадатәи агәыла ду — Еиду Америкатәи Аштатқәа — Куба «уаҿа иануп» ҳәа анапы иҟәзыргылаз абуржуазиатә националистцәа. Хосе зыхшыҩ, здырра ҭаулаз, ипрогрессивтәыз уаҩын. Уи дазыҟәпон адгьыл аҵьажәлар иртәхарц, ақыҭанхамҩа аххҟәа рыртбаара. Уи идыруан ақәпараҟны, абуржуазиа акәымкәа, аҵьажәлар рмассақәа ишрыдгылатәыз. Хосе мҩашьарыда иазԥхьагәеиҭеит Куба адгьылбжьаха економикала Америка анапаҿы ианыҟала, аполитикатә ҷеиԥш зеиԥшрахоз.

Ари адәҳәыԥш ҟаԥшь ааныжьны ҳнеиуан. Иааҳакәыршаны игылоуп абанан, акокос хьыхәаны. Аа, амхеиужьра, аҵьықәреи алапҟьа еихышь. Сахәаԥшуан гәыблыла, далызбаауан саб аҭаҳмада. Сҿаԥхьа ицәыртцуан исызгәакьаз асахьақәа. Сабаҟоу, мшәан? Аха аҵьықәреи арахьынтә ауми Аԥсныҟа ишнеиз, аҵьықәреи — аши ахәыҵи зыԥсахыз. Ҳнавалеит океанушәа ицәқәырпоз ашьақар еаҩра. Ақалақь хәычы Кивикан ҳахьналалаз бзиала шәаабеит ҳәа деихаччо

[3] Акреол— иара уи адгьылбжьахаҿы ииз, хылҵшьҭрала испаниаа иреиуоу.

дааҳԥылеит Чала. Аҟалаҟь цкьашәқьа ҳиманы дналалеит, аԥшәмара кны. Егьырԥ — Марселло, Лукресио, Сикле Иларио — асасрахь ииасит.

— Ишәҳарбари ижәымбац! — дааҳалаԥшит даапышәырччан. — Араҟа ҳазлаҽхәартә иҳамоу ашьақароуп. Аха уи аҟны ҳнеиаанӡа ишәҳарбап ҳаԥхьаҟатәи аҽар, ҳзыԥсахраны иҟоу ахәычқәа атӡара ахьыртцо, – ҳаԥхьа дгыланы иҽынеихеит. — Ҳара макьана иҳагу рацәоуп, аха ахәычқәа акгьы рнымԥшыроуп, ргәы ҭганы рааӡара ҳҽаԥхьа игылоу азҭаара хадақәа ирукуп, — даҽын Чала ацәажәара.

Ус ашкол ашҭа ҳанҭалеит. Ҳныѡналеит атропикатә хыбра ѡналашаӡа, ауаҭахқәа ҭбаатыцәа. Аурок цон. Иааҳпылаз ашкол адиректор аԥсшәа наҳаиҳәан, ҳиманы класск дныѡналеит. Адруҳәа иѡаҳхатцгылаз ашкол хәычқәа, аӡәк иеиԥш еицҽакны, аԥсшәа наҳәаны илатәеит. Зыԥстазаара гәыргьарыла иҭәыз апионерцәа неиҭас-ааиҭасуа иҳазрыԥхьон ажәеинраалақәа, иаҳзырҳәон ашәақәа. Урҭ гәахәа дула ҳрыдыркылт апионертә организациахь, рпионертә галстукқәа ҳахәда ихшьуп. Ҳара ирзеиґьаҳшьеит иреиґьу анасыԥ лаша, агәабзиара, аԥсуа қәрантцыра, атцарамш. Иуаркалеиуа, еигәырґьаны ргәы иадыркуан Ленин исахьа зынны ҳамҭас ираҳҭаз азначокқәа.

Ҳнеиуан Рогелио-нис-Серра ихьӡ зху ашкол гәыблыла иааныжьны. «Советико», «Компаниеро» ҳәа акраамҭа ахәычқәа рыбжьы гон.

— Уа бзиала шәаабеит, ҳашьцәа еиҳабацәа, — азауад ашҭаҟны даҳпылеит Кивикан игылоу Кубатәи ашьақараағлыхрҭатә наука-еилкааратә институт азауад адиректор хада Лодос Хорхеи. Лодос аурысшәа аӡеиԥш иҳәон. Уи 1965 шықәсазы Киевтәи аинститут ВНИИСП далгеит.

— Шәеибадыр, ари азауад адиректор иоуп, — ивагылаз ишҟа ҳанхьаирԥшит.

— Мендес Евгенио, — аҽааирхеит инапы.

— Азауад Октиабртәи ареволиуциа иақәлоуп, —

иҳәеит акорпус хадахьы ҳиманы иҿанынеихоз. — Ари 1917 шықәса раахыс аус ауеит, амала, алҵшәа Куба аԥьажәлар иртәымызт акәымзар, — назгәеиҭеит Лодос. — Азауад уажәы реконструкциа азура ҳаҿуп.

— Шаҟаѡ аус руада? — ҳааиазҵааит Лодос Хорхеи.

— 373-ѡык — иҳәеит уи. — Урҭ рҟынтәи 24-ѡык аиҳабыра ҵара рымоуп, 50-ѡык — атехника-бжьаратә ҵара. Анаука-еилкааратә — 70-ѡык — еиқәиҧхьазон уи, аамҭа кьаҿк иалагҙаны иалдыршахьоу ақәҿиарақәа дрызгәдуны.

Хәыц-хәыц азауад ацехқәа, уи аусура апроцесс еилыкка иаҳдырбон, иаҳзеиҭарҳәон. Иаҳдырбеит ашьақарлатҵага комбаин. Аусуцәа иаҳдырбон русушьа, рҟазара аҳаракыра. Зегьы ҿыц-ҿыцк ҳзеиҭаҳәара иахыццакуан, гәҭыгьгьала иашьҭан ҳгәы иахәара ҳарбара, ҳаҳәара.

— Ақәҿиарақәа қәҿиарақәоуп, аха акы инацҳазаргьы цәгьам, шәҳараапсеит, — иҳәеит аԥшәмацәа руазәы, азауад ашҭа ҳҭытцны ҳҿанынаҳҳоз.

— Ашьақар хадара злоу культураны иҟоуижьҭеи акраатҵуоу?

— Имҭыкәа. Ажәафтәи ашәышықәсазы аиспан колонизаторцәа игәарҭеит ари адгьыл ашьақар ҿаѡра ишадгьылыз. Азиантәи ашьақар жәла аагаҩны аплантациақәа реиҿкаара иалагеит. Уи инаркны ашьақар дгьыл ҳәа иашьҭоуп, иара уиак акәзоуп мал хадас Куба иазынханы иҟазоугьы, — иаҿын инеимда-ааимдо аиҭаҳәара.

— Иахьа иҳазбеит ажәытәзатәи ҳабацәа рчеиҷьыка шәԥаагаларц, — аишәачарахь ҳнапхьо, ацәажәара даҿын Чала.

Уи закәхаришь ҳәа азхәыцра саҿын, аԥша ахәхәа иҳасуа, акрыфарҭа абартца ҳахьытатәаз.

Ус, атәаха ҳамҭакәа дааҳхагьежьит аматцуѡы — ачанахқәа, ачқьыпқәа уҳәа ахьхьа-хьхьаҳәа ҳапхьа иқәыргыло. Астолеиқәыршәаѡ днаҳҳытцаанзә, иааҳамҭалеит ачаԥьқәа, ахыжәлатәқәа — ашә, ам-

гьал, аџьымшьҽа, ацыца, артцәы уҳәа еиуеиԥшым аиатцәарақәа… Доусы ҳаԥхьа аттаҳәа иаақәдыргылеит ачанах гәаҩақәа ирынтәаланы аџьыкәреи лых асуԥ, аџьыкәреи лапҟьақәа жәны иалатцаны. Иаацәырыргеит абыста, акәац, аҟәыд, атцәытцәыра… Атцәытцәыра анысҳәа, раԥхьа ҳаҕбаҟны иааиз асасцәа апсуа цьыка (аџьыкатцәатцәа) иатцшьны афара ианалага, иаблыр ҳәа сшәаны иштцаацәоу, ишыцьбарацәоу, хәычы-хәычы ишыфалатәу сҳәо саналага, сцьашьаны исыхәаԥшуан. Урт усҟан — ари цьазшьаз ҳара ҳафатәқәа убар егьа иџьоушьап ҳәа рҳәозар акәхарын. Издыруада усҟантәи ҳаицәажәара, ҳаиԥылара иднарҟатцозар иахьатәи ҳаиԥылара. Мшәан, иара уажәы ҳзыдтәалоу ракәымзи усҟангьы иаҳтаз.

— Ишубара ари агьама, – атцәытцәыра саԥхьаҟа даахеит Марсело.

Сҽатца наншьыланы сҽы иахьынтастцаз, схагәта ҩеиҟәкьаны иҩкылнацкьаазшәа снеилыуааит, сылагырзқәа ҩхаҟәкәалеит. Аџьыкатцәатцәа ҳацәзыршәоз рҳәазар акәхап гәаныла, иааибарччеит… Исамсалха еилаччо иқәгылаз «Изабелла» еиқәатцәа снаҽыхәан, сыԥсы неивызгеит.

Адунеи алазара аԥсуа чыс! — исҳәара сзымдыруа, стәан акраамта.

— Ҳафатәқәа угәамԥхазар акәхап, акгьы унапы аурказом, — ҿааитит аинститут адиректор хада Лодос Хорхе.

— Мап, мап! — ацәа саалтцызшәа, — аҩны сыҟоу, сабаҟоу?!

— Аҩны угәалашәартә уаҳзыртәазар, уи еиҳау ҳамтас иаҳтахузеи! — ҳааибарччеит.

Урт ссиршәа ибаны иазыҙырҩуан, апсуа чеицьыка сшахадыртәаз, апсуа тцасқәа, апсуа чыс рзеитаҳәара саналага.

— Ҳара ҳабла гәчыц еиԥш иҳахьчагәышьоит ҳазхылтцшьтроу, дара ианаамтаз хьчашьа рмоузаргь, — рҳәеит урт, гәырҩа цәгьак гәтыхас ишрымаз рыла ихубаалартә.

— Уи шпа? — сназтцааит аилкаара снахыццакны. Сызтцаара атак соуаанза, адруҳәа иааҳакәшеит апионерцәа. Урт рнап хәычқәа ирԥахо, иҳадныҳәалон асовет хатарнакцәа, ашәа, еитах ашәа... Шаҟа гәыргьара, гәазҳара! Шаҟа гәыгра, гәадура! Ҳахәдақәа ҧеырхыршьуан, рылақәа амца рхыҳәҳәыла. Дырԥегьых ҳахәда иахашәыршәыруан апионертә галстукқәа мцапшьха.

Иаҳҧамацәысуан афоторепортиорцәа назытцхоз рфотоаппаратқәа рылашарақәа.

Сара сартынчуамызт акы — иабацеи арт рабшьтра? Еимгеимцарак шаакалаз сеитанаиазтцааит.

— Азиантәи ашьақар ааганы аплантациақәа рыртбаара ианалага, аус здыруадаз ампытцахалаԥцәа? Апшәмацәа, ари адгьыл апшәмацәа, хацәынмырха атәым мпытцахалаԥцәа ирҧеагыло иалагеит.. Иалагеит адгьыл зцьынцьыз (аиндееццәа) рыкәхра, пшьԥык — негрк ҳәа еитнырпсахлон. Ус рыжәлагә ыҟазамкәа ирҧәыхит. Итадырцәит адгьылбжьаха.

— Ашьақароуп, ашьақар! — рҳәон урт ампытцахалаԥцәа. — Ашьақар ҿаԥреипш ималрҳагоу ыҟам. Ашьапы хутцәацыпхьаза ахҧарах, аҟата атцагылоит. Шықәсык иутахызар ԥажәантә аҿаԥра тагалала!..

Ашьақар аадрыхуан, итаргалон, амтцқәа реипш, икадды-кадды аҳәыстақәа ирхыпсылон анегрцәа-атәцәа. Аха урт хьаас измадаз! Африка анегрцәа рацәаԥын, урт рхы-рымч еизмырхакәан, Африкантә иааганы, ари адгьылбжьахаҿы ианоурышьтлак, аус рымур иабацарыз!

Еиду Америкатәи Аштатқәа анышьақәгыла, Америка ари адгьылбжьаха хәычахьы ихьапшуа иалагеит. Акыс, иара Кубагьы егьырт Европатәи атәылақәа, еиҳараҙак Англиа алахәҳахәтра иаҟәытцын, Америка иаанархәон ашьақар. Аԥадатәи ргәыла ду адгьылбжьаха азхьапшра мацара акәымкәа, иаатахуа аланагҙарц азы, анапаҿы иаанагар акәын. Аха изла? Иҟатцатәын аполитикатә тцатцәы. Уи аус анагҙара алнаршеит Гаванатәи абаҩәаза

итагылаз Америкатәи аибашьыга ҕба «Меин». Уи, хара здымыз аҕба, аха запхьаҟа аитакра дуқәа алзыршаз «Меин» цыржәеит абаҕәазаҷы. Ссиршәа иубаша, аҕба итаз 262-ԝык амшынуаа аиқәатцәақәа рыда, егьырт аофицер шкәакәацәа ианыпжәоз аамтазы аҕба аԝутҟа азәгьы дтамызт. Ишакәхалакгьы, абри иахырҟьаны — ҳаҕба шәышпалакьысуаз ҳәа илаҷытцган, США ар Куба илақәлан, Испаниатәи акрал ифлот цҟьашәҟьа еилапырххаит. Испаниа Куба мап ацәнамкыр ҟамло иаақәгылеит. Ари ҟалеит 1898 шықәса апрель 28 аҿены, Кубатәи ацьажәлар ахақәитра ианазықәгылаз азы. Испаниа атцахеит ҳәа США ар ауқәтцыхуаз. Ирылархәеит ацьажәлар рабцьар шьтарымтцакәа ишықәымтцуаз.

1902 шықәсазы ауп США аконгресс Кубатәи аконституциа ианазыразха. Уи Америкаа азин рнатон Куба аԝнытцкатәии, адәныкатәии аусцәа аҿырылагалара, адгьыл аахәара-атира, ашьтатцартақәеи абазақәеи раартра, афинансцәеи атәыла ари рхылапшра. Ажәакала, Америка иаатаху Куба алагзара азин аман. Амала Куба амилаттә бираҟ атан. США абжьгарала Куба президентс дахаргылан иара США иааҳәоз ада ак ныказымтцоз, амтцақьақьаԝ Томас Естрада Пальма.

Рапхьатәи апрезидент Естрада Пальма ишьтахь иаақәгылалакгьы ргәыладу США аҷапхьа игәыпшқақәан, аха рыжәлар рзы иқәыцьмақәаханы иаақәгылон. Зегьы дреицәаха, уаԝытәыԝса дааизымычҳартә дыпсахыԝпсхыхганы, дтархаганы даақәгылеит атцыхәтәантәи апрезидент Фульхенсио Батиста…

Гаванантәи амԝа ҳақәын Аладатәи Кубаҟа. Сгәы хыт-хытуан Карибтәи амшын ҳхыланы ҳахьлеиуаз, знык Сантиаго-де-Куба ҳлеины, адунеи зыхьз ахыԝыз Монкалатәи аказарма сыблала снахәапшындаз ҳәа.

Ииатцәкаҟараза шьацла ихҟьаз Монкадатәи аштә ханталеит. Акорпусқәа зыԝза, рыпсы заны иаҳзыпшуан. Ҳаргьы Монкадатәи агарнизон мазала ҳақәлозшәа, азеиха ҳеыртынчны, ҳеыларкәны ҳаԝналеит акорпус хада. Ҳапхьа иаатит Кубатәи ареволиуциа атоурых. Амтц

абжьы уаҳартә итынчран. Асахьақәа ахәыцра тцаулақәа урыларымхаларц залшомызт.

Ҳара ҳгид Андреи, цьара акы ицәыбжьахар ҳәа дшәаны, ачҧаҳәа иаҳзеитеиҳәон 1953 шықәса ииуль 26 азы Монкадатәи ажәылара инаркны, ареволиуциа аиааира агаанҙатәи атоурых еиламырсҙакәа еихыршәшәо. Акы, иара Андреи ихата дызлахәыз аус убас дацраланы еитеиҳәон, иара ахтыс ҳхатақәа ҳаларгыланы.— Абни хыхь шәызхәаԥшуа, — аштә аҩаҙаратәи ахыбрақәа руак инапы нақәкуа, — Рауль излаидыз ала, имырхьаацәакәа инапаҷы иааигеит, уи аҙбарта аҩны акәын. Анаҩстәи, — даҷеа хыбрак ахь ҳхьарԥшуа, — ар рыхәшәтәырта, уигьы Абель Сантамариа игахьан. Абас, гәып-гәыпла ишаны, доусы иҟартцаша адтцақәа рытаны, аусҟәа ахьхьаҳәа ацара иаҷын. Раԥхьа, актәи агәып изларыдыз ала, агарнизон ахьшьцәа ргәып ргәырҷеанҙамкәа иларыцәлан, аҟытбжьы аҙәгьы ихәлмыршәакәа ихәаҷены, ани ҳаазыҩнытцыз акорпус хада иалалеит. Планла излазгәатаз ала, Ренато Гитар ареволиуциа излалагаз ала радиола ажәлар рылаҳәара дналагон... Еҳ, ашьа ицаша, — ихәцәа икылагылаз иԥсы изтымкааура, инапы аҟәаққәа ишьамхы иныцәкшаны. — Ҳара ҳауаажәлар зманы илеиуаз амашьынақәа абна, — иатцхага нацәкьыс нтытцтәи аулицахь ирханы, — руак атормоз аамҟьан, ар рмашьынак илагәыдҳалеит. Уи акәхеит, агарнизон ашьапы иқәгылеит. Итцысит ар. Араҟа иҟаз ашьаартцәыра зымбаз... — нацитцеит иԥсахы еиҟәыччо. — Абри ашьац иатцәара иахытцәоу ҳшьоуп. Ус акыр-кырҳәа иаагаз атцәтцәа абжьы инақәыршәаны, аддыҳәа акорпусҟәа ирдәылеибаҳәа аштахь рҷеаархеит...

— Ааи, — инартцауланы даақәԥсычҳан, — араҟа иҟаз аҩыза арҳәацәара уаҩытәыҩса иҟны иҟалахьаны сыздыруам, – дналагеит иажәабжь анагҙара. – Агыгшәыгра атцкыс еицәоу агыгшәыгра. Аида ддырцәажәарц илдырбеит ирызмырҳәацәаз лашьа Абель итырхыз иблақәа. Аха уи дамырцәажәеит гәаԍла згәы тақәаҟәаз Аида.

Ҩажәихԥа шықәса иртагылаз, ахшыҩ тцар, аҟәыҷа еиламгыла Абель иаҳәшьа Аидеи иареи Гавана қьырала

ауаҭах изыԝназ аҟны акәын ареволиуционерцәа ҽарацәа зегьы иахьреизарҭаз. Фидели иареи раԥхьа ианеибаба инаркны, еилибакааит рԝыцьагьы ззықәпоз политикак шакәыз, еилибакааит урҭ, еиуеиԥшымыз ауаажәларратә еилазаарақәа ишыртәызгьы. Абель дызхылтцыз нхацәан, аплантациаҟны аус руан, Фидель — Маиари адгьыл рацәа зымпытцакыз ҭаацәаран.

Гавана аԝажәихәбатәи аулицаҽтәи апартиа агәы маӡала иҭнажьуан агазеҭи абгьыцкәеи. Фидель ихьӡ ҷыда «Александр» акәын. Уи ахьӡ ҷыда ала акәын дшықәгылоз адгьылбжьаха Пинос данҭакыз, Мехико данықаз, Сиерратәи ипартизантә қәпараан.

Ареволиуционерцәа ҽарацәа ареволиуциа бцьаршьҭыхрала иалагарц шықәсынаҟьак аҽазыкатцара иаҽын. Зда ихәарҭамыз рыматәа-ԝытәа зегьы ҭины, иаархәон абцьар. Аибашьратә ҽазыкатцара иахысуан Кастро иҭаацәара иахьрытцакыз.

Аплан злашьҭырхыз ала, Монкадатәи аказарма иақәлар акәын. Акыс, Сантиаго-де-Куба Ориентетәи апровинциа иаҳҭныкалақьын, араҟа ахақәитратә цысрақәа, ареволиуциатә қәгылараҟәа ирыхәштәаран. Насгьы Монкадатәи аказарма аԝбатәи аҭып ааннакылон, агарнизон аҧсахыԝцәа рыла ахьӡ гахьан.

Ажәылара ақәшәеит июль 26. Избанзар, усҟан Сантиаго-де-Куба имԝаҧысуаз акарнавал аҭыхәтәантәи амш акәын. Зегьы рыхҟәа ҭууа, икарауараха ианыкоу, ақалақь ахь акылсра еиҳа имариан.

Аида Гаванантәи ахәылпазы дааит ԝ-чамаданк абцьар лыманы, ашырпазы ажәылараҳь инеиуа ареволиуционерцәа ирпылгаларц. Адәыцба иааҭытцыз аӡгаб гәыкы ԥшӡа длыва҆еырбо, длафуа, ажәа гәылыпшаахҟәа налаҳәо, лчамаданқәа ирытцаланы лҭып аҟынӡа днаскьазгаз аруаԝ, ашьҭахь дшьаӡаха, лашьа иблақәа инапсаргәытца ирныпсаланы, ицхыраадоу аӡгаб лапхьа даагылоит…

Уажәы Фидель ихаҭа иҳәоит усҟантәи рыцәгылара еиҽкаау ахала҆ешьракәа ишыруакыз. Аха ус акә,

егьыс акә, ажәылаԥцәа ирыҙбеит ԥсрада ихьамтцырц. Издыруада ажәлар азыҟатцазар иара усҟан аиааира ргаргьы, абас еиԥш иҟаз алкаақәа ҟартцоит аҭоурых ҭтцааԥцәа аҙәырԥы, Монкадатәи ажәылара аихшьаалақәа анырзыруа. Ареволиуционерцәа ҿарацәа ирзыԥшыз ԥьамыгәацәгьан. Аха Монкадатәи ажәылара Куба жәлар ирыланатцеит агәыгра, агәышьҭыхра, инанаԥхьеит әшьоурахьы. Ирызнарҵысит агәаҕ, ацәымыгхара. Аиҳараҙак Фидель иқәгылара. Раԥхьа Фидель гәыԥԥык иманы Сиерра ашьхарахь дыбналоит, аха нас иҿериҵоит, иашьа Раули егьырҵ иԥызцәеи шытҟәоу дырны. Уи иҿеызҵеиркыз иуниверситеттә ԥыза алеитенант Сариас дахьимыраргамаз, Фидель иԥсы еиқәнархеит. Мамзар, Батиста ир ирыдтан, Фидель раԥхьа дызбаз иара уаатцәҟьа илеигәыдтцаны дишьырц.

Абыржәы аԥьцьаҳәа ашколхәыцқәа аазыԥнытцыз, усҟан хәышәтәырҵас иҟаз ауаҭахқәа руак аҟны асолдатцәа акәыршаны, маҙала, иарку усҙбарала Фидель иус аҙбаԥцәа ахәаԥшуан. Арадиои акьыԥхьи Батиста инапаҷы иҟан, иагьақәгәыгуан Фидель иреволиуциатә қәгылара ажәлар рҟнынҙа ишзымнеиуаз ала. Аха рхы иажьеит. Фидель аҙбаԥцәа ажәа рнитцеит ихы ахьчара иара ихала ишилшоз.

Хә-саатк инеиԥынкыланы аҙбаԥцәа тәаны иззыҙырԥуаз Фидель иқәгылара иара Фидель иусҙбара акәмызт изеиԥшыз, Батиста иус акәын. Апрезидентаԥсахыԥ даақәгылеижьҭеи ажәлар иаарзыҟаитцахьоу ацәгьарақәа акакала, факт-фактла ицәырго, Фидель дыкәгылеит Батиста 100 шыкәса бахҭала аҭакра иқәтцатәуп ҳәа.

— Шәара ишәылшоит сара сыкәыҙбара, — иҳәеит Фидель, иқәгылара хыркәшауа. — Аха, уи акәым аус злоу. Аҭоурых сара сариашоит!

Дагьариашоит уи. Усҟан 15 шыкәса иқәтцаны дахган Пинос адгьылбжьахахьы. Аҙбарҭа ауада ишаадәылтцтәҟьаз уи иалатәаз ажурналистцәа руаҙәк Фидель иқәгылара адвокатцәа ириҵеит. Иаарласынгьы

иҭыжьын хаз шәыҟәны. Уи зыҟны инеиз аџьажәлар иԥхаҙа ргәы арҽыхеит. Иазҳауан Фидель ихьҙ-иԥша.

1955 шықәсазы, адунеи ипрогрессивтәу ауааҩәларқәа иҟартцаз ақәыҷәҷәарала, Фидели иҩызцәеи абахҭа иҭыжьын.

Усҟан Фидель, — ма ахаангьы схынҳәуам, мамзаргьы схынҳәуеит иҟоу адиктатура ахы ахыцкьаахартә еиԥш, — ҳәа ҳәаны дықәтцуеит, зны США, нас — Мехикоҟа. Уаҟа Фидель еиҽикаауеит «Ииуль 26 азтәи атцысра» ахьҙтәны ареволиуционерцәа ргәып. Уи Монкадатәи аманифест программас измаз атцысра шәҩыла ареволиуционерцәа ҽарацәа алалара иаҽын Мехико. Уаҟа Кубаа рнаҩс иалалон аҳәааныpцәтәи ареволиуционерцәа ҽарацәагьы. Урҭ дыруаҙәкын Аргентинатәи ареволиуционермцаԥшь Ернесто Че Гевара, уи зыԥсҭазаара адунеи иарбан тәылазаалак аҟны ареволиуциа ахҭынтцара иазыхиаз ауаҩ.

Мехико ареволиуционерцәа ҽарацәа ахысуан апартизантә еибашьра уадаҩ атцара. Урҭ ртцара адҳәалан Фидель ишьақәиргылаз амшдтцала. Мексикатәи ашьха ҳараккәа рҟны имҩаԥыргоз атцаратә ҽазыҟатцарақәа — ахыспра, ашәарыцара, аԥсыҙкра, ахра ахалара, аҽысра, аҙиас ғьқәа рырра уҳәа — ихьанҭаз школан, аха зда ихәшәымыз усын, акыс, реиҳараҩык қалақьуаан. Урҭ рҭагылазаашьа хьанҭан, аха рыпсадгьыл Куба аԥхьаҟатәи апеиԥш лаша ианазхәыцлак, амч ҷыда рыланатцон.

Мексика рыҟазаара есымшааира ишәарҭахо иалагеит. Зыҽерылазгалаз аԥсахыҩ рабџьар, рҳәаҭҳа тҷәахыртақәа иҭиит.

1956 шықәса ноиабр 24 азы 80-ҩык ибзианы аибашьра иазыҟатцаз ротриад Кубаҟа рҽынархеит. Урҭ Мексикантәи иҙхызгаз «Гранма», ҩ-моторк зықәгылаз (руак пхастан), ҩажәаҩык инареиҳамкәа рымҩаԥгара зызгәаҭаз, еилаҳахьаз ғбан.

Ишыпшьынҩажәаҩыкыз «Гранма», рҽтағҙаны, идәыҷәлеит Сантиаго шыҟаз. Ноиабр 30 азы иҙхытцыр

акәын Сантиаго, уи аҽны иазгәатан жәлары зегьы реицыҟәгылара. Аха иззыԥшыз «Гранма» Карибтәи ацәқәырԥақәа еигәыдтцо, ирыма амшын ихын. Ноиабр 30 азы ақалақь Сантиаго иалагеит ареволиуциатә қәгылара, ицәыртцит аҽар «Июль 26 азтәи атцысра» аматәа цыда рышәтцаны. Иҟьалаха ацәқәырԥақәа ирылаз аҕба декабр 2 азы ауп аҟәара ианазааигәаха, аха уигьы иарбан ҟәароу, иабаҟоу Кабо Крустәи ацәымзаркыра? Икылсит Никаро азааигәара. «Гранма» аҟәарахьы изнеиуамызт, ʒбааран, иҕаран. Ашлиупка хәыцы изладәыцәлаз иазышьтымхызт, иааҳәит. Аʒы ирцәагеит рабԥьар, рыфатә, арадиодкылага, ахәшәқәа… Иʒхытцуан еибаргәаҟуа…

Ʒбааран, аха ршьапы зыцәдыргылоз Рыԥсадгьыл акәын, ҽ-ыларҟәны иагәʒуан. Иахьынаʒхытцтцәҟьаз нхаԝык дрыцәшәеит… Ирыкәшоит ар — дгьыллажәԝанла. Рыҽшаны ашьақартра илалеит, аха амца зыцраз аҟәынԥь иахьчараны иҟадаз.

Фидель зыԥсы еиқәхаз иԝызцәа иманы, Сиерра-Маестра даназԝеи, — уажәшьта аиааира ҳара иахтоуп, — иҳәеит. Усҟан урт ажәақәа зыгәрагара уадаԝыз ажәақәан, аха аамта иаанарԥшит урт ажәақәа риашара. Сиерра-Маестратәи ашьхара ҟалеит ареволиуциатә пстазаара иагәны. Еиҽқаахеит апартизанцәа ротриад.

Арахь аиҳабыратә радиои акьыпхьи уахгьы ҽынгьы аҳәҳәара иаҽын, Фидели иԝызцәеи штахаз, рус, рыгәтакы шхыбгалаз… Уи аиҳабыратә дырратара ажәлар агәра днаргартә аҟара аҽы тхаахьан.

Згәыгракәа зымпытцзаауаз ажәлар ирзырхынҳәтәын агәыгра,агәамчиалшареирыгәрагара.Уиазыҳәаиатахын Фидели дызустзаалак журналистки реиқәыршәара, реицәажәара аиҽқаара. Уи аус идтан ареволиционер мцапшь, уадаԝрак аҽапхьа ианымҽасуаз, акырынтә астуденттә революциатә тысракәа еиҽызкаақәахьаз, ақәгыларакәа напхгара рызталоз Фаустино Перес. Уи илиршеит Америкатәи акорреспондент Метиуза ихыхра. Фидели иареи еиқәиршәеит Сиерра-Маестра. Уи

ашьҭахь мышқәак ниасуаны, адунеи инахыӡит «Фидель Кастро ҳәа аҙәы апартизантә жакьақәа напхгара риҭоит Фульхенсио Батиста идиктатура аххәаразы» ҳәа. Уи акәхеит, Куба жәлар ргәыҧра ҷыхеит, иаақәгылеит ицҳафыруа.

Декабр 2 азы 80-ӡык иҙхытцыз рҟынтәи, саатқәак рышьҭахь 12-ӡык роуп иаанханы Сиерра зҽеидызкылаз, аха урҭ ирылдыршеит аиааира агара.

Есымшааира ари ашьхарахь ихалалон анхаӡыжәлар, аҷар, аҙгабцәа қәыпшцәа. Аҙгабцәа иаадырпшыз агәымшәареи афырхатцареи Кубатәи ареволиуциа аҭоурых хьтәы нбанла ианӡылоуп.

Сиерра иаатит аҳәынҭқарра ҷыда! Ла Плата еиҷкаан ахәшәтәырҭа, ашкол, маҙалатәи арадиостанциа «Радио Ребельде», аҟазарҭақәа уҳәа — излақалқьмыз! Апсҭазаара еилашуан, ажәылара аҽазыҟатцара хацәынмырха иаҷын. Куба ачҳарақәа хыжжуан, иамамызт уаҳа ҽынкылашьа, ирыбжьагылан апсреи абзареи.

«Апсадгьыл ма апсра!»

«Ҳара ҳаиааиуеит!»

Куба атрагедиақәа ируакын ажәлар рҕарра. 6-миллионӡык ахьыҟаз 700-нызқьӡык усутә рымаҙамызт, 500-нызқьӡык ашықәсан ҷшьымз затцәык аусутә роуан, егьи абжьара имлаго адәы иқәын. Зықьӡыла ауаа ӡныдан, игәарадан, ажәӡан рхыбран, адгьыл рцәырҭан. Адгьыл аҳәаанхытцтәи акомпаниақәа ирымпытцакын, инеимызакны атәылан ашьақартә плантациақәа рызҳара иаҷын, уаҳа даҽеа наплакык — мап. Атцара зҵоз аспециалистцәа ҷарацәа, атцарҭыша ма адырӡ дрымамкәа, аусурҭа роурц зыҟаломызт.

Алатинтә Америка иазеиҧшу: аччиара, иҳараку ахәыҷтәы ҷсра, ачымазара, аусурҭадара, атцарадара уҳәа рнаӡс, араҟа, Куба адгьылбжьаха, иаарту мшгарҭа ҭыпын Еидтцоу Америкатәи Аштатқәа рзы. Асасааирҭа ашә ишьапы нахигаанҙа, цьанаҭ ҷсҭазаара дналашәон: аҳәсақәа, аҙгабцәа кәыпшцәа, анаркотик, амаца, асекс-парнографиатә фильмқәа… США еицырдыруа

агангстерцәа рнапатцаҟа иҟан асасааиртақәа, иаарту азеиԥштә мшгарта ѡнқәа, аказиноқәа, алотереитә автоматқәа. Гавана аҳәса рыҷԥыргартеи аҳәса чымазарақәа рыхәшәтәыртеи ирықалақьын. Гавана — цәаҧеырта қалақьын. Куба иҟамызт ҧыц зхы еидызтоз атаацәара ртаѡыртақәа. Џьара қалақь харак аҟны иҟазаргьы, уахь ацара ахә уаѡ дахәомызт. Гавана жәиԥшь шықәса инартагылаз аӡгаб, акаҳпра лҷазылымкыр, млала лыпстазаара далтцыр акәын.

…Гәаԥла згәы таҟәаҟәаз ажәлар, ршьа кәапеила атара иазыгәшьуа, рхы хан Сиерраҟа. Рлахьынтца, рынцәахә Фидель инапы ианыртцон, рпааимбар, рыѡны-мардуан иакәын.

Ажәыларахь! Еитах ажәыларахь! Батиста ир ирымпытцыҟьҟьон ақалақьқәа, ақытақәа, икапсон рымч, ирылӡаауан рылшара.

Франка Паис ихьӡ зху аѡбатәи афронт аартра иаанарԥшит уи аиҷкааѡ Рауль ибаѡхатәра. 1958 шықәса март 10 ауха цқьа бԥьарла еиқәыршәамыз аотриад маҷ иманы Сиеррантәи данықәтцуаз, уи изыԥшьигаз илытцшәадоу усуп уҳәартә иҟан. Фидели иареи акраамта изеиԥыртцуамызт, игылан игәыдибакыланы. Усҟан Фидель ихы дазтцаауазар акәхарын, иашьа еитцбы уаҳа ибара иатәашьахарушь ҳәа…

Жәохә нызқь километр ԥшьыркца зтцазкуаз, аѡбатәи афронт Куба алаӡара иларкны ақәынӡа иагәылсны ицон.

Ақалақь Санта-Клара апартизанцәа рнапаҷы аагарааи Батиста ир ркомандаҟатцаѡ хада аинрал Кантилио еиликааит аибашьра дшатцахаз, Фидель адырра иитоит ажәылара аҟәытцра дшазыхиоу ала. Зны игәра имгазт, аха нас Фидель аиԥылара дазыразхеит. Иагьидитцеит Батиста итакра, уи жәлар ртрибунал аҷаԥхьа иқәыргылара. Кантилио ажәа нижьит уи адтца шынаигӡо ала, дагьцоит Гаванаҟа. Аха ианвар 1 азы Санта-Клара хныржәышьа амамкәа ишрыцәцаз аниба, Батиста иминистрцәа-агангстерцәа Гаити адгьылбжьахахьы идәықәитцеит. Уи ашьтахь саатқгьы мтцыцкәа,

ажурналистцәа еизганы ирылеиҳәеит, атәылаамҭалатәи аиҳабыра рыҟәыргылара, апартизанцәа ақәыршаҳаҭны, ишеиҧикаауаз ала. Уи игәтакы Фидель машәыршәа иаҳаит, иаразнак «Радио Ребельде» ала, ажәлар рахь аапхьара ҟаитцеит абас: «Арратә аарҳәра — мап, ареволиуциа — ааи!» Ажәларгьы уи акәын иззыпшыз — итцысит. Иара уи аҽены Камило Сенфуегоси Че Гевареи дәықәлеит Гаванаҟа. Абри аҽены Фидель иааиратә триумфла дҭа-лоит Сантиаго-де-Куба. Декабр 4 азы Че Гевареи Камилои Гавана икылсуеит. Урҭ дрышьҭагыланы адгьылбжьаха аҳҭнықалақь гәырҕьаратә маршла дҭалоит Фидель, «ижакьа уаа» иманы!

Шаҟа лахтыра, шаҟа гәырҕьара! Адгьылбжьаха шәаҳәон, икәашон ажәлар. Ахақәитратә гәырҕьабжь ахыҵуан Мраҭашәарахьтәи адунеи азбжа! Куба ареволиуциа ҟалану?! Ишпа?! Итҟьеит США аиҳабыра. Иабаҟоу ЦРУ, дабаҟоу Даллес? Ҳаатцра ареволиуциа!.. США аиҳабыра рхаҧы ирзаагомызт.

Куба гәырҕьон, Куба шәаҳәон.

— Шәшәаҳәала, шәшәаҳәала! Исыреиқәатцәап шәашәаҳәабжь, — дыгәрымуан аҵадатәи ргәыла ҧлам. — Мшәан, ҳабацәаз, ԥхыҙу, лабҧабоу? — рхы иазҭаауан. Аха аамҭа дырҙуамызт. Ирхынҳәтәын ирыцәцаз. Иалагеит аконтрреволиуциа аиҧкаара, ар ҷыда разыҟатцара. Еигҙом ахьы, амал. Куба аҭып иқәтатәуп! Аха изла?

«Апсадгьыл ма апсра!» — игоит адгьылбжьаха ахақәитратә бжьы. Аиааира згеит, шьҭа ҭынчроуп ҳәа ҭынч итәам ашьақар дгьыл. Еилашуеит аусура, ақәпара атцыхәтәа ԥтцәом... Ичапатәуп ауааажәларратә ԥстазаара ҧыц. Имачым уи маҙала иаҧагылоу аҕацәаапсахҵцәа. Шаҟа гәаҽанызаара, шаҟа усҙбатәы. Абцьар ашьҭатцара — мап. Ацьаус иахагылоуп ажәлар рабцьар шрыҟәну. Абцьар иҟәнуп амачитер, иҟәнуп ашәҟәы зку, атцара итоу. Агәаҽанызаара, еиҭах агәаҽанызаара. Аҕа дазыпшуп азқәа аманшәалахара, аҟатцәыхәа апсра маҙала ареволиуциа агәы, апсацарҭа иахьалеитцаша.

Ашьхауаҵ Сиерра-Маестра санаҧала, аапсара акәым, сылгара акәын иуадаҵыз! Сылан ашьха ашәапыцьапра,

Гагратәи аԥсҭа сытҵоушәа, сызхара аҳауа цқьа сзалымфаауа. Сықәгылоуп адгьылбжьаха ахақәитратә ҳауа цқьа ахьҭысыз Сиерра ашьха ҳаракыра. Салаԥшуеит Ориента, ҭынч зыԥсҭазааратә нхамҩа еилашуа. Исаҳауеит уи агәеисыбжь, аԥсыԥ алагаҩагабжь.

Изакәызеи, мшәан избо, иабацои ажәлар хытҵны, бзиароума? Инеиуеит астудентцәа, атцаҩцәа, артцаҩцәа. Инеиуеит анхацәа, аусуцәа, аматҷура иалоу аҳәса, ахацәа, ахәыҷы, аду, лабак шьҭызхыртә иҟоу зегьы ҭысны. Дерҩегьых аконтрреволиуциа, дырҩегьых Плаиа-Хиронтәи аинтервенциа? Мап, ажәлар азцоит аҵьа афронт. «Сафра» (ашьақар) амш. Атәыла рыԥхьеит ашьақар ҽаҩра аҭагаларахь. Уи амацәаз изҭацалоу — аекономикатә блокада иҭытҵроуп.

«Зқьынтә имариазар ҟалап Плаиа-Хирон аинтервентцәа саатқәак рыла рныртцәара, ааглыхратә проблема иаарласны аҙбареиҳа...» — азгәеиҭеит Фидель Кастро иқәгыларақәа руак аҟны... Аиашазы, ареволиуциатә қәгыларакәа, ирылашыҩкыз, ареволиуциатә фырхатцаратә гәышьҭыхра ихнаԥааны иҟаз, ареволиуциатә жәыларатә ааԥхьарақәа гәацԥыҳәарыла ишрыдыркылоз еиԥш, аҭынч нхара, аҵьаус ирызку алозунгқәа рыбжьы рыкәдыргартә рыҟатцара аамта аҭахын, иаҭахын, ирылдыршеит уи аҽанышәара. Аха уи азтцаатәы Кубаа ирылдыршеит шьахәлатцәкьа анагҙара. Ажәлар аҵьаус иазыхиоуп, ирдыруеит ареволиуциа ҵьаусла аиқәырхара–апроблема хадақәа ишреиуоу.

Урҭ ирхадырштуам Плаиа-Хиронтәи ахҭыс, ирхадырштуам Карибтәи акризис. Плаиа-Хиронтәи амш Куба арыцхәқәа ируакуп. Есышықәса апрель 19 азы иазгәарҭоит ари амшныҳәа.

Ареволиуциа аиааира шагаз збаз США иҟанатцаз аекономикатә интервенциа лтцшәа амоуит. Куба ахала иҟамызт. Уи ацхырааразиқәгылеит асоциалисттә тәылақәа, еиҳараҙак ҳара ҳтәыла. Нас америкатәи аимпериализм ииасит иаарту арбцьартә интервен-

циа азыҟатцарахь. 1960 шықәса ҽаѡраҭагалан США рҽеидыркылахьан 30 нызқьѡык рҟынӡа Кубатәи аконтрреволиуционертә емигрантцәа.

Аллен Даллес — ЦРУ ахада — Кубатәи аемигрантцәа рыцхыраара хыдцас игоит. Иаԥитцоит маӡалатәи азыҟатцарҭатә лагерқәа, напхгаѡцәас иқәиргылоит раԥхьа американтәи афицарцәа, нас Германиатәи ажәытә есесаа. ЦРУ иаанахәаз аемигрантцәа Куба иажәцан 1961 шықәсазы. Апрель 15 ашьыжь американтәи аҳаирпланкәа Б—26 кубатәи ареспублика адыргақәа рынтцаны, Гаваиеи егьырҭ кубатәи ақалақьқәеи абомбақәа рылажьра иалагеит. Атранспорттә ҕбақәа хәба ѡ-нызқьѡык рыманы, кубатәи аԥшаҳәахьы еихеит. Гватемалеи Никарагуеи рҟнынтәи иԥрит апарашиутистцәа. Апрель 19 азы иалагеит Плаиа-Хирон аинтервентцәа рыӡхытцра. ЦРУ излаҳәаз ала Куба аѡнутҟатәи аконтрреволиуционерцәа азыԥшын адырраҭара. Уи, адырраҭара ашьҭахь, атәыла зегьы ашьҭыхра иазыхиан. Насгьы агәра днаргон кубатәи ар бџьарла ишкәадоу, ԥынгыла шырмоуа ала. Урҭқәа зегьы мцын, хеижьаган. Хаха-хымш рыла рхыртцыхәа ыҟамкәа еилаҟәаҟәа иқәтцан.

Иахьа Плаиа-Хирон, Куба зегьы еиԥш, азҳазыҕьара иаҷуп. Араҟа иазҳаит аҳабла ҷыц, аԥсыӡкратә школ, ахыбра. Аха наҟтәирахь еилаԥыххаа еилажьу аѡны иахьи? Аа, даҽеа ѡныкгьы, адыд асызшәа, иҟәыбаса иахьгылоу!

— Арҭ Плаиа-Хиронтәи ажәылара иагәаларшәаганы ус иааныжьуп, — иҳәеит ашкол администратор. — Аа, шәахәаԥш, — асаркьа иатцаз ахсаала ѡежь ҳнахәаирԥшит уи, — абраҟа иарбоуп аконтрреволиуционерцәа ахьыӡхытцыз, — 11 шықәса рнаѡстәи ахҭыс хыԥәкыла дшалахәыз мѡашьо, иаҳзеиҭеиҳәон Фернандес, иаадырԥшыз афырхатцара дазыгәдуны.

— Уахгьы-ҽынгьы аӡбаара илагәаны, рыкра ҳаҷын зхы-зшьапаҟнынӡа бџьарла еибыҭаз ауаа, — даҷын уи.

Наҟтәирахь астол иқәын аамҭақәа идыриатцәахьаз апатреҵқәа, амина ҧеыхақәа, еилартцәиу аҳаирплан ҟәырҷаха...

— Ҳмузеи шәымбацзар, сшәыҳәоит, — аш-кол ҳандәылтцын, ҳима иҷынеихеит. Аҩналарҭаҷы иадырсызшәа игылоуп атцырмақьа зхысхьоу атанк «Шерман». Араҟа иҟоуп итадырхаз аҳаирплан. Иқәуп абцьар ххқәа, ахсаалақәа, еилыҕрааy аматәа ҷыда уҳәа, «Иҟатцоуп США» ҳәа изну адыргантцәкьа инаркны, зегьы адамыҕа рынпыҟҟала.

Плаиа-Хиронтәи афырхатцара експонатла ма-цара акәым ари адгьылбжьаха иқәынхо ажәлар изларгәаладыршәо, уи арыцхә рыпсҭазаара иадҳәалоуп, ирыцуп. Урҭ амш харақәа раан аконтрреволиуционерцәа рыҟны ироуз агәыпжәареи ацәымҕхареи идырҷеиеит убри еипш афырхацаратә цырыртәа, уи ашьтахь акыр шықәса иеипынкыланы ажәлар зегьы рзын иҷырпшыгоу патриоттә ҳәаақәтцаганы. Уи хаштра зқәым амш аахыс Плаиа-Хиронтәи араион акырҙа аҿаипсахит. Ицәыртцит анхарҭа ҷыцқәа, амҩачапақәа. Араҟа иахьа иубар иузхатцом, шықәсқәак уажәапхьа уаҩы дызламлаҙо ҙбааран ҳәа. Иазҳаит улапш ахьымҙо инеимызакны, ицитрустә плантацианы. Ари анхамҩа иахьҙуп «Викториа де Хирон» — Плаиа-Хиронтәи аиаа-ира аҳатыр азы.

13 нызқь роуп ҳнапаҷы иаагахьоу 70 нызқь гектар ахьҳатцанаку, — даҷын агроном Роберто. — Араҟа, — иҳәеит уи деихаччо, — аҙбаара «Марабу» (амаҕчықьра) ала ихҟьан, аха уажәы уаҩы ихәарҭамыз «Марабу» ацитрустә шәырқәа ирҭыпуп, — иаҳзеитеиҳәон рынхамҩа алтцшәақәеи раҧхьаҟатәи рхықәки. Араҟа уажәы абас тынчрашәа жәбоит, аха даара фырҭын кшарҭоуп, аконтрреволиуционерцәа закәхи, — даaччан, — аха афырҭынгьы ҳазлаиааиша ҳашьтоуп — зыбҕьы кампсо ашәапыцьап тцла ҕәҕәақәа рыла ихаҳқаарц ҳаҟоуп, еитаххахьоугьы маҷым…

Ана-ара инеибынеипшны ахыбра ҭбаатыцә еиха-гылақәа алагылоуп Хиронтәи ацитрустә шәырбаҳчара. Аусуцәа рынхарҭақәа ирҭыҩуеит аҷара абжьы, азҳараазыҕьаратә бжьы.

Хԥаны еихагылаз ахыбра ҳаннавала, рцәацәѡыча неибынеиԥшны ахьхьа-цьцьаҳәа иааҳԥылеит атцаѡцәа.

— Арҭ рѡызцәа ашкол-интернатқәа рацәоуп араӷа, — иаҳзеиҭеиҳәон ҳгид. — Ашкол-интернатқәа рӄны атцара ртцоит бжь-класск инаркны жәабанҙа. Школ-цыԥхьаҙа 500-530 гектар анхамѡа рытцакуп, атцаѡцәа рнапы адкылоуп, ираашоит ацитрус шәырқәа, ирхылаԥшуеит рыблагә еиԥш ихьчо. Атцареи аԥьауси реилакҙара, аиашазы, даара уамырхәыцырц залшом.

— «Ашкол атип ҽыц» аӄны атәаха ҳазҭада, бзиала шаабеит, аѡызцәа, — ҳәа апатырқалтра далсны, дааҳадгылт ашкол адиректор, иблақәа ихалашо. Аиашазы уи иусуга матәакәеи абыб зыкәтатаз имагәқәеи адиректорԥшра ирҭомызт, аха уи ддиректортәӄьан!

— Ҳанхамѡа ишахәҭоу, агәы иамыргакәа ахылаԥшра, ааҙара аԥхьа игылоу зтцаароуп ҳәа, атцара аѡбатәи аҭыԥахь иҳазныжьуам. Иҳазныжьуам аспорт, ахаԥшьгаратә кружокқәа, арҭ зегьы проблемакны ҳаицрыхәаԥшуеит, еицрылаҳааҙоит ҳтцаѡцәа…

Аамҭа ԥшым, аԥсҭазаара ԥхьаӷа ицоит. Араӷа, адиректор ишиҳәаз еиԥш, атәаха, аԥшыха рымам. Иахьатәи Куба аҭагылазаашьаҿы «Ашкол атип ҽыц» аилкааракны игылоуп итцаулаҙоу асоциал-економикатә проблема ду.

Атцарадара аԥыхра атәылан хшыѡзышьҭра ду зырҭо ируакуп. Атцара ауснагҙатәқәа, ареволиуциа аиааира анага акәым, апартизанцәа Сиерра-Маестра рхы аныҟеидыркыла раԥхьа изызхәыцхьаз акы акәын. Атәылан атцарадара аԥыхразы, ареволиуциа раԥхьатәи амшқәа инадыркны, атәыла астудентцәа зегьы ари аус иазкын. Аҳәынтқарра, атәыла анапхгаѡцәа жәлар ртцара ашьҭыхра есышықәса тԥа змам ахарԥь ақәдырҙуеит.

Атцара апроцесс аиҧъҭәра есымшааира хшыѡзышьҭра змоу зтцаатәуп. Иреиҧьу амѡақәа ируакуп ҳәа иԥхьаҙоуп, ахьҙ ссирқәагьы рзыԥшааупп «Аҳәстаҿтәи ашкол» ҳәа изышьҭоу ашкол-интернатқәа. Арҭ аԥырҭоит аҳәынтқарра-қытанхамѡатә наплакқәа рӄны. Акыс, Куба аҳауатә ҭагылазаашьа иалнаршоит алшықәсанык

аԥьаус ааиԥмырԥьаҙакәа атԥара адҳәалара. Атԥаѡцәа ҽарацәа ԥшь-саатк ашкол аԥны иапхьоит, ԥшь-саатк аус руеит анхамѡаԥны. Аԥьеи атԥареи — ауаѡ ҽыц ииаҙара, аҽыц ууажәларратә ԥстҙазаара ачаԥараԥны! Ицәгьоуп еиԥу даҽеакы аҙбара. Ҳнеиуан ажәѡан иагәылаԥсоу аетԥәаԥәа реиԥш еилауаркалеиуаз ацитрус нхамѡа ԥьашьахә ааныжьны. Ҳнеиуан аҽареи агәыргьареи ҳаргәылаланы.

Ҳлавалеит ашьам дгьыл Варадеро — анцәа игәаԥхацәԥьаны иишаз акәакь. Аха нцәас араԥа зтыԥ ылхны итәаз америкатәи амал уаѡ Диупон дабаԥоу!..

— Уаа, бзиала шәаабеит, шәбара сеигәыргьеит, — дааҳԥылеит ҳжәытә ѡыза ду.

— Уа, бзиара убааит, Мистер Кука, убара ҳзыбзиарахааит, араԥа уаазгазеи?! — ҳәа иеигәыргьеит Кука. Уи Кука ихьҙыз ԥьысшьалон, аус ицызуаз аѡызцәа зегьы реиԥш, мистер Кука ҳәа сишьҭан. Егьи ус хьыҙ ҷыдас «акәукәу» аԥынтә ирҭазаарын, ус изынхеит. Иаргьы идикылт, уи ауп хьҙыс иишьо.

— О, абзиара ззыԥалаша шәара, — иҳәеит уи дыччаччо, — шәарҭ Матанзас шәмааижьҭеи, сара, аиҳабыра соуит...

— Ишԥа?! «Мамбисис» (атрансфлот) ааанужьну? — иааԥьаҳшьеит. Уи Матанзастәи аԥәша аԥны аус иуан, Матанзас ҳааицыԥхьаҙа даҳԥылалон, ҳусҟәа рҭыԥ иԥәиҭалон.

— Саарышьҭит Варадеро администраторс — адунеиаҽ иреиԥу аплиаж! — ҽааиҭит илаԥәа ихацырцыруа, деиԥәыҷкәынха.

— Аиеи, аха уанажә узплиажда! — ҳнеихыхәмарит уи, агәалаԥазара бзиа змаз ауаѡ.

— Но, но, но! — иҳәеит инацәкьыс ыркәаҕ-кәаҕуа, «аҳаҭа иҭоу мбакәа уахымыччан» аанарго...

— Ааи гәышьа, ианамух уҷкәынра ааугәалауршәалап, — ҳааибарччеит. Икәеи-кәеиуа, саркьоушәа ухаҽы анубаалартә, ҳиманы днытԥалеит наԥ-ааԥ аокеан назҽыԥәсуаз адгьылбжьахабжатәи абаҳчара.

Ана-ара акаҳуажәырҭақәа, архьшәашәага ҭиртақәа уҳәа еиуеиԥшым акакалкырҭа ԥшзақәа иблахкыгаха ирытатәоуп еиуеиԥшымм адунеи атәылақәа рҟынтәи аԥсшьаѡцәа. Уахьынаԥшлак иубоит аспорт иазку ахәмарырҭақәа, ақәаҵара итҵаҟаҵоу аԥсшьарҭа хыбрақәа узхәаԥшлакгьы гәыԥсыршьагаха.

— Абри ижәбо атерриториа зегьы, — адгьылбжьахабжа абҕаҭаԥҵәарсҭаҟны ҳаннеи даатгылан, — америкатәи амал уаа ирыԥсшьарҭан, ирымшгарҭан. Усҟан, ареволиуциа ҟалаанза, сара арыцҳа, араҟа напхгаѡыс акәым, ус матцуѡыс ҭартцарымызт. Амала, — даааччан, — ареволиуциа ҳхагаланы ҳанҭала, абынхәақәа реиԥш иҳәындазхәындазза еилажьыз аҳәсеи ахацәеи, хыма-ԥсыма аҕбақәа рыҽҭажьны, Флоридаҟа рхы аныргоз зымбаз дрыцхауп! Урт уи ашьтахь мшын италахьеит ҳәагьы сыҟам, — даҽын Кука, икьатеиах ԥтәо, зан ишаалыхшаз зхы згоз «аԥсшьаѡцәа» ражәабжь аҳәара.

— Арахь алада изымпытцакыз Диупон иакәын, шәаала ижәбап, — ҳаԥхьа дгыланы иҽылеихеит Кука. Амҭәышә еиԥш наҟ-ааҟ зеидызкылоз адгьыл чашәра, атропикатә ҭиаа жәла маҷқәа рыла икәҭаз, ҳақәланы ҳнеиуан. Сшьапқәа нахтны, ашьац иатцәара снылагылазшәа, снылаиазшәа сыҟандаз… Куба ԥсшьара ҳауаах…

— Абри аԥшәма идача «хәыҷы» акәын,—ибжьы ааге-ит Кука. Аԥхыз саалтцызшәа, сызлаз ахәыцра саалтцны, схы ѡышьҭысхызар, иҧьазҧазуа ахаҳәтә ѡнеихачаԥа ду, аграниттә шьаҟақәа шшәыр-шшәырза изтцагылаз ахан снагәыдыԥшылеит.

Ашьтахьҟа иаарту абартца неитцых, ацәқәырпақәа гәырҽыхагаха иааины инаҽаччоит. Уи абартца иамариашаны инашьҭу азал ҳиманы дныѡналеит, ҳазхәаԥшра ҳзымдыруа ҳнарылаԥшит — акреслоқәа, аѡнымаҭәа хьзыркны… Ахьы, араҙын ирылху ачқьыпкәа, аҳәызбақәа, амҳатцәқәа, ахрусталь ссир…

— Ари зегьы аԥшәма иаҳзынижьзоуп, ҳаргьы, ишыжәбо, пату ақәтцаны иҳамоуп, — дԥышәырччо, —

издыруада, даарц игәы итазар! Уаҳа илымҳа ԝардацқәа саркьада ибараҳа! — даҽын аԥшәма алафҳәара. Аиашазы, уи арахь ахынҳәра игәы иштаз мԝашьо, изаҟаразаалак акгьы даламкьысит. Ашә нытцарҟаца иаркны днықәтит, иаамта анаадуа ҳәа дцәытцыпшуа. Аха дтәамызт баша, иҽы-инапы еиқәтцаны. Уи ԥареи шьареи дреигъомызт аконтрреволиуционерцәа разыҟатцараз, бԥьарла реиқәыршәараз. Уи ибз аламкәа иҟамызт Плаиа-Хиронтәи аинтервенциа. Уажәы иашта ҳтатәаны, «Плаиа-Хирон» зыхьзу акоктеиль шаажәуа ибондаз!

Кука иусураҽы ақәҽиарақәа наиатәашьаны, ҳамԝа хақәлеит.

— Сышәзыпшуп аамта аншәымоу! — игон уи ибжьы.

Аԥьыкац еипш иҟәашъа ишьтаз аҟәара, уи иблах-кыгаха инаҽықәсуаз азы иатцәа тцамтцамра ааныжьны, ҳнеиуан апсабара ԥьшьахә ҳеагәылакны.

— Шәаапсазамзар, иҳамԝатәны ҳанкыдгылап аҳапаҟны, — наҳабжьигеит Куба атоурых зегьы ҳагәқәа аартны антатцара иазхиаз ҳгид. Шаҟа бзиабара, шаҟа гәадура алатцаны иаҳзеитеиҳәазеи уи зегь ртәы: уи иԥсадгьыл абзиабара ду илоу ԥьоумшьарц залшом, иԥсадгьыл апсы ахьтоу дырны, уи апстазаара даналацәажәо. Сара абжеиҳан сшанханы сызхәапшуаз иара иакәын. Абар, шьыжьы инаркны дҳацуп, апсаатә шәаҳәа бзиа еипш, ҽааихак ҟамтцо, дчырчыруа. Ус баша? Уи иԥсадгьыл агәеисра игәеисроуп, атоурых итоурыхуп, алахьынтца илахьынтцоуп. Хәашьра зхым иблагәқәа аха-ан еиқәылахьоумашь рзуҳәап. Аха шаҟа цәымгхара, гәаг нархылози иԥсадгьыл, ижәлар таҳаҳа изфоз амалуаа данрылацәажәоз. Усҟан уи ибла ԥьбарақәа рҽыпшылара уадаԝын.

Ҳмашьына шьтхысаа инеиуан, зынгьы ԥхынгьы ибаҳчароу, ишәыртроу адгьыл иқәланы. Ҳрывҟьарывҟьон ататыныртақәа, ананас баҳчақәа, аутратых ааҙартақәа. Ихьыхәаны игылан абананқәа, акокос каканқәа. Уртқәа зегьы рбара, анапш-аапшра зтахымда,

аха арахь Модесто ҳҽаҳәаны ҳимоуп. Уи цьашьатәык еитеиҳәоит, иара ишицәаҩоу еиԥш, ахтыс иҿалархәны, Уи данцәажәо, иуаҳахьоу жәабжьзаргьы, уизымзырҩырц залшом. Акыс, уажәы дызлацәажәо аҩыза смаҳацызт.

— Ареволиуциа ашьтахь, — даҽын уи (иажәабжьқәа зегьы ареволиуциа иадҳәалан уеизгьы), — еиҿкаан, акраамтагьы иҟан аминистрра чыда, «ԥсымцқьала ирҳау амал аминистрра» захьзыз. Уи аминистрра напхгара аитон Фаустино. Ари аминистрра афабрикақәа, азауадқәа Сафра-сентралқәа, ашьақартә плантациақәа, атранспорт, амагазинқәа, арадиостанциақәа уҳәа зегьы анационализациа рзура иаҽын, ажәлар рмал ажәлар ирыздырхынҳәуан. Уи усгьы идыру усуп, уи акәым ицьашьатәу. Ари аминистрра лалаган, ажәлар рмал ахьцоз ажәлар иддырбарц, еиҿыркааит амалуаа-арҳәцәа ареквизициа ззыруз амал ацәыргақәтца. Уаҟа иумбара иҟоуи, ахьыматәа инаркны, абырлаш, зда уаҩы иимбац аҩныматәа, мрагыларахьтәи ауарҳал хәбабақәа, аҽыхантцатә сахьақәа. Уаҟа иҟан Батиста иҩнаҟнынтәи даныбналоз ицәынхақәаз ахьлых зкатәартақәа, бырлашла иқәтцаз аԥшындагақәа — шаҟа хкы, шаҟа!.. — даҽын иԥсахы еиҟәыччо ҳгид.

— Аа, аҳаԥахьы ахатцәирта, ааигәазоуп, шәмыццакзозар, — даагьатцәыгьатцәит уи Матанзас ҳанналала.

Снаԥшы-ааԥшын, аха изаҟаразаалак, хәык ҳааигәасигәа иҟамызт, нас аҳаԥы абаҟалари аасгәахәт.

Ишиҳәаз еиԥш, абжьаларта ҳанхатцәины, аихамҩа ахьааихаҳтцәаз, хыхь, еилагылаз амашьынақәа ҳанрылагылеит. Адәы ԥшзара неиужьны уаала итәын — аҽар, ахәычы, аду. Ана-ара акаҳуажәыртақәа, ахәмарыртақәа уҳәа ԥсшьарта паркк шубац иҟоуп. Агәтаны ахыбра ԥшьыркца хәычы ахь ҳима иҽынеихеит ҳамҩаԥгаҩ. Уи аҩын хәычы иныҩналалак, ашышкамс реиԥш, илыҩнашәкәа ицон, аха макьана измааназ сыздыруамызт, ҳаԥуп ҳәа усгьы иҟадаз. Ҳшыныҩнашылаз, агәтаны ашә лаҟә иҽаз ааиртын, уаатәи ҳамҩаԥгаҩ ҳаԥхьа дгыланы иҽылеихеит. Акраамта еикәатцәиуа

илагаз амардуан ҳаҽаланы ҳлеиуан, еиҳа-еиҳа асталактитқәеи асталагмитқәеи рколоннақәа рыла ирхиаз азал ҭбаақәа аатуан. Ҳамԥаԥгаԥ аҧҵаҳәа, иԥсы ахҭынҵаны, иаҳзеиҭаҳәо, ҳаԥхьа алашарақәа аркуа, ҳима дцон. Акраамҭа аҳаԥы хьшәашәа ҳцәытцан — еицырдыруа Матанзастәи аҳаԥы. Аԥсны шьаҽацыԥхьаҙа аҳаԥқәа ирышьцылаз сзын ҷьашьатә ыҟамызт, архиашьа ада. Уи шаҟа пату ақәтцаны, шаҟа напы адкыланы ирхиоу даара саархәыцит. Закә ҳаԥқәоузеи Гарԥ, уаԥы имбаҙакәан, иахьа уажәраанҙа ицәытцатҽаху. «Убарҭ аартызар...» — схәыцуан, сыбла ихгылан Гарԥтәи аҳаԥ шьахәқәа. (Ашьтахь, Аԥсны санаа, абарҭ схәыцрақәа зегь сханаршҭит Афонтәи аҳаԥы...)

Ҳакәшаны абаҩәаза ҳанҭалазар, «Адигени» аҽҭарцәны, икалаҙа, ишнатҟьара игылан. Уи уажәы, Гавана аидара аашьҭкәыцәааны, Бока Грандетәи ашьақар зауад иазнанагароуп — шаҟа усуԥ напы ԥшыда уаҟа егьырҭ — Мариель, Гуаиабаль, Пуерто-Падро, Пуерто-Манати, Каио-Моа уҳәа анаплакқәа рҟнеиԥш.

«Адигени» артцәаа иҳәҳәо, «сааит, шәыхиоума» ҳәа Гаванатәи абаҩәаза инҭалеит, анефттә гаван шыҟоу ахы рханы. Уи абжьы ирзааигәаз бжьын, ашҭа инҭалаанҙа, абжьала ирдыруан. «Адигени» аауеит ҳәа игәыргьатцәа, аусуцәа, анапхгаԥцәа рҽазыҟатцаны иаҳԥылон. Мчыбжьык адамхаргьы ҷьара ҳаанхар, ахыбаара ҳалагон — асҟаамҭа шәзынхеи ҳәа, зхәыцқәа рахь ихынҳәыз ан леиԥш, ҳагәхьааганы иаҳԥылон.

Абар, уажәы ԥымз инареиҳауп Гавана ҳмааижьтеи. Ҳарҭан Сантиаго-де-Кубаа. Устәи ауп Матанзас ҳшааз. Гаванатәи абаҩәаза ҭбаатыцә ҳахьынҭалаз, еилаххаа еилагылаз ҳаҩбақәа сышрылаԥшуаз, сылаԥш накәшәеит, сара амшын романтика сыззыртцысыз, «сыжәԥа ҭызкьаз» аҧба «Дырмит Гәлиа». Адунеи азна сгәыргьеит. Асқьала ҳшынадгылаз, сеихеит иара ашҟа.

— Мшыбзиақәа, слеир ҟалома? — акаԥдан ишә аартны снылагылт.

— Бзиала уаабеит, ууаи, ууаи! — иҳәеит уи, иԥыга стол дызхатәаз дахымтцҙакәа, ус ихы ԥышьтыхшәа.

— Иҟоузеи, шәышпаҟақәоу, шәабантәаауеи? — саҽын азтцаарақәа рытара. Иаргьы дыҟрымҽрымуа, итахҳамкәа, деиқәыхьшәашәа рҭакқәа ныҟаитцеит. Дызустада исыднагалаз ҳәа игәы дышҭахәыцуаз иҽаԥшылара иуанаҳәон.

— Уара, Шамил уакәҳами? — дызлаз аԥхыҳ даалтцызшәа, днасҽаԥшит иааԥьашьаны.

— Сакәымзи, Леонид, аха уажәшьҭа судыруа сыҟоума! — сааччеит иаасгәарԥханы.

— Унан, анцәа ииныҳәаша, схы шԥеилагеи, — дѡагылан иҽаасгәыдижьлеит, — араҟа аԥсрак сақәгәыҷуан акәымзар, узбап ҳәа сыҟазма!

— Абаҷәаза ҳшааталаз, сылаԥш нашәыцәшәеит...

— Ҕбала уаама? Иарбан ҕбоу? — сажәа алгаха сымҭакәа днаспыѡлеит.

— О, уара, абзиара збаша! Араҟа аԥшәмара ааныскылеижьҭеи акраатцуеит, — изеитасҳәоит ажәабжь сзынҟьаз-сзынԥаз зҳәаз еиԥш.

— Абар ассир, рацәа ҳурԥхашьеит.

— Ишԥаҟастцарыз, амца сыжәтцаны шәхьатцит: сара зыгәтакы иаармарианы иацәхьатцуа уаѡым, — ҳааибарччеит. Ус, Леонид Шугаеви сареи ҳазхара ҳзымеицәажәо, раԥхьаҙатәи Одесса ҳаиԥылара хҷәаларшәо, усҟан аҕба абиблиотека иазнаагаз сырбо, Дырмит ихәыштаара ҳгәытцарԥхо ҳшеидтәалаз, ашә абжьы аагеит.

«Адигени» аҟынтәи шхәала икылхх иааиз ауаѡ иҳәеит ҳаҕбаҟны ишысзыԥшыз.

АԤАН УМДЫРКӘА, АМАРШӘА УЗКУАМ

Хьыҳла-ԥшала Куба зусура иалгаз ауаа амѡа ҳақәын ҳаԥсадгьыл ахь. Шықәсынаҟьак аокеаннырцәтәи ақәҽиарақәа ихаргалаз, зыѡныҟа зхы зырхаз ауаа рҭагылазаашьа зеиԥшраз, уи аѡыза зхызымгац изеитаҳәара уадаѡуп! Ххы аѡныҟа ихан, аѡныҟа — агәырҕьарақәа иреиҳау!

Сара, зымшынтә ԥсҭазаара аҭыхәтәа еиқәызҳәаларц згәы иҭаз, ақәԥарақәа сеимаркуан. Срызхәыцуан, асҟак сыгәшәа кны, сырԥханы, ҳаҭырла сыздызкылаз, адунеи сзырбаз ауаа раанажьра, урҭ ирықәнаго ажәа ҟәанда, аԥсшәа аҳәара…

Аҭыхәтәантәи мшынтә мҩаҭәҟьану?..—исызхаҭомызт схаҭа. Уи азҭаара сҽаԥхьа еиҭах иныкәгылон. Аха, мшәан, аамҭак-аамҭак зегьы ирымоуп, избаз рацәоуп, исызхоуп насҳәоны, исымбац шаҟа?.. Исымбац саԥхьа иаацәыртуан. Шаҟа батәы, шаҟа ҳатәы! Урҭ иреиҳау адунеиаҿ малс, барақьатрас иҟоузеи! Микеланџьело, Рембрандт, Рублев, Рубенс, Рафаель ԥсра зқәым рҩымҭақәа? Урҭ аԥҭамҭақәа зегьы зымбаз акгьы ихьуам, аха шаҟа дгару, длашәу… Ус сышхәыцуаз, Атлантика шеихаҳҭәаз сымбаҙеит, ҳналалеит Испаниа. Аа, уажәшьҭа ҳаҩны ҳаҟа иаҩызоуп, ҳааигәоуп…

Урҭқәа рнаҩс, даҽа гәтыхакгьы ҭаха снаҭомызт. Уи Атлантика нырцә хусура ианасакьаҳәымҭаз исоуз арадиограммоуп. Апартком аҟынтәи ииаз уи арадиограмма иаҳәон, аҭарахьы удәыцәҭахоит, узлазыразу ала адырра ҳаҭ ҳәа.

– Иҭабуп есымша шәгәалашәараҿы сахьыҟоу! Амшынтә ԥсҭазаара аҭыхәтәа амҩа иангылоу изын иаԥсам! — абасшәа иҟасҭеит аҭак. Аха жәабаҟа мшы ныбжьысхьаны, иаахт даҽеа радиограмма гызмалк. Ҳрадиограмма уажәраанҙа ақәҿымтра змааноу ҳзеилкаауам ҳәа аҳәон уи.

— Еилкаам, мап ҳәа аҭак зманы инеиз акылаҙшьа змааноу! — Одессаа реиԥш, рызҭаара зҭаарала аҭак ныҟастеит иџьашьаны! Иџьашьатәын, аиашатцәҟьа!.. Ибжьаҙцәҟьоу, ус ҽемырҳа-ҽеырдагәароу? Ишакәхалак, сара сымҩа акоуп — бзиала, амшын! Сыццакуан «аԥа ҟьала» ихынҳәра иазыԥшыз аԥсадгьыл ахь!

Шықәсык Атлантика нырцә алтҵшәа бзиақәа аазырԥшыз, ҳаибга-еизҩыда Пуҭ ҳааира еигәыргьаны иаԥылеит ҳаиҳабыра, Анатоли Алексеи-иԥа дынраԥгыланы.

Иҟалаз, ианылаз ажәабжьқәа ишрылацәажәоз, Анатоли Алексеи-иԥа даасыхәаԥшын, — уара мызқәак аѳныҟа уцап, уԥсы ушьап, нас —атцарахьы, — иҳәеит.

— Иарбан тцароу, санажә! — саахәмарт, сыбла иаахгылеит «ибжьазыз» срадиограмма.

— Атцара — ажәра, аҽара ҳәа амазам, аамта ҳацныҟәаларц азы, зегьы атцара ҳтцалароуп, — назгәеитеит тынч-тынч, мыццакрыда, ихы-иҽы раҳатҳа.

— Аиеи, аха зымшынтә пстазаара еиқәызҳәаларц…

— Ишпа?! — иԥьашьаны днасазтцааит, сажәа анагзаха сымтакәа. — Уазхәыц, сара истахуп уҳамазаарц,— дысҽаԥшуан схы-сҽы акы анихырц итахызшәа.

Уи ашьтахь мышқәак ныбжьымсыцкәа, саҳасабрбатә ажәахә иазызырѳуан Кубеи Америкеи ҳусура ахәшьара ҳаракны иазтаз апартком абиуро. Абиуро ашьтахь амазаныҟәгаѳ исеиҳәеит, шықәсык атцарахьы сдәықәтцара апартком инаркны Москва Аминистрра аҟнынза ишышьақәыргәгәоу, уи азтцаара шызбоу.

Еилкаан уажәшьта мап акра шыпшзамхоз.

Одесса апстазаара еилашуан, ашықәс ихьантаз тцарашықәсан—алекциақәа, асеминарқәа, ажәахәқәа, аипыларақәа, азеиԥш-пстазааратә усқәа… Шаҟа хкы, шаҟа! Зегьы ирыхьзалатәуп, аамта пшым. Аамта рашьла уашьтазар узахьзарым. Ушцо уцалароуп, анакәымха, знык унышьацәхныслар, есс! Уцеит ауп ултакәкәа, гылашьак умазамкәа. Узгылазаргьы уеитазашьталарым!..

Аамта иапугарц, уатцанамырзырц – қәпароуп, тцароуп, дырроуп… Аҟәыгара ахала иааиуам.

Ауаѳытәыѳса дызнымсыц, иааимыртыц иарбан сара сызнысырц, иаасыртырц иҟоу, иапимтцац — иапыстцараны, ихимгац — исхызгараны…

Сахьцалак дсыцуп Луис Корвалан, Ернесто Че Гевара…

Сара ма исылсыршап урт ртцара, реилкаара, раҳара, рбара. Уи акоуп сара сзын фырхатцарас ианханы иҟазоугьы.

Смагнитафон хәычы снацәкьыс нақәсыргәгәалоит, иааргоит Луис ибжьы хааза, ицкьаза, еилыхха.

Ԥхаррак сцәа-сжьы ааимнадоит, сынтанагалоиг нас хәыцра харак дырԥегьых уи абжьы.

«Сара стынчуп… Сара дараҙа бзиа избоит ахақәитра. Аха сацәшәом абахта. Сара дараҙа бзиа избоит апстазаара, аха сацәшәом апсра. Издыруада апстазаара алтцтәыс исықәшәар — аиаша аус азоуп».

Ҽнак «Вечерниаиа Одесса» адаҟьақәа руак аҟны сылапш нақәшәеит Сарита Агилера лықәгылара. Минутқәак рышьтахь Саритеи сареи Одессатәи ауниверситет аштаҟны ҳаидтәалан.

— Сарита, — сҳәеит сара, амца иақәутцар имбылуа уи атыпҳа пшҙа лгәы иану ахәрақәа маҷушәа, еитах: лгәы ҷыц ицәызҟьаша акы сҷытцшәар ҳәа сацәшәо, сажәақәа раҙаны, — ажәлар ракзааратә блок аиааира анага Чили сызлапшыз агәыргьара ду ашьтахь, иахьа афашисттә мамиқәара ахатәеит ҳәа агәрагара сцәыуадаԥуп. Аиашазы, ауаԥы ибла иамбакәа, ҷыки-бзыки ирызҳәом уаҟа иҟаз агәыргьара. Усҟан Чили атәылан зегьы гәыргьон, шәаҳәаран, кәашаран. Ицәгьан, атцла ацәеиажьи ирыбжьаланы изфо ахәац еипш ицәыртцыз„ «пиночетаа» рбара.

— Шәара стәыла Чили шәнеихьоума, сыжәлар шәрылапшыма?!—лыпсы хәыҷы лызтымкааура, лыбла гәыккәа тырхаха, лылахь еиқәыз ԥалхаччан, илзааигәоу тынха дук дылбазшәа дԥасҷапшит. Аха ишызбоз еразнак лылахь неиқәылтцеит.

— Усҟан игәыҷуадаз ари аԥыза ацьамыҷәацәгьа стәыла тагылап ҳәа. Усҟан згәы иаанагодаз жәлар рыбзиабаԥ ду, раргьажәԥа, рыпрезидент Сальвадор Алиенде изы, ареволиуциазы «пиночетаа» рнапы хәымгақәа иԥарыхап ҳәа. Ҳәарас иатахузеи, усҟангьы имариаз қәпарала иаҳмоуҙеит аиааира. Апрезидент идгылоз рацәаԥын азы, уажәеипштцәкьа иаҳбартамызт, аха мшәан, усҟаноуми ацьажәлар ракзааратә блок адгылаԥ, аинрал Шнеидер ацәгьауцәа рнапала дантархаз!

— Сара Сальвадор Алиенде ԥынтә-хынтә дызбахьан, уи амцапшь иаԥызаз ацәажәаԥ ду иқәгыларақәа

сырзыҙырԝхьан Сантиагои Гаванеи ақалақьқәа рҟны. Баргьы, Сарита, дбымбацкәа быҟамызт?

— Дышпасымбацыз, абыржәы шәареи сареи ҳшеибабо еипш, ааигәаҙа дызбахьан, акырынтә дҳацәажәахьан. Усҟан сара Сантиаготәи аунивеситет аҟны аус зуан. Уаҟа Алиенде лассы-лассы дааилон, дҳаҷцәажәалон. Уи дырзаатгылон ааигәатәи ашықәсқәа рызтәи аиҳабыратә программақәа, аха акгьы дахьырмыгҙеит алаапкқәа, ҳзыхь шьала идырхәашьит, — лылабжышқәа ԝхаҟәҟәалеит Сарита. — Нас, шәара дыжәбахьазар дыжәдыруеит, абни иԝыза ауаԝ гәыраз, ажәлар рлахьынтца злахьынтцаз, рыпстазаара зыпстазааразҟны знапы ҟьашьқәа иԝарыхаз, акыр пхаршьо, аҙәыр дыршатә, амилатәтә культура ҳәа акыр еиқәдырхо иҟоума? Усҟан ҳгәыргьон зегьы, ҳгәыргьон апшқа дшымгәыргьара, аха... — инартцауланы днақәыпсычҳан, — апстазаара қәпароуп, аимпериализм хаала ихьатцуам, ақәпарахь иҳапхьоит еитах. Уажәааигәа салам шәҟәык соуит, уи ззаарышьтыз афашистцәа ипстазаара далырххьеит. Иареи сареи ҳакәзан араҟа, Одесса иҟаҙазгьы. Уи амедицинатә институт дтан. Ипсадгьыл аҷы инхо итаацәа рхабарк аныҟамлаҙа. изымычҳазт, уахь дцеит, дахьнеиз дырбаандаԝны аконцлагер ахь ддәықәыртцеит... Асалам шәҟәы акыр иагханы иара ихьҙала ииаит, иара дыҟам, аа, уи иаҳәо: «Слашырбага сыҷкәын! Рапхьа иргыланы, истахуп уара угәы тынчзарц... Атаацәа зегьы макьана ҳапсқәа топ. Аԥьажәлар зегьы реипш, ҳаргьы агәаҟра баапсы ҳагәылаланы, пхьаҟа ацара ҳаҷуп. Ҳтагылазаашьа даараҙа ицәгьоуп. Ҳԝызцәа зыхҟьаз ҳәа рзымдыруа, акатахәа иҳалганы иргоит, рыҙырта-рыпсырта уаԝы изымдыруа, абжьаҙра иаҷуп. Есымшааира зықьԝыла аусурта змам аусуцәеи, анхацәеи, аинтеллигенциеи рхыпхьаҙара азҳара иаҷуп. Афатә аалытцқәа рыхә 400 процент ишьтытцит, пшьышә моу, аалытцқәак рыхә — 1 000 процентынҙагьы. Атәыла аԝнытцкагьы убасҟак агәынамҙара азҳара иаҷуп, хымыз рыла амарксистцәа

рхыԥхьҙара хынтәны иазҳаит. Ҳгәыҷуеит даҽа фымз рыла фашист напхгаҩык иԥсы ҭаны даанхарым ҳәа. Суҳәоит, арахь ухнымҳәын, ԥьара бԥьарк умамкәа, иаахҭәаны қәпарак улымшо. Ус анакәымха, ԥсроуп иузыӄоу. Араӄа Сантиаго афашистцәа зыпсҭазаара иалырххьоу рхыԥхьаҙара 25 нызқьҩык иреиҳауп. Есышьыжь ҳҩагылацыԥхьаҙа ана-ара, ихәаԥ-хәаԥҙа ауаа шьны амҩақәа ирныжьлоуп… Макьана ҳара иӄаҳҭо аҽагылара акыр икәадоуп, аха аиааира ҳара иаҳҭәхоит. Избанзар, ажәлар ракзаара, ажәлар рдоуҳа есааира ашьҭытцра иаҽуп. Издыруада, ҳара ҳҭаацәара рыҩнутԥа ари ақәпараӄны аҙәык-ҩыԥьак ҳҭахаргьы, аха жәлары зегьы рзыхәаҽуам, ажәлар ирцәыргаз — ажәлар ирзыхындырҳәуеит. Уҩызцәа зегьы асалам цаҳәцахә ҳазрыҭа. Угәыдаҳкылоит уаб, уашьцәа…» — аӷӷаҳәа урысшәала еиҭаго, аԥхьара даҽын Сарита.

Сарита раԥхьа аспирантура дҭаларц Одесса данаа, «мшыбзиа», «хәылбзиа» рыда урыс ажәа лыздырҙомызт.

— Раԥхьа зҭаара хаданы сҽаԥхьа иқәсыргылаз абызшәа аҭара акәын, уи апроблема насыгҙеит. Аҩбатәи азтцаара хадагьы, абар, ишьақәысцалеит — уи афизика аҭароуп. Ари ашыӄәс азы ауниверситет аӄны адиссертациа сыхьчараны сыӄоуп.

— Уи ашьҭахь хыӄәкыс ибымоузеи? — слазтцааит Сарита.

— Сара араӄа саагыларц асовет ҩызцәа исабжьыреит, саргьы акырҙа исзеиґьуп, аха издыруада, зых иақәиҭу адгьылбжьаха Кубаӄа сцар. Сан уахь дызнеиуазар ҳәа ҳақәгәыҷуеит. Ажәакала, сахьыӄазаалакгьы аамҭалоуп, афашистцәа ас харак изцап ҳәа сыӄам.

— Аҩны гәхьаабымго быӄам?

— Абар, хышыӄәсеи бжаки инареиҳауп араӄа сыӄоуижьҭеи, игәхьаазгоит, ишԥагәхьаазымгои, уажәык рҭагылазаашьа баапсы сыпсы ҭнахуеит, аха исымчузеи, схагахарӄаларын, араӄа сҩызцәа исзыӄартцо ахылаԥшра, исырҭо анапыдкылара ду акәмызҭгьы…

Уи минуҭк баша усда атәаха лымам: аспирантура алгара, адиссертациа ахьчара, аҽазыӄатцара, алабораториатә

усурақәа рымԥаԥгара, атәыла аҭагылазаашьа иазкны аҽәар рыҷцәажәара, ажәабжь ҷыцқәа рызҷелымхахара, аспорт ахь аныкәара, жәлар рҽаԥыцтә хәамҭақәа ртцара уҳәа шаҟа усхк дырҷузеи Сарита. Хыхь ҳзыхцәажәаз Чилинтәи ииаз асалам шәкәы Одессатәи аҽәар зегьы ирдыруеит. Уи Одессатәи атцаԥцәа, аҽәар зегьы рзы иҟалеит антифашисттә документны, ақәпарахь инаԥхьаганы.

— Сарита, ибҭахҳами Чили иреиғьу атцеи ибжьы базыҳырԥырц? — снацәа нақәсырҕәгәеит сшьамхы иқәыз амагнитафон хәычы.

— Ҳара ҳ-Лучо, — лгәы нҭыпсааит Сарита Агилера. Уи лыпсы ҳаны дизыҳырԥуан. — Сара сыпсы ахьынҳатоу сгәы иадзаауеит Луис Корвалан инапала иситаз абри абилеҭ, — лҳәан лгәы иадылхит акомҷареидгылатә билеҭ хәычы. — Акраатцуеит абас сгәы иахәара смаҳаижьҭеи, сшәыҳәоит еиҭах иашәырҳәарц, — исзыҟалтцара лзымдыруа, дгьатцәы-ғьатцәуан Сарита. — Иҭабуп идуҳҳаны, Сантиаго амилаҭтә стадион, афашистцәа иконцлагерны иҟартцаз астадион аҟнытә уи дызбошәа сгәы иабоит ибжьы сахьазыҳырԥуа. Иара Чили аџьажәлар зегьы «ҳара ҳ-Лучо» ҳәа ишьҭоуп. Уи ауаԥ деиқәырхатәуп, уи ауаԥ, сара ибзиатцәкьаны дыздыруеит, уи иоуп акомҷаррахь сыздызкылаз, уи иоуп абилеҭ снапаҷы исзыркыз. Алшарақәа, амчқәа зегьы еилатцатәуп уи ауаԥ иаша ду иеиқәырхаразы.

Бзиала ҳәа лаҳәауа, ақәҷиарақәа лзеиғьашьауа Саритеи сареи ҳанеиԥыртцуаз, днасыԥхьеит асас изы зышәқәа еснагь иаарту амратәыла Аԥсныҟа, реиҳа ақәра ду нызтцуа аԥсуаа рышҟа сасра.

— Хымпада, ари аԥхынразы! — лҳәеит лара.

Снеиуан Сарита дааныжьны сыццакы-ццакуа. Исзыԥшын агәашәқәа ҷыц исзаазыртраны иҟаз аудиториа хәычы. Сыццакуан адунеи атәылақәа, урҭ рыжәларқәа сцьабаа хәчы рыдтцара алзыршашаз аудиториахь. Сыццакуан сыпстазаараҷы исцәыбжьахахьоу рхарҭәаарахь. Аха дара урҭ ибжьахахьоу ҳәа иҟоу ракәзаргьы ас аԥстазаара садҳәаҭаланы искыртә, сазыкәпартә стазыргылаз? Ишакәхалак, изыбзоуразаа-

лак, сҽапҳьа иаатит атцара-дырра адунеи. Ицон амшқәа, атцхқәа, ианшоз-ианыхәлоз сымбазо…

Исхаштуам аҳәынтқарратә цышәарақәа ҳанрылга атцыхәтәантәи амш, агәыргьара-еицыртцратә хәылпазы. Адипломқәа азәаҙәала ирыдныхҳаало, рнапаҽы ирыто ишааиуаз, амшынтә флот аминистрра ахатарнак даатгылан, — ибзиазаны итцареи азеицш пстазаара иҽеалархәреи рзы иатәашьоуп аҳатыртә грамота ҳәа сыхьз аниҳәа, сыблақәа ацәаакыра нархылеит. Уи ихәычҙаз ҳамтан, аха азәык-ѡыцьак изатәахаз шаҟа гәышьтыхра, гәыргьара ҳнатеи! Уи аҳамта хәычы исеилнаркааит, инартцаулангьы агәра снаргеит ауаѡ иус, илшара аназгәатахо, уи алапш хаа аниху шаҟа ааҙарагәышьтыхратә тцак ду амоу.

Ажәцарақәа ҳреипшын, зытра итыпрааруа ажәцарақәа. Ҳҽапҳьа иаатит тцѡа змамыз амѡақәа. Амѡақәа, еитах амѡақәа. Сара ислахьынтцан «Актау», «Адигени» аѡызатцәкьа. Иаргьы сара исзыпшызшәа, ишнатцкьара игылан.

— Уаа, бзиала уаабеит! — сшыѡхалатцәкьаз деихаччо даасцылеит Николаи Николаи-ипа.

Адунеи азна сгәыргьеит. «Ага бгьыци ашьха бгьыци» шырҳәатцәкьо ауп. Борисенкои сареи Одесса ауп ҳахьеибадырыз. Ҳаибадырит зыҕены акурсқәа рышка инашьтыз аҕены инаркны. Уи хымз уаҟа иҟазаара ҳаизааигәанатәит, ҳҽатца еиѡшаны иаҳфон, лымкаала ҳаилибакааруан. Николаи Николаи-ипа зуаѡышьа бзиаз, зҽабызшәа хааз, згәата цкьаз уаѡын. Абар уажәы ҳахьеиқәшәаз ҕбак аҟны. Ииашоуп, иара капданс ари «Актау» дамоуижьтеи акраатцуеит, аха хымзтәи Одессатәи акурсқәа рышьтахь иаргьы дҽыцуп. Иалагеит шыкәсыктәи стцара ашьтахь рапҳьатәи сымшынтә пстазаара. Ҳамѡа шьтан Африкаҟа.

* * *

Зыпхьара саҽыз Савва Дангулов ироман «Кузнецктәи ацҳа» актәи ашәҟәы апхьара саалган, икыдырҟацаланы иаркыз аиллиуминатор снадгылт. Аптақәа

иаарылыҳәҳәоз амра цәҽеижь ду хыгьежьааза, адгьыл аҿықәнажьышашәа акәын ишақәыгәгәоз.

Томботәи адгьылбжьаха иқәгылоу ақалақь Конакри аҟнытәи унаҧшыр, зхәамц инаҟәыганы, зхы хырҧа ишьҭоу абнацә атәыҽақәа реиҧш акәын урҭ Тамара, Рум, Қаса — адгьылбжьахақәа ақалақь аҿаҧхьа ишышьҭаз.

Аууҳәа еилатцәатцәа еилагылаз ауаа рышәтцатәқәа рыла еилумыргозар, хаҿсахьала реилыргара уадаҽын, аиҳараҙак зыбла рышьцылам изын. Реицәажәашьала азныказы абарҭ елибакааууоу уҳәарын. Аҳәса цьоукы-цьоукы рхәычқәа, зыхқәа еиқәатцәа-еиқәатцәаҙа иаакылыҳәҳәоз, зытра иҭыҧраарц зҭаху апсаатә ҧшқақәа реиҧш, иҳәатҳәатуа ранацәа рызқәа икыдтәалан. Урҭ рызқәа излақәҿаҳәаз ачыҭ акәзан анацәа рҙара ҽахыс ихызҽаҙозгьы. Егьырҭ аҙгабцәа ракәхарын, ишәҭылаҳаз рчыт, ҵкы кьаҿқәа, рыгәчамақәа аахырҽарыма уҳәартә, рцәа-ржьы иадырҟацалан. Цьоукых ргәыпҳәқәа ҟацаҟацаҙа, рыҵкы ҿеырстақәа неидаҳало, асааранҙа илашьҭын. Урҭ реиҳа итцегьы иҿақәаз, иаартыз ргәыпҳәгәылтәаақәа иларытцакны, рҙара ҭаптцәарстақәа ҭарбаҟа, ачыҭ рыкәыршан. Ачамгәыр еиҧш иҽылгәыгәыз рышьҭахь рыгәчама хыгьежьаақәа рҭалаҳәатца, ирпаҙаны илашьҭын, ҵаҟа ршьацәкьара еиқәатцәақәа ирыласыз ршьапхыц цәаҧшьқәа ааркылыҳәҳәо.

Иныҟәома, игылоума — рҙара ҭаптцәарстақәа неихтцәашашәоуп ишеихатыр-тыруа… Урҭ иҙсошәа, мамзаргьы икәашоушәоуп рныҟәашәа шыҟоу. Ианнык̆әо рымаха-ршьаха зегьы ссиршәа атцысра иалагоит. Зықәрахь инеихьоугьы, зҭыпҳара итагылоугьы неибынеиҧшноуп ацәашьыртәеиҧш амра иаршәыгәыз рцәа-ржьы шеилартәоу.

Абнацә атәыҽақәа реиҧш ҳҿаҧхьа ишьҭаз адгьылбжьахақәа ирыбжьцәарааны, аокеан агәахьы ицон апсыҙкцәа. Урҭ рышхәақәеи ацәқәырпақәеи шынеидыслалак, ашхәақәа ацыпхьқәа рыцрыдды, аҳауа иҽалалон. Аха нас, иҵыруазшәа, ацәқәырпақәа инархьыс-нархьысуа рҿынархон. Рҧынтца атцрыхәтцәраҿытцәкьа икәацә-

кәацәза, статуиатцас ирылачаԥоушәа акәын имкәацазо ишрықәгылоз аԥсызкцәа.

Скаиута хьшәашәаза сшыԝнагылазгьы, ана-ара аокеан ихтәалаз аԥсызкцәа сахьрыхәаԥшуаз, ашоура сыздыртцысуан. Аиашазы, атропикатәи ашоура ахгара уадаԝхар ћаларын, аґба аҳауа хьшәашәа ҳнамтозтгьы.

Жәамш инареиҳаны араћа ҳаћазаара акыр ҳашьнарцылахьан амш аћазшьа, алеишәа. Уажәы адгьыл аҽелықәнажьшашәа иҳақәыґәґәо амра ыћазамызшәа акәын, иаразнак аԥтақәа нахаԥаны, агәараҳәа ақәа аҽешыланахоз. Усћан амш ааигәа-сигәа еилго мшым уҳәарын, аха али-ԥси рыбжьара амра иаратәы ћанатцо аҽынанахон. Ус ҽенак шаћантәы! Араћа амш рацәак ачкәаҳара аздырзом, уи атыԥха гәыԥшқа илԝызан, уажәы-уажәы алаґырз лаҽыкәкәон. Ашоура уахәаҽуеит, уԥсы узеивымго. Аокеан аԥсызкцәа амреи ақәеи реибарххара хьаас ирымазамызт. Аԥсызкцәа рзын азн аԥшеи реидыслара акәын ицәгьара усыз. Аха уи азтцаатәы шьахәла иднартцахьан артцаԝцәа иреиґьу артцаԝы — аԥстазаара. Аԥсызкԝы ишхәа итатәоу амат тцыр-тцырны, ишхәа итґтцәраа, аћәарахьы ианеиха, аҽены амшын ахь ус имам. Уи аћара заа ићалаша зныруа даҽеакы маҷуп. Ажәакала, уажәы иаханы океан агәахьы ицоз ргәы тынчын. Ꙋба-хԥа бал дара рзын ихәмарган.

Араћа ԥсыз хкыс ићам иќоузеи. Аԥсыз моу Африка зыхкы упымло аԥстәқәа маҷуп. Имаҷуп моу, ићам арбану. Ажәытәзатәи абнаԥстәқәа рыпстазаара ахьеиқәдырхаз Африкоуп. Африка аћара урт рзын аҳауатә тагылазаашьа бзиа змоу даҽеа континентк ыћам. Уаатәи аҳауа еитакра дук аимуижьтеи шьарда аамта тцуеит. Ари аконтинент затцәыкоуп зыбжеиҳарак амшын иззаанамырћәрылаз. Иара убас Африка ацәцеит 100 нызқь шықәса рнаԝс Европеи, Сибреи, Аԝадатәи Америкеи рћны аԥхара абзиабаԝцәа зегьы шьатагәыла иқәызхыз атцааршәыра. Ажәакала, араћа уаԝ дзылымсуа абнатоура дуи, азбаарақәеи, ацаћьа цәԝажәқәеи, аиҳаразак зқьышықәсала зҽеитазымкуа аҳауеи уҳәа

адунеи ианҙаахьоу агыгшәыг иахьагьы ирхыхьчага ҕәҕәаны иҟоуп. Уаҩытәыҩса ишьапы злеимыргылац, итцыхәапҵәарадоу абнаршәыратә тыпқәа рацәаҙоуп. Абнаршәыра иагәылсуа ҙиаск уаваланы уламлозар, агәахьы узылалом, узылалаҙозаргьы ашоура уахәаҽуеит, мамзаргьы агыгшәыг, ахәаҷамаҷа урфоит.

Ажәакала, атропикатә бнара зшьапы нылазмыргылацкәа инылазыргылаз, ахаан хашҭра зқәым ҩ-гәахәарак изаанхауеит. Актәи — иршанхагоу абна аԥсабареи, еижәхашьшьыла еилагылоу атцла ҭуҕанқәеи уҳәа итынчроу ҳтынраха данрылаԥшуа. Усҟан игәы иаанагоит цьанаҭ дақәшәазшәа. Аҩбатәи – ахагахара иззааины, уи цьаҳаным иатцәара аҟынтәи иԥсы аниго амш. Сыбла ихгылоуп, хашҭра зқәым сахьаны, раԥхьа ари «цьанаҭ иатцәара» салазырԥшыз «Адигени», «Адигени» аҟны знык сааҙаны сыԥсындаз ҳәа саныццакуаз… Ахаан мрахәага ытцамԥхацт абнара, атциаақәа зегьы алашарахь икылсырц аибахәрра иаҷуп. Атцла ҭоуҕанқәа рымахашьахақәа еилапаҭаны, иԥҭеиқәараха иахьахатәоу, рытцаҟа изаҟаразаалак ԥшак, ҳауак нытцасырцу? Мап. Иҭахәаҽеу ашоура ишьҭнахуа ахылҩа-ԥсылҩа иҙха, еихсыгьра зқәымкәаны бгьык аҟнытә бгьык ахь ииасуа, атцәап-саԥҳәа алеира иаҷуп. Ашәапыцьап, адгьыл, иахьабалак — атцытәа, атцытәа, атцытәа. Акәыкәбааи иареи рыфҩыцәгьа уаргылом. Есымша унықәалароуп акәымзар, цьара уааԥшыр — уаҕеимшхара! Иахьабалак — ацәаакыра, абаара, абаара. Уԥсы ахьынеиҭоукша узыԥшаҙаргьы — амықәшәатә. Ашьха сса, ашхырцәаҕь улақәатырхуеит.Аиҳараҙакашышкамс.Урҭлауқәпапаны, ужьы иацҳауа, уфара иналагоит. Ус, ихжәахьоу тцла наак улымҳа надукылар, ашьап гәаҩараҷ ажжы зыхга еибафеибаго ашышкамс улымҳа ҭырҟьоит. Урҭ ҙхытраны, рыбжьы гәытҟьагаха иантцыслак, рымҩаҷ ирԥынгыло зыԥсы ҭоу акгьы аанрыжьуам. Абынҳәақәеи амшәқәеи уҳәа агыгшәыгқәа ианрыкәпапалак, атцыхәтәантәиқәа рыпсы еиқәдырхарц ихәааазааны, абақ-сақҳәа аҙиасҟәа рыҽрыларыжьуеит. Аха уаҟа имлашьуа иҭоу

агәылшьапқәеи егьырҭ алаламбатәқәеи аҟаҧы-сыҧыхәа илрыцрасны илыхәзаадыртцәиуеит, минуҵқәак рышьҭахь хыхь ашьа ѡыхшәылоит. Ҳаҕоу-саҕоу дызлалаша атропикатә бнаршәыра! Аҭыс сса ракәу, аҕламқәа ракәу, ашьаза иазыгәшьуа аҧсаатә ҟырқәа уҳәару, зхы шьҭкәыцәаа, зышҳам бцьару аҳәазақәа уҳәару, узфо, узкуа иудыруеи! Шаҟа хкы, шаҟа! Урҭ зегьы рыхьзқәа сара сакәым, азоологцәа ирыздыррым. Уназкьысыр уназдыҧсыло аҭла шҳамқәаҭәкьагьы шаҟа ыҟоузеи!

Урҭ зегьы рхы зланыҟәыргаша, изларыхьчаша иашьҭоуп, зегьы аҧстазаара иазықәпоит. Нышәашьа змам аидысараҟны аиааира згаз — иатцахаз иалатҳацьуеит. Уҧсы ҭазарц утахызар — уқәпа, ацьунгли азакәан абас иҟоуп.

Урҭ зегьы рызхара ыфаны иҟазар, издыруада иуламкьысыр, аха уара ирзууа ирдыруеи! Аицәшәара, аилибамкаара. Ус акәу, егьыс акәу — ақәпара, еиҭах ақәпара!

Сыбла ихгылоит Аҧснытәи ашьхақәа, аҧстақәа. Ашьха, арахә рырҳәырҭа уѡеиааназа, снытцымтзакәа сытцандаз ахьуҳәо аккара. Ашәаҧыцьап рыфѡы лаҳалаҳауа, аҳауа жәпара маҷар ҿоушәа, узхара ахьузалымфаауа. Урҭ рытцаҟа, напыла иқәтцоушәа, игәаҕьны ашьац иатцәара уахьзыламгыло. Ана-ара абахәқәа иркылтцәраа иааиуа азытцәтцәқәа, тцәык-сыҳҳәа ишәаҧырҳаҧуа ашьабстақәа. Игәырҿыхагаха аҧсаатә-рашәаҳәабжьы ахьеилаҧсо. Зҽеыҧсаҟьаны ашәаҧыцьап зҽеылазыҧсо амра ашәахәақәа еиуеиҧшым асахьа блахкыгақәа ахьаҧырҭцо… Африка, Африка!

Сенегалынтәи Гвинеиа ҳанлеи, мышқәак ҳнаскьаны, абаҕәаза аҭацәра ҳазыҧшны, аокеан ҳахгылан. Хәылпазыла аҧсызкра абзиабаѡцәа реицлабра мѡапаагон. Аҭәгәыр шылтауршәлак, аҟаҧыхәа акы ламцкласуан. Иааскыз аҧсызкыга лҭасмыршәыцкәа, аҟаҧыхәа ак лацрасны, ажәырқьхәа иансыха, схырбыкьны амшын саланажьырц егьсыгымхеит. Иҭигарызеишь ҳәа зегь рыхққа хырҳәҳәаны иҧшуан. Ус аҕба аган

иҩадыҵҷалеит «аԥсуа ҟама» ҕьазҕьазуа. Уи аԥсыʒ-ҟама ац ҭӡырқәа ирԥыхьашәаз дзымыччар ҟаларын. Амеханик Бориа итҷәгәыр иаҷалаз аԥсыʒ хәычы ҟәыншьо, иаҷихырц ианананикыла, дагьыхәааит, агәараҳәа апалуба длықәҳаит. Азныказы иҟалаз ҳзымдыруа, ҳзыҩ-зыҩза ҳааилахеит. Мызкаахыс агәҷыҕь иагахьаз аҳақьым уаҩы дабеиҭаххои умҳәан. Ари аԥсыʒ хәычы анананикыла, иахьаанагаз уара идыр, азқәа аҟнытәи аҷеыԥҳәа зҷаанархаз агәыр инапы иналаҭәрит.

«Иусырбеит скьысра зеиԥшраз» ҳәа ихыччошәа, иԥаҟьԥаҟьуа иахьиваршәыз, уамырччарц залшомызт.

Ԥсыʒқәак (ԥсыʒқәазар акәхарын) аҭәгәырқәа зыдҳәалаз аҧыртә хацқәа ааихырҭәон. Даҷа ҧьоукых зытҭәгәырқәа аанкыланы, ажәырқь-жәырқьҳәа иааҷыржәааншза ухара иаҷызаауан.

Амеханик еиҳабы Иури Алықьса-ипа аторпедатә катер сахьа змаз акы амаакыра иахырыҩрны, апалуба илықәижьит, аха аҭәгәыр архьаҧага атса иацраҳәаз ыҟаʒамызт. Зхалаҭ шкәакәа ԥхьаршәҭны, заҳәызба цҳафыруа акамбуз иҩнагылаз Анзор икьатеиах ҧҭәо, ʒакы иҟаз Иури итса аԥсыʒ аҕрыхра даҷын. Узыччозар уччала, аха аччара еиҳа шаҟа гәҷанызаара аҭахузеи!

Николаи Николаи-ипа илакьылакьуа акы ахәныгара даҷын. Сышнахәаԥшыз издырит: шықәсык уажәаԥхьа Сантиаго ҳаԥсыʒкѿцәа убри аҩыза аʒы ианыҩтырга, атыԥантәиқәа арҭәаа-сыртҭәааҳәа еибарҳәҳәеит — ааигәа шәымнеин ҳәа. Уи, Мурена ҳәа изышьҭоу, здаҟам амаҭ шҳам, аʒы иалаҳажьит. Ус шаҟа хкы.

Гвинеиа иамоуп ҭҩа змам аԥсабаратә ресурсқәа. Адгьыл аҷы хыхь иаартны ишьҭоуп абоксит, аиха уҳәа аԥсабаратә малхкқәа. Ақытанхамѿа ашьҭыхра алзыршаша аҳауатә ҭагылазаашьа бзиа араҟа иҟоу аѿыза ҩа тәылак измоу маҷуп. Иззыҟатцо изын адгьыл шықәсык ала ѿба-хԥа ҩаѿра аанашьҭуеит. Абанан, ацитрустә шәырқәа, арахис, ананас, акаҳуа, аманиак, абрынць, аҧьықәреи уҳәа иуҭаххалакгьы иҟамло арбану. Арахә, ашьамаҟа, аԥсаса. Аха шәышықәсала изҭагылаз ако-

лониализм акырҙа ирыцҳахәыз аҵан азыннажьит. Аколониализм иаратәы ҟанатцон, аха араҟа ааигәа-сигәа аҽазеидымкыло, зынҙак итцнашәааит.

Гвинеиа ахьыԥшымра мѡахьы икылсижьҭеи адемократиатә партиа — ДПГ (иара уиак ауп партиас иҟазоугьы) анхаѡыжәлари (85 процент нхацәоуп) егьырҭ идемократиатәу ауаажәларратә еилазаарақәеи шьаҟас иҟатцаны, имаҷым атәылан ипрогрессивтәу асоциал-економикатә еиҭакрақәа имѡаԥнагақәахьоу.

Атәылан — адгьыл, абанкқәа, афымцастанциақәа уҳәа акыр атәымтәылатәи ааглыхратә наплакқәа национализациа рызнауит, иаԥнатцеит ахатәы милаҭтә арбцьар.

Амра анцәылара аԥсра нахкааува, аха адгьыл анықәгылара сазгәышьуа, албаарҭахь сҷынасхеит. Анаара асланқәа реиԥш изза-ззаҙа асқьалақәа ирыдгылаз ҳаҧбақәа еиуеиԥшымыз аидарақәа рыцәхра иаҽын. Асқьала иазыԥшыз наскьаны иҙыхгылан.

Абаҧәаза аштан ѡышыцәса уажәаԥхьа инаагаз ааглыхратә наплакқәа реиқәыршәагатә маҭәахәқәа, атрубақәа уҳәа ажьакца рыцәиааны ишьҭаз, снарывсаарывсуа снеиуан, исзеилкаауамызт усҟан ҳзырццакуаз. Ҳаргылаѡцәа идыргылаз абоксит қәтцага асқьала ҽыц, уажәы аԥхҙы наԥхьаҳәо, кылҷмылчқәак иагыз рынагҙара иаҽын. Абыб ҟаԥшь харчыла иааиуаз Газ — 69 анаасывала, ажыжә арган, аҽеышьҭарҟацаны иаанҷасит. Уи иаатытцыз арԥыс, ибырфын хахәы цәаԥшь ԥхьаҳәаны, илақәа ихаччо, инапы аҽааирхеит:

— Иван.

— Шамиль! — сҳәеит, инапсыргәытца ҟьаҟьа ду иланшәалаз снапы ирхәашаанҙа импытҷхуа!

— Сшәыҳәарц сышәзааит, мап сцәышәымкуазар! — ижә аҽеша аризшәа дычча-ччон.

— Иҳалшо акы акәзар, ҳахиоуп, — наиаҭаскит.

— Сыуаажәлар кинок иахәамԥшижьҭеи акраатцуеит...

— Акиносахьақәоу? Уи имариақәоу реиҳа имариоу усуп! — снихыхәмарын, ижѡахыр ҟьаҟьа снас-насит.

— Иҭабуп, ашьыжь ишәықәсыршәоит! — дышхырхәа-хырхәоз имашьына дынҭалеит.

Уи Конакри азааигәара Киндиа араион «Абокси-тргылара» аус зуаз ҳаргылаҩцәа дреиуан. Уаҟа шықәсык 2,5 миллион тонна абоксит аазышьҭша аргылара иаҳын. Конакри ҳауаажәлар рыцхыраарала 1500-ҩык астудентцәа ахьаԥхьаша аполитехникатә институт ргылоуп. Ус ааглыхратә наплакқәа — архьшәашәагатә, аҳәхырҭатә, аконсервтә зауадқәа уҳәа убас егьырҭ аобиектқәагьы шаҟа ргылоузеи!

— О, здравствуите Чиф![4] — наскьашәа агәыԥ еилагылаз даарылтцын, ирацәаххыраз ихаҳы ихарччо, аԥырҵы рыбжьакызшәа, иц ҟәашқәа иааркылыҳәҳәоз ибз ҟаԥшь иқьышә жәпақәа инарықәшьуа, сышҟа иҳәааихеит еилаҩа-еилаԥсык.

— Одесса хорошо! — ҳәааиҭит уи данаасыдгыла, инапсыргәытца цәҩажь аҳәаархо.

— Аа, Аҳмед ҷьан, здравствуите, — Аҳмед ихьӡ наҟ иацқәаз рацәан, аха урҭ зегьы сгәалашәомызт, ҳнапқәа ааимаҳҳит. Уи Одесса амедицинатә институт дҭан, акырынтә ҳаиқәшәақәахьан.

— Иҟоузеи, ишәыԥсҭазаашьоузеи, Аҳмед? — ижәҩа снапы натцыздан, ҳаицәажәо, аҧбақәа ҳнарывс-аарывсуа, абаҧәаза аҭытцырҭа шыҟаз ҳҷынаҳҳеит.

— Ҳашԥаҟаху, — иблагәқәа раз-разӡа, — ҳҳы хаԥшәмацәоуп, иҳацхрааура шәрацәаҩуп... — Иаразнак ихы-иҳы аҿыԥҳәа аҿааиҭанакын, — Урыстәыла ҳыц аниз ишԥаҟаз, иахьа ишԥаҟоу?

— Усҟан Урыстәыла иаԥырхагахоз рыда, цхыраарак азҭоз ҳәа аӡәгьы дыҟамызт адунеи аҳы, — назгәасҭеит. Аҳмед, сажәақәа шьақәырҧәҧәо ихы наиртцысы-наиртцысын: — Изааӡарызеи, — иҳәеит уи, ҭаҟа дыԥшуа, — аԥьажәлар зыԥсҭазаара аиҧхара аганахьала иахьа имаҷым аиҭасрақәа шыҟоугьы, макьаназы акырӡа аекономикатә еитцахара ҧҧәаны иҳамоуп. Ишудыруа, — ихы ҩышьҭихын, — аекономика иадҳәалоу рацәоуп, —

[4] Чиф — анг. бызшә. — аначальник.

даҽын ацәажәара уи, заԥхьаҟа аԥеиԥш лаша збоз ауаҩ.

Аҳмед француз, англыз уҳәа, иааҳԥылалакгьы доусы дара рбызшәақәа рыла драцәажәон.

— Ҳазтәызтәыз ибызшәа ҳамтцар ҳабацоз, ҳааиижьҭеи хәуроуп ҳазҭаз, иагьаҩы ҳаигәыдыртцахьан, — иҳәеит арсҟатәи бызшәа абоутцеи ҳәа саниазтцаа, иблақәа тырхаха днасҽаԥшын. — Ажәакала, ҳбызшәада егьырҭ зегьы здыруеит, — нацитцеит дԥышәырччо. Аиашазы, сара исызцәырымгеит акәымзар, аԥсшәа аацәырызгар, аԥсышәала сацәажәара далагар ҟаларын.

Ашҭа атцыхәан зшьапы еишьклаԥсаны, ацәама иркыз аласбақәа реиԥш, рымгәацәа кылтцытцқәа ҳәаҟьаҳәаҟьаҙа еилатәаз ахәыҷқәа ҳанынрывала, «здравствуи, как тебя звать» ҳәа рыбжьқәа ааилдыргеит.

Сцьыба иҭаԥсаз аконфеҭқәа анаатызга, уи акәын даргьы ззыԥшыз, «спасибо», «спасибо» ҳәа иҩатцибаҳәан, акәытқәа арыц анырыҟәшәо еиԥш, али-ԥси рыбжьара снапсыргәытца антадырцәы, ҳнарывсны ҳҽынаххеит. Аиашазы, Аҳмед ишиҳәаз еиԥш, урҭ аԥстазаара убысҟак рыбз аҟәаҟәа ԥнатәахьеит, иааираҳаз абызшәа аҟаԥыхәа иртцартә еиԥш.

Абаҕәаза агәашә илагылаз асолдатцәа ҳнарывсын, Сеибо ҳәа изышьҭоу ҩ-тцла туҕанк ҳнарытцалеит. Урҭ атропикатә цәаакыра зыԥсадгьылу атцлақәа ршьапы ажәпара жәаҩык рнапқәа акәшарымызт. Иттәыхаатҭәыхаа илашьҭыз рда шәпақәа рҭаҩаҽарақәа аҿыуаҩ иҿрыбжьеитцәахрын. Рдацқәа лакьылакьуа, 60 метр инеиҳаны адгьыл рҿамардоит. Уи азоуп имшәа-имырҳа, рымахә-шьахәқәа рҿеиужьны изгылоугьы.

— Акраатцуеит, уажәаԥхьа зны санықаз арҭ атцлақәа рымтцан ауаа рацәаҩын, базарын, — атцлақәа иџьашьаны схы раҳаны срытцаԥшуан.

— Ааи, араҟа «арынок еиқәатцәа» ыҟан, — днақәшаҳаҭхеит.

— Нас иабацеи уи «арынок еиқәатцәа»?

Ишызбоз даалакҩакит Аҳмед, ак шысцәитцәахуаз мҩашьо.

— Изуцәызҙарызеи, — дналагеит уи, — араҟа амилаҭ хкы еилоу рацәаҙоуп. Ҳара, — дааччан, — африкаа зегьы хаиԥшушәа убоит ԥшрала, аха аетникатә гәыԥқәа — Фульбе, Малине, Сусу уҳәа шаҟа жәлахкы уҳәари. Урҭ реиҳарашьык мсылманцәа-суннитцәоуп, зха имаҷшым еиуеиԥшым зхатәы адинхатцарақәа змоу. Ашада, атәыла агәахьтәи жәлакы, рцас баапс иахҟьаны, имшапыргаз ацәгьара еиҷызкааз жәашьыуаак абраҟа икнаҳаны иршьит, уи ашьыза ҟазтцаз рзы ибжьаганы иҟаларц.

— Иарбан ҭас баапсу икнаҳан иршьыртә еиԥш имшапыргаз? — снаиазтцааит иџьашьаны. Уи сара издыруаны сыҷехыртцаауазу, исзымдыртцәкьозу еиликаарц иҭахызшәа дшасҷапшит.

— Убарҭ ирылтцны, — дналагеит Аҳмед, — администрра аҟнынҙа инеиз аҙәы, дызлытцыз иуаажәлар ибарц дахьнеиз...

— Дырфама?! — снахлафит.

— Аиеи,—сажәаалгахасымҭакәаинышьақәирҷәгәеит. Иаасцәымыҷхеит, аиашазы.

— Нас уажәы иҟаҙами? — сцәа сҭыхьҭшьаауа снаиазтцааит.

— Иарбан? — дшанханы дсыхәапшуа,—умшәааит, — ихапыц ҟәашқәа аацәытыцыџьеит.

— Арынок еиқәатцәа.

— Аа, уи ыҟамкәа, иҟоуп.

— Нас, уара угәы зызшазеи?! — ҳшеилибакааз иадырганы ҳааибарччашәа ныҟаҳтцеит, аха сгәы хьу-хьууа исыхьуан, знык наҟ ҳнарытцтцындаз арҭ атцлақәа ҳәа.

— Ирацәоуп ҳҷапхьа ишьҭоу апроблема хадақәа. Урҭ ируакуп аинфекциатә, еиҳараҙак авенерологиатә чымазара ҷкы баапсқәа рыхәшәтәра, ажәлар ацьаус ралархәра, амалеимтцәашцәа рҭыԥ рықәтцара, — даҷын аиқәыԥхьаҙара Аҳмед.

— Аиашазы, — даатгылан, — иахьа ныҳәоуп ҳара ҳзы, — иҳәеит иаалырҟьаны.

— Иҟоуи? Октиабр 2-нҙа 15-ҟа мшы бжьоуп, — сҳәеит, 1958 шықәса инаркны ари аҷены шмилаҭтә ныҳәоу дырны.

— Уи акәым, иахьа арадиодырратара шәазызымзырԥзеи? Гвинеиеи (Бисау) Португалиеи еиналеит. Урҭ аԥтәылак реиҳабыра злеиқәшаҳатхаз ала адырратара ыҟан. Урҭ ртцыхәала, ҳара ҳапроблемақәа маҷызшәа 1970 шықәсаахыс аибашьраамҭа ҳҭагылан. Португалиатәи аколонизаторцәа Гвинеиа (Бисау) аҟнытәи акырынтә бџьаршьтыхла апровокациақәа ҳзыҟартцақәахьан. Иара уи ашықәсан ноиабр 22 аҽены Португалиа иаахәаны иамаз Гвинеиатәи аконтрреволиуционерцәа емигрантцәа, Португалиатәи армчқәа рыцхыраарала, бџьармцала иақәлеит Гвинеиа. Аҟәылаԥцәа азныказы ирымпытцархалеит арадиостанциа, Секу Туре аԥхынтәи ирезиденциа, аеропорт, Гвинеиа (Бисау) амилатҭ-хакәитратә тцысра аштаб зыԥназ ахыбра уҳәа акры…

Гвинеиа (Бисау) апортугалцәа иаадыртит 1434 шықәсазы. Уи инаркны, Африкатәи аџьажәлар зегьы реиԥш, ампытцахалаԥцәа ирҽагыланы ақәпара есымшааира аҽеырҭбаара иалагеит, егьырҭ аколониатә тәылақәа рҟнеиԥш, аԥбатәи адунеитә еибашьра ианалга ашьҭахь. Аҳмед иасҳәеит араҟа аибашьратә еидыслара знык аҟара сшақәшәахьаз.

— О, усҟан акыр ҳуадаԥхон ииасны ицоз Асовет флот Конакри ԥсшьара иаанҳеасны иҟамызҭгьы.

— Ишеиқәшәазоуп уамашәа иубаша!

— Аиеитцәкьа! — иааџьеишьеит Аҳмед.

— Ишпаҟаҳцари, ахақәитра азыкәпаԥцәа, аиаша адгылаԥцәа рыцхыраара ҳуалԥшьакәа ируакуп, — изқәа снас-насит. — Излоуҳәаз ала, Аҳмед, арҭ аԥ-тәылак реимабзиахара уажәшьҭа шәарҭ атынч нхаратә ҳауа цқьа шәызнарҭысуеит, ус ами?

— О, ҳәарас иатахузеи! Уажәшьҭа абжьагьылдызаашьаԥцәеи, аимтцәаԥцәеи уҳәа рышҟа ҳабџьар наҳархап. Иумбои шаҟа «ченџь», «ченџь» ҳәа шәыбҕа иадгьыжьыло?

Аиашазы, Африкеи, Азиеи, Алатын Америкеи ртәылақәа ирзеиԥшу чмазароуп ари «ченџь». Уи апсҭазаара бзиа иахылымҷиаазар акәхап.

— Лассы-лассы сыбла ихгылоит Александриатәи хҭыск, — сҳәеит Аҳмед схы наиқәкны.

— Иарбану? — дҭааит дназҷелымҳаны.

— Ҳамшынуаѡык абаҕәаза дҭаланы дшааиуаз, зыхәда автомат хшьны игылаз асолдаҭ данааивала, «сапун ченџь», «сапун ченџь» ҳәа дишьҭалеит. Амшынуаѡ дыхәмаруашәа, ма далеиќәицарц, ишакәхалак, уабџьар суҭозар, сапын ќырак устауеит иҳәеит. Асолдаҭ иавтомат ихәда ахыхра даналага, амшынуаѡ дшәан дыѡт. Егьи ѡ-сапын ќырак, ѡ-сапын ќырак ҳәа иқәҷеиҭуан. Аҙә сапын ќырак уцриќьар, «арынок еиқәатцәа» аќны ишьҭатцаны, амра игәытцаш, истиуеит ҳәа аҷенынтәарак даваианы дыцәазаауеит.

Аҳмед дук иџьеимшьаҙеит, — уи аѡыза ами араагьы иќоу, — неиҳәеит аќароуп.

— Аашьаѡык изкны Мадагаскар францыз фермерк иаҳзеиҭеиҳәаз уазыҙырѡырц утахҙами?

— Аашьаѡцәа араќа ҳархыѡрны ҳкаҳауеит, аха ҳа ҳтәқәеи дареи еиԥшызушь, сузыҙырѡуеит, — даахәмарит.

— Абанан ахала иҷыѡрны сҷы иантаҳауа ҳәа зламгәа ҭаҷаҳәаны, амра згәытцашуа иатцаиаз санынивала, — иҳәеит афранџыз,—уанаџьалбеит, узтцаиоу абанан ҭааны абазарахь иугар, апара умырҳари ҳәа иасҳәеит.

— Уи ашьҭахь? — дҭааит знапқәа зхы иатцатцаны итцаиаз.

— Уи ашьҭахь, уи иатнухуа ала маланыќәак ааухәар, абанан алоугалап, апара алоурҳалап.

— Уи ашьҭахь? — дҭаахт дымқәацаҙо дшышьҭаз.

— Амаланыќәала мотоциклк злааухәаша урҳап. Нас уи ала ашәыр рацәаны иугалап…

— Уи ашьҭахь? — имырхьаацәаҙакәа деиҭатцаахт.

— Уи машьынак ахә алаурҳап…

— Уи ашьҭахь?

— Уи ашьҭахь, уи амашьынала ашәыр ду икажьу науга-ѡаугалар, апара рацәаны иумырҳари!

— Уи ашьҭахь? — илақәа неиқәмырќәысҙакәа дыԥшуан.

— Амал ду анурҳалак ҭынч, ишуҭаху утәаны, унаҳәыааҳәуа, уԥсы ушьалап.

— Ыы, нас, уажәы сызҿу арбану? — иҳәан, ишьҭахь наиеирханы, днаҳәны днышьҭалеит.

— Ақәнагатцәкьа изиуит, — ҳааибарччеит, аха Аҳмед дааиҭашәан, — изимҳәари ҳмал иарцәыцәыз афермер, — нацитцеит.

— Аҳмед, ииашоума, жәаха «ченцьистк» ак сеиҳәан?

— Иарбан, длафҳәаѡымкәа дыҟам! — даахыхәмарит уи.

— Длафҳәаѡытцәкьан! — иазгәасҭеит. — Шьыжьымҭанк асқьалахьы санылбаа даасыдгылан, «Чиф», ашоураха укаиута хьшәашәа уѡнатәаны уԥсы ушьалар, ҳара ҭынч еришь-веришьк ныҟаҳҭалон, — иҳәеит уи, ижәѡахыр иқәтәаз амаамын хәыҷы азқәа шьышьуа.

– Ыы, сара аҵәыр сиԥырхагоума? — саахәмаршәа снаиазҭаайт.

— Мап, аха, — дааҳәыцымыцшәа, — шаҟаѡ ахәыҷқәа умада? — иаалырҟьаны дсазҭаайт уи.

— Уара? – изҭаара зҭаарала иԥысҟеит.

— Сароу? 6-ѡык ахәыҷқәа х-ѡык аҳәсақәа рыҟнынтә. Аԥара сызхом, даҽеа ѡыцьа аазгароуп, — иҳәеит иц ҟәашқәа цәыҭцырԥьцьо.

— Ирзууазеи усҟатәи аҳәса?!

— Аллаҳ изин ыҟоуп, изырзызымуазеи! — иҳәеит.

— Аллаҳ изин ыҟатцәкьоуп, аха уажәшьҭа аиҳабыра рзин ыҟам акәымзар, — иҳәеит Аҳмед дԥышәырччо.

— Уи шԥа?

— Аҵәлыда аԥҳәысаагара аиҳабыра қәҭцарала атцыхәа ԥыртцәеит. Амала, — иблақәа ѡеихаччан, — уи аѡыза апроект апрезидент иширхиаз здырыз дара аиҳабыра, ишьақәдыргәгәаанҵа рыплан, аллаҳ изқәиҭитәыз нарыгҵеит, насоуп ианышьақәдыргәгәа!

Ҳааибарччеит.

Аҳмед дааныжьны, абаҩәаза сҭаланы снеиуан. Снеиуан, «ченць», «ченць» ҳәа иаасԥылалакгьы аасыдгыло. Сыԥшызар, ҳаҩба ааигәара автобус хәыҷы «рафик»

адгылан. Уи аԥхьа, ҳауааҿалар нарылатцаны, гәыпҩык еилагылан. Иҟалазеишь ҳәа сшьаҽақәа насырласит. Акаԥдан, сшибаз еиԥш даарылтцын, дыццакы-ццакуа сышҟа иҽәаихеит.

— Бзиароу, Николаи Николаи-ипа? — ҳааиԥылаанҙа снахыццакны.

— Абзиараабаҟоу,амшынтәартәфлотакомандаҟатцаҩ дҳаԥхьеит, — иҳәеит сажәа алгаха сымҭакәа.

— Шәареи ҳареи ҳажәларқәа реиҩызареи реимабзиареи аҭагылазаашьаҟны сақәгәыҷуамызт, — зыцьымшьқәеи зхахәи рыбжьара зылахь хазы иалкаамыз, иҩылгәыгәыз иџьымшьқәа еимархәланы, ацәажәара дналагеит еилаҩа-еилаԥсы астол иахагылаз ауаҩаса.— Иахьак,— иҳәеит уи,— хә-минуҭк инареиҳаны прожекторла аокеан ахь дыррақарак шәыҷба аҟнынтәи азә даҽын. Уи еилаҳкаанҙа шәуаҙәк араҟа даанҽасуеит, — нышьақәирҷәҷеит уи амшын адмирал.

— Мап, уи аҩыза ҟалашьа амам. Ари амал злашәзаааҳгаз атанкер хәҳахәҭга ҷбоуп, шәҳәаахьшьцәа ԥьара акы иацәхҩашьалазар акәхап…

— Ҟалашьа амоума! Сара сымшынуаа рыгәра згоит, — иҳәеит иҿырҟасаны. — Ажәакала, — иҿыҩеитцыхуа, — сара ҳаиҳабыра адырра рыстоит, — шәара — шәтәыла ахатарнакцәа, — иажәа аахиркәшеит. Минуҭқәак рышьтахь ҳпосольство аҟны ҳтәан, иҳахьыз ҳзымдыруа!

Аиашазы, урҭ аҳәаахьшьцәа иахатәи амацәыс иацәхҩашьалазаргьы, Рыԥсадгьыл аҽапхьа руалԥшьа анагҙашьа, ргәырҿанызаашьа ԥьашьатәын.

Адырҩаҿены, ацәылашара ҳатцагыланы, апҵа еишьылҙа изхатәаз асқьала ҳадтцны, аокеан гәрым ду ацәқәырпақәа еиҩырссо ҳанхылеит.

Ҳамҩа шьтан Константцаҟа…

* * *

Атлантика иаркараз ҳаишәара-еитцараха, адгьыл анықәс-аақәсра ҳахыццауа, абаҕәаза ҳаҩтытцит. Ҳахьыҩтшәатцәкьаз, иҩаҳҳыкны иаанҽасыз автобус

ашәқәа шааимҟьаз, ҳәсеи хацәеи агәгәаҳәа илҭибаҳәан, аҟәара шыҟаз рҽылархеит.

Автобус иҭахәаҽены иамаз абжьы, знык ахақәиҭра анаиоу, аҳауаҽы аԥсабара арцәажәон.

— Абарҭ ахьыҟазаалак ҳадгьылҿацәаҿтәиқәоуп! — назгәеиҭеит сҩыза Анзор дыхәмаруа.

Иҳавибаҳәаизыҩналазакариумҭбаатыцәхрышьтахх ҳныҩналеит. Аԥсыҙқәа шәаҟьаны рҽыртәаххьан.

— Маҟәала-а, уии, — ҳәа ҿытуа иааҳавалаз, аԥҳәыс шәпа-жәпа шәабанҙатәиқәоу ҳәа ҳналазтцаит, дшааҳаманшәалахаз еиԥштцәкьа.

— Қарҭтәқәоуп, — наҳаҭалкит дҽамҟәо. Ҭенгиз, Ҭагәшьа ҳәа еиқәҿытуа, ирҿамҟәоз ажвачкақәа рцәажәара иаԥырхагазамкәа, илдәылеибаҳәан, равтобус шыҟаз рҽынархеит.

Ааигәа зуаажәлар зымбацыз ҳаблақәа ҭырхаха, иҳазгәакьаз абжьы зҭыҩуа ицоз автобус ҳабла инытцабаанҙа ҳашьклаԥшуан гәыблыла. Ҳгылан иаалырҟьаны «Мраҭашәарахьтәи акультура» зныpыз ҳтуристцәа рыбжьы «хаа» ҳазыҙырҩуа. Уи хыхь, Римтәи апоет Овиди Назон ибаҟахьы ҳанхалагьы, аҳауажәпара еимыцҟьаа иааҩуан, иааҩуан изгоз автобус хара ақалақь ишалтцхьазгьы. Актәи ашәышықәсазы, ҳера аан, Амшын Еиқәа аҟәарахьы иахгаз (ақалақь Тома ҳәа изышьҭаз, уажәтәи Констанца) Овиди Назон ибаҟа зҭагылаз лбаҳча ытцнарцәажәаауан арадио абжьы... Ажәҩан акалҭ цәышҙа ашәаԥшь натцалон, наҟ Амшын Еиқәа ҳанынагәылалоз.

Баҭым ҳауаажәлар ԥшын, ҳцон Баҭымҟа!

* * *

Ари амш «Актау» хаштра зқәым арыцхәқәаируакын, уи аԥстазааратә ҭоурых ианхалартә иҟан. Ашарԥы-етцәа иатцагыланы абаҩәаза ианынҭалоз, аусбарҭа ашьапы ишныкәгылара иқәгылахьан, иқәгылан зшьамхы инанагоз зегьы, аҟәшақәа реиҳабацәа, русзуҩцәа аҙәыр даанхану! Иажәцоуп «Актау», «Актау» аиқәыршәарахь!

Еиқәыршәатәуп тцыс хшыла, аашар — Кубаҟа. Кубаҟа — шықәсыбжак инеиҳаны! Уажәы иадумгалаз нас иаарту амшын иунаҭом, иунаҭом аокеан акгьы, уи ауаҩытәыҩса ҳапхьаҟатәи игәыҕраҟәа зыдҳәалоу аокеан. Еилыхароуп. Акы ргалап, акы ааргалап, аҳә дцалап, аҳә даалап… Ҩбахпа мза зҭаацәа ирыҟәымшәацыз амшынуаа, ирзыпшыз рыҳәсақәа рыдтәалаха, рацәажәаха змада. Рхахәы амца ацразар ирзырцәарым!.. Итәаз акаиутақәа рҏны иԥшны! Мла иакуам, хьта иакуам, ирҭахузеи уаҳа!..

— Знык ууатәар ҟамлари?

— Саҟара изҭахыда! — инеимырдоит ажәақәа. Иныбжьаршәшәа анатәаха наиаҳаргьы, асҟак еиқәтцәашахьоу ацәажәаратцәкьа илшарым.

Закә рыцхароузеи! Аҳә дцеит шуҳәо, даҽеаҳәы… Еҳ гәышьа, уҳәаанҳа, егьи ашә даахытцуеит — ус змоугьы, измамгьы.

…Амра леин амшын илхыкәгылон, абаҕәаза иҭалан «Волга» еиқәатцәакәа инеиуаз «Актау» ианладыххылоз. Закәытә лахьынтца шкәакәоузеи «Актау» иапеиԥшыз. Аетцәа кыдшәаны уи акәа иҭашәараны иҟамызт узҳәарым. Аҕбахь ихалон Ачаратәи аиҳабыра. Николаи Николаи-иԥеи сареи ахаларҭа ҳееидыпсаланы ҳаҷагылан, иҳадҳкылон, мап, ҳарԥылон аиҳабыра.

— Ушпаԥылеи Кубаҟа ацара?! — днахыхәаршәа днасазтцааит апартком амаҳаныҟәгаҩ.

— Сеигәыргьаны! — наиаҭаскит ахәыцра сызлаз сыҽналганы.

Аиашатцәкьа, Кәбаҟа ацара схы иҭамкәа, сгәы иҭамкәа иансаҳа сеигәыргьатцәкьеит. Сыбла иаахгылеит Кубатәи аҩызцәа, аиԥыларақәа. Уажәы снеиуеит, аҕъараҳәа аԥшәмара ааанкыло, сжәытә хатарнакха.

Иара дысҷаԥшуан цас цәажәаразу, исҳәаз тцабыргыцәкьазу еиликаарц. Уи сҷаԥшылара гәҩарак инамто дыҟамызт. Уааҳа Николаи Николаи-ипагьы дсазтцаахьан — ас усымбац, бзиароу ҳәа. Сылахь еиқәын, исынсырԥшрым ҳәа сшаҷызгьы. Еиқәнатцон исзымтцәахуа, итцәымыҕха сгәы иналакьакьоз хьаак.

Аха уажәы амҩа аҽапхьа исҳәеит ҳәа сеилкаахауоу? Схәыцуан. Мап, уи рыдыркылоит даҽакала. Уажәшьҭа ихьшәацәан аҭагылазаашьа апсахразы. Иаамҭамызт.

Сыла акы абатцәкьомызт, сахәаҽуан сыпшәма исзаалгаз ажәабжь — сан лгәамбзиара. Аха гәыгра хәычык сгәы анаҙараҽ, ахәышҭаара иҽҳәаршәу акәиц еипш, ицәытцалацәкәуан — Анатоли Алыкьса-ипа сшынаиманшәалахалак сыгәтыха аниаҳәара. Агәра згон сшеиликаауаз ала. Акыс — икан дызласыцхраашаз… «Актау» аштат аҟны икоу акапитан актәи ихатыпуаҩ уажәы Куба дыкан. Уии ҳареи амҩахь ҳаиқәшәоит, мамзаргьы Куба ишыкоу ҳнеиуеит. Абри аҽееиҭныпсахлара заҭцәыкоуп гәыгыртас иаанханы икоу, уаҳа даҽакы збом. Уи зегь реиҳа иманшәалоу акоуп иаарласны сан лбара сынасыпзар.

— Уаныкам укам, уаныкоу усыдтәалазарц стахуп! — исаҳауан лажәақәа, атцыхәтәан санаауаз итазҩыз лажәақәа. Иабаздыруаз иштцыхәтәантәихоз. Исгәазырпхазеи, мшәан, уи лыбжьы амагнитофон атаҩра! Ҭынч ҟыкдаҽыкда анлыдтәалара, лацәажәара… Атцх акыр инеихьан. Акыр моу, арбагьқәа шахәоз аҽытра иаҽын, ҳасасцәа агыларахь рхы анынадырхоз. Абар, ааашар ҳаргьы ҳамҩа ҳныкәлашт, уажәы иаиасымҳәа, нас ианба. Снаидтәалеит Анатоли Алыкьса-ипа. Иара уаацәкьа инареиҳәеит «Клаипедеи» ҳареи ҳшааиқәшәалак, Брееви сареи ҳееиҭнаҳапсахларц.

— Амала, — иҳәеит акапдан ихы наиқәикын, — аокеан аҟны машәырк ҟашәымтцан…

— Еилкааун, — наиатеикит Николаи Николаипа. Иаразнак исхатәаз анаҟә, исхарпаз акаҭа аҙәы дҩаханы иҩысхиҳәазшәа, сааилгеит сыкказа. Снатцтит ихьантыцьза сызтцаз алу. Ахьшәтҳәа сыҩхалеит, уахь акраамта сцара агәырҩа иалаз апшәмапҳәыс дсыргәыргьарц.

Амра пхашьапхатцо ашьхақәа ианыҩрывтцуаз, «Актау» абжьы Батым иалыҩуан — бзиала! Сапхьа иаақәлеит амшынтца — Кубатәи амшынтца.

1974 ш. Октиабр 9

Ҽыц иаҳзаарышьтыз ахәыҟатцаѡ (аѡбатәи ахәыҟатцаѡ) дааныжьны амѡа ҳақәлеит. Аѡи амшыни еиматәам.

Октиабр 10

Аҟәара иаркараз амшынуаа ршьара ақәлара иаҽуп. Амшынуаѡ аҟәараҟноуп дахьаапсо ҳәа ирҳәо агәра згеит. Амш бзиоуп.

Октиабр 11

Ашьыбжьон Босфор ҳанҭалеит. Еилаххаа еилагылоуп рцырсалқәа лашьтны США арра-мшынтә флот, Амшын Еиқәахь икылпшуа, аѡны иѡнарымтцаз алажә еипш, рыбз рқьышә иныкәшьуа.

Дхалеит алоцман. Дчерҟесуп. Дхалеит даҕьуа-дшәиуа агәашә зҽылазыжьыз арра-еибашьыгатә ҕбақәа рзы. — Абарҭ ракәын иҳагыз, — дуаруаруан уи.

Ахәылпаз акаиута дааѡнашылеит Николаи Николаипа, иикыз арадиограмма даахо, илахь еиқәыршьшьы.

— Бзиароу!—иааимсхзар, апартком аҟынтәи «Клаипеда» ашҟа аиасра шьақәзырҕәҕәоз радиограмман. Иѡысхалашеит схы-сҽы. Иблақәа ҭырхаха дсыхәапшуан, ҳныжьны ацара деигәырҕьеит аанарго.

— Иаанаҳкылап фырцьанк-фырцьанк, гәырҕьаҽҳәашак аҳасабала.

— Мап, уи азы исзыжәуам, — иҳәеит афырцьан аҽапхьа мап-чап ззымдыруаз ауаѡ. Даргәаауан дахьаансыжьуаз. Иабеидыруаз сара сгәаҟра, уи сан лгәамбзиаратәы шиасҳәахьазгьы.

Октиабр 15

Елена Микулина лповест ҽыц «Ан Мариа» апхьара сшаҽыз — артцәаа, артцәаа ааҭнаргеит «Актау». Схы ѡышьтысхзар, асаат 03 ахь аус ауан. Абжьы ақәнаргоу араҟа цыпх итахаз «Алагир», Тунис ахықәан «Алагир», ҳусбарта иатәыз аҕба, араҟа француз ҕбак иааханитахеит.

Аекипаж рыԥсы еиқәдырхеит. Тунисынтәи идәықәтцан Одессаҟа. Срықәшәеит усҟан Одесса. Зыԥсы еиқәхаз зегьы лакәшәа излацәажәоз, изхараз аштурман еиҳабы, ауаа рыԥсы ргарц харԥзатцәы ашхәақәа ианырҭалоз, иара ичамаданқәа дрытцазза дахьрыцҭалауазоуп. Аиашазы, илакәтцәҟьоуп ари аѳыза аҟатцара! Даараҙа ԥсымтә-ԥхамшьа-намысдак иакәымзар…

Октиабр 16

«Клаипеда» аҟнытәи арадиограмма ҳауит. Иаҳәоит макьана Матанзас ишгылоу, ианықәтцлак адырра шаҳнаҭо…

Иацы амшын баапсын, ажәѳан цқьан. Иахьа амшын акырҙа итынчуп, аха ажәѳан алағырҙ аҿытцыкәкәоит. Ажәѳан анеилгоу игәыхтыгоуп. Шаҟа сылахь еиқәузеи.

Октиабр 17

Испаниа. 20 саат. Москва 23 саат. Гибралтар ҳҭалеит. Асаат 24. Абар Атлантика. Ахьҭа ғәғәала исылалеит.

Октиабр 18

Сҭәаны сцоит, аԥхҙы баа сылхәаҭо, ашоура сымаҙам. Ҳҳақьым аҳақьымцәа дреиԥшҙам: даач-маачуеит… Ус дааѳнашылеит атәыцак-атәыцак аанаҳқылап ҳәа Николаи Николаи-ипа. Атцәца скуа сыҟоума. Уи дишьҭагылан Мариа Павел-иԥҳа шьыбжьхьа лыманы.

— Сара уажәытцәҟьа аҳақьым дытцсырҟьап, — дцеит Николаи Николаи-ипа. Слаҙарақәа маҷхо, аԥсҭазаара аинтересҷәа сцәыҙуа иалагеит. Сыпсуара саҟажон, иѳатцсырззон схы — аԥсыуа гмыгк рымҳәарц: Сан лгәабзиара зеиԥшроу здыруада.

Октиабр 19

Атцх агәҭа нанҳәа хымпалк ԥыруа скаиута иааѳналеит. Уи алашароуп иаазгаз, аха аокеан ҭалашьца ду иабахыз? Ишааѳнаԥрыз алампочка зҭакнаҳаны схаҿы ихшьыз аҿылҭанаршәит ишызбоз. Ҳаи, анасыԥда —

итсырпраарц сҩеихеит, аха илҭаццышә ицахьан, сгәы лтыпсааит. Иаазгазеи, исыдпсылараны изыҟази? Ашәа сгәы ҭнаҟьаны сышхәыцуаз, ацәа сынҭанагалеит. Мтцәышәк пшзаза, ахырҷарада ус амамкәа избоит, аха иҟазтцо дызбом.

— Нан, анҭ ҳгәылацәа иртиуа мтцәышә рымазар иааҳҳәап, — сан схы налыкәкны, сыбжьы насыргеит.

— Аиеи, нан, Еленараагьы, ихәычцәоуп акәымзар, ак ҳамоуп рҳәеит, — насаҭалкит сан.

— Ибзиоуп, уигьы ааҳҳәап, имыцхәхарым.

— Аиеи, нан, уажәами ажьҭаара ианаамҭоу... — Шаҟа ихааны дызбози, ҳашпеицәажәоз гәата-бгата, ацәа салымтцзакәа саландаз сҳәо, сызхәаҽуаз аимҳәа салнахит акәымзар. Нанҳәа хымпали сыпхызи сышрызхәыцуаз, ҩапхьа ацәа сынҭангалеит, аха шьыжьхьа зманы иааҩнашылаз Маша какал сымкыр луамызт. Уи длышьҭагыланы дааиуеит ххақьым Григори Семионипагьы. Уи дламтәацкәа — акапдан.

— «Клаипеда» Кубантәи Нидерландҟа ицоит, — иҳәеит, ихы-иҷы ихалашо, сгәабзиара даназтцаа ашьҭахь. Уи иаанагоз ҳамҩакәа хаз-хазуп, уаҳзаанхеит ҳәа акәын.

– Зегь акоуп, ҳаиқәшәартә иҟатцатәуп, Николаи Николаи-ипа, ишакәхалак.

Ишызбоз ицәапштәхәы неиҭеикит, рыцхашьарак снимбалакәа дыҟам, сымгьежьыр шамуаз ибазшәа.

— Бзиоуп, хьаас иҟаумтцан, — сыгәшәа неиҳәан дцеит.

Ашьыбжьон схәы зманы иҩхалаз Маша лгәалаҟазаара дарацза ибзиан.

— Изакәи, Маша, бзиароу?

– «Клаипеда» Аҩадатәи океан ала Европаҟа ицоит.

— Нас бара? Бара бзыргәыргьои?

— Ҳаиқәшәазом!

— Саанхарц бҭахума?

— Нас ишпа?

— Саргьы, аха схынҳәыроуп, сан…
— Улцәымшәан, акгьы лыхьуам!
Аԥхӡы сыԛәнатәоит ирԥашха.

Октиабр 20

Иахак сыцәа тынчмызт, аха ашьыжь заа сгылеит, ауаа ақалақь ахь идәыԛәтцатәуп, ҳгылоуп Санта-Крус-де-Тенерифе. Сахьынаԥшуа ақалақь иахагылоу ашьхақәа ирҿыганы иԥагоу амԥа Гарԥ аасгәаланаршәеит, абахә иаҿыгоу амԥа чаԥоуп, аха Гарԥтәи абахә ианысшьалеит.

Сыԛҿахаӡар аиҳа саалеиԥеип ҳәа, сцеит ақалақь ахь. Ицқьашәқьаӡа аиатцәара зхашьшьы ишьтоу Санта-Крус-де-Тенерифе қалақь ԥшӡоуп, уаала итәуп: измыртынчуеи, изтәами тынч цьара! Аа, зқьаф ћатцаны еибак-еибашьтуа иԥеиуа, урысшәоума ирҳәо!.. Иԥналеит магазинк шысҳәоз, иаадәылтцит еилаҳәарак кны, иахьаадәылтцыз реилаҳәара рцәеилыԥрын, раԥхьа еицырхашьшьы игылаз амашьына ласқәа руак акапот ҿеақәыжьны, иҿарҳәарц иаҿуп, дара ирмашьыноушәа. Ипсыӡкыԥцәан. Сара ҳауаажәлар — «Актау» аҿтәиқәа сгәы рыздуун. Урт ақалақь ићәбаћәшәо иахьалаз уреигәыргьарын.

Октиабр 21

Бзиала, Санта-Крус-де-Тенерифе!.. Иаҳа-иаҳа аптеиқәарақәа ирылаӡуа Тенерифтәи ашьхақәа ааныжьуа, игәрымуаз аокеан ҳагәылалон. Ҳагәылалон аԥшатлакә затцәы аршәаа иахьасуаз. Уахьыӡырԥлак амузыка, амузыка. Дыћам магнитофонк аазымхәаз, игон зегьы рзы игәыћатцагоу амузыка бжьы.

Ариабжьарак акаруат иашьхьаз, сахьынеиԥеиз сыпсы снанамго, сымч сылӡааны сыћоуп. Николаи-ипа имагнитофон ҳақәныҳәарц ҳаизеит. Исылшом атәара, аха иааг! Изтцыргалак, ҿытцгак аныћала, бзиа ишпарбои арыжәтә мыжда! Иадырбалеи, сукәыхшоуп!

Октиабр 22

Ажәҩан кеикеиуа еилгоуп, ацәқәырпақәа уаҩ ддыргәамтцыртә иҟам. Ҳаҩнутҟатәи аусҟәа графикла ишцац ицоит, еилахара ҳамазам.

— Аҽыхәшәтәра утахзами? — ҳәа ашьыжь иааҩналаз Николаи Николаи-ипеи сареи акака аанаҳкылеит, уаҳа сылшомызт, сзақәшаҳатымхеит. Санта-Крус-де-Тенерифе агент иаҳзааигаз агазетқәа сышрыхәапшуаз, деитааҩналеит Николаи Николаи-ипа.

— Иубома угәыла лымшира шазгәалтаз, 140 шықәса! Уара макьанатә ухьытҟәитуеит! — октиабр 12 азтәи «Известиа» аасиркит. — Амала, исзеилымкааз, дызмилатда? — нацитцеит уи.

— Дапсыуоуп, апсуа цқьа, апсуа қыта Кәтол иаланхо, Апсны ашәаҳәареи акәашареи ретнографиатә ансамбль далоуп, (100 шықәса иртысхьоу ауаа ретнографиатә ансамбль.

— Ишпа! Нас, ус анырцар!..

— О, уара абзиара ззыҟалаша! Хьфаф дапсыуоуп рҳәар астатиа автори аредакциеи, Апсны хәычы Хьфаф ду дланарҟәыр ҳәа иацәшәазар акәхап! — ҳааибарччеит.

— Ант илыдныҳәаларц ҽырххыла лашта тгәыцәаа италаз абыргцәа?

— Уртгьы егьыртгьы аԥсыуаауп, рызегьы азәазәала издырқәо, зыҩнатақәа стәахьоу, зчеицьыка сфақәахьоу роуп.

— Нас, ус еилырганы ианызар ларгьы лгәы иамыхәарыз!

— Уи ус згәы пжәо пҳәысым! — ҳааибарччеит. Апатақәа ирыламзыцыз Тенерифтәи авулкан шьхақәа срыхәапшуан гәыблыла, Апснытәи ашьхақәа сыблаҽы иааго, урт реидкылара шуадаҩугьы.

Сыбла ихгылоуп Мысра. Мысратәи ахьарацьра, абнара. Исаҳауеит маҷар ҽоушәа аҳауа жәпа афҩы ҽацаза. Уажәы ауми ахьа ианаамтоу, унапы ахьынауҟьалак, ахьа цәҟәыншьаны иҟәашза ирытцапсоуп. Апсаа еибарҷырҷыруа рашәаҳәабжь слымҳа итаҩуеит.

Ахьараҵьра еимазкуа амшәқәеи абынҳәақәеи, ишәаҙыҙо ажьа кылпҵш-кылҙырԥи, згәыҙеанызаара ҳараку ашьабыстақәа нкылпа-аакылпо, аттаҳәа сапҳьа ииасуеит сыблақәа еиқәыпса сахьықәиоу. Абысҟак Апсны гәхьаазго сҟамлацызт.

Октиабр 23

Ашырпазтәи ашәахәақәа иаасҿахәмарыз сызлаз ацәа хаа салырхит. Ааигәа ас сраҳаҵны смыцәацызт.

Сшьапқәа еиласҳәарц саныԥықәтәа иаасгәалашәеит — рапҳьа уарґьа шьапы еилаҳәала, уарґьа еимаа ушьаҵала ҳәа, саныхәыҷыз сан исалхәалоз ажәақәа. Усҟан хәыҷ ҵасла илҳәоз аарҳәны иҟастҵозҵгьы, уажәы лҳәатәы снахыпҵом.

— О, гәырґьаҿҳәаша, гәырґьаҿҳәаша! — дааԥнашылеит Николаи Николаи-ипа ихы игәы ақәыбзиаҙаны. — Усгьы ҳаанумыжьыр ууам, «Клаипеда» излаанацҳаз ала, ҳнеиаанҙа иаанхар ҟалап. Еизгала учамадан!.. —Уи сааиргәырґьеит, аха сгәы аахьоухьоууит, ҳаишьцылеит, ҳҳатқы кеибамыршәуа аус еицаауеит, акыс, аҷкәынцәа аҙәа-зәала исазҵаауеит — ҳаанужьҵәкьома ҳәа. Афлот аҭыпантәи акадрқәа шпаҵагылеи! Рапҳьа «Чкалов» аҟны саннеи, ақырҵқәа аҙәык-ԥыцьак ракәызҵгьы, уажәы 37-ԥык аекипаж иҟоу рахьынтә 16-ԥык қырҵқәоуп, 14-ԥык аурысҷәа, 3-ԥык аукраинцәа, нас ҟазахки сареи.

Октиабр 24

Ашырпазы ахышә сынкылпшызар, Жениа Седов иаха апалуба зҿыкәзыпсаз апсыз-ҵырқәа рыҟәшәара даҿын. Уи иаҳәоит атропика ҳшазааигәахаз. Ашьыбжьон 45 градус ишоуран, аҳауа уахәаҿып, ҳаҕеиҵа.

— Аты ахьықәтәоу убома?! — атрубка ибжьы ааҭыԥит акапдан цҳа аҟнынтәи ателефон исзасыз Николаи Николаи-ипа ибжьы. Сыԥхалазар, ахы ҟәазҙа апалуба агәҭаҿтәи аидарашьтыхгатә кран иқәтәан. Иабаанагеи! Иҵьашьатәуп! Иаҳа иааигәоу аҟәара 1500 миль бжьоуп.

— Ари бзиарак иазҳәам, — иқьышә лкылиршьшьит, алақәа ҭшаша, аты зманы иҩхалаз Жениа.

— Удинхатцаҩызаап!—снаиахәмарит ихәацыхәаҧшьха иҩеицралаз аматрос. — Аҧсаатә ахы иақәиҭзароуп, иҩнакны ирыцҳами, — нацыстцеит.

— Акрыфара, акрыжәра аҭахызар акәхап, аокеан иххалаз, — инаиртәеит Жениа. Аҧсы анаиу, тцәҩантцәы ажәҩан ахь ихалеит, нас ҳамҩа иамариашаны, аҧтеиқәарақәа инарылаҙит. Иџьасшьон ас ирласны, иҳаракны иҧыруаз аты.

— Иаахуеит, иабацои, даҽеа ҕбакахьы имҩахымтцыр,— сҳәан слалбааит.

Сымшынтца сладтәалоны, акаҧдан дааҩнашылеит, амазгәыҭ ақәцә иқәтәаз аты сырбо.

Асаат саатк шьҭахьҟа ииаган. Москвеи ҳареи уажәшьҭа хә-саатк ҳабжьоуп.

Октиабр 25

— Иахьа ицқьаны хәышықәса тцит скаҧданхеижьҭеи, — дааҩналеит Николаи Николаи-иҧа.

— Иудсныҳәалоит, — иианыскылеит инапы.

— Иҭабуп. Уи ахьҙала ҳлеидтәаларгьы цәгьам.

— Ахәылпаз, алекциа ашьҭахь!

— Зеиҧшыҟам.

Ахәылпаз аимадара аначальник Геннади Павел-иҧа иҳаиҳәеит «Клаипеда» ноиабр 1 аҽенынҙа Матанзас ишаанхо. Ҳара ҩба рзы ҳнеиуеит.

Октиабр 26

Даҽеа тыкгьы ҳҳаҧыруеит, аха макьана амш бзиоуп. Аамта даҽеа саатк шьҭахьҟа ҳнахеит. Москвеи ҳареи ф-саатк ҳабжьоуп

Октиабр 27

Закә ԥхыҙ бааԥсузеи, сышьҭра сызхылом, сшьара сықәнарҟьеит. Гарԥ ҳашта. Саҳәшьцәа аилыргара иаҳуп

ҳгәара, ҳкәасқьа, — ҳан адунеи лыԥсахит. Ари аҽены атцыхәтәантәи ԥышәарак сымахуп. Ишԥаҟастцари?..

– Сеимаақәа сымҳәеи, — сыбжьы ѡтысцеит. — Уажәытцәкьа, — ѡыцьаны аматцурта атцаҟатәи ашә ала идәылкьан, саԥхьа иааганы инаргыланы, илсыдтәалеит. Аʒәы цкьа деилырганы дызбом, егьи саҳәшьа еиҳабы лакәхыуп. Сарґьа шьапы иашьастцаз аимаа атґа еибасыркуеит ҳәа саҽын, аха исыдтәалоу сылахь ѡеитцыхны срыхәампшʒакәа.

— Сара исыгқәоу сзымдыруа ԥьушьауоу, уаҳәшьа иукәхшоу, — дналагеит саҳәшьа. Сара схы тцарҟәыланы, сеимаа аибаркра саҽын.

— Ани, жәаха, ууаины сгәыдкыланы уанцоз, ууаиреи сгәыдкылареи сшаԥсамыз сзымдыруа ԥьушьауоу…

Абригьы налҳәеит, снеилууаан, инеиматәаны атцәыуара сналагеит. Аҳәҳәыҳәа исҽыкьаса икатәоз сылаґырʒ, излатәоз ашьац иатцәара кылнаблаауан. Иґәґәахаз сыбжьы ацәа атҳарцәҳәа саалнахит. Сахьыҟоу-сахьану сзымдыруа, сеилууа ахышә сынкылагылазар, зыҽхырѡрны зҽықәзыжьыз ацәқәырпа, ашәаҟьа ҟәашʒа, ишаҟьо апалуба иқәын. Ашара иагузеишь ҳәа алашара насыркызар, асаат акгьы ҟамлацызт, ашара абаҟоу. Уи анаѡс атцх ахгара уадаѡын. Сықәиан сгәы атҳара-атҳара еисуа. Шаҟа хәыцра срылаз здыруада! Араҟа асаат 1, аха Аԥсны — ашьыжь аа-саатк. Иҟоу здыруада. Атцх шықәсык ыҟан, ишомызт.

Ишеит. Амш шысхызгаз сгәалашәом. Иабаҟоу «Клаипеда»?

Октиабр 28

Саргасстәи амшын ҳанхылеит, ʒбаароушәа, итиааз атциаа цәѡеижьқәа хтатала.

— Сгәы сыхьуеит, абыржәоуп ушцатцәкьоз агәра анызга, — иҳәеит згәы знапы адкыланы иааѡналаз Николаи Николаи-ипа.

— Избан, иҽыцу акрыҟоума?

— Телефонла ҳаицәажәон «Клаипеда»-еи сареи.

— Нас, нас Бреев апсра ахикаауазар акәхап! Абар, уи уажәшьҭа хымз ирыцәуп Куба дыҟоуижьҭеи, даҽеа 7-8 мза!..

— Аха априказ приказуп — еилдыргаӡом — инарыгӡоит!

— Акымзарак, Николаи Николаи-ипа! Бреев иаҳагьы деиҧьуп.

— Акәхап! — уаҳа акгьы имҳәеит. Иара Станислав иоуп Одесса рапхьа Николаи Николаи-ипеи сареи ҳаибазырдырыз...

Еиҭах ахьҭа сылалахт. Сареимҳәоит сыпсы сызҭымкаауа.

Издыруада, еимҳәа хәшәык суҭар ҳәа наиасҳәеит Леонид Семен-ипа.

— Аа, уажәытцәҟьа, — ҳәа иҷанынеиха, ачча нысҷыцәххит. Иаасгәалашәеит, Констанца алоцман схы сыхьуеит аниҳәа, таблетка цырак хынтә ижәтәуп ҳәа ианынаииркыз. Алоцман инарҳәы-аарҳәуа, иихәара изымдыруа ишикыз, иршәны икаиршәит. Уи амш ала ацәажәара ҳаман Леонид Семен-ипеи сареи. Уажәы иҟаитцаришь шысҳәоз, даакылсит аналгин цырак, ицәеи-ижьы ирыбжьихызшәа, ирхаҷхаҷуа икны. Анцәа улпха сыҭ! Аокеан хәшәызар иҟаитцарыз!

Леонид Семен-ипа амҩа ҳаақәлеижьҭеи длапшыкәтцаны дсымоуп. Уи шьыжьы инаркны иқәыхәлацәгьаны дыҟан, аха ашьыбжьон какалкра ааигәахо ианалагалак, дхьапшкәапшуа арҳәцәа ишьҭоушәа, илазарет днықнапалон. Минуҭқәак рышьҭахь илақәа акакаҷ рытцаҳәҳәы, ибз иқьышә иныкәшьуа, дҷапха-ҷаччо дыҩдәылтцуан.

— Леонид Семен-ипа ирччагатә уаҭах ахь дцеит! — рҳәон ачкәынцәа хәмаруа. Уажәы даазқәылаз инеимазакны иқәыхәлацәгьаноуп дшыҟоу. Уахь, арччага уаҭах ахь, аныҟәара даҟәытцит.

— Абыржәоуп ҳанынтцәа, — нарҳәон аҩызцәа алаф илхуа. Хымпада испирт нтцәеит!

Арыжәтә иашьцылаз иааигхар, иеилкаара иагхо-

заап ныҟастцеит, ҽенак хынтә ижәтәуп ҳәа цырак аналгин аасзыркыз, шәышықәсабжа ирҭысхьоу аҳақьым санынаихәапш.

Октиабр 29

Ахыза схы хәытцаҳәҳәаны сышьҭан, сыцәагьы, ҽеамҭаныкк иузадымкыло, акырҙа ираҳаҭын. Иазууеи, атцла иалҟьаз амаҭ ицҳауан ҳәа, сынҭахәхәа снацәоны, кырр-кырр ҳәа ателефон абжьы аагеит. Иаашьҭысхызар – аҙәгьы ҽиҭҙом. Аҙәы ицәеилагазаап ныҟастцеит. Уи инаркны уаҳа аҿы ааиханамкит, сылацәа неихьысшьыцыпҳьаза «тырр» шаҳәоз. Сѽагыланы апсҵахьы сыѽхалазар, ателефон атрубка ишахәҭоу иқәзамызт, авахтатә хаҭыпуаѽ цытк наиаҳәаны снапбаит. Уаҳа саузышьҭалахуаз. Анхаѽ бзиа шьҭа дгылахьан. Ашьыжь Геннади Павел-ипа Некрасов, аибадырга аначальник, аѽнынтәи исзааз арадиограмма аасиркит — ҳаибгақәоуп, ухабарк ҟатца ҳәа зҳәоз…

«Клаипеда»-еи ҳареи телефонла ҳаицәажәарц ҳаҟан, хзымеицәажәеит. Уи ауп гәамтрас иҟоу.

Октиабр 30

Аханатә абри азтцаара шьҭыхымзар еиҳа сгәы ҭынчзаарын. Закә гәыпжәагоузеи — ҳаиқәшәоу ҳаиқәымшәоу? Хаиқәшәаҙаргьы, ари зытра итѽруа аокеан иҳалнаршарыма аитанеиааира. Закә гәырѽоузеи испеипшыз. Аха ан лыбзиабара? Уи еиҳау, ипшьоу иарбан бзиабарас иҟоу! Уажәы лыблақәа нтырпыжыаатырпыжуа, лхи-лымчи еизымхо лиарта дагразар, закә рыцхароуи. Лыхшыѽ, леилкаара иагымкәа, агәамбзиара даргәаҟуазар, абыржәы аокеан сшазымиааиуа еипш, дымчыдаха. Шәышықәса зуаѽра неиламыкшаҙакәа иаазго ақьиа, зажәа хәахәа уаѽы имаҳац, ахәша зҿытцуаз ан-гәыраз.

Схы сзықәкуам. Гаванаҟа адырра ҟаҳцеит ноиабр 2 рзы ҳшыҟало, заа иатаху ашәҟәқәа еиқәдыршәарц, идыр-

мазеирц Матанзасҟа сызлацо амашьына. Сыматәакәа реидкылара салагеит. Атропика ҳагәылалеит. 40 градус шоуроуп, сара сыхьтшьуеит.

Октиабр 31

Багаматәи адгьылбжьахакәа ҳаргәылалеит, «Клаипеда»-еи ҳареи телефонла ҳаицәажәеит, еибаҳҳәеит Матанзас ҳаиқәшәарц. Ашоура 43 градус ихалахьеит.

Николаи Николаи-ипеи Иури Алексеи-ипеи (амеханик еиҳабы) ирыʒбеит саԥхьа ишьтоу аԥсадгьыл ахь схынҳәра азгәарҭарц. Уажәазы уи еиҕьу ҿытцга ыҟам. Маҷк рқьаф шааҟалаз иаацәырыргеит урҭ зны Красноводск абылра ишацәцаз. Уи уажәшьта ззыʒырԝра цәгьаз ажәабжьын. Усҟак слымҳа тнахаахьан. Дара ирымҳәац ԥышьа ҳнеидтәала-цыԥхьаʒа иаацәырыргон. Дара рԝыцьагьы Бақәатәқәоуп, еигәылацәоуп, ԝнык еицыԝноуп. Каспиа аус еицыруан, уажәы — араҟа. Арыжәтә азы еиԝыргацәо маҷуп, аха Иури акыр инаԥигоит. Уи акыргьы дықәнакшақәахьеит…

Ноиабр 1

Куба ҳавалеит. Иааԥьоушьартә амш бзиоуп. Анаацәылашоз 38 градус ишоурахахьан. Маша сыматәакәа лыʒәʒәеит. Саҽуп аҿеилаҳәара, аҿеидкылара.

Ахәылпазы имԝаԥаагеит аизара, атцыхәтәантәи аилатәара.

Атцыхәтәан, абзиаразы ҳәа русуразы ақәҽиарақәа анырзеиҕьасшьа, «Америка ҳааганы ҳнумыжьын»— ааилдыргеит. Саргьы сгәы ааԥшааит.

Ноиабр 2

Ихьанҭаз ашьыжь ашара иаҽын, сԝагылеит сгиуа. Ашьыжь шаҟа ишьыжьы хааузеи, аԥстазаарахь исыԥхьоит. Арадио наҽаскын, иаагеит слымҳа зышьцылаз абжьы.

— Куба — пример территорио Либре-де-Америка!

Амузыка, еиҭах — амузыка. Уажәы ҩынтәуп сыҙхытцуеижьҭеи — ушпассиру, Куба! Аха уажәы иабаҟоу цыхьатәи сгәалаҡазаара. Измада аагылаха. Сан дысзыпшуп.

Амрахыгьежьдуцыҩцыҩуа,даҽеаҵытҟаҽеыҳаранакыр, икыдыҩрны аокеан аҽеылаханажьрашәа, ацҵхьқәа укылырблаауан. Какал анааск, ахәрашәа зныз апластинка наҷастцан, сназыҙырҩит.

Уи акәын гәыҡажагас исымаз. Ахәрашәа ақыртуа жәлар рашәақәа иахьрылаз здыруан, инаҷастцалон. Уи аҵхьа, изныз апластинка аҩыра иақәҩу англыз бызшәала «акыртуа жәлар рашәақәа» ҳәа аншәа аныз-ба, инаҷастцан сшазыҙырҩуаз, исзааигәаҙаз мелодиак аацәыртцит. Азныказы исзеилмыргеит, еиҭа наҷастцазар — «Ахәра хьаа зычҳауа ахаҵа иоуп...» ҳәа иналагеит. Усҡан Дакар ҳгылан. Ун аахыс есышьыжь сназыҙырҩны сусурахь сыҩхалон. Аха иахьа иианыжьны сыкәтцуеит.

Абар сгацәа, артцәаа иҳәҳәо, Матанзас абаҕәаза иҭытцны иахьааиуа. Иааиуан «Клаипеда», ажьакца аҷыкәкәа. Ҳааигәара ианааи, иларышьҭыз ашхәа ала рҷаархеит «Актау» ашҡа. Сыматәақәа рыманы илбаахьан апалубахь. Зегь ршьапы иқәгылан.

— Бзиала «Актау»! — Бзиала, аҩызцәа!

Бреев даазгаз ашхәа сынҵалеит.

— Бзиала уаабеит! — дыспылеит Владимир Фиодор ипа — акапдан.

Акраамҭа рнапқәа рҡьон актауаа. Рымҩа Гаванаҡа ихан. Ҳара ҳанҵалеит Матанзас.

Иабаҡоу ицқьа-шәқьа, саазгаз аҕба ҷыц «Актау». «Клаипеда» апшра мацара уацәшәап! Ана-ара атанкқәа рыхәдапарақәа рааигәара ашхәақәа реипш еилагылоуп атанкқәа ирҭыганы еиқәрыжьыз ажьакца. Мызбжак еиҳаны аспирт цқьа Европаҡа иаларгарц атанкқәа ррыцқьара, рыҙәҙәара иаҷуп, аха изыхәшәи. 20 шықәса аҵьабаа збахьоу «Клаипеда» излаҡаҙоугьы цьашьатәуп.

Ноиабр 3

Владимир Фиодор-ипа дгәамҭуеит, игәамҭуеит зегьы. Атанкқәа (амҩаԥгатәқәа зҭарҭәо) зеиԥшроу сирбарц, х-танкк хыртны иаабеит, аха узхәаԥшуазеи! Излеиҳәаз ала, 15 тонна ажьакца ҭыганы икарыжьхьеит, аха шаҟа ҭыгатәузеи макьана.

Ҳааигәара асқьала иаадгылеит Ригатәи аԥра ҕба «Крузенштерн». Иҟаларц иҟоуп Асовет-Кубатәи аиҩызаратә митинг. Уахь ҳцап ҳәоуп Владимир Фиодор-ипеи сареи. «Издыруада, цхыраарак ҳарҭар». Уаҳа умԥсыхт. Ҳаха змада.

Ноиабр 4

Ауаа даара рыгәқәа кыдибаргыланы иҟоуп, зда царҭа амам агәамҭрахь ихаланы. Акыс — рԥьабаа алтцшәа рбом. Ирбом атцыхәтәа. Ицан-иаан, атанкқәа ррыцқьара, рыҙәҙәара, дырҩегьых атанкқәа, атанкқәа, атанкқәа. Адгьыл рбахьоума! «Клаипеда» аҩнытҟатәи ареид аҿы игылоуп аԥырсал иахагьежьуа. Зегьы еишьцылан еиқәгәамҭуеит, рнапы акы акуам, агәкаҳара иархьасан, рхы зқәыркра рыздыруам. Закә гәыԥҭәароузеи, гәҿыгьроузеи. Ирылоуп ацҭәа, рҳәатәы еибакуам. Гәыԥгәыԥла рыҿешаны, ашәақь шынеилартцара еилатәоуп… Аҙәгьы ихы ԥырҿын, иԥатцақәа ихы аҿаҳәарсҭа иатцаԥарцаруа, деиқәҿаҳәаны дтәоуп. Станислав «Актау» ашҟа ииасра асҟак дзаргәыргьеи ҳәа сыҟан. Ҷыцк инеира хымпада иатахын, иатахын аԥсихологиатә ҳауа ҷыцк рылагалара, сара сакәу, даҿеаҙә иакәу акәымкәа.

Изыхҟьазеи? Аԥьабаа, аус хьанҭа, алтцшәадара? Мап.

Аԥьабаа, зегьы еицырзеиԥшу аус хьанҭа иага иаргәамҭыргьы, рылша ланарҟәуам, иахәҭоу анапхгара ахьыҟоу аԥьа еиҳагьы еиднакылоит. Араҟа ирылалаз зыхәшәтәра уадаҩу, аха ихәышәтәтәу чмазароуп. Сара уахь сиагара, снеира змааноу, изыдхәалоу аҙәгьы издыруам. Зегь цәытцаҙырҩуеит, ицәытцыԥшуеит. Иарбан гану сҿыздыскыло, имҩаԥызго аполтика?

Аиаша амҩаԥгара — аиаша затԥаык. Уи дырдыртәуп, агәра дыргатәуп. Аҿцәажәарақәа, аҳәаҳәала тынч рыҿцәажәара, гәып-гәыпла, акомандирцәа хаз-хазы, акоммунистцәа, акомҿараа, акомандақәа... Аизарақәа, аилатәарақәа иааркьаҿ-ркьаҿны, аамта мыцхә рыԥсымырҳыкәа имҩаԥгатәуп, аамта абаҟоу. Зегьы аҳәаҳәала ирзыҳырҩтәуп, иҟатцатәуп иахәтоу алкаа.

Сан лызхәыцхатцәкьа сымам, саҟәытцит ԥхыҳлатцәкьагьы лбара. Закә пылҳатроузеи слазлаҳаз. Еиҳарак аазыхкьо — аҳәса Леначкеи Галачкеи! Ҩыцьа роуп ҳәсақәас иҟоугьы. Уажәы урт рҿы аатгылаха змада, иаанҳажьп иаҳа ианыманшәалоу аамтак азы. Ашьыжьымтан шхәала ҳаҳхытцит Володиеи сареи аҟәарахьы — алоцман тыпахь. Уаантәи ақалақьынҳа акыр набжьоуп, ателефон дасит «Мамбисис»-ка амашьына ҳзаарышьтырц. Амашьына аара ҳазыԥшны абартца ҳатцатәан, ҳҿаԥхьа игылаз ашьақар зауад аусуцәа, часак-часак инацҳауа, еилысуан.

Рафаель (алоцмантә катер аматрос) итцатәаз алаԥшь днахәаԥшын, ари аурыс лоуп иҳәеит. Ԥинак аиҳа еиҳан шәагаала. Уи шыхәчыз ҕбак аҟнынтәи ирыднагалаз акоуп.

— Уааи, аԥацәа усырбап! — ҳҩагыланы ҳҿылаххеит.

Хәыцра хьанҭак зҿамаданы, злацәақәа еиқәыпсаны, зхы зыкәарҿе Рафаель итцатәаз ала, ҳҿылахамтазы иҩатҟьан, аԥацәа зтаԥсаз атра иҩаԥырагылеит, ацқәа хырцьацьаны иҳақәгыҷуа.

— О, ари иара атәқәагьы нанашьтуам, убама! — даахәмарит Володиа.

Зылацәақәа хымтыцкәа еикәаԥсаз аԥшьласбак инарԥыртцын, иаҳзааиз амашьына ҳанҭалеит...

Ҳхынҳәны ҳахьааиз арадиограмма ықәын. Аусбарта алахьынтца ҳнапы ишану, ашықәстәи аплан хымбгаларц, атанккәа разыҟатцаразы иазыптцәаз аԥара ахыхь даҿеа аҟара шазтыжьу аҳәон уи. Иаразнак еизганы ирылаххәеит. Аха уи иаргәыргьоз маҷҩын, згәы ашьтыхра уадаҩыз ауаа рцәа рхытцхьан, изташәаз

ауадаҩра алҭра акәын изызхәыцуаз, аҳырҩратцәҟьа рылшомызт.

Ҳтәан ҳнапы зҳаркра ҳзымдыруа, уатцәы Гаванатәи иаауа ҳарзыпшны.

Ноиабр 5

Ашьыжь «Куба-контроль» ахатарнакцәа хҩык Гаванантәи иааит, аарла иҟаз, зыкәрахь инеихьаз цәабаакәак. Ишыҩхалаз, рҿааиҭаркын атанккәа инырҭалт, ҳаргьы ҳрыцын. Егьи — Питер — дыҟазам. Уи Италиатәи иҩызаки иареи еиқәшәан, иахьыкәеибага здыруада ҳәа адырра ҟартцеит. Издыруада ашьыбжьышьтахь даар.

Даҿеа цытк аус рыдулазар, атанккәа аспирт ртатәара алыршахоит,—рҳәеит «Куба контроль» ахатарнакцәа. Ухатцоуп шьта, иҟоумтцан. Дырҩегьых ауаа шьтыхтәын, иажәцатәын аус.

Еизаагеит еитах, усгьы есҿны еизарак мҩапаагон. Иапаҳтцеит абригадакәа, асменакәа. Уаха асаат 01 инаркны зегьы — аус ахь! Мыругас иҟоу акы затцәык ауп — ажьаҳәакәеи аихалабакәеи, нас аведракәеи ашахакәеи. Аҭызқәа ирыкәиааз ажьакца жәпара адпыххааланы еилажьтәуп, нас аҭыгара…

Ноиабр 6

Иахак иҟалеи ҳәа ауаа еизцаауан, аҟәара ҳнацәыхараны ҳашзыхгылазгьы.

Игон атанккәа ирҭыҩуаз ажьаҳәакәа рыбжьы, атцх иалууаа, еихсыгьрак рымазамкәа.

Ҳшеилаҳәаз амшын ҳеытшьны ҳаҩтытцызшәа, апхз-баа ҳацрыхәхәа, атанккәа ҳарҭало, ҳарҭытцуа ҳшаауаз, ҳнапшызар, катерк ахы ҳакәкны иааиуан. — Аа, Питер даауеит, — иҳәеит Володиа, акатер амардуан ианаатцагыла.

Дыҩхалеит ичамадан кны арпыск дкалахәтцәаза, аукы, апшькы, ихы-иҷы неицыхәхәаны.

— Шәеибадыр, ари акомиссар ҿыц, — ҳнеибаирдырит Володиа Питер Ван Гемерти сареи.

Ашьыжь какалкгьы ҳамкыцызт, ашацаҳәа иматәа ҷыдақәа неишәитцан, атанккәа рахь дылхәытцалеит. 15–16 метр итцаулоу атанккәа ҳлырҭалеит. Хәыц-хәыц зегьы еимидан, ажьакца ҧехақәа иҿы итеиҟаҟон, азеҭ (анефҭ) аалытҷ агьама амазар гәатәуа. Зегьы какалк мкыкәа ргәатәара уадаҩын, ҳҳалеит акы ҳнацҳарц, ҳапсҟәа хаманы, акапдан икаиутахь. Аха ҳҳәы ҳазҭода? Абуфетчица Галина дгәаан дцәыртцуам, Елена-ахәыҭаҩ шәыматҷ зур Галиа дгәаауеит ҳәа дгылоуп. Урҭ раха змадаз, аха ииаг!

– Шәыгьба ажәит, уажәшьҭа ахархәараҿы иапсам,— назгәеитеит Питер ван Гемерт.

— Ииашоуп, иажәыз зегьы ҧсахлатәуп! — назгәастеиг саргьы.

— Аҧырак ҟатцоуп, — ҳгәы наирҷҳәеит уи ауаҩ, — акаустик содала иҙәҙәазар ибзиахоит. Аха иабаҟоу уи акаустик, итцуеи ҳашьҭоуижьҭеи.

Ҳаҙхытцт ҳахҩык, Володиагьы, иаргьы, саргьы. Зхытцырҭас усгьы иҳамаз алоцман ҭып акәын. Уаҟа усгьы ҳардыруан. Володиа ателефон аақәихын, «Мамбисис» ашҟа иасит, иҟоузеи акаустик атцыхәала ҳәа. Дзацәажәоз иихәац иҳәозар акәхарын. Исырбеи атрубка иҳәан, имихит Питер.

— Иаахтцәаны, иахьа иалагҙан иҟалоу иҟамлоу? — инап ҟьаҟьа дуқәа астол иқәыкшо дҭааит. — Лиаи-лиаи сгәахы кылнатцәеит, мапу, ааиу? — итаҷкәым зқәикшоз астол иқәгылақәаз атрым-срымҳәа икәашон... — Ари абарбар-ҭацәы иацәажәара лтцшәадоуп, ибжьы уаҳа исзычҳауам, — иикыз атрубка аниршә, изыдҳәалаз аппарати иареи шеимаз тцаҟа илцәытцаҳаит. Даҳзеиқәкуамызт, — Фидель иҟны сцоит, арҭ абаҩданыжәқәа ҳрықәгәыгны, ҳмал ҳзыпхасҭатәуам. Аспирт ахә хынтә иазҳахьеит, уажәшьҭа ахә акаҳара иалагаанҙа иқәгатәуп, — даапкытцәкьон уи.

Арахь, наҟ дзацәажәозгьы, ҳара дҳарқәпаз ҷыршьазаргьы иудыруеи. Володиа ателефон шьҭыхны деиҭасит аминауаҭра шьҭатцауа.

Питер уи зынзак дараапкит, арҭ бжьызхыз шәара шәоуп, рхы шьышьуа, ргәы шьышьуа ҳәа. Уи ихы иҭаз мариала иаархәаз Кубатәи аспирт абизнес злалихрыз акәын.

Амашьына ҳзаарышьҭхын ҳцахт «Мамбисис» ашҟа. Уажәы ҳахьлеиуа еибакыр ҳәа акәын сзыцәшәоз.

Дырԥегьых Гаванаҟа ателефон ҳаст, дырԥегьых ирҳәац, «иахьа-уатцәы ныҳәоуп, шәыпсы шәшьа» ҳәа ауп. Иаҳгәалаиршәеит ишныҳәаз. Ҳхынҳәит ҳмида-гәидаха ҳаԥныҟа. Питер уаҳа Гаванаҟа сцазом, амла сҿысзаргом ҳәа даагылеит ҳара ҳҟны.

Ноиабр 7.

Ашьыжь дырԥегьых ҳазхытцит ҳшыхԥыкыз. Алоцман ҭып аҟынтәи еиҭах «Мамбисис» ахь ателефон ҳасит. – Иахьа иҟам, уатцәы!..

Ҳхынҳәит ҳаҕбахь, какалкгьы аанаҳкылашәа аауит, аха ахы аԥнакра уадаԥын. Тоннабжак акаустик! Тоннабжак, ипроблематцәкьоума? Иаҳзаагомызт ҳҳаҿы. Ус, аҟәараҿы акаустик азауад ашҭа ишҭажьу абаҕәаза апартиатә организациа амазаныҟәгаԥ иҳаиҳәеит. Ҳауаажәлар ҳашьҭын, адгьыл илабаахьаз ҕьгьаны, ԥбаҟа аатцәа разқәынтцаны иааргеит, аха амч цахьан. Уигьы илтцшәадаз ҳцьабаа мыцхәқәа инарыцлеит. Асаркьалқәа аиқәҿытра ишаҿыц иаҿуп, уахгьы-ҿынгьы ааихсыгьрак рымазамкәа. Аха уажәшьҭа иҟалазеи ҳәа азәгьы дазтцаазом. «Клаипеда» ахьз-апша аҳауа иалеижьҭеи иззымдыруада! Атехника шәарҭадара хылапшра ҕәгәа азыжәу, амашәыр шәҿеацәышәыхьча! — аҳауа иалууа иаауеит аусбарҭа аҟынтәи арадиограммақәа... Иарбан шәарҭадароу, иарбан техникатә пҟароу уахгьы ҿынгьы атанкқәа ирҭахәаҿены ажьаҳәақәа мԥанызтцо рзы иҟоу! Ҳарамоу, ҳасас Питер атанк аԥнутҟа ихы кыдкшалан, ицьымшь еиԥырҟьаны дыԥхалеит.

Ажәакала, зхы ззықәымкыз ауаа ҳаиҭазхытцит, амушкетиорцәа реипш, алоцман иҭып ахь, «Мамбисис» амашьына аамхны, Гаванаҟа ҳашиашоу ҳцарц ҕәгәала избаны.

— Ҳмашьына пхасҭахеит, — иааҭыҩит ателефон атрубка абжьы хьшәашәаҙа. Анахь-арахь — уаҳа умҏсит!..

— Издыруада, нахьхьи иааиз аҕбақәа ирымазар, шәызгап, — дааҳадгьаҭәылеит Рафаель. Икатер ҳақәтәаны ҳҿынаҳхеит. Ҳара ҳазлаҙхытцыз ҳашхәа ҳаргьежьхьан, усгьы Гаванаҟа ҳцоит ҳәа.

Ҳнеит изза-ззаҙа зҽынеидзыргылаз ленинградтәи «Виазьма»-еи «Клин»-и рыҟны. Ақәагьы лалагеит икыдхаҽа, аха уи ҏсыршьагамзи! Ҳаҏшызар, абаҕәаза ашҭа «иҏхасҭахаз» амашьына ҭагылоуп, дара Мамбисисаа рызегьы еицырхашьшьы «Клин» иҩнатәоуп, рфырцьанқәа еинҟьо, еибарҟырҟыруа.

Ҳара ашә ҳалагылан.

— Акыр шәҭахума? — ибжьы ааиргеит астол иахатәаз акаҏдан.

— Ҳа ҳҟны унеир, ашә уларгыланы ҳуазцаауамызт, — иааизымычҳаит Володиа.

— Саҭамзааит, шәааи, — иҳәеит, аха уаҟа ус ҳамамызт, шьҭа игьамадан. Егьырҭ, Мамбисисаа, амашьына ҳаҭара — Гаванаҟа ҳцарц — мап ацәызкыз, ҳнарыҏхьон амитинг ахь ахәылпазы.

— Иарбан каустику, нагҙара ақәзааит ареволиуциа! Ҳашәзыҏшуп! — Ҷах-саххәа рфырцьанқәа рыбжьы гон ҳлалбааны Рафаель икатер ҳанҭалаанҙа...

— Мшәан, ҳара ҳзынгьы ныҳәами? — ҳаҩхалеит «Клаипеда». Аныҳәа рыдныҳәало, ирылаххәеит уаха асаат 1 аҟнынҙа ишыҏсшьара мшу. Имҩаҏаагеит агәыргьаратә еилатәара, иҳархиеит агәыргьаратә еишәа-чара. Аиҏш гәыргьара збахьадаз!

— Сара абра шәара шәҟны сыҏсы сшьоит, сыҟазаауеит сышәҏырхагамзар, — иҳәеит ҳасас.

— О, ушҏаҳҏырхагоу, ҏшҙала, уара ухы «Клаипеда» ианаҭәоушьа! — ххәеит, усгьы амшә шкәакәа зкыз ҳаиҩызан...

Ноиабр 8

Ашьжьымҭан ҳмаршрут акоуп — алоцман иҭып ахь. Питер имаҭәакәа шьҭихит иахьа акаустик аныҟамла Гаванаҟа сыкәтцуеит ҳәа. Ателефон ала ирҳәеит ҳагент уажә дыҟазам, имашьына ԥеит, ихаҭа иаарласны дҟаларц дыҟоуп ҳәа. Араҟа уажәшьҭа ҳаззымдыруада. Ҳнытцатәеит абарҭа…

Ус, амотор абжьы хәаҽыга амазамкәа, гәыр-гәырҳәа ашҭа иааҭалаз амашьына, алҩатцә аатнарббын, абарҭа иаадгылеит. Агәакь-агәакьҳәа, иамтуаз ашә жәҩахырла иаартны, аԥсҟы иҩаҽытцыз, ишьтахьҟа итатәакәаз ҭигарц, аихатцә ду рышә илавтцарԥаны данааха, ашә ҽыжжы ҳәа ииаиртит. Ирхатәаз алҩатцә цқьа рхаҽқәа хнарбомызт, аха руазәк дрылтцны иҽанааиха, аа, ҳагент. Иара ихаҭа иакәын аԥсҟы зкызгьы.

Ус, еибак-еибашьҭуа хатцаки-ԥҳәыски, реимаа ашьхәа цырԥалақәа инырҭаԥало, ишынеиқәаҳара, рыжәҩақәа еибаркны, зышәкәа артыз амашьына ашьҭахь инҭалеит.

— Арҭ ани абырзен ҕба «Кипр» акаԥдан ипҳәыси иареи роуп, — иҳәеит ҳагент. — Шьҭа ҳабаҭалои? — ҳнеихәаԥшы-ааихәаԥшит, шәҭал, шәҭал зҳәаз дцьашьаны, шаҟаҩ ҳаҟоу имбазои ҳәа. Ҩыцьа усгьы иҭалахьан, ҳара ахҩык еицыз, руазәк аҧхьа днақәтәеит, егьырҭ ашьҭахь ҳаивтаҟҟы ҳлеиватәеит, аҧхьа итәаз дшьыцго, ус егьырҭ иҩызцәагьы ааин, даҽеа хҩык, аҧхьа ҩыцьа, ҳара даҽеазә длаҳзацлан, ҳҽынаҳхеит. Дук хара имгакәа, «Мамбисис» ҳанкылсит. Ашәқәа анааирт, доусы ҳамаха-шьахақәа ҳзеилмырго ханааилытц, аԥша инасыз иаразлак ахьҭа нсыланатцеит, аимҳәарагьы сналагеит.

— Аа, аамҭала здаҟамыз «форд» иахьа изеиԥшрахаз, — иҳәеит зыԥсы зманы иҩтытцыз Питер, илахь аԥхъы аларбо…

— Уатцәы хымпада ҳәа ҳгәыгуеит! — рҳәеит ҳбара згәахы кылнатцәаз ауаа.

— Еилырганы иаадыруазар, ҽеа мҩак ылҳамхрызи, иаа уу-уу! — ҽааитит Питер иҙара кны. — Сара Гаванаҟа

сцоит, уаҩ ихәаша акрысзеилкаар саауеит, анакәымха, уатцәы Мехикоҟа, устәи Хиустонҟа сцоит.

Уа ҳнеицрытцит.

Ноиабр 9

Интцәеит ҳафатә, ҳрыжәтә. Антцәара иаҷуп ҳбылтәы, хахьшьтәы, Ҭамаз аҷыхә-ҷыхә ихга, Матанзас асовет ҕбаҟәа иаарҭалалакгьы дрышьҭоуп — цьымшьхак, напык ашыла, картош цырак ҳәа инапы нарымцакуа.

— Иҟалаз уаҳама? — дааҩнашылеит Володиа.

— Бзиароу?

— Иаха акаҧдан «Баканов» аҟнынтәи афатәҟәа шааигоз, атаможенникцәа дыркын имырхит, аҟәарахьы ицатәуп, сара сахьыҟам аҙәыр кыр ҟаитцараны иҟоума, — дуаруаруан Володиа. — «Мамбисис» ахьгьы ицатәуп, Гаванаҟагьы ателефон иастәуп...

— Еилыскаауеит, аха иахьак сыҟаз, иуцәымҕымзар! — исҭахытцәкьамызт адәы анықәлара.

— Бзиоуп, араҟагьы шаҟа ус ыҟоу! — дцеит. Аиашаз, араҟа шаҟа ус ыҟоузеи! Ауаа ауаҩпшра рцәыҙын, уажәы-уажәы рҿеиҭакуа, уахгьы-ҿынгьы атанкҟәа ирҭоуп, рыхҟәа ашоуреи ажьаҳәашьҭыбжьқәеи иҭыркьан. Иара акаустик шыҟамоуп акәымзар — ахьмыҙҕ! Шаҟа жьакца ҭаҟәаҟәаны иҭгатәуи! Урҭ русура уажәеиҧш ихҭакны иркызар, иагьарааны иалгахьазаарын. Раҧхьа зны рҿынаркьа-аарҟьан, нас рнапқәа ларываҳаит. Иианагеит абзиабаратә серенадақәа рышҟа. Ҩ-уск реилагҙара уадаҩын...

Аморальтә хгәаҭара, ахыхьчара атцак ду амоуп, аиҳараҙак амшын аҟны, ҕбак аҩнутцка, мызла апсабра иқәымпшуа рзы!

Борис — амеханик еиҳабы, иҟәыгаз, ҿымҙакәа зус ҟазцоз, зус здыруаз хатца бзиан, ҳатыргьы иқәын. Уи ҕьалпалк иҿаламгалаҙакәа, акгьы мырҳауҳаукәа, зыхәтаак ҭамырхакәа аусушьа здыруаз уаҩын. Уи акәын цыргәасгьы иҟатцатәны иҟаз, доусы итҟьаз рыжәҩақәа ртартәараҟны. Скалам нықәсыршәын, исывагылаз

арадиодкылага снақәыҕәгәеит. «Ицәажәоит Москва. Москватәи аамҭа — асаат 8, ашьыжь», — иаагеит Москва абжьы. Исхакнаҳаз асаат ахь схы ѡышьҭысхызар—24 саат. Ас аамҭа иагьанбацеи! Саатәеит ҳтәыла ажәабжьқәа сырзыҙырԥуа. «Москва иахьа атцаа 3–4 градус ыҟоуп, аԥша, асы.» Сындәылтцит, ҙыхьк сықәстәарц. 38 градус ашоура. Асаат аказы абригадақәа рҽырпсахуеит.

Ноиабр 10

— Актәи абригада хәѡык аусура иҭымтцҙеит, — сышә даалагылеит Ҭамаз.

Ҳаицны ҳанрылалеит. Рҽырпсны ицәан, ирыцхәашьа-ны иузыргыларым. Акыс, урҭ иқәыпшцәоу практикантцәоуп. Ихәжәеит ишыхәжәарыз... Амшын аҽы аусура ргәы ацәкамҳарц, еизганы рацәажәара, рыгәшәа аҳәара, хазы-хазы рылабжьара ҳшаҽу ҳаҽуп.

Ашьыжь алетучка, акомандирцәа реилацәажәара. Абар шьҭа акаустик аиоура ааигәахашт, ҳара ҳабаҟоу, ҳтанккәа ирыцәиааз ажьакца рыцәахҙам. Ҭамаз Гала лхышә дылатәаны, абзиабаратә серенада иҳәоит. Уи зынҙак ихы еиланагеит абзиабара.

Володиеи иареи ааиқәшәар, аиҽашра иналагоит, иааиҽаԥшыр ҟалом. Иааиқәшәацыԥхьаҙа аҙәы ихахәы шлацк налашәоит, егьи ихы-иҽы акыҷыра кыҷырак нацлоит... Сиԥхьеит Ҭамаз аиҽцәажәарахь.

Ноиабр 11

Ашоура уаѡы иахьизхымго аҭыԥан ахьҭа сылалан, аимҳәаршәы сыхьит, сахәаҽуеит! Сеимҳәоит уаѡ даасыцәшәартә. Уи Африка зшьаҭа сҳаз акоуп.

Ноиабр 12

Литер дынкылаҙ дцеит, дыҟам. Ашьыжь Володиеи сареи ҳаҙхытцит.

Сара сеимҳәа еиқәтәом, уи акәын иҳагыз. Мамбисисаа иаҳзаарышьҭыз амашьына ҳанҭалан, ҳашиашаз ахәшә-

тәырҭаҟны ҳаԥкылсит. Уи амашьынанықәцаԥ Альберто Госарис Фернанди Пабло дааразаҙ зҟазшьа, зыуаԥра маншәалоу, есымша згәалаҟазаара бзиоу, илахҿыху уаԥуп. Альберто аԥсҭы анику изаҟаразаалак сгәы ԥьара инаҭрысуам. Уи убысҟак даманшәалоуп, иныррa бзиоуп — иагьа ирласуаз, иагьа архәара, ҭшәара дрыбжьысуаз — ԥьара еилахарак, маԥьанарак, гәамтԥрак инубаалом. Ихы-иҿы ҭцаҙа ихаччо, ажәабжьқәа рҳәара даҿуп, ҳгәы имырҿыгьырц. Ашәқәа ҳзаартуа, иапхьаҟа хаушьҭуа, ахәшәтәырҭа ҳлыԥнеигалеит. Ахәшәтәырҭа — хәшәтәырҭа дуун. Ачымазцәагьы рацәаԥын. Ана-ара акабинетқәа ирылагылаз ачымазцәа ҳанрылс-аарылсуа, ԥьара ҳныԥналеит. Акабинетқәа усгьы ашәқәа рҿаҙам.

Альберто акы неиҳәан, иаразнак ахалаҭ шкәакәа зшәыз дԥагылеит, «о, советико компаниеро» ҳәа деихаччо.

Сҙара ԥахыс сааилыхны ҭынч, хрыжь-хрыжь дысзыҙырԥит, дсыхәаԥшит.

Нас ҳаиманы даҽеа кабинетк ҳныԥналеит. Уаҟа ицәымзаркыраха итәаз аҙгаб лыбла шамшамқәа аныԥасҿалырҷҷа, сеимҳәа насыхҟьеит.

Лара цас илуашәа атыртырҳәа ашәҟәы сынҭалԥын, лныҟәашәа ҳлырбозшәа, лҙара, лыгәчама улаԥш рыдхало, дышшәырҙа дныбжьалеит. Иаасыдгылаз даҽеаҙәы сылаԥш налымкәкәааны, кабинетк сныԥнеигалеит. Иара убриак акәын ашәқәагьы зҿаз. Алашарақәа каххаа ишаркыз, аппаратк снадиргылт, сҙара ԥахыс сеилыхны.

— Уҽеилаҳәа, — иҳәеит снадгылаанҙа, сара макьана алашара ирцәоит ҳәа сшыԥшыз. Усгьы наиҳәеит, дагьындәылтцит. Ссорочка насшәхарԥаны саныԥдәылтц, уи аԥҳәызба даасывалеит, дааԥышәырччеит, дзырччоз сара сышанхара акәу, уи илыхәаԥшуаз, зыԥсы зылшәшәаны аҭзы икыдиаалаз Володиа иҭагылазаашьа акәу узымдыруа.

Санынаԥш, ани арентген иԥнытцыз атерапевт ссахьа ҭыхны дахәаԥшуан. Срыманы ҽаԥьара иныԥналеит. Аба рацәа иалаҳаз иеиԥш, аҳәса ссирқәа снарылаԥшит.

Володиа ишызбоз ашәваз иҽынкыдиҭеит. Руаҙәк деихаԥхо, ашырҳәа, сгәабжьынацәа ааныл кылан, — уахь уахьыԥшуа акәым, арахь сара усыхәаԥш — лҳәаз шәа, аҟытҙәыҳәа агәыр налалыкшеит. Ҳандәылтҭаанҙа иара уатҙәҟьа сшьа анализ азуны аҭак ҟатҙан.

Уажәы ауролог иҟны стәан. Уи сҽы ѡараҳаны хәшәык нҭаиршәшәан, сыбз ахықәцә иан кны иѡкылиҳәан, мҳатҙәла сҟырҟы дылҭалт. Акраамҭа сыбз сҽахьы исызтагаломызт, иҭахжәазшәа имҟәацо исҽан. Укажьцәа иҳәеит, аха амҽы иалхыз абз акыр ҟанаҭо иҟазма. Егьи, сыхәда данҭалоз, исмыхьырц азы иртҙаазаап ахәшә ҭаԥсаны.

Саатыбжакгьы ҳадымхалеит, адәы иахыргоз аҽыѡ еиԥш, зегьы снырхыжьны ахыгә-сыгәҳәа «Мамбисис» ҳлыѡнашылеит.

— 40 уалыр акаустик амѳа иқәуп, — иҳәеит Рекардо иблақәа ихаччо.

Гаванаҟа ателефон ҳахьасыз, «Морагентство» абыржәыҭәҟьа амашьынақәа рыҟәҭара ҳаҽуп рҳәеит. Уажәшьҭа ари «Мамбисис» аначальник Рекордо иакәу, ҳара ҳморагенство акәу руа ииашоу! Арҭаѡ иакәу иаԥсахаз, аҭаѡ иакәу?!

Ҳаццакуан, Хулио даҳзыԥшын. Альберто дыҟәуаа ҳима дышѡеиуаз, имѳатәны ахәшәтәыртаҽы дныѡнаԥалан, иҽаз ахәшәқәа иманы даакылсит. Нас дышиашаз ахыгәҳәа акран дуқәа зхагылаз аҕба ҳлатҙаиргылеит.

Куба ареволиуциа афырхаҭа «Камило Сенфуегос» акаԥдан даҳзыԥшын, ҳима дыѡхалеит. Иаҳирбеит аҕба, аидарамѳангага ҕба ду, Польшаа ирыҟатҙамҭоу. Авагонқәа рҟынтәи аатҙәақәа шьақарла ирҭәны ихәнызгоз акранқәа ахәхәа-ҕъҕьаҳәа аусура иаҽын. Хулио Цезар Артигос иҽоу каԥдануп, 35 шыкәса дырҭагылоуп. Алиоша Лашәриа ихы хтҙәа — иччашьа, ицәажәашьа, итәашьа, ижәшьа... Сызхара дсызбом. Саԥхьа ицәырҭуан Алиоша иԥстазаара, ҳаиѡызара, ҳаицныҟәара асахьақәа.

Хулио икаиута ҳаԝнатәоуп, иԥьыба азна ахәшәқәа ҟатԥаны. Афырԥьанқәа тәааназа иҭаԥәуеит. Аром, акониак, иумжәыр иҽеишьуеит Хулио. Цыфак ма иҳамандаз. Ус ашә ачыгә-ҷыгәҳәа днас-насын, ҷкәына фархьк ихы аакылеикит.

— Ҳхәы хиоуп, шәгыл, — ҳаԥхьа дгыланы иҷынеихеит.

Ҳаишәа хиан, ҳахԝык ҳада аҙәгьы дыҟам. Ҳаԥхьа иқәгылан аҟәыдеилыршәшәа чаԥаны, афԝы лаҳалаҳауа, аԥьыкац еиԥш абрынҵь ҟәашҙа, ирсса-рссаҙаны иххыз акартош ҟаԥшьшьҙа иԥьны, акәац жәы, ашә. Ача, уик зынҙа ачхәар! Ауараш уцқәа ытԥнаршәаап.

Ҳхәы ҳазҭоз Хуано Гонсалес иԥсы ҙаны, иҷытбжьы уаҳауам, данааиуа, данцо убом.

— Пҳәыс дҳалаҙам, — назгәеиҭеит Хулио.

— О, аԥҳәыс дызҭам аҕба проблема амаҙам! — снахыхәмарит.

— Уматԥ зуша аԥҳәыс даҭахызар, сара сыҟоуп лҳәеит сыԥшәма пҳәыс, уи, ҳнеилытԥроуп ада, уаҳа илураны дыҟам.

Хулио иԥеи иԥҳаи хәычқәоуп, аҙәы жәаба лхытԥуеит, егьи, арԥыс — ааба. Иани иаби жәаԝык рхылтԥит, зегьы нхоит, интԥуеит, иҭаацәароуп. Иани иаби рԝыԥьегьы ааидхалт, егьырҭ зегьы ԥьара-ԥьара иагеит. Аб 70 шықәса ихытԥуеит, ан — 65. Ареволиуциа ҟалаанҙа Ориенте апровинциа ахҭнықалақь Сантиаго-де-Куба инхон, ареволиуциа ишынҭаацәоу иалахәын. Иара Хулиогьы Серра-Маестра дпартизанын. Ареволиуциа ашьҭахь, Фидель Гаванаҟа дрыԥхьаны иааиган, ауаҭахқәа рыҭаны инирхеит. Хулио иашьа еиҳабы арратә маҭура далоуп, дкапитануп. Уи, Рубен, иатқыс иеитԥбу Роберто амшын флот аҟны дмеханикуп. Альфредо чекиступ, аҳәынҭқарра ашәарҭадараҟны дыҟоуп. Евгенио — уи аамҭала Фидель дахьахгаз адгьылбжьаха Пинос аҟны комиссарс дыҟоуп, Рамиро дхақьымуп.

— Даҽеа ԥшьԝык саҳәшьцәа хатԥа ицахьеит, рҭаацәареи дареи еитԥаԝы, — дрылаҽхәон Хулио. — Аиашазы, ишьыцгатәыми! 20-ԝык коммунистцәоуп, 15-

ҩык акомҽараа ыҟоуп. Сара ҳапхьаҟа апартиа салаларц аҿазыҟатцара саҽуп...

Ҳара, цьара атәаха змамыз, акранаҳфа ҳаихеит, аха иуазма.

— Аҙәы иҳәо шәаҳахьоума, ҳбажә-бажәҙа, иаҳфаз ҳгәы икылахо ҳашпеидытцуеи! — ҳима дырҩегьых ика-иутахь ҳхалеит. Уажәы крыфаншьтахь аликиор, адунеи аҽы иреиґьу аликиор, иаацәыригеит ҩ-хкыкны, акы бананлыхын, ихәшаха ҳгәы илықәлеит. Сара Куба шаҟа аамта сыҟази, аха арҭ рҩызцәа рыжәтә зымбаҙацызт.

— Иҟаҳтцари, ҳхы иагыжьны аекспорт иаҳашьтқәо рацәоуп, — иҳәеит Хулио, ҳфырцьанқәа ртәуа.

— Сара уаҳа зжәрым, сыхәшәқәа ирыпсыхәоузеи! — «заагьы» исгәалашәеит!

— Иахьак иаҳфап, ииажәып! — дычча-ччон уи. — Арҭ аҩымшк ҳақәтцып ҳәа сыҟоуп Испаниаҟа.

— О, уахьнеиуа абаскаа сысалам рыҭ!

— Иабоудыруеи урҭ ашьхауаа?

— Саргьы апшаҳәахьы илбааз шьхауаҩуп!

— Урҭ реипш ахатцара, ауаҩра злоу, аҩызара ныҟәызго, маҷҩуп. Рлеишәагьы баапсуп, ҳаґоу-саґоу дызланагалаша! — даасыхәапшын, усгьы сааимданы:— Узлашьхауаҩуи, иуҟәным атапанча, иудҳәалам аҟама! — ҳааибарччеит.

— Хулио, уҭаацәа араҟа иҟазар акәхап?

— Иҟан, ицеит, — иҳәеит иҧышә аччапшь ыкәххуа. — Араҟа, Матанзас, даҿа ҳәынтқарроуп, иапнатцоит ахатәы закәанқәа, апҟарақәа. Араҟоуп алхратә система, асоветқәа ахьеиҷкаау. Ҳаҳәсақәа уахынла аґбаҟны иаанҷасыр ҟалаҙом. Нас шәазхәыц! Есыуаха Гаванаҟа дцаны есышьыжь аара уаҩ дахәару?..

Иааныжьра уадаҩын уи ахатца ҳалал гәыҭбаа, аха «Клаипеда» цшын.

— Уатцәы ахәылпазы ҳаузыпшуп!

— Азамана!

Ноиабр 13

Акаустик ахабар ыҟаҙам. Ажьаҳәаҟәа «ацәажәара» ишаҽыц иаҽуп.

Закә насыԥыз Володиа имаз иахьа! Лена ахәышәтаырҭахь аҳақьымцәа дыдирбарц дигоит. Уажәазын уи еиҧызаҽытга абаҟаз.

Атанкқәа кылыржәарыма аауҳәартә ажьаҳәаҟәа рышьтыбжь цәгьан аҽены... Ахәылпазы Володиеи Ленеи хынҳәит, рхылпа аҭыс ҭаҳәуа, Хулио дыргәылакны. Хулио санынеиҽаԥш, счымазара схаштит. Снаргәылалеит хәыцра хаақәак, ихараз, ииасхьаз аамҭақәа, уаҳа хнырҳәышьа зқәым. Иасҳәеит Хулио Алиоша иҭызшәа, иҭоурых. Изакәи, мшәан, сыла иабо. Изиасҳәоит, аа, иара ихаҭа, Алиоша ихаҭа! Арыжәтә илсит, днаганы сиарҭа дныласҵеит. Дылаиоуп игәы ѡарха, иҽыртаҕаны, дҭынчҙа. Ас ѡыцьа еиԥшны исымбац — ԥшрала, ҟазшьала. Снеин еиҽаҕгуа еидтәалаз Володиеи Ҭамази снарыдтәалт. Срыхәаԥшуан, ирыцҳасшьауан. Ирыздыруамызт аԥсҭазара ахәыҷ ихарԥ ишаѡызоу — ишкьаҽу... Ирзымшои, еимаркуеи? Шәеиҽашла, шәеиҽашла, нас аха шәоуҙом!.. Снарԥыртцын снеины снышьҭалеит, ахәыз-хәыз сеимҳәо, хәыцра шәкы сҽыргәылакны. Сынҭанагалеит наҟ стахәхәа. Ѡаԥхьа сан сналеиԥхыҙит... Сан лшьапаны сышьҭахуп. Ишшарыз шеит, иахьа ноиабр жәиԥшьуп, аха Аԥсны, ҳара ҳаҟны, жәохәуп.

Ноиабр 15

— Аа, гәырҕьаҽҳәаша, ииаит ҳауаажәлар! — сышә даалагылеит Володиа.

Аарлаҳәа ицәаҳа снахьыԥшит, аԥхыз баапс сызлаз саналтц ашьҭахь стцааршәыраха сдысны сахьтәаз...

Закәытә фырхатцароузеи аокеан нырцә иианы илаҟартцаз зылахь ипҟыш-пҟышҙа аԥхҙы ылнаҳәаны игылаз «Совфрах»-ти «Совфлот»-и рхатарнакцәа, — урҭ мызкы ахы-атцыхәала, машьынак азна акаустик

ԥшааны, Гаванантәи иацны ииаит. 10 тоннак акаустик аагара ныҳәа духеит иахьа. Уи иацны хазы ииаит Куба Сафра Аминистрра авице-президент Фернандо дызхадаз фԝыуаак. Рҽаҟәдыршәеит згәахы кыдибаргылахьаз араҟатәи Мамбисисаа. Закә гәыргьароузеи иахьа. Закә ныҳәаҽаҟәоузеи — фырхаҵара-гәышьҭыхратә пафосла иҭәу аныҳәаҽаҟәа! Иреибарҳәом доусы иааирԥшыз афырхаҵара, ирзеилыргом рыуа аԥыжәара аазырԥшыз уи акаустик аԥшараҟны. Доусы ргәаанагарақәа рҟны рҽышьақәдыргәгәоит. Сгәы ацәыцә аҟара итҵаҕоуп, изаҟаразаалак сҽахьы акгьы сызнагом, аҙытцәкьа сыхәда илбаауам, салоуп даҽеа дунеик. Ус, ицәыршәагаха ҵәаабжьык аагеит.

Иҟалеи, акаустикатә сода ҙәыр даблыма? Иԝытцыбгьыжәаан астол иахатәаз ԝдәылтцзар, аԥықә-ԥықә дыччо, апалуба дықәгылан аԝбатәи ацхыраа Ԝ Махачаҙе, аласкәыгә даахырхызшәа. Амиран ус ихәмаршьан! Иаарласны акаустик аазгаз бзиала ҳәа ҳаҳәаны ицеит. Ишынеилытцыз снықәиеит. Сыԥхыз гәытҟьагаха саргәаҭеиуан.

Володиа ажәԝан далоуп, даҽуп аҽхәара, ифырхаҵара уаԝы имбаҙакәа ибжьаҙыр ҳәа дшәаны. Уажәы абжьы саҳауеит, дидтәалоуп «Акаԥдан Баканов» акаԥдан. Уа аҕба амчыбжь ҵуеит иқьыԥаха асқьалаҽы ирзаанагоз аидара иаҵаны игылоуижьҭеи. Аамза зыԥсадгьыл ахь имнеиц «Баканов» аԥсадгьыл ахь иццакуеит, аха ииаг, иақәызхуада аидара! Аҕба аекипаж аентузиастцәеи абаҕәазаҽтәи аидарақәхцәеи ирыбжьартеит аицлабра. Аекипаж, аԥхҙы ныпхьаҳәо, ақәхра иаҽуп, ирзырццакуазар ҳәа, аидара ақәхра рус шалаҙамгьы.

Хулио дабаҟоушь, Хулио, сгәы даатцалеит — дықәтцхьоумашь? Уи исеиҳәеит уажәы дзықәтәоу «Камило Сиенфугос» аԝызак уажәааигәа Китаи аҟәара азааигәара ишицәтахаз. Аҙаҵаҟатәи ацаҟьа иахакшаз аҕба, ацхыраара иаргәаҟуа, «СОС» анықанаҵа, аҙәгьы дазхьамԥшит, — аԥьал насыԥуп, аԥсра ззааиз аиқәырхара ҳақым, — ҳзаарыцҳаит ацхырааразы

иҟаҳҭаз аҳәара аҭакс Китаиаа, — иԥьеишьон Хулио. — Уахык ахаҳә иахаҙсоз ҳаґба, ашамҭазы илҙаакәкәала ицеит.

— Иаҳцәуҭәахуан акәу! — иблақәа кәалкәаԥьо дааѡналеит Володиа. — Сҟырҟы зырцәаакрызеи ҳәа сыҟан, ари акәзаарын иабоз, — игәалаҟазаара бзиаҙаны, дналагеит ибжьы ѡҭыганы, агәырґьараҭагылазаашьатә ԥшра наҭаны, иикыз арадиограмма аԥхьара. «Ҳаҭыр зқәу ҳѡыза Шамил! Иудаҳныҳәалоит умшира, иузеиґьаҳшьоит агәабзиара ґәґәа, аҭаацәараҭә насыԥ, арҿиараҟны ақәҿиарақәа, аԥсуа ԥсынҭры, агәыхәтәыхьҙара, иҭынчу аҙсара. Ишьҭаххуеит уныҳәаҿа!

Николаи, Станислав, Гавана, «Актау», 1974 ш. ноиабр 15.

– Иудысныҳәалоит иара саргьы, – иҿааихеит Володиа, инапқәа ѡеиҭыхны…

Ноиабр 16

— Ишԥаҟоу угәабзиара? — сышәхымс даалагылеит, иахак сымшира шазгәеиҭоз иааиршазшәа, иҭахә-ҭахәҙа иҭакнаҳаз илакытцақәа ҭшәытаа-ҭшәытааҙа, иблақәа ҭырхаха дысҿаԥшуа.

— О, Владимир Фиодор-иԥа, абзиара ззыҟалаша! Саниз схаҭа издыруа ҷьушьома! Амала, Станислав «Хаштра зқәым арыцхәқәа» ирызку иблокнот ус иҭеигалт.

Славик!..

Одесса ҳақәтцижьҭеи ҳаибамбаҙацызт. Уажәы адунеи аҵа ҳашԥеиԥылари ҳәа акәын сшыҟаз. Аха «Актау» данышхала, иҿеысгәыджьланы аҵәахаҵәаххәа сыгәзра даналага, саргьы схы ааиԥшыстәит, акгьы ҳабжьаҙамызшәа. Аиашазы, иҳабжьоу ҳәа иаацәыругаша акгьы ыҟатцәкьам. Исзеилымкааит уи Одесса ҳаныкәтцшаз иҿеызхиргәааз, иҿеҙаны дызхааз. Уи аилкаара дугьы сҿанысымшәеит, ус иара игәы ианаҭахха, сзаԥырхагахарыз… Хыхь усшәа сҿеисырбон, аха ѡнутҟала ихьааха исыцран — иҟалеи?

Одессаҟа ԥшьԝык атԥарахьы иаарышьтыз рыҟнытә иара иоуп издыруаз. Егьырҭ? Иурии Левани сымбацызт, рызбахәгьы смаҳацызт.

Атԥарашықәс зҽагмыжькәа инеиз Иурии сареи ԥьарак ҳаицыԝналт асасааирҭаҟны. Уи «Мориак» ахәбатәи аетаж атԥарахьы инашьтыз актәи ацхырааԝцәа ирзалхын, ԝыцьа-ԝыцьала еицыԝнан.

Мызкы ҳаԥхьахьаноуп Славик дышкылсыз, уи ишьтахь — Леван. Урҭ ирызныжьыз ауатах еицыԝналеит.

Дук еидҳәыломызт. Сара сҟны акәын тәаргасгыларҭас иахьимаз — креицаҳфон, креицаажәуан, ҳаицын. Иура данаауеи данымаауеи еиҟаран, «Галачка, Талачка» ҳәа имуа атыԥҳацәа дрышьтан, дыззыркыз закәу цқьа еилырганы имамызт. Уаанза делектрикын. Уи даара сиркарахьан Славик днеиаанза. Ауаԝы гәатеи ашьыжь дгыланы иҽанынеихалак, саргьы сишьталон схыԥхыԥуа. Иура аҽыԝ даԝызан, данныкәоз улаԥш ихьзомызт, дахьыццакуаз дыр! Сзихьымзар ԥхашьаны, испыло срынҟьо снеиуан, аҽгыла еиԥш сгылахьан. Амала, сыпсы иаԥшәмахаз, иаарласны хатәара дышцаз ауп. Мап, мап, хатәара — атыхәтәан ауп, рапхьа ауатах амхны, Гала диманы дыԝналеит. Иура дыспортсмензаарын, аԝраҟны «СССР аспорт азҟаза» ҳәа ахьз змаз уаԝын, сара баша сыҕеидысшьылахьан!

Зны ҳаибарыԝуа Деребасов ҳаныланы ҳԝеиуан. Зҕабк дыссирха, дпыр-ԥыруа ҳаԥхьа дгыланы днеиуан. Ссиршәа еиҽартәыз атыԥҳа ҳаныԝлывҟьа, Иура дааҳәны данылыхәаԥш, ипортфель ду иикыз лаимпытԥыԝрын, ахәараҳәа лаԥхьа инкаҳаит. Лара ашьабсҭа еиԥш днеитапеит, ауаа инеиуазгьы азныказы ус иааилахеит. Ԥьоук ччон, ԥьоук гәамтцны иаҕьуан. Иара дҳашҳатәараха дылҽаԥшуа, иҽыларкәны ипортфель дашьтан. Уччала узыччозар!

Ҳмаршрут алагон ашырпазы асасааирҭа «Мориак», Шевченко ипроспект аҽы. Уаҟа еимгәамзо иааиуаз 9-тәи атроллеибус хыла ҳасны ҳанталон, азытцәкьа зҳабжьамлартә… Ҳаманы аҽынанахон ихьынаа-хьы-

наауа. Уи аганахь акәын ақалақь аҭараиурҭақәа рзеиԥшнхарҭақәа ахьыҡаз. Дук мырҵыкәа, «Абырзен шҭа» ҳәа иахьашьҭоу ҳаѡкылсуан. Апроспект аа-ѡ-ҵәаны, абаҳча аҭаларҭа – наҡ-ааҡ ѡ-алымк иқәгылоу ҳанрыбжьысны, абаҳча ҳашьҭахьҡа иааныжьны Пастера ҳнанылон.

Шаҡа илахҿыхыз Пастера! Уаҡа еизган ауниверситет. Амедицинатә институт уҳәа аҭараиурҭақәа реиҳарак. Ишәтышха аҿар ҳрылагыланы ҳахьцоз, ҳгәы арҵкәынуан, ҳарԥыруан. Иура шаҡа бла ссир игәы ҵырблаахьаз, шаҡантә ипортфель имҡәытцыѡрхьаз!

Зны-зынла атроллеибус ҳаатытцны, Деребасов ҳахьаакылшәоз, асасааирҭа «Московскаиа» ҵаҡа акакалкырҭа ҳныѡнаххны, чаик ыжәны ҳҿынаҳхалон. Шьыжьык уи акакалкырҭа ҳахьаадәылтцыз афое аҡны еилагылаз ҳанырывала, Иура аҡәаҿыхәа длатәеит. Даарыликааит амца зхылҡьо игылаз ҭыԥҳак.

Аа, ухатцоуп шьҭа, Иура дга! Ҳрыгхоит алекциақәа.

— Сатамзааит, — сналыдгылеит уи аҙгаб, — иҡамлари Пастера 25 аҡнынҙа ацара былбыршар? Сбыҳәоит, иҡалозар...

— Исусхәузеи Пастера! — саакылрыблааит лыблақәа иѡасҿалырҷҷаз.

— Алекциақәа ҳрыгхоит, — сҳәеит аминауатра шьҭатцо...

— Нас сара сызлоуи?!

— Сѡыза дбышьҭаргыланы, дыбхьырԥшуа дсымгозар, дцом, — сҳәеит, иҿаббаҙа итәаз Иура ишҡа днахьарԥшны, уи ууанҙагьы длымбацкәа дыҡамызт...

— О, закә арԥарцәоузеи атцарадырра иашьҭоу,— атцәы наҳалатцаны, дычча-ччо днаҳԥырҡьеит.

Алекциақәа ҳшаарылгалак апҡаѡ-саѡҳәа ҳалдәылҡьаны ҳҿааҳхон ҳашьҭа ҳхыланы, аха Деребасов ҳанааилак, ҳашиашоу ҳалбаауан Пушкинскаиа. Уа акаҳуажәыртаҡны каҳуак ныжәны ҳаицрытцуан. Иара убри акаҳуажәыртаҡны машәыршәа дзыцәхасыз аҙгаб лоуп апсеивгара сызтазгьы. Уи лындәылтцымтеи иара

иҩналамҭеи рынеидкьыслара «инеиднарҵаблан» иааиднархалеит. Анасыԥ абаҟоу умҳәан. Урҭ анынеидыкшала лнапы иааникылаз уа иааимҟәытцахеит, — саҭамзааит, иҳәеит лыбла агәытцамтцамра дхыԥшыло.

— Бзиоуп, уаҭастцом, — лыбла гәыккәа ҩылхалырччан, лнапы имҟәытцылхырц дааҳәыцы-мыцит. — Саҭабымтцан, иҟалозар, — дыгзыгзуан Иура. — Бгәы ишԥалымсуеи, сбаахеитеи, — лнапы азқәа аҟәашәра ишьышьуан.

— Нас иҟаҳтцари, саргьы суаахеит, иҟамлари снапы ааууШьҭыр! — лҳәеит лҿырҟәымшәышәҙаны…

Иура адырҩаҿены алекциақәа рҟны ауп дахьызбаз. Уи инаркны схала сыҟан, сшьара ақәлара саҿын! Агуркови сареи ҳеааидаҳкылон, уи иҩызцәа дунаиаа дук дрылаҳәуамызт.

Ноиабр аныҳәамшқәа рзын, аҩныҟақәа ҳцаны ҳаныхынҳә, Славик суаҭах ахь диасит. Леван усгьы иҿеагжьны дааУан, Иура «аҭаацәара» иҿеалагаланы дыҟан. Славики сареи ҳшеицыз ҳаицын, ҳус-ҳҳәыс акакәын, ҳаҟан аҙәк иеиԥш, ҳаицынхон ҟыҟдаҿыҟда. Ус ҳшааиуаз, актәи асеместр аекзаменқәа зыҿены ҳанрылагоз аҿены, аԥхьара аҟынтәи ҳааизар, асасааирҭа ахәбатәи аетаж зегьы аремонт аҟатцара иаҿын. Ҳаиаргеит аԥшьбатәи ашҟа. Уи иақәыршәаны Иура дааит, ичамаданқәа дрытцаланы, дцәыххаа, дцәыԥцы, узиҿамԥшуа.

Усҟан Славики Иуреи цьарак иаанхеит, сара хазы аҙәы иҭып аҟны иҟаз уаҭахк сыҩнартцеит. Асеместр ҳалганы, аремонт ашьҭахь ҳҭып ахь ҳанхаргала, дырҩегьых хазы ҭыԥк сынасыԥхан сыҩнан, аха Славики сареи ҳшеицыз ҳаицын, ҳаицтәон, ҳаицгылон. Иура дцәырҟьацәырасуа дгәаран! Леван иакәзар, аҩныҟа дахьцаз дынкылаз дцеит, иԥсреи иҙреи уаҩы изымдырҙо.

Мызкгьы аамҭыцкәа, Иура ичамаданқәа аашьҭыхны дыкәтцит, уажәазын — хатәара. Аха асасааирҭаҟны иҭып аанкылан, уажәы дахьцаз дыԥхартцар, итцәҩаншьап Славик иҟны ишыҟоу идыруан. Ҳара ҳшеицыз ҳаицын. урт рхьаа-баа ҳаламызт…

Атцара аныстцоз аамтазы еиуеипшымыз аԝызцәа срықәшәеит. Убартҧ рахьтә еиҳарак сгәалашәара, далымтцуа дынхеит аҙәы. Уи Александр Александр-ипа Архипов иакәын. Цьарак аԝналароума! Александр Александр-ипа схала сахьыԝназ ауатах аҷы дысзынарышьтит, аицыԝналара ҳақәшәеит. Рапхьатәи ҳаицынхара мшы аҽены ажәа снитцеит — цьарак ҳанеицыԝнала, уажәшьта ҳаҙәуп, иааҳамоу ҳзеипшуп ҳәа. Ҳаи, аԝыза хазына дсықәшәазаап — ныҟастцеит саргьы, акыс уи, 50 шықәса иртысхьаз, чапашьалагь аныхачапа даԝызан. Аиашазы, рапхьа ичанахқәеи иҟәцьалқәеи уҳәа, ахьча тып дазааззшәа, ахәара-ғьараҳәа данааԝнала, рацәакгьы исгәампхеит…

Ианааша, рапхьатәи ашьыжь ашара дацгыланы дабацеи шысҳәоз, саныпшы, алԝатцә ихылызза, ичаиник дадтәалан… Адырԝаҽеынгьы убас. Ачаи ажәрахь снеипхьон, саргьы мап сызкуамызт. Шаанҙа дгылон, аха амра анхықәгыло днышьталон. Хымш аатцуаны, «маатк-маатк неилаҳтцар, шьыжьи-хәылпази иреиґьу Одессатәи акакалкыртақәа рҟны аиҳа афатә ҟастцалоит» иҳәеит. Уигьы мап сзахымҳәааит, инаистеит шаҟа иҳәаз, мызктәи.

Ишиҳәаз еипш, мышқәак шьыжьи хәлбыҽхеи чаик, хышхыртцәык зҳәаз иеипш, ҳнархәалон. «Даҽеа маатк-маатк неилаҳпсар ҽенак ԝ-маатк ҳәа ҳуатах ҳдәылымтцзакәа, иааутаху афатә сырхиауеит» ҳәа аасабжьигеит. Игәы сзахьысри ус итахызар, акыс, акрыфартақәа рҟны апшра, аамта ақәырҙыха змадаз… Уиакәхеит. Ҳуатах матцуртахеит, ачысфԝы уԝнанамыргыло, ахылԝа-псылԝа ҳаузалымбаауа, афрынақәа ныхиргылеит. Шаанҙа дԝагыланы бԝартцәыра дцон, данааилак ичуанқәа, иҟәцьалқәа амца нарытцатцаны, аҽыкәабара дналагон, акы апхьаха, радиои телевизори рзыҙырԝыха змадаз. Акыс, зегьы иара инапы рылакызар акәын, акы уалакьысыр, игәалаҟазаара иаразнак ибжьнахуан. Астол наирхиаанҙа сыкәиан. Ианирхиалак, — прошу,— иҳәон, аха маҷк

сҽагыжьны снеиуан. Уи афатә днахалон, ҳаи, рыцҳа ааигәа фатәык иақәымшәац аҙә иоуп аауҳәартә. Исаара гәаҩа ду ианижьлоз изымфо, дыхәцәырххо, дқьыпаха данаадхалалак даарыцҳаушьарын. Дук мыртцыкәа икаруат иҽынхырҩрны иҽеныкәижьуан. Ҩ-столк иаҳзыҩнагылаз руак афатә, аҩныматәа ыкәжьын, егьи шәҟәи быгьшәи — иааипыхьашәаз зегьы. Иабаҟоу сҭынчра, сусура, сапхьатә, сыҩтәы.. Иааҳамоу зегьы ҳзеипшзааит зҳәахьаз, аа, сахькылигаз! Искуа, исышьҭуа сзымдыруа, истәымыз усгьы истәымызт, аха истәу ҳәа акгьы ыҟаҙамкәа, зегьы игәытцаиҳәҳәахьан. Акы акәын уи илогика иаҳәоз: сара стәы — сара истәуп, уара утәы, — ҳара иаҳтәуп! Амшә иакыз ахы ишьышьуан ҳәа, абар ассирҭәҟьа сахьакәшәаз. Александр Александрипа алекциакәа ҳшаарылгалак дыҩдәылтцны, дышиашоу агастрономкәеи егьырҭ акоопторгкәеи ааимданы ипортфель еимгәамҙо даакылсуан. Шьыбжьон акрыфаны данықәиалак, иҧсаашьаны уатцәтәи афатә аҟатцара дналагон. Уи ачыс инапы ахьынҙалакыз ихы-иҽы убысҟак ихалашон, иирыцкьозаалак цырак аҟәцьал ахь иҭаиршәыр, егьи иҽахьы инаиршәуан. Усҟан уилацәажәар, зцаарак иутар, аҿыҿра, агәамцра далагон. Акыс, ахә мариоуп ҳәа, амагазинқәа рыҟнытә акартош, аредиска уҳәа афатәқәа дрытцакь иааганы ррыцкьара данналагалак, зегьы наимпытцшша ицон, кажьтәыс инаиқәшәон. Ҳҿыҙәҙәарҭа аванна узыҩналом. Уи иҩнагылоу аҟьам-сартра иазымкыз тцаҟа иҩнажьуп. Урҭ ҳеанаҳкәабо аҙы анрытцалалак, аҙцарҭақәа ирпырачуеит, аҙы ѡнатәоит итҟа-тҟо. Афатәқәа анаара афымца ҧечкақәа инрықәыргыланы, ачанахқәа рыҙәҙәара дналагон, аха ахәхәа-хәхәаҳәа ашра иалагоз акастриульиақәеи аҟәцьалқәеи ибарц ихы анаакылеиклак, ишхытцуа анибалак, ичанахқәа лкажьны дыҩуан, ак хыршәтуа, ак цыршәтуа.

Зны ҳааигәаратәи агастроном аҭиҩы длақәпадлеисуа, ибгьыжә мацараха иаалымихәҳаз ацыцеи аредискеи ипортфель ианамк, абгьыжә хырҟәҿны иахькаи-

жьыз азы ашәахтә идыршәан, даара ихы игәы ақәмаҷха, иԥшра уацәшәартә дкылсит. Уи дагьахыԥсаауан иԥарақәа шьақәсмыргылар…

Зны, мҽышак ахәылԥазы, зыӄны сыѡназ аԥхәыс лышӄа сцоит, суалкгьы лықәуп, илымсхуеит ҳәа аҽеилаҳәара даҽын аванна дыѡналаны. Саргьы стәан, знык данбадәылтцришь ҳәа, сусутәқәа сапхьа иқәтцаны…

Адырѡаҽены ашьыжь даакылсит иара, ууанҙа из-бахьоу иакәҙамкәа, ашәыта даганы, ацәажәаратцәӄьа итахымкәа, ихы игәы ақәмачны. Дзыхлырӄьа здырхуада, аха изумдырхуази уи шьапԥықәла дышдәылылцаз. Ажәакала, дманшәаламхазаап сѡыза…

Ҳуатахахь аѡналара апсра нахкаауа шьыбжьышьтахьк сыѡхалазар, аԥссаѡ аҕьра даҽуп, егьырт асасааирта аусзуцәа ркьатеиах ԥтцәоит.

— Иӄалеи, бзиароу?! — мықәшәатәык шыӄеитцаз сцәа иналашәеит аӄапыҳәа.

— Улеир иубап! — ихышәтны еилаҳауеит аҳәсақәа. — Шәара шәыччоит, сара уаҳа сылшом, — даҕьуан апссаѡ Вера Иван-иԥҳа, лыԥсахы еиӄәыччо.

Ашәаартны снысѡнашылазар, абомба ѡнатӄәацызшәа, асаркьа ԥеыха иаганы, адашьма ашәыга ықәҙәҙәааны, ууанҙагьы ахылѡа-ԥсылѡа иагахьаз ҳуада уамашәақәа иӄан.

— Иӄалеи, иѡнаҳаи?

— Иахьа ҳара ҳазлаԥшхьоу, — лҽы илзарҳәомызт Вера Иван-иԥҳа, — атӄәацбжьы, уи иѡныхәаабжьы, ауаа ргәы итиӄьаз — еитаҳәашьа змоу ҳәа акгьы ыӄам!

— Иара дабаӄоу?

— Иара азыршы иҽатәаз даблын, дхәаазаауа даманы ицеит дахьымаара.

Уи уажәааигәа далацәажәон ирласны афатә ӄазтцо аппарат ҽыцк шиҙбыз. Иахьа иԥишәозаарын, данеиԥшҙамыз! Саркьатә балон дук азна азы ӄатцаны, афымцатә ршыга тажьны дшадтәалаз ауп ишыпҷәаз, амхьтә шизыӄалаз… Ахәылԥазы дкылсит деиқәшәаҙамкәа, аха уажәшьта акгьы цьасшьомызт.

Издыруада Славик абри Александр Александр-иԥеи сареи «ҳаиҩызарагьы» изацлазар. Уи иабеидыруаз сара сызҭагылаз агәаӷра. Иабеидыруаз — аизыӷазаашьа аԥхасҭатәра мариоуп, ашьақәыргыларoуп ԥсыхәа змам ҳәа ирҳәо сацныӷәо, сгәыла дычҳауа сшааиуаз. Аҵә игәаӷра аҵәы издыруам!..

Славик! Славик! Цыԥх уажаааны Одесса ҽыц иаадыртыз арестoран «Море» аҽы Иуреи иареи иазгәарҭон «сымшира». Уи ансгәалашәалак, ачча сызнарцысуеит!

— Шамиль, ахәылԥазы асаат ааба рзы «Море» сышәзыԥшуп, — иҳәеит алекциақәа ҳанрылга Иура даасыдгылан.

— Иӷоуи, бзиароу?! — усгьы аҵә дааигаларын, аҵә ддәыцәитцаларын, ҷьара ддәылырцаларын, ҽаҷьара дрыдыркылаларын... Стцаашьа ҷьашьаны дсыхәаԥшуан Славик, аха ҳнеиуеит, ҳнеиуеит ҳәа нацстцеит. Усӷан Архипов иҽеҳалаимгалацызт. Ахәылԥазы, суаҭах сшыҩнатәаз, иҽееилаҳәа-иҽееилаца Славик дааит, — уажәгьы ухиаҵами? — ҳәа исаат дахәаԥшуа.

– Уласы, уласы, — азтцаахагьы сымҭакәа, симаны ддәылтцит. Ҳахьыҩдәылтцыз, атакси ҳзыԥшызшәа игылан, ҳаманы «Море» инкылӷьеит. Иура, ҳагхара даргәамтцуа, дхарахаԥшуа афое дыҩнагылан. Данынаҳахәаԥш, ихы-иҽы ҩеихалашеит. Ҳахҩык егьарааны ҳаидтәалахьан. Ҳаҩхалеит. Сыԥшызар, атцысхш инаркны, Иура заа иҽеитцаз астол рхиоуп, агәыргъаратә ҭагылазаашьа аҭаны. Ҳанылатәа, Славик ашампанҩы аақәихын, апӷаҩҳәа ажәлар еилатәаз дҩарылахысын, аччаҳәа ацԥхьқәа еилашуа, атцәцақәа иларҭеиҭәеит.

— Иудҳныхәалоит, ҳҩыза, иахьатәи умшира, — дҩагылан, сгәыдкылара иналагеит. Уу, рыцҳақәа, арҭ еилагазаап ҳәа, сшанханы срыхәаԥшуан. Сааиижьҭеи сымшира аҵәыр иазгәеиҭахьоума, ма схаҭа издыруама саниз, сан ааԥнын ҳәа лҳәо саҳахьан акәымзар.

— Иаҳзымдырҭәӷьоз ҷьушьозма! Аа, иахьану, — иаацәыригеит Славик иблокнот. Сара раԥхьа аусура саналагоз, Славик акадрқәа рыӷәша аначальник

ихатыԥуаҩыс дыќан. Усҟан сдокументкәа рҟны ибазаап, иагьтеигалеит, ашьтахь ишахьзаҳтәыз еиԥш, «Хаштра зқәым арыцхәқәа рблокнот».

Саргьы сгәы дырԥшаауан, ауха акыр ҳаидтәалт.

Ҳаигәа-сигәа итәақәаз ауаагьы ҳаднагалеит. Зегьы акоуп, ҽенак сиит, иахьа акәыз — нык‍ќастцеит саргьы.

Аа, уажәы еитә иахьигәалашәаз. Сымшира иақәныхҳәоит Николаии иареи! Сылабжышқәа ҩхаќәќәалеит, иахьакәтцәќьоума мшәан, сымшира?!

Ноиабр 17

Ажьаҳәақәа зыԥсахыз анасоскәа русура еилашуеит, ихылҩа-ԥсылҩа лҩатцәха ирхыббы. Акаустикатә сода ырзытны, машьынкала атанкқәа рызәзәаразы иҳамаз агәыгракәа алтцшәа хартәааны ирзаамырԥшит. Амашьынкақәа рзыршәракәа ахьымназоз италаны изәзәатәхеит. Абар, ҳҽапхьа ак аиҳа ак еицәаха иахьаацәыртцыз. Акаустик ахьааукәтәаз ункылнаблаауеит, апстазаараҽы ишәартоу акоуп. Уи рапхьа ианааргаз, ацистерна излааргаз ақнытәи аґбахь ианҳадаҳкылоз, абаґәазаҽтәи усуҩык ацпхь ибла ихтәалан, уаатцәкьа дарлашәит. Уажәы иахәтоу аматәа ҷыда абақоу, аха атомтә газтә ҽыхьчага ҷыдакәа рышәцаны, италеит ашлангкәа рыла икыдзәзәаало. Рапхьа аталара згәаґьыз аматрос еиҳабы, ашьтахь боцманс иќахцаз Филипов, иҩызцәа апсшәа раҳәаноуп дышталаз. Уи 10 минутк рышьтахь дхалеит, апротивогаз ихарпаз атанк аҩнутцка аҳауа абаанагарыз. Данхала акосмос ақны аартырак ќазтцаз диҩызан. Зегьы икәшаны игылан, рызхара дрызбомызт. Ҳусбартахьынтә арадиограммақәа аара ишаҽыц иаҽын, атехника ашәартадара апќарақәа еилашәымган ҳәа.

Ноиабр 18

Азәзәара ишаҽыц иаҽуп, аха уажәшьта иашьцылан, фырхатцарас ирымпхьазо иалагеит. Сара

сгәамбзиара маҷк исыхгашәа иҟоуп, аха сшеимҳәац сеимҳәоит. Иахьа ицқьаны «Клаипеда» амзк тцит Матанзас иҭагылоуижьҭеи. Ҳлеиқәатцәа ду «Черныи» ахьзуп, акаустик хадҳкыларц абаҩәазахь ҳаннеи, адәы анаба, иҭҟьаны алақәа ахьыҟаз ицан, уамашәақәа иҟеибатцақәеит, аха, уажәы аха҆ҽы ахалашо, икара-уараха ицәоуп, агәалаҟазаара ду аманы.

Ноиабр 19

Володиеи сареи ҳаҙхытцит антцәара иа҆ҽыз ҳбылтәы азтцаара атцыхәала.

– О, комисарио! — хәа и҆еаасгәыдижьлеит ҳахьынзхытцыз иааиуаз Хулио. — Сышпауршьи, сышпауршьи, схы ичыз уажәыгьы атып аҟны иааиуам! — ашыхә-шыхә дыччон, ибла цәеиқәақәа амца рхыддыло. — Саатқәак рышьтахь ҳақәтцуеит Испаниаҟа, — нацитцеит уи.

— Даара ибзиоуп, сысалам рыҭ абаскцәа!

— О, Қеи!.. Убаскума, лымкаала бзиа иубошәа збоит?!

— Ма сара сбаскуп, ма дара аҧсацәоуп, — ҳааибарччеит.

— Уагьреиҧштцәҟьоуп, аҩы сазыршьыз! — ҳнеиҧырҭцит гәыблыла.

Ашьыбжьон аҕбахь ҳхынҳәит. Аусура еилашуеит, тцыхәаптцәара зқәымыз атцыхәтәа ааигәахо иалагеит. Иахагьежьуеит аклинкетқәа, аҕба дырхыцхыцуеит анасосқәа. Атцыхәтәантәи амш!

Ноиабр 20

Уаҳа зда царҭа амам атыгә аҟны инагаз ҳалшарақәа еизыркәкәаны, ҳусқәа ҳрылганы, ҳарзыпшын Гаванатәи Куба-Контрольааи Питер ван Гемерти раара. Ҳапшуан, ҳхы-ҳапсы зегьы аҟәарахьы ирханы, урҭ злаараны иҟаз амҩа ҳазыпшуан. Ус, ашхәа иааҳатцагылаз иҩтытцын, иҩхалеит Куба-Контроль аҟынтәи Доминго Енрикувеси Густаво Раскои. Урҭ шыҩхалаз, уажәы ир-

базма, рҽааитԥакны, рыматәахәқәа рыманы, иларԥалеит атанккәа. Ҳажәлар рыԥсы ҙаны, иакәшаны игылан. Рҽаԥшылара убысҟак ицәгьан, убрахь итԥалаз иаԥсам ҳәа иҩытцыр, рыԥсқәа нархышәшәап уҳәартә. Урԥ 70 шықәса иназааигәахоз аԥаҳмадцәа кала-калаҙа, рыхқәа анкылдырҳәҳәа, рхы-рҽы убас еилган, рыблақәа ирҳәон агәынаҙара ду шрымаз.

— Хорош! — рҳәеит ашәшәы зҽысны еилагылаз иаанаарылагыла. Урԥ ирышьԥаххны иҩхалаз Махачаҙе, дгәыргьацәаны акәу, ус дааԥсаны акәу, дҟәызгаҙа, ибз ихәлаԥтцәазшәа дгылан. Иаразнак рыԥсыԥ анааурыжьԥ, иласҙа рыбҕа неитцырхит ҳауаа, аха макьана ацәажәара рылшомызт, игәыргьацәаз ргәы иахаԥсызшәа, еишьхынԥсыла еилагылан акраамԥа.

Егьырԥ, атанккәа акакала ирԥаланы ирԥытццыԥхьаҙа ҳара ҳатцкыс игәыргьон, ҳаилыркаауан заманалатцәкьа — уаҕоу иааԥсара аҵгьы иахәлаижьт.

Ахәылԥазы иалгеит зегь гәаԥаны. Ҩ-танкк маҷк ргәы еихьыршьуан акәымзар, егьырԥ рыдыркылеит. Урԥ аҩ-танкк даҽеа знык-знык рыҙәҙәара ҳҳы иаақәаҳкып.

Аха Питер макьана дыҟаҙам, уи иихәаша здыруада, уи иоуп амал иаԥшәмоу.

Ноиабр 21

Ашьыбжьон аҕбахь иҩхалаз Питер шаҟа ҳиеигәыргьази! Уи усҟак ҳаишьцылахьан, уажәы дыҟамижьԥеи дыгәхьаагартә еиԥш. Иаргьы, итынхацәа дуқәак рыҟны дааизшәа, ҳгәыдикылон-ҳҳыдикылон, изхара ҳаизымбо.

Питер дышиашаз хыгәтцәы атанккәа рышҟа иҷылеихеит. Иԥынтҵа агәы кыдҟьан, маҷк итԥитцәеит, аха гәыргьаран идикылеит, ибзиоуп ҳәа. Аиԥш гәыргьара збахьадаз. Зегьы рҷқәа аатит, алафҳәара, ажәабжьқәа — иуҭаххалакгьы. Ҳасасцәеи ҳареи ҳаишәачара ҳшахатәаз, дааит «Мамбисис» ахаҭарнак Оскар Иглесиас, Питер ишазгәеиҭаз еиԥш, имацара.

Питер иҳаиҳәеит арантәи Мехико дышцаз, уантәи — Хиустонҟа, США. Уаҟа иԥҳәыс Голландиатәи дшааз. — Ҳара ҳфирма атәылақәа зегьы ирыларсуп, — иҳәеит уи, — нықәароуп сызҷу. Шықәсык ахьтә 2-3 мзы аѡны сҟалазом. Амала, Хиустон аресторан ҳшыѡнатәаз агәыҭҟьара ҳақәшәеит акәымзар! Ҳаилашьшьы амузыка ҳазыҙырѡуа ҳаштәаз, чаз хылпа хыгьежь дук ихатцаны Ковбои еиқәатцәа-цәылдыз дук дааѡнашылан, иѡнапык иркыз итапанчақәа рыла агәыз-гәызҳәа дылҳалахысын, ргәыцәқәа дынтатәҳәан, днықәгьежьын дцеит. Ҳшәаҟьаны доусы ҳазхатәаз астолқәа ҳахьынархәытцалаз, ҳнеикәаҙыҭ ҳцахьан. Техас иш-Техасу иаанхоит, — иара уажәгьы аҙбахә дахьалацәажәоз иԥштәы арцәышуан.

— Акыс, — иҳәеит Питер дычча-ччо, — шәаатцра США сшыҟаз, абрахь Кубаҟа, шәара шәышҟа саарц, Хиустонынтәи Мадридҟа сыприт, уаантәи — арахь!

— Аа, аҳәынҭқарқәа реимабзиамзаара шаҟа ауаѡы дарҟьало, — иахыхәмаруа иназгәарҭеит аԥшәмацәа.

— Сара сашьаки саҳәшьаки Ниу-Иорк инхеит, ҳаибамбеижьҭеи итцуазеи, — иҳәеит Оскар. — Сеиҳабы аконсерваториа дапрофессоруп, сан дпианинарҳәаѡуп, саб дашәаҳәаѡын, уи Италиа, США, Франциа, Англиа, Иапониа иреиғьу атеатрқәа иашәаҳәабжь иагьарааны ирныѡхьан, иагьа напеинҟьарақәа иԥылахьан.

— Уаргьы иуламкәа уҟам уи амузыкатә цәаѡа?

— Ноу, ноу! Сызлытцыз амузыкатә ҭаацәара рҽаԥхьа сара хәаҷак саѡызоуп. Амала, ус шакәугьы Чаиковскии, Шопени, Рахманинови рапҭцамҭакәа реиԥш, егьырҭ аклассикатә цҭамҭақәагьы здыруеит, — иҳәан, иаацәыригеит Чаиковски иҟнытә апҟа хәычқәа рыкәашара аҽтәи амузыка. — Шәара шәцара иақәшәеит акәымзар, шәнасыԥхьон ҳҭаацәаратә гәырґьарахь, уажәтәи амҿыша саҳәшьа хатца дцоит, — ас игәалаҟара бзианы дызбахьадаз Оскар. Ҳантцәаха акаустик ҳанашьҭаз ҳалақәа еитцыхны ҳзеихәампшуа ҳнеихьан. Ҳара «Мамбисис» аѡналара аԥсра нахка-

ауа, аха уаҳа царҭа ҳамамкәа ҳныѡнашылон. Дара рынаҳҷаԥшра ргәалаҡазаара ныбжьнахуан. Издыруада Голландиа ираадырхәаз аспирт нагзаны ирымамзар? Уи еизыргаанза акаустик иатцганы ҳаланыркылозар?

Мап, Оскар даара иџьашьатәыз уаѡы лахҷыхзаарын, ҳџьабаа ас ҳамырлахҷыхыр, ҳаибазымдырзакәа, ҳагәқәа хьшәашәа-хьшәашәаза ҳааиԥыртцуан.

Оскар ида егьырҭ ҳасасцәа усгьы џьаргьы ицомызт, рышьҭалартақәа хиан.

Ноиабр 22

Володиеи Питери рыхқәа ҭууа-ҭууа, ирзышьҭымхуазар акәхап, абар, амра ажәѡан ахь ихалеит, дара карауараха ицәоуп. Егьырҭ аҭаҳмадцәа Домингои Густавои лахҷыхза ршьапы иқәгылоуп, ршьапы иқәгылоуп моу, ашара иатцагыланы атанккәа еитах акаустик ашьҭахь зыршыла ирызәзәаз гәарҭоит. Атцыхәтәан зегьы еидызкыло хыркәшараны иҟоуп Питер иигараны иҟоу аспирт аҟынтә 150 тонна рҭыршара. Уажәы спиртла ҳеаҳкәабоит!

Ноиабр 23

Ашьыбжьон, ҳасасцәеи ҳареи ҳаишәачара ҳанылахатәа, Володиа Нарачка (сыпҳа) лныҳәаҷа ааникылеит. Уи иахьа илымшроуп.

Нара лыхьз Нарҭаа ирыдҳәалоуп. Уи диит Аҟәа, Нарҭаа репос аҭцааѡцәа рконференциа анымѡапысуаз. Ун ахаҭыр азы илыхьзыстәырц азагс аҟны сахьнеиз, аԥҳәыс цынтца хәхәашәа итәаз — уи аѡыза ахьз смаҳацт, аа, ззин ҳамоу ахьзқәа ҳәа, ихәахәа-жьахәаны лыкьҭап аасымтцалкит.

— Сара истаху ауп макьана схәычы лзы зинс иҟоу, — насҷәеит снахәмаршәа, аха лара лыҷелырґәгәеит.

— Нара-мара сыздыруам, абри ауп илыхьзутцаша лҳәан, хьзык сыдылгалт.

Адунеи раԥхьа зылацәа ныкәзырԥшыз асаби еимактәыс дзыҟаларыз схаҷы исзаагомызт, сытцкьо-

сыԥо стәы ишасыргазгьы. Уи шьҭа дҭыԥҳахеит, аа, уажәы Америка сааны лныҳәаҷа шьҭысхуеит.

Ноиабр 24

Иахьа раԥхьатәи аспирт аҷааанахеит «Клаипеда»-ҟа, алаґырӡ еиԥш ицқьаз аспирт. Ахәхәаҳәа ирҭатәон 45 мшы ҳаздынтҷаалаз атанкқәа. 45 мшы адгьыл иахәаԥшуа, адгьыл анықәгылаха змамыз ауаа адәы инықәлеит… Автобус иаҳзаарышьҭыз ала аекскурсиа ҳцеит Варадера, Матанзастәи еицырдыруа аҳаԥахьы. Аха зегьы рхаҷы ианубаалон наҟ ари абаґәааза анҭытԥра ишазхьуаз. Ирылан доусы рхәыцра ҭаулақәа. Сарах, изакәу сзымдырӡо, хаҳәык хьшәашәаҙа, ихьанҭаҙа сгәы икыджьылан, акы саргәырґьомызт, сагьаргәаауамызт.

Ашьыбжьышьҭахь ҳанааи, анасосқәа еиқәтәахьан, «Клаипеда» аҷеитцаҳәара иаҷын. Питер дтәаны апротест иҩуан, 10 нызқь тонна инареиҳаны ирымырхәҳаз аҟнытә 8,5 нызқь рыда ахьрырымҭаз азы.

Ахәылԥазы абаґәааза ҳаҩытцит, Питер инапы иҟьон, Ротердам сышәԥылоит, амшын алԥха ҳәа. Ҳамшынуаа гәырґьон, игәырґьон «Черныи», аҭыхәа ршәшәо иԥон, иҩуан, ԥхьаҟа гәырґьара дук иазыпшызшәа.

— Куба, территорио Либре-де-Америка! — акраамҭа ирхыҩуан,ҳаспиртиашьызшәаиґламхаиаҳгәыдыззалоз, Атлантика ацәқәырпақәа…

Иналагеит имхәлаӡо амшқәа, имшаӡо атцхқәа.

Инаҷастцон абызшәа ртцага апластинка — «Иудыруоу англыз бызшәа»?.. Ных, уигьы шьҭа итцаны иҟастцо башоуп, — снапқәа аасываҳауан. Иабаҟоу «Актау» аҟны исымаз апластинка — ахәра ашәа!..

Аҩнутҟатәи аусқәа шцац ицоит, акәакь ҭарқәа ҳазлархамкшаша аҳасабала ҳнархыкәша-аархыкәшо, иааҟало агәынамӡарақәа неиқәыршшо, аҟәарахьы ҳазлаӡхытцша амаршәа куа, амҩа ҳақәуп.

Декабр 5

Закә насыԥузеи иахьа иаакылԛьаз, аха ауаѡ иҭахрақәа анынамʒаша! Ашьыбжьон амра цаҳә-цаҳә иаакылԛьази Атлантика аҭынчреи ԥьашьо, ихьаадоу, иԥынгыладоу аокеан ҭыкка схыԥшылон, шаԛа атԥанарʒхьоу сазхәыцуа. Ус, сԥынҭа былфѡык нҭасит. Ашырҳәа саахьаҳәзар, хыхь алѡатԥә зҭыббуаз атруба ду атԥаԛа амцабз ѡхәытԛьеит. Наԛтәи абжьысырҭа ибжьаланы иааиуаз аматрос Стрилецки аʒы ҳәа наиқәҽыстын, ашырҳәа сыѡхаԥалеит. Агәгәаҳәа абылра иаҽын атруба ду атԥаԛа еиѡырҽа ишьҭаз амшьамба. Али-ԥси рыбжьара ирцәан… Зыԥсы еиқәхаз ауаа ахәылԥазы Аконституциа амш азгәаҳҭон.

Декабр 6

Ашьжьымҭан ҳамѡа аҽаԥхьа, ажәѡан анаʒараҽ, планетак амца акызшәа, акы абылра иаҽын. Уи афақь итԛьоз ацԥхьқәа убас ажәѡан ахь иаршәуан, иарбан, ирытԥоу закә мчузеи аауҳәартә. Ҳазааигәахацыԥхьаʒа иаҳаиаҳа ихтуан иаакәыршаны аԥҭақәа зҽыргәылазтԥәахуаз ашьха Пику. Уи, ѡ-нызқьи бжаки метр аҳаракыра змоу Азортәи ашьхақәа раҳ, абысԛак аҽееиԥсхырчны аҽазахәаҽеуаз, гәаԛрас иамоузеи уҳәарын, иагражьу аԥсыԥ цыхәаԥтԥәараданы ишагрытԥуаз, ишыгәынқьуаз ала!.. Пику зхааным, иахнамгацгьы иԛоузеи! Уи, иахьагьы ишьҭыхны изку, изықәгылоу адгьыл аамҭала аԥсабара иакадифазар акәхарын, ашьац иатԥәареи адәыкакаҷқәеи рыла иқәтԥаны. Аʒы назхатԥәаз адгьыл ацәхәытԥтыр ҳәа ишәошәа, Атлантика ацәқәырпақәа ыԥаны ацаԛьа иажәлоит. Иара Пику Азортәи адгьылбжьахақәа ирсимволха, кьаҭара зқәым мцаны ирхагылоуп, итцызшәааз аокеан зынʒаск ҽеахәладмырʒырц аапхьара ԛазтԥо баԛатԥас.

Маʒажәак рҳәарц ртахушәа, рыхқәа нахьарнааны инеиҽаркрашәа, еидгылоуп Пикуи Фаили, аха рыбжьқәа еиннарѡуам рыбгашшара ҭаԥызтԥәаз аоке-

ан. Дара аԥдгьылбжьахак, Нептун инапсыргәытцақәа ирықәтцаны аокеан иԥалигаз чашәқәоуп уҳәап, иҟәашә-ҟәашәҙа ишьҭыхны, аокеан иалыҳәҳәо иахьышьҭоу. Шьантца-мақьараны иҷыцәааy ацаҟьақәа урҭ баагәарара рзыруеит, ирыдуазыруа ацәқәырпақәа нрыдпыххаало. Зых иақәиту ԥсабаратә ԥтцамҭоушәа, уаԥ дызқәумбаayа адгьыл убас ицкьоуп, иппшҙоуп, иҟәашәҙа иахьышьҭоу игәаҕьны ушьапы узықәыргыларым. Урҭ рыԥшаҳәақәеи рыхәқәеи рҷы амхурстақәа пашә-пашәҙа ицәаҕәаны иахьышьҭоу улаԥш нарыдымхаларцу! Аиатцәара зхашьшьы шәапы-цьапла ихҟьоу ашьхақәеи амхурстақәеи, аҙахәатрақәеи, ацитрустә шәыр баҳчақәеи имфа-имжә срыхәапшландаз уҳәап. Аиԥхаақәеи ахәы ҳаракқәеи ршьац иатцәара ихәыдразуа иалоу ашьамаҟа, ана-ара зпарпалыкь ҟьаҟьа дуқәа еилагьыжьуа апша ҙлагарақәа — уназхәапшлак зегь цьашьахәын.

Иҷымцәааз авулкан шьха Горда, шәышықәсала иаҷыкьасоз алағырҙ ахьтәы ваза иантәалозшәа, икәеи-кәеиуа уи ашьха агәта ибжьоу аҙиа апшҙара Ритца иаманакуеит. Азортәи апсабара, аҳауа Апснытәи еипшуп, иугәаладыршәо атып пшҙақәа рацәоуп. Араҟа зхыпхьаҙара рацәоу аҙ-цәытцәқәа гьамала — Нарт-ҙы ахата! Ҽамԥак анылбаадара пстазаарак исзаԥызан! Иалагылоу апсабара апшҙара, ацкьара ацәа рхоуп аратәи ақалақьқәа. Ак еиҳа ак ссирны, дгьылбжьахак еидызкыло Азортәи адгьылбжьахақәа иаарылукаартә иҟоуп Грасозеи Сан-Мигели. Ақалақь Пента-Делгата ари архипелаг аҷтәи ақалақьқәа иреиҳау баҕәазоуп. Апшаҳәаҷтәи ишәтылаҳау амԥа ҭбаатыцәқәа, абульварқәа, зуапа иатцәарақәа ирташьшьы еилагылоу ашәапыцьап уҳәа Гагра саама аасгәахәт азныказы. Асубтропикатә ҳауа цкьа иарцәыцәыз ашәыр баҳчақәа, ацитрустрақәа, аҙахәартақәа, ататыныртақәа, ананастә оранжереиақәа анапыдкылара бзиа шрымоу ԥашьом. Лагоа-Гранди, Фогу, Фунас — ашьха ҙиа хьшәашәақәа — акалмаҳақәа ртакәашо иртоуп... Ана-ара икылтәраа иԥеиуеит агеизертә зыршы-зыршәрақәа, акәтаҕь шаҟәа

фԥы зыхҟьо, егьырҭ аминералтә-ҽыхәшәтәыгатә ҙытҙәытҵәқәа — Аԥсны сышԥаналалеи уҳәап Атлантика агәҭаны! Ауаԥытәыԥса иҟынтәи зхы иақәиҭыз, арҭ уаԥ дызқәнымхоз аԥсабаратә ԥтцамҭақәа рыҟазаара ибзианы ирдыруан, иагьрыԥсшьарҭан ажәытәҙатәи акарфаген-мшынныҟәаԥцәа. Азортәи адгьылбжьахақәа ирыҷцаалон иара убас ажәытә анорманцәеи арабцәеи.

1431 — 1453 шықәсқәа рзоуп арҭ адгьыл ҭацәқәа апортугалцәа рнапаҷы ианаарга, уи инаркноуп алаҕырҙи, агәырԥеи, аԥсреи, абзареи ианынарҭагыла... Арҭ алгьылбжьахақәа иреиҧьу ԥсеиҭакыртак ԥ-континентк рыбжьара даҽеак узыԥшаауам. Ашьҭахь Испаниатәи арҳәцәа Америкатәи ианаауа ԥсынеиҭакыртас — флот аанҷасыртаны иҟартцеит. Уи инаркны Азортәи адгьылбжьахақәа ҟалеит Америкеи Европеи рыбжьара ар рус азы атцак ду змоу дгьылбжьахақәаны. Урҭ аԥбатәи адунеитә еибашьраан Америкатәи амшынтә флоти авиациеи ирбазан.

Фаиал ихьҟәырҷахоу адгьылбжьаха хәычы 1466 шықәсазы Португалиатәи акрал Альфоне V наунагҙа ҳамҭас илиҭоит игәы ҭызблааз агерцогиниа Изабелла Бургундскаиа. Уиашьҭахь арахь еихеит Фландриатәи ахтцәацәа, арҭ аҭыпқәа нхарҭас иааныз-кылаз. Аԥшҙара мацара иазшаз аԥсабара, аа, уажәы иахыԥуеит агәынқьбжьы: цьоук ччоит, цьоук тҷәыуоит. Қалақь хәычык аҷы иҟоуп ԥ-дунеик — амали аччиареи рдунеиқәа. Ақалақь Понта-Делгада иҵьашьатәу, иршанхагоу алакәтә кәакь — абеиара, абарақьатра, архитектуратә баҟақәа, ахан хьытцәцарақәа шьаҷақәак унарыдтцыр, иаацәыртцуеит иҵьашьатәу даҽеа лакәтә кәакьк — амамзаара, арыцҳара, аччиара — акапитал иазеиԥшу ачымазара.

Декабр 9

Хьтак цьара иҟоуп ҳәа згәы иаанамго, атропика итҟәаны иамаз ауаа, ҳаԥхьаҟа иаҳзыԥшу иаҳнардырратә, ачыхь аҷааанахеит. Имԥаԥаагеит акомандирцәа

реилатәара. Зҭаара хадас иҳамаз — ҽаѡраҭагалантә-аӡынтә ныҟәара аҽазыҟатҵареи ҳреис ахыркәшареи ракәын…

Декабр 11

Ла-Манш. Апшатлакә, афырҭын ушьҭнажәаап. Аҕбақәа ашышкамс реипш еилысуеит. Иубап ҳзыхьӡо, иаҳпыло, ҳазпыло. Бзиара заҵәыкс иҟоу — амшын аатуп, анаҟә уаѡ дашьаҳауам.

Саҧхьа иқәуп абоцман ирапорт. Ҳара ҳаѡнутҵкагьы еилыхароуп. Зыхдырра, зычҳара лаҟәу гәамҵуеит…

Декабр 13

Иахьа асаат 24 азы Роттердамтәи абаҕәаза ҳанҵалеит. Атҳ агәы ааѡнашоны, «уаа хәлыбзиа» ҳәа, сышәхымс даахытцит Питер, иблақәа ихаччо. Апсшәақәа ааибаҳҳәан, Володиа ишҟа ҳныѡналеит. Уи ишьҭагыланы ихалаз аофициалтә хаҵарнакцәеи ҳареи иеицпаҳеыз атҳ сахәахәан, скарауарахоуп сшыҟоу.

Алабораториатә анализ ззухаз ҳаспирт ахаҵабзиара еилагам, ибзиоуп ҳәа аҵак ҟалеит, уи, ҳақәҿиарақәа ирхадоу, ҳгәалаҟазаара шьҭнахит. Ҳауааҿәлар ақалақь ахь ицеит, адәы аныҟәлара схы ахызбаауеит, аҕба сҭымҵит. Аӡиас Маас ҭырҭәааны ихтәалоу абнакәатақәеи, абаҕәаза злымҳацәқәа кьацә-кьацәҙа еибарыѡуа иҵоу ажьақәеи хәыцрақәак сыздыртцысуеит…

Декабр 14

Ақәапсатеи, апша ҵәытцәи, сара сгәалаҟазареи еипшуп. Аҕба слалбаан, ақалақь ахь сҿынасхеит. Ақалақь харан. Дара Голландиаа ишырҳәо еипш, Роттердам ақалақь маҷак ыҟам, абаҕәаза аҽеыуаѡ мызкы дзакәшом. Ари абаҕәаза адунеи абаҕәаза дуқәа ирапхьагылақәоу ируакуп. Аидара еиҵарсраҟны — актәи аҵып амоуп. Куба атцкыс хыцьара (дгьылла) еитцоу ари атәыла хәычы зҵоурых ҵаулоу, зтрадициа беиоу, зқытанхамѡатә

ааглыхратә индустриа ҳараку, зуаапсыра рыпстазааратә ԥаҙара акырҙа иҳараку уажәы-уашьтан амшын лхыԥрны инахатәап уҳәартә илаҟәуп. Аха ари атәыла иамоу агидротехникатә харҳәара аԥыза змоу даҽеа тәылак ыҟам, атәыла аҙы излацәыхьчоу адамбақәа рылоуп. Дара ақалақьқәа — Роттердам, Амстердам, Заандам уҳәа рыхьҙқәатцәкьа адамба аҟынтәиоуп иахьаагоу. Араҟа уахьынапшлак иқәгылоуп зпарпалыкь дуқәа зхагьежьуа апша ҙлагарақәа. Урт ижәытәзатәиу аҙлагарақәа аҳәынтқарра анапаҟны иҟоуп, иахьчоит жәытә баҟақәаны, аха ахархәара ду рылоуп иахьагьы. Ирлагома арыц? Мап. Зытгагақәоуп! Атәыла аҳтнықалақь Амстердам (аиҳабыра иахьыртәартоу, апарламент ахьыҟоу Гаагоуп, аха Амстердамоуп ҳтнықалақьс иԥхьаҙоу) улицақәас иҟоу каналқәоуп. Ақалақь аԥнутцҟа ҕба жыцәк ахьзымнеиуа маҷуп. Акварталқәа — аҙтәы кварталқәа — дгьылбжьахақәоушәоуп ишыҟоу, рызегьы еимадоуп зхыԥхьаҙара 400 инареиҳау ацҳақәа рыла.

Амш аихашьшьыра згәеихашьшьыраз, амашьына саманы инеиуан, сгәы ҟазтцаша, сзырлахҿыхша акы снарбарц атахны. Снеиуан аканалқәа ирху ацҳа еихытц-еихылақәа срықәуаа. Зных цәаҟәатцас ақалақь нахьхьи-аахьхьи зхы алакны иахакнаҳау ацҳақәа рыла ажәԥан ахь схалома шысҳәо, сынхәытцанагалон ԥштәы рацәала зылашарақәа еилаарцыруа адгьыл атцантәи аҳтнықалақь — атунель ҭакнаҳақәа рышҟа. Ақалақь зегьы шәтылаҳауп. Уахьыпшлакгьы ашәтқәа, ашәтқәа, ашәтқәа. Голландиа ада ҽаԥьара иупымло, ԥба-хпа еихагылоу аԥны ҟапшь хәычқәа инадыркны, ахан хьытцәцарақәа рбартцақәа, рхышәқәа хҟьоуп шәтла. Ари атәыла аҟара ашәт иасимволу тәылак ыҟамзар ҟалап.

Уахьыпшлакгьы асқьалақәа, аҕбақәа, асқьалақәа, аҕбақәа, бираҟ хкыс иумбара, мал хкыс изтцам арбану!

Ари атәыла иахылтцит адунеи еицырдыруа амшынныҟәаԥцәа, адгьыл ҽыцқәа раартыԥцәа. Аҕбаргылареи аҕбарныҟәареи рҭоурых иузаҟәымтхо ари атәылан аҕбаргылареи арныҟәареи итцон аурыс ҳәынтқар ду

Пиотр Актәи. Уи Амстердам ақалақь азааигәара Заандам дзыԥназ аԥны хәыҷы иара иаҳатыр азы имузеины иаартуп, аулицақәа руак аҟны иқәгылоуп ибаҟа.

Аԥбатәи адунеитә еибашьраан еилаԥыххааз ақалақьқәа, анемец солдат шьхәа атыԥкәа 1951 шықәсазоуп ианырнырхыз. 13 миллионԥык инареиҳаны изқәынхо ари зтәыла хәыҷы аамҭала, абуржуазиатә революциа ҟалааназа (XVI ашәышықәсазы), Испаниа анапаҷы иҟан. Ареволиуциа ашьҭахь ахақәитра зауз Нидерландиа ҟалеит еиҳа иҷәгәаҙаз атәылақәа ируакны, анапаҷы иаанагеит цԥа змамыз аколониақәа. Аха акапитализм иԥсабаратәу аибафеибагараҷы Нидерландиа иампытцанакыз аколониақәа жәпакы ампытцыҟьҟьеит. Иара ус шакәугьы, ари атәыла хәыҷы иахьагьы еиқәырханы иамоуп имаҷымкәа аколониақәа. Уи Америкатәи аконтинент аҷы мацара заҟа амоузеи! Голландиа хшла аҿакәабоит, аҿезамкәабарызеи! Аиармарка сналалеит, ишәҭ-хышәҭха, уахьԥшра, узхәаԥшра ааузымдырыртә фатәи, жәтәи, шәцатәи, ҟәынтатәи рыла иҭәны. Аиашазы, акапитализм аԥсабара ззымдыруа, зыҟаҵарак змам дналаԥшыр, дыхнамхырц залшарым азнык азы. Уи ԥнутҟала иагәылаԥшны иззымбо, ииашоу алкаа аҟаҵара злымшо дарлашәуеит... Сара аԥхын Батым иқәтцыз, зынрак цьара исыхьзап ҳәа иҟамыз, ахьта аасзымчҳар ҟаларын, уаҟа иаахәаны инасшәыстцаз асвитер акәымзар. Арахә раалытц, ахшхыртцәы, анаԥс ублақәа рытҟәартә иҟаԥшь-ҟаԥшьза иҟаз ашәхақәа еилажьу адунеи зегьы иазхап уҳәап! Абыржәы аутра иааҭыргаз аутратыхи акытанхамԥатә аалытқәеи узрылсрым. Голландиа иахьатәи ақытанхамԥа концентрациа зызуу, ааглыхраиндустриатә шьаҭа ғәгәа змоу нхамԥоуп. Уи ачарыц аарыхреи жәхьак ахш рацәа амхреи рҟны адунеиаҷ аԥхьагылара амоу тәылоуп. Иара убас аԥсаатә рааҙара аҟынгьы. Голландиатәи акәытқәа зегь реиҳа зыхә лаҟәу, зегьы хыртәак иаанашьтызшәа, зкапан еизааигәоу, зыԥсылара еиԥшу кәытқәоуп. Аамҭа кьаҷела еицхыр-

хуа, еицырааҙо, еицыршьуа аԥсаатә ссиршәоуп ишыҟоу. Иахьырааҙо афермақәа рҽы уахгьы-ҽынгьы амузыка абжьы ихыҭҟьагаха игоит, акәытқәа ацәахатцәҟьа рымам, акрыфареи аҭареи мацара ирҽуп.

Аканалқәа, аулицақәа, ашҭақәа... унапхыц хсаны иузкаршәрым, ицқьоуп. Голландиатәи ацқьареи аиҽкаареи Гегель ихаан исалам шәҟәқәа рҟны ицьашьаны, ас стәыла ҟаларушь зныкыр ҳәа иԝуан.

Ашәҟәқәа, ажурналқәа, агазеҭқәа, акалендарқәа, аплакатқәа хҟьоуп парнографиала. Шьаҽацыԥхьаҙа иуԥылоит асекс кинотеатрқәа.

Декабр 17

Иахьа, абаҩәаза иҭытцыз Ла-Манш шыҟоу ҳлеиуаны, ирласны алазарет ахь унеи ҳәа аҳақьым ибжьы арепродуктор иааҭыԝит. Иҟалазеишь ҳәа снеизар, аҳақьым практикантк инапы аҽаҳәара даҽын. Уи, акурорт аҽы ԥсшьара дыҟоушәа, иеимаа ҭырԥалақәа ишьхаркьакьаны, абжьысырҭа цҳа дықәланы дшааиуаз, агыгцәа ргыланы зҽаазхаз ацәқәырԥа дацәцарц даннатцҟьа, дықәҟьаны дкаҳаит...

...Иаха ԥхыҙла, иуаԝымчреи игәыԥшқареи инубаало, дсацәажәон сашьа еиҳабы. Абар, иҭуеи сан ԥхыҙ дсымбеижьҭеи. Аԝныҟа ҳхы хоуп, хәыцрак хьоу-хьооуа исыцрыхоит...

Декабр 18

Ла-Манш асҟак зҽеызҟьоз Бискаи иагьа рыла иаҳԥылап ҳәа, ҳхәахәа-чахәаха ҳахьылкылшәаз, аԝныҟа ҳцара иахыццакуазшәа, иааԥьоушьартә иҭынчын, аҭынчрамоу, иҳамԝатәны ԥшакгьы ҳацасуан. Иаалырҟьаны дычмазаԝхеит акаԥдан 4-тәи ицхыраа Петиа Вашнивски. Уи Ленинградтәи иреиҳау амшынтә училишье далгахьан, ааигәоуп амшын данхылаз. Петиа ҷкәына ҭынчк, уаԝ ҳәатәхатцаԝык, зус здыруа, изызҳауа, амԝа лаша иану, узеигәыгша уаԝуп. Акрыфара ҕәгәала иҽадицалон, уи акәу, аца хьаа изцәыртцит.

Декабр 19

Иахьа ҩ-гәырҕьаҿҳәашак сзааргеит арадистцәа. Радиограммак — аҩнынтәи, егьи апартком аҟынтәи — ҳшыҙхытцлак апартком ахь снеирц.

Декабр 20

Португалиа ҳаваланы ҳнеиуеит. Атлантика тынчуп, ихтуп, аԥша ҷахь аҿоуп. Дааит аҳақьым, ҳчымазаҩ деицәахеит ҳәа. Ачымазара ахаҵа кьатеилашәызар ҳәа ишьақәиргылеит. Аусбарҭақынтәи адырра иҟаҳҵаз аҵак ҳауит ачымазаҩ Лиссабон даанҳажьырц. Архангельск аполиклиникеи ҳареи ҳееимаадан, аконсультациа ҟазцоз ахирургьы иҳабжьеигеит ааигәатәи баҕәазак аҟны дынҳажьырц.

Уажәы Петиа иматәа-иҩыҵәа, икәабара-ишьышьра — иазыҟаҵара ҳаҿуп. Иаргьы игәы ԥшаан, ихьаақәа рҿырҙан, дҟәазга-мызгашәа дҟалеит. Иҩызцәа идгьежьылоит, ишәҵатәы-иҟәынҵатәы — деиқәдыршәоит. Асаат 0.30 минуҭ рзы, зжакьа еиқәаҵәақәа қашәқашәо, зыбла гәыҵбаақәа зхалашо иҩхалаз алоцман Лиссабонҟа ҳназгоз аҙиас Тежу (Тахо) ҳиманы дынҵалеит. Атцх акыр ишцахьазгьы, алашарақәа аԥстазаара дырлахҿыхуан. Урҭ алашарақәа ажәҩан ахь ихалома шуҳәо, илбааны ишышьхарԥыроу ааудырыртә рҿынархон. Ацәаҟәа еиԥш ажәҩан иагәылакнаҳаз, ацҳа иахагылаз ацәашьқәеи наҟ-ааҟ еивысуаз амашьынақәа рылашареи уамашәақәа идырԥшҙоз ахықә азааигәахара ҳаҿын. Ҳазааигәахацыпхьаҙа аҿышьҭнахуан, илашон. Ус 80 метр иҳараку, 2000 метр иауу ацҳа ҳаннаҵала, еилыхха иқәсуаз амашьынақәа ажәҩан иалубаауан. Ацҳа ҳлытцшәаны еилагылаз аҕбақәа ҳанрылагылоны, ахыкәалаа иаҩызаха ииакылҟьаз акатер аддыҳәа ииаҵытцын, ааҩык ахацәа аносилка кны иҩхалеит. Урҭ доусы зызку иақәнагахаша ацәа-цәҩычала еилаҳәан. Санынарԥыла, рхы-рҷқәа рхаччо, снапы ааныркылон,

издыруада раԥхьатәи советуаҩ напызаргьы иааныркыло. Ачымазаҩ игәабзиара, дзеиԥшроу иазԥаауан, рыԥси-рыԥси еихьымзо. Ҩыцьа зуаҩыбжара ирҭысхьаз аҳақьымцәа шиашаз ҳчымазаҩ ишҟа иныҩналеит. Егьырҭ атәыла ахаҭарнакцәа аофициалтә хәҭа ианалга, али-ԥси рыбжьара фырԥьанк-фырԥьанк аанкыланы, ҳчымазаҩ дҩышьҭпаа рҽынархеит.

— Асовет уаҩ ҳнапаҿы акгьы ихьуам, хьаас дҟашәымтцан, шәара шәаԥхьа ихы бзиа, игәы бзиа дыхәшәтәны иԥсадгьыл ахь днаҳашьҭуеит, — рҳәон урҭ лахҿыхза.

Ҳарҭ ҳааҳәны ҳамҩа хада ҳнанылеит. Сгәы дрыцҳанашьон Петиа атәым дгьыл аҟны дахьаанҳажьыз, аха сгәы ҭынчын, агәра згон аиааира иазыкәпоз адемократиатә мчқәа рнапаҿы дышшәарҭамыз, уи агәра унаргон ареволиуциатә гәышьҭыхра ду зманы иаҳпылаз атәыла ахаҭарнакцәа рҽаԥшылара.

Декабр 23

— Ишәмаҳазои сышә ауаҩы ихы ахьадԥиҽело, — ҳәа атҳагәҭаны сышәхымс даалагылеит Лена дуаруаруа. Аиашазы, уааназгьы уаҟьанчаҟьанбжьқәак саҳауан, аха уажәы сгыланы срылалар атцкыс, рхала еилгозар ҳәа сыкәиан.

Сҩагыланы саныҩдәылтц, абарҭан азәы ишьапқәа еихыршьны асқам дыкәтәоуп, уаҳа ԥсы зхоу азәгьы дыҟам.

— Узмыцәои, Васили Иван-ипа! — снаиазтцаит. Акы иҳәашашәа дналаган, аха иҿы изеихыхуамызт, иажәақәа иҿы иҭабылгьон. Уи, абажә иадтәалоу атцларкәыкә еипш, итәашьала, уаха дчаԥшьозар акәхарын. Дааԥсаны ацәа далоума аасгәахәт, ахаан ас исымбацыз ауаҩ ҭынч, ауаҩ гәыԥсшьа. Уи дырҩегьых даакрым-ҿрымын, дҩатҟьан, адыр-дырхәа амардуан дналбаан, дшыҩуаз ацҳа днықәсын, аҕба атцахь дцеит. Саргьы, уаҳа хырҩаак ҟамтцакәа, снеин снықәиеит.

Декабр 24

…Иахьа адырра ҳарҭеит Баҭымҟа саатқәак анеира азин злаҳарҭаз ала. Арадиограммақәа доусы рыѡныҟақәа иприт.

Декабр 25

Иахьа ԥшьымшуп Жиколи Кислиакови усура иҭымҭуеижьҭеи, руаӡәк аԥша сакит ҳәа, егьи ахаԥыц хьаа изцәыртцны. Излаҳаҳақәо рыла уахынла иржәуеит, нас ҽынла ишьҭоуп икарауараха. Урҭ рыдагьы, уахынла мшаԥы мѡаԥызгақәо ыҟақәоуп ҳәа лымҳаҭасҟәак ыҟоуп.

Володиеи сареи еибаҳҳәеит уаха аҭхагәаны ҳаарылсырц.

Декабр 26

Иахак, ишеибаҳҳәахьаз еиԥш, дааип, ма ателефон дасп ҳәа Володиа сшизыԥшыз, аамҭа цеит. Ауаѡ акы даназыԥшу шаҟа игәы ҭынчым ҳәатәым. Ацәылашамҭазы ԥхыӡк сынҭанагалоны, акыркырҳәа ателефон абжьы аагеит. Галина шьыжьхьафарахь снапхьон.

Какалк ааанкыланы саныѡхала, дааит Володиа.

— Бзиала ууабеит, иахак аӡәы сшизыԥшыз иаашеит, бзиароу? —снаиазҵааит.

— О, бзиара збаша! Уеилыскаауеит, уеилыскаа…

Уи ҷьара акы дацәыԥхашьо даныҟоу, уамашәақәа иблақәа атаԥс-атаԥсҳәа аиқәԥсара иалагоит…

Декабр 27

Иаха сан ԥхыӡ дызбон, дшызбақәоз сгәалашәом. Дшыҟоу здыруада. Амш ашьа аҷыҭуеит, Егеитәи амшын наҟәала ахаҷы ҭахәҳәоуп.

Декабр 28

Иахак анаҟәа иагәылахаз аҕбақәа бжьыла еилибакааyа еиқәкаауаз, оҳ, гәышьа ҳәа, ашьыжь Амрамортә

мшын кәеикәеиуа инхылеит. Ҳауаажәларгьы рхатцкы кеибамыршәуа рыхҟәа рибарҽышуеит еицәнымхо.

— Сара схы Лена иԥылҽааныза, атанкҟәа хацәнмырха сырԥаланы исрыцкьон, — ихәеит ашьыжь, сцьаус иахәҭаз ахәшьара амоуит ҳәа иааиз Гьаргь-алектрик. — Уи ашьҭахьгьы апалубаҟны уахгьы-ҽынгьы сыҟан, апалуба фымца лашарала еиқәсыршәон.

— Нас уажәы угәы ндырхама?

— Дааразы...

Ари аус иҽыцыз усмызт сара сзын. Зны-зынла уи иеиԥшыз агәамтцраҟәа цәырҭуан.

Декабр 29

Ҭырҟәтәылатәи ажәѡан алаҕырз аҽыкәкәоит, аԥсабара алахь еиқәуп. Ашьхаҟәа сышәыбла рхырҽҟәа ҭаҳәҳәоуп. Амшын Еиқәа аҟынтәи ԥшак цәыцәза иаиуеит. Ҳара ҳхы-ҳахшыѡ зызку ҳагхаԥхаҟәа реиқәыршшара, ҟыҟда-ҽыҟда азхытцра ауп. Уахьԥшлакгьы аԥьашьатәқәа: Ленеи Гьаргьи еиҽаччоит, бзиа еибабаз реиԥш еибаргәыбзыҕуеит. Володиеи Ҭамази лафк еибыхәо, рыԥскьатеиах ԥцәо, апалуба хыхь иқәгылоуп. Мчыбжьык иназынаԥшуа акаԥдан икаиута аѡналара мап ацәкны иҟаз Гала, аккаҳәа дшәаҳәо, акаиута аилыргара даҽуп... Узхәаԥшлакгьы рыблақәа рхаччо, угәы иаарыцҳанашьап. Жиколи Кислиакови адәахьы идәылтцын илеиѳеиуеит, рхы-рҽҟәа атцәахаҳа еиԥш икылҟаԥшьаа-кылҟаԥшьааза.

Закәытә насыԥузеи! Уатцәы аѡны, хаԥсадгьыл аҟны ҳҟалоит. Ҳҟалоит ашықәс ҽыц азы. Ҳашиашоу Баҭымҟа ҳамѡа гоуп. Баҭым уажәазы зегьы иҳаԥсадгьылуп, иҳаѡнуп. Зегьы еилыхоит, ҽыкәабароуп, ҽышьшьроуп, аҽеилыргара, аҽеидкылара – итцуазеи ҳҭаацәеи ҳареи ҳаибамбеижьҭеи!

Декабр 30

Амшын Еиқәа хьшәашәаза, ҳбара ахлахатц аргьежьызшәа икша-кшо, хаарак-гьамак атцазамкәа ауп

ишыҟоу. Уи ус ианыҟоу, цәымыҕхарак шсылоу дырны, ацқәа хырԥьацьа мчыдаха сыхәлаҕыгра иалаҳазшәа, сгәы иаарыцҳанашьон. Иудыруеи, уи жәытәнатә аахыс стәылаԥшъа, стәыла хәыҷы знапаҷы иаазгарц иҭалоз зегьы ус ирҷагылалозар, аха амч мырхакәа сыуаажәлар мҳаԥьырра иацәыргаз аԥьабозар, игәхьаанагозар, усҟан агәы иԥжәаз уажәгьы аҷеазеиқәымкуазар! Иудыруеи, шаҟа гәнаҳара, шаҟа рыцҳара шаҟаԥьара иҟалахьоу ҳәа схәыцуа, Аԥсны агаҷахь сыԥшуп. Сгәы хьоухьоууа исыхьуеит, ҷаамҭаныкеиԥшымкәа, гәхьаагарак сызҭысит, исыхоит аѳныҟа, сыԥсы сыхәцә икылагыло аҟнынъа. Ас сҟамлацызт. Схаҭа схы ԥьасшьоит. Сыбла ихгылоуп схәыҷра амшқәа. Игәхьаазгоит схәыҷра, излагәхьазгаша, сызлаҭашьыцуа уамак иалаҟамзаргьы, игәхьаазгоит. Усҟан ма гәыҕрак сытҵасуан, ԥхьаҟа ԥсҭазаарак ахь акы снанаԥхьон… Ацәқәырԥақәа ирылаланы ииасуашәа, саԥхьа ицәыртҵуеит ҳқыҭа, ҳаѳны, ҳашҭа. Ҳажәқәатцәкьа сыкәкәаауеит, сбара еигәырґьазшәа, Тузик сыкәтцәашо уама ҟанаҭоит, ҳқәаҵа алаъара сыфѳы акын испылеит. Еибарҟарҟарит ҳҟызқәа, ҳакәтқәа. Ҳшәишәиқәа, асолдаҭ реиԥш ҏееикәаԥса, рыбжьқәа еиқәыршәаны исыдныхҳәалоит. Закә гәырґьароузеи, мшәан, ҳашҭа иҭызбаауа, саландаз схәыцра салымҭзо.

Иаацәыртцит ашьхақәа зыш-зышъа, хҭырпа шкәакәала рыҽҭаҳаҳәаны, ҷьабаа, хьаа дук иатҵоушәа еитцаҕәгәа, ҷыртуам-ԥсыршьуам. Сыблақәа сыржьауоу, избо закәи, мшәан! Исзааигәаъоу, сзааъаз ашьхақәа, зегь реиҳа адунеи аҟны сыбзиабара зцу, зыла сгәы дуу, сышьха ԥагьақәа. Ахәыҷы дшымгәырґьара среигәырґьеит саԥхьа иаацәыртцыз ашьха ҳаракқәа — ишԥареиԥшу Аԥснытәи ашьхақәа! Аҳауатцәкьа лалбааздеит иҟәандаъа, ан лкыка еиԥш сааъаз аҳауа. Слалбаан скаиутахь арадиодкылага наҷастцазар: «Ицәажәоит Аҟәа. Аҭыпантәи аамта 11 саат, шәырзыҙырѳы Аԥснытәи ажәабжьқәа…» Сзамѳа илахьыкәкәеит агәырґьаратә лаґырҙы. Ҳабаҟоу, мшәан? Ачареи Ҭырқәтәылеи рҳәааҷ ас шьха сымбац!..

— Иҟалаз удыруама? — дааѡналеит Володиа, иԥсахы еиҟәыччо, деицрашәаны.

— Иҟалеи, бзиароу? — срадио абжьы аасырхәычит.

— Агирокомпас америдиана иқәкьан, 20 градус арҕьарахь ҳамѡа ҳахнаҟьеит.

— Нас ҳабаҟоу уажәы?

— Пицунда, Гагра ҳкылсит.

– Ажәытә дгьыл ҽыцқәа раартыѡцәа, амшынныҟәаѡцәа гирокомпасда излахымкьалоз!

— Ҳзакә штурманцәоу убоит, — даапышәырччашәа ныҟеитцеит, аха ихы-иҽы иаҳәоз ҽакын.

— Уаазыҙырѡы аѡыза Думаа иқәгылара! — арадио абжьы инацыстцеит. Кәастә Думаа, афилософиатә тцатцгәы атәаны ацәажәара даҽын, иқәгылара азкын атрадициа баапсқәа рапыхра!

— Ных, схалапи, мамзар даҽеа уамак ҟартцахуеит, дѡагылеит ихы ртцыс-тцысуа Володиа. — Рапхьа уѡны ууаҳгеит, иутахузеи? — нацитцеит данындәылтцуаз. Ҳаваланы ҳѡеиуан алакә тәыла хәычы, ишәт-хышәтха. Харантәи ҳаваланы ҳахьѡеиуаз, иаҳа-иаҳа игәхьаазгон, сазгәыкуан Апсны. Аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит амшын ахь усура саниасуаз атцыхәтәантәи амш. Аредакциаҟны апсшәа раҳәо, абзиараз ҳәа срылсуа сѡызак иҟны саннеи ус сеиҳәоит: «Уажәы угәыргьатцәа уцоит, аха егьараны, еҳ, Апсны, Аҟәа снаганы сыҟандаз уҳәап!»

— Аиеи, аха абри уара уанаасгәалашәалак сыбзиабарақәеи сыгәхьаагарақәеи зегьы насхытцып ҳәа сгәыҷуеит, — ҳәа иеибаххәаз, уажәы сарччеит.

Асаат 21, Батым. Абаҕәаза агәыргьабжь тыѡуеит, агәыдеибакылара, аибагәзра…

Сдәылтцын снапшы-аапшит, слалбаан саалеиѡеит, аха азәгьы дыспылом.

«Сан ак лыхьзаап» — сгәы нкыдыѡрын искра, исышьтра сзымдыруа, стып аҟны снатәеит азатцәра мамиқәараха инызхатәаз ауаѡ.

Ус, ашәеиқәара лҽалак, ашә днылагылеит Нина. Сшыналҽапшыз снеилууаан, схәы-сжьы қақаза иѡеилагылеит, инасықәнатәеит апхзы хьшәашәаза.

— Ианба? – стааит, сдысны сахьтәаз, схаҳәханы сзымкәацәо.

— Ноиабр 15, — длеизҟәыҷеит ларгьы, инеиматәаны атҵәыуара дналагеит. Снагәылаҧшит адунеи ҭацәҙа, илашәҙа. Ианыҩуан гәынқьыбжьык, атҳ лашә иалыҩуаз, игәытҟьагаз абжьызатҵә.

Сҷынасхеит Аҧсныҟа.

* * *

Схы-сгәы кыдҙаа, искра-исышьҭра сзымдыруа сыштәаз, адырра соуит «Изиаслав» ашҟа сышдәықәтцаз ала.

Схьагәгәа сҷынасхеит, анышә хьшәашәа кылблаауа лҳаҭгәын ааныжьны. Снеиуан сымчыдаха, сгәырҩа мацараха, сынхьанарҧшуан слымҳа итаҩуаз сан лыбжьы: «Убзиаз, нан, амашәыр алпха…»

Ианвар 27 1975 ш.

Ҭынчроуп. Амшын еишьылҙа саргәыбзыҷуеит. Амра ажәҩан гәы иатцәара иалакнаҳауп, сарҧхарц аҭахушәа иччо.

Иахьа амардуан салҟьан, сшьапы хҳәыцырц акы аасыгымхеит. Усгьы ицәҟьеит, ичит. Иахьа аҳақьым Еҭери Михаил-иҧҳа Патариҙе дахәаҧшит, ахәшә ақәылтцеит. Уи аҙәк лоуп уажәы ҩынҩажәаҩык ахацәа ҧхәысс иҳалоу. Уи Қарҭтәуп, шықәсык аахыс аус луеит аҕбаҷы ҳақьымс, излалҳәаз ала, лхатца дышәҟәыҩҩын, дкритикын. Лыпҳа ауниверситет далган, ашәҟәтыжьырта «Мерани» аҟны аус луеит. Уи изласалҳәаз ала, уи ашәҟәтыжьырта адиректор, апоет Карло Калаҙе ипа, аскульптор Гулико иҳаҩсыз ашықәс азы адунеи иҧсахзаап. Даара сгәы иалсит. Урҭ рҭаацәара ицәгьамкәа издыруаз ҭаацәаран. Еҭери саргьы саазықәшәо аҩра саҷуп лҳәеит.

Ианвар 28

Амш кәеикәеиуа ишеилгац еилгоуп, аҳауа ҷацаҙа иасуеит. Амшын ҭынчҳаҳараҙа иҟоуп. Иахьа адокументқәа

сышрылаз, сыжәла сҧыло иалагеит. Араҟа, ари аҕбаҷ 1972 шықәсазы мызкы аус зуит, аха усҟантәиқәа уажәы аҳәгьы дызбом.

Уажәтәи акаҧдан Исаев Владимир Иван-иҧа иахьа са сҟны дааин, акраамҭа аицәажәара ҳаман. Уи 49 шықәса ирҭагылоу ауаҩы ҭоуҭан, ауаҩ ау сара дызбаанҳа иҳбахә саҳахьан.

Ссиршәа иубаша, 1972 шықәсазы «Адигени» аҟны акаҧдан аҩбатәи ицхыраақс иҟаз Сурманиҳе араҟа акаҧдан ицхыраақ еиҳабыс аус ахьиуазоуп. Уи сара сыла иҿамырбаҳакәа дцеит, сшаауаз заа идыруазар акәхарын.

...Асаат 22. 50 азы Босфор ҳҭалеит. Ҳшынҭалаз, аҳы еиҩырссо, алоцмантә катер ааҳҧылеит. Уи дҳадаҳкылоз ҷьышьа акыр дҳадгьежьылеит, аха Владимир Иван-иҧа лоцманда абжьыср азин иман. Акыр ҳаитҵазырхоз акарантинтә станциаа роуп, аха урҭгьы рацәак ҳаанырымкылт...

Ианвар 30

Иахьатәи ашьыжь еиҧш ааигәа шьыжьы хаа, шьыжьы цқьа сымбацт. Уи аапынтәи шьыжьын изеиҧшыз. Ажәҩан хьытҵәцараха еилган. Амрахәага ацпхьқәа ҧсаҟьаны, Егеитәи амшын арҟәандарц аҭахызшәа ихыпсалан. Сызхара амаҷар иаҩызаз аҳауа лбаадо, ашьыжь саныҩдәылтц, наҟ-ааҟ ашьхақәа ҳрыбжьаланы ҳнеиуан. Сарҕьарахь ала ишьҭан Елос адгьылбжьахабжа. Уа ашьхақәа ахьналагаҵәкьоз, ацаҟьа ҭакнаҳақәа рытцаҟаҵәкьа аҳәса рмонастыр гылан. Ирҳәоит иҭахахьоу амшынуаа рыҳәсақәа ирмонастыруп ҳәа... Ус акәу, егьыс акәу, уи ааигәа-сигәа ҧстазарак ыҟам, ахәшатә тҷлақәеи ачықьрақәеи рыда. Уаантәи ахрақәа ирҿыганы инагоу амҩахәаста, ауаҩы данымсуазар, даҽеак занымсуа илакьылакьуа инагоуп ашьхақәа иргәылапсоу нхарҭа ѳнқәак рышҟа. Шәапыцьапла даара имаҷу ашьха цәѳежьқәа наҟ-ааҟ ҳнаргәылалацыпхьаҳа, иҩаҳаракны аҩхаақәа ирҭаҟатцаз ақалақьқәа, рыѳнқәа акьаад еиҧш иҟәаш-ҟәашҳа еилагылан. Ҳаи, шьыри ззуҳәашаз,

ииатцәҟаҟараҙа иҟаз дәыԥшҙак сылаԥш итцамшәеит. Наҟ-ааҟ уи Китиратәи адгьылбжьаха иқәгылоу ашьхақәа иргәылакуп ѳ-қалақьк: аладатәи аҽацә аҟны ақалақь Китира, аѳадахьтәи аҟны — Потамос. Амѳақәа бзианы иҟатцоуп, аматерики дареи телефонла еимадоуп, ари адгьылбжьахалаҟынтәи иргоит ашәыр, абамба, аԥсыҙ. Иқәынхо еиҳараҙак ԥсыҙкроуп занаатс ирымоу. Арҭ ашьхақәа вулкантә хылтцшьтроуп. Адгьылбжьаха аѳадатәи аҽацә ахь ирацәоуп аҳаԥқәа, урҭ еицырдыруа сталактиттә ҳаԥқәоуп. Ари адгьылбжьахаҽы лассы-лассы амш баапсқәа ҟалалоит, аԥшатлакә аҙахәатрақәеи егьырҭ атциаақәеи ытцыжәжәаны, ажәѳан ахь иагоит, нас ргәахьыҽеанҙам (ари амшын 80 дгьылбжьаха инреиҳаны иамоуп) цьара иканажьуеит. Адгьылбжьахабжақәа Елоси Мани рыбжьара ибжьаԥсоу адгьылбжьаха ссақәа иаарылукаартә иҟоуп ҭиаак зхылаҳәоу зқәыршәым Елафонисостәи адгьылбжьаха.

Елафонисостәи абжьысырҭа ҳнаѳсны, Монитәи адгьылбжьахабжа ҳарҵьарахь иианыжьны, иара аладатәи аҽацә иадҳәалоу Матапантәи адгьылбжьаха шыҟаз хҽылаҳхеит.

Уажәы ҳазхара иаҳзымбоз амш ахаара наҳампытцпраан, Адгьылбжьаратәи амшын ҳшынхылаз, ацәқәырпақәа ргыгцәа ргыланы, хаха рҽаархеит. Уажәраанҙа икашьшьы иаауаз зегьы хыла-гәыла инеилалеит, ацәқәырпақәа аҽеыѳ-сыѳҳәа аҵба ахыпара иаҽын…

Ианвар 31

Ажәѳан кеикеиуа ишеилгоугьы, иахьак амшын итытцуа афырҭын, ацәқәырпақәа еижәцаланы, ҳаҵба иажәнатцоит. Урҭ ацәқәырпақәа ргылара 8-9 метр иҳараку аҵба арыҵьарахьтәи аган кылыржәарыма уҳәартә иадкшалоит, аха аҙы шахытцәогьы, аидысараҟны аҽекамыжьуа, иаханы ԥхьаҟа ацара иаҽуп, знык Италиатәи амагә ашьхәа сҽенавастцәахындаз аҳәошәа. Асаат 21.00 азы ҳарҵьарахь иаатит Сицилиа, амшын-

гьы акырҙа ииаҭынчхеит. Издыруада, алашара зхылҷҷо Етнатәи авулкан иҭҟьо амцабз еиқәнартәазар!

Февраль 1

Арҭ аҩымшк хҟьо ҳазманы ихыз аԥша ыҡаҙамызшәа, ашьыжь храҳаҭҙа ҳааҽыхеит. Аа, Сицилиа шаҟа наатә аҟажаз. Уажәы Тунис ҳаваланы ҳнеиуеит. Ҳармарахь иаацәыртцит адгьылбжьаха Пантеллериа, уа иубоит 800 метр аҳаракыра змоу ицәахьоу авулкан шьхақәа. Араҟа, иреиҳау Гранде ашьха налаҭаны, ҙахәала ихҟьоуп, иара убас ирацәоуп аџь, ахьа, ахәшатә ҭлақәа. Монтони-Гранде еиҳа ҩынтә иҳараку Етнатәи иҽымцәаац авулкантә шьха иавагылоу егьырҭ Сицилиатәи ашьхақәа сышәабла иҭаҳәҳәазар, иара авулкантә шыра асы ықәнаргылаҙом, есымша ихтуп.

Тунистәи аԥшаҳәа ааигәа-сигәа иамоуп Мурена ҳәа изышьҭоу, ууазыцәшәаша амаҭ-ԥсыҙ. Уи ац-ҭаырқәа шҳамла еибыҭоуп. Иҙсауа ауаҩ иакәым, ашхәақәа ирҭатәоу ауаагьы ирзытрысуеит.

Пантеллериатәи авулкан шьхақәа ҽыцәааны иахьеилаҳаз аҭып аҟны иҭатәеит Баниу-дель-Аккуа ҳәа изышьҭоу аҙиа.

Февраль 2

Аԥсеивгара ишәыстаз шәызхоит аҳәаазшәа, иахак аԥшатлакә иаахылаз ҳаҙҩарц аҭахызшәа, хҟьо Алжир ахыҷә ҳаманы иқәуп. Аха «Изиаслав» ацәқәырпақәа ргылара идыргазеазыргьы, иагьа ганла хыгәтцәы иасларгьы, иара шцац ацара иаҽуп. Ҳара иахьа имҩапаагеит апартиатә еизара. Зҭаара хадас иқәгылан: «КПСС Ацентр Комитет декабртәи апленум ааихшьалақәеи ҳара ҳҽаԥхьа ишьҭоу ауснагҙатәқәеи». Ҳҽаԥхьа иқәҳаргылаз ауснагҙатәқәа ацәқәырпақәеи аԥшатлакәи иианыркыларц иҟам… Амала, еиҳагьы ҳџьабаџьафаны, ҳалшарақәа ғәғәаны хҟартцоит.

Февраль 3

Ашьыжьтәи амш еилгашьа, амшын аҭынчшьа ирыхәапшуаз Владимир Иван-иԥеи сареи ҳаѽдәылтцын, акраамҭа абартца ҳақәгыланы, аҳауа цқьа лбаадон. Ус, доусы ҳҭыпқәа рышҟа ҳнеины ҳлатәоны, адыд-мацәыс цыры-цыруа, ана-ара афы тҟәацуа, ақәа еиматцәаны иахьлеиуаз ҳналалеит…

Ариабжьарак ацәқәырпақәа идыргәамтцхьаз ҳаґба, аџьыка зылнаҳәаны иҟаз, икәеикәеиуа ақәа иазәзәан, оҳ, гәышьа ҳәа, аҽыкәабаны, ақәеи адыд-мацәыси инрылсын, аҽынеитцыхны, иласʒа, еидара дук инатцытцызшәа, Гибралтар шыҟоу аҷынанахеит…

Февраль 4

Сытцаҟа абуфетаҷ ахәара-ҕьараҳәа зыбжьы аагаз ачанахқәа стахәхәа ацәа хаа саалырхит. Алашара насыркызар, асаат ааба рышҟа аусура иаҷын.

Схы-сгәы еилыкка, сѽагылан сындәылтцзар, абартцан, аҳаҳаи ҳәа деилфаҷа, абаѽртцәра даҷын арациа аначальник Иван Васили-иԥа Фомин.

— Асҟак урҷаны узмоузеи ҳәа сыҟан!.. — сааихыхәмарит апсшәақәа анеибаҳҳәа ашьтахь.

— О, абзиара ззыҟалаша, ажәра акыр иннакыло иҟоума, амала ус имарианы сҽастарым ҳәа саҷуп акәымзар! — дааччеит Иван Васили-иԥа.

— Аа, макьана ажәрахь уабаҟоу. Иажәуа агәоуп, ақәра акәзам, насгьы ашәышықәсабжа закәыхи!—Ахшыѽ апхьа ашьамхқәа ажәыроуп, акәымзар, ахшыѽ ажәны ашьамхқәа цархар узуеит ҳәа, саб дыхәмаруа иихәалоз аасгәалашәан, ҳааибарччеит.

Иван Васили-иԥа аддыҳәа амардуан длалбаан, дшыѽуаз наҟ аґба атцахь дцеит. Сара сықәгыланы, сышьтахьҟа сыпшуан. Сазыпшуан алашьцара иҳантеиуа иаҳхатәаз пхьацо, зҽаҳхьызгзо иааиуаз алашара. Агылара иаҷыз амра ааныркыларц ртахызшәа, ажәѽан акалт зҽапыразыжьуаз аптақәа еимгәхәо, абз ҟапшьза

аҙы ҩалхәхәеит амра гәырҷыхага. Ус, ихыгьежьааҙа аҙы иҩалтцын, иаха ианцоз ҳаԥхьа ишьҭанатцаз аҩыза ахьтәы цҳа аахнаршәлеит. Иаҳа-иаҳа аҽеыртбаауа, ус, адунеи зегьы иааҳакәыршаны икеикеиуа иаатит. Игәыбзыԥ-ҷыбзыҷуа ажәҩан агәы иатцәара иатцаз амзабжа, ных, шьҭа иҟастцо башоуп аҳәозшәа, ажәҩан аҽеналанарҙит, аншьан аарла иналубаартә. Ашарԥазы акаԥдан ицхыраа ҩ еиҳабы Анзор Васили-ипа иҟнытәи адтца зауз абоцман Аркади, акаԥдантә цҳа дылбааны, днеиуан изыԥшыз апалубатә командаа рышҟа. Аҙы еиҩырссо инеиуаз ҳаҷба Испаниа иазааигәахон. Иарбан амшынуаҩ изын адгьыл азааигәахара аиҳа игәыҟатцагоу, игәыҷыртоу.

Уажәы ицыҩцыҩуа аҙы иҩхыҟәгылаз амра ҟаԥшь ду ҳара ҳҟны игылеижьҭеи х-саатк тцуеит, уи уажәы акыр ажәҩан ахь ихалахьеит. Мшәан, ҳара ҳаҟноума амра ахьгыло!..

Алашара ирзаанагоз агәыҷраҟәа ирмеижьо, акрыфартеи ахәыҟатцартеи рҟнытәи ацәынхаҟәеи ахәашамашаҟәеи амшын ихырпсалоз итасны илткәыцәааауа, еихьымза-еиԥымзо иҳашьтан аҷнышкәа. Ҳарҵьарахь ала иаацәыртцит ажәытәза «Геркулес ишьаҟаҟәа» ҳәа изышьҭаз Сиерра-Бульонестәи ашьха ҳаракқәа. Урт ажәҩан ҽеаласаны, Гибралтартәи адгьылбжьаха аԥынтца иҟәгылоуп, харантәи Гибралтар абжьалартаҟны гәашәра руашәа избоит. Ахраҟәа рытцаҟа ишьтоуп ақалақь Гибралтар — Англиатәи арра-мшынтә база, насгьы ииасны ицо аҷбақәа былтәылеи егьырт иртахқәоу рылеи реиҟәыршәартатә қалақь. Ахахәда ахьааихтцәо ушьаҷа неихугар, Испаниатәи ақалақь Ла-Линеа унала-лоит. Ус, аԥшаҳәа уаваланы уҷылоухар, иаацәыртцуеит ақалақь Альхесирос.

Мрагыларахьтәи мраташәарахь дачтцас ҽеибаркны инашьтуп ашьхақәа. Урт реиҳарак шәаԥыцьаԥла итаҳәхәоуп.

Ахәылпазы Африкеи Европеи ҳалрыбжьысын, ҳҷаԥхьа иаатыз Атлантика ихыршәланы, алада, Африка иаваршәны ҳҷылаххеит.

Февраль 5

Ашьыжь сиарҭа сԝагәылтҵны ахышә сынкылыԥшзар, адельфинқәа аҽеыԝ-сыԝхәа еибарԥо, ихәмаруа ҳаґба иавакәашон.

Сындәылтҵзар, амш каххаа, аокеан еишьылҙа, аҳауа цаҳәцаҳәуа, Марокко иаваршәны ҳнеиуан. Мароккотәи ашьхақәа иԝрывыҳәҳәоз амра ашәахәақәа рҽыԥсаҟьаны, аокеан рҽанхырыԥсала, ацәқәырԥа ссақәа еимхәыцха, уамашәақәа еилаарцыруан.

Зымшдҭа здыруаз ҳамшын уаа доусы рус инадгылеит, амш аусурахь инанаԥхьон.

Февраль 6

Уажәрааиҙа иҟәызгаҙа ҳазхыз Атлантика — уажәшьҭа ишәызхоуп, мамзаргьы ишәызҭоу аидара закәу збарц сҭахуп аҳәозшәа, ацәқәырԥақәа апалубахь инанашьҭуа иалагеит.

Макьана уҽааанкыл, ҷьым, Адгьылбжьаратәи амшын ирзаанацаз рызхоуп аҳәозшәа, амра гәыбзыґуа, ҳармарахь ала аокеан иаанашьҭуаз ахьшәашәара ырԥсыҽуа, ажәԝан гәы иатҷәарахь ахалара иаҷын.

Аремонттә механик Амиран наҟтәи абжьысырҭатә цха даақәсын, ишьҭагылаз ибригадагьы иаргьы саԥхьа икыдкнаҳалаз ахеиқәырхагатә шхәахь иԝхалеит, 30-ԝык зкуа уи ашхәа аусура ишазхиоу, иагу-иабзоу гәарҭарц, иҟарҵарц. Араҟа ахеиқәырхагатә шхәақәа ҷшьба иҟоу есымша асаат еиԥш еиқәшәазароуп, иудыруеи, 1959 шықәса раахыс аанҧасрак амаҙамкәа, адунеи аокеанқәеи, амшынқәеи, аҙиасқәеи рыцәқәырԥақәеи иареи неидыслауа иху аґба иахьуа! Херсонтәи аґбаргыларҭатә зауад аҟнытәи «Изиаслав» аҙахьы илашьҭиижьҭеи, абар, 19 шықәса ирықәуп, аус шауц иауеит, уаҟа иара аԝызцәа иҭыжьыз аґбақәа зегь реиԥш.

Февраль 7

Иахьа асаат 2 рзы Санта Крус-де-Тенерифе аԥырсал лаҳашьҭит. Ашьжьымҭан амш еихашьшьын, ақәа леиу-

ан. Саатқ ахы-атцыхәала ажәԝан ккаҙа иааилгеит, иаатит Тенерифтәи ашьхақәа, иаатит иҟәашҙа урҭ рыб-жьара ишьҭоу ақалақь. Ҳаҙхытцит ақалақь ахь.

Ақалақь агәҭаҿтәи арынок шьыжьы инаркны уаала итәхьан, иахьабалак еилыхаран, аҭиԝцәеи аахәаԝцәеи аилаҙара иаҿын, досу ишрылшоз ала. Аахәаԝ атауар ахә излагижьша дашьҭан, изҭиуа аԥшәма — уи излацитцаша. Руаҙәк дааҟәымтцзакәа аргехәаԥхьыз, егьи — агхақәа иҳәон. Аха араҟа зеиуа хкыс иҟам иҟоузеи, араҟа — зынгьы ԥхынгьы иахьаапынроу. Аутратых ашәырқәыр, ақытанхамԝатә аалытцқәа, аԥсыз, аԥсаатә уҳәа шаҟа хкы, шаҟа, урҭ зегьы рыфԝы лаҳалаҳауа, уназхәаԥшлак улаԥш надхалауа, сналымтцзакәа саландаз уҳәап. Зегьы зыпсы ҭоу, аԥспха злоу — ақытанхамԝатә аалытцқәа реиҿкаашьа, рыцәтцашьа, рырхиашьа — аҭаца бзиа лыкҿаԝра ус ицкьамзар, еилыргамзар ҟалап, уи арынок аԝетажк шыцкьоу, ишеилыргоу еиԥш. Уахьаатытцуа иаакәыршаны ацәаматәа, агәыр инаркны ахьыматәа аҟнынҙа — атауар, атауар, атауар. Иарбан тәылоу зтауар хкы араҟа иумбара!

Уназвалалакгьы уркуеит изаҟаразаалак акы злауаадырхәаша аҳасабала. Мызкы уажәаԥхьа санықаз ааста урҭ атауарқәа рыхә ԝынтә ихалахьеит, ахалара ишаҿыц иаҿуп.

Арадқәа унрыбжьалар, аахәаԝцәа реиҳа аҭиԝцәа рацәаԝуп.

— Америкатәи, Англиатәи, Франциантәи, Италиантәи, Нидерландтәи, Швеицариатәи, — аибарҳәҳәара иаҿуп урҭ зегьы, доусы итауар дышзахәо ареклама азықатцо. Аиҳараҙак Иапониатәи атауар ихьанацеит егьырҭ зегьы!

Февраль 8

Аԥсыҙкцәа ҳшырзааигәахоз мԝашьо, аҷнышқәа реиԥш, егьырҭ ԥсыҙла ичо аԥсаатәқәа рхыпхьаҙара еиҳа-еиҳа ирацәахон.

Иҳаракны атәара зегь бзиа ирбозаап. Ҳаҕба амазгәыҭ ақәцәа ақәтәара еимакны, еижәылоз аҧнышқәа удмырхәыцырц залшомызт. Аҕба дуӡӡаҿ уаҳа қәтәарҭа ыҡамыз цьушьап!

Ус, ана-ара иаацәыртцит аҧсыӡкыга ҕбақәа.

Аҧсыӡкцәа, аҧсыӡкцәа…

Февраль 9

Иахак-иахьак аҧсыӡкыга ҕбақәа ааҳадгылоит, абункер рыҭара ҳаҿуп. Иаҳзаарҭиуеит аатцәақәа рыла аҧсыӡ. Ҳамҭас исзаарҭиит аҧсыӡ-аҳәа, иара убас аатцәак азна иара ажьы. Уи ианеиҵоу 89 метр иаууп, аҳәа мацара метрк иҡоуп. Акы, урҭ аҧсыӡкцәа зегьы Севастополи Новороссииски рҿытәқәоуп, урҭ рыла еилыскааит «Керченский рабочий» баҕәазас изтәыз, уажәшьҭа имариоуп урҭ рацәажәара.

Февраль 10

Иахьа Санта-Крус икылхха иааит «Совиспан» ахаҭарнак иҡнынтәи арадиограмма, шәцәыӡ апакет ҧшаау иҧшааму ҳәа. Ҳара Керчҡа адырра ҟаҳҵеит, «Керченский рабочий» шнеилак, иргаз амаҭәақәа дыргьежьырц.

Ҳара Санта-Крус ҳахьыӡхытцыз шьыжьымҭан асҟьалаҡны «Совиспан» автобус ҳзыпшын. Ҳамфаҧызгоз аҧҳәызба ҵаҕа хәыҷы аурысшәа аҿеиҧш илҳәон. Иабабҵеи ас аурыс бызшәа ҳәа санлазҵаа:

— Сара Москвоуп сахьиз, сахьааҿаз, — лҳәеит Исперальде. — Хҧаҡа шықәса роуп итцуа ҳара ҳҵаацәа Испаниаҡа иааижьҭеи. Раҧхьа Мадрид, нас арахь,

Санта-Крус-де-Тенерифа. Ара, Асовет-Испаниатә акцион аҡны аус зуа Лариса, убас егьырҭ аҿҕабцәа зегьы Москва ииз, иааҿаз роуп, ааигәа зыпсадгьыл ахь ихынҳәыз. «Совиспан» асовет ҕбақәа, асовет мшынуаа рыматц ауеит, афатә-ажәтә уҳәа рҵахрақәа зегьы рыла реиҳәыршәаразы.

Уаҟа амаҭәа-ѡыҭәа ҳаҕбахь инаргарц иаахәаны инҳажьыз, ауха, ҳанықәҵышаз, катерла аҕбахь инаргеит, аха ҳаилаҳәарақәа руак ыҟаҙамызт, иҟазгьы ԥсахын. Иаҳҳәози, ҳара ҳақәҵуан... Ирԥсахыз пакетк ианын «Керченский рабочий», Кравчук ҳәа. Уи ала ишьақәҳаргылеит уаҟа игылаз аԥсыҙкыга ҕба аҟны, «Совиспан» акатер амаҭәақәа аманы ианнеи, арыжәтә зхы ҭҟьаны иамаз аԥсыҙкцәа ишыргаз.

Владимир Иван-ипеи сареи а҆енынтәарак ҭынч ақалақь ҳалан, ҳазхәаԥшышаз, иаабашаз маҷмызт.

Аокеан ҳанхыла аухаҵәҟьа телефонла еицәажәеит ҳкаԥдани «Керченский рабочий» акаԥдани. Ашьжьымҭан Владимир Иван-ипа изласеиҳәаз ала аԥсыҙкцәа ркаԥдан ибз аҟәаҟәа ԥцәаны, ацәажәара илымшо акәын дшыҟаз. Насгьы уи иҳәеит «Изиаслав» аҟнытәи ѡ-еилаҳәарак рыҕбаҟны ишыҟоу, аха дара ртәкәагьы ѡ-еилаҳәарак ыҟамшәа, аха уи аиаша еиԥшмызт.

Февраль 11

Мраҭашәарахьтәи Сахара (Испаниатәи Сахара) ааигәа-сигәатәи аԥсыҙкыга ҕбақәа абункер рыҭаны, Кап-Блан ҳақәҵит. Ҳавалеит Мавританиатәи аԥшаҳәа. Мавританиа, 1086 нызқь километр ԥшьыркца адгьыл зцазкуа, иара аѡадатәи агәыла Сахара еиԥш, 80 процент цәҳәыроуп, аарѡароуп. 1.500 нызқьѡык ахьықәынхо Сахара аҟнеиԥш, аиҳараҙак (75 процент) аберберцәа роуп иқәынхо.

Мраҭашәарахьтәи Сахара даараҙа еиҵахоу тәылоуп, иқәынхо нанамга-ҕарцәоуп, иҟам изаҟаразаалак ааглыхратә наплакык. Анхацәа реиҳараѡҙак хьшьцәоуп, арахә ныҟәырцоит, ираа҆оит амахәеқәа, аҷьма, аԥсаса. Урҭ рырахәи дареи ҷьарак инхаҙом, инеиҭаҵааиҭаҵуеит.

Иара убас ауп Мавританиаагьы шҕару, аха араҟа аихатәы мадентҵхраҟны Африка аѡнутҵҟа аѡбатәи аҭып ааннакылоит. Амаден итцырхуа ргоит Англиа, Франциа, ФРГ, Иапониа, Италиа, США. Араҟагьы

ажәлар реиҳарԥык хьшьцәоуп, нымхахымтҵәацәоуп. Ираҳоит ашьамаҟа, аԥсаса. 20-тәи ашәышықәсазы Мраҵашәаратәи Сахара Испаниа анапаҟны иаанагеит, Мавританиа — Франциа.

Арҭ рыԥшаҳәаҟәа рҿы иааџьоушьартә аԥсыҳ рацәоуп. Араҟа аокеан уахынланы унхыԥшылар, қалақьуп уҳәап, убас ирацәоуп иху аҕбақәа, ашхәақәа…

Февраль 12

Ашырԥазы ҳнеит Дакар-Сенегалтәи ареспублика аҳҵныкалақь аҟны. Сенегал, егьырҭ хыхь сызлацәажәахьоу аԥҵәылак рааста, аԥсы злоу тәылоуп. Аԥадатәи Сенегал аҿы ааргароуп, аладатәи аҟны акәзар — ҙысаамҵоуп… Араҟа 85 процент қытауааупп. Ақытанхамԥаҟны культура хадас иҟоу арахис ауп. Уи аарыхраҟны Сенегал аԥбатәи атып ааннакылоит адунеи аҟны, Нигериа аамышьтахь. Ареспубликаҟны ашьамаҟеи аԥсасеи рхыԥхьаҙара рацәоуп. Арахә аԥсыҳ раалытц, арахис уҳәа аекспорт ахь ицоит. Аиҳараҙак — Франциаҟа. Дакар ақалақь хәаахәтырта тыԥуп, атранспорт рацәоуп, аԥстазаара еилашуеит, егьырҭ—Мраҵашәарахьтәи Сахареи Мавританиеи иузрыдымкыло. Араҟа Дакартәи ауниверситет цараиурта хаданы иҟоуп. Ссиршәа амш еилгоуп, ҽынла шоуроуп, аха мрагыларахь хара ҷьара, хьта ғәғәак шыҟоу мԥашьо, уахынла аԥшахь аҿоуп. Иацы амшын сталан, ихьшәашәан, 17 градус еиҳамызт. Ахьта сылалар ҟаларын, амра самырԥсаҳәар.

Иахьа иаҳа иԥхан аҙы, аха иахсырҟьацәеит аҵалареи амраҿы аҟазаареи. Сееилыхны амра сшыцәиалаз, сылацәа нҵааит, аха сцәырҳаны сҿыхеит. Сымҿыхар сахьыкәиаз слыкәблыр ҟаларын. Избанзар, аԥша хьшәашәа иаҿаз амрашыра снарбаҙомызт, арахь атропикатә мра иаратәы ҟанатцон. Ашыҳ зыхьыз иеиԥш, сцәа стахьтшьаауан, арахь абылра саҿын.

Асаат 22.00 рзы араҟатәи аамҵала (Москва — асаат акы) ҳнеит Гвинеиеи (Бисау) «Зеленыи мыс»-и адгьылбжьахақәа рыбжьара, ҳаԥсыҳкцәа ахьҙыхгылоу.

Арҭ адгьылқәа рыбжьара аокеан ҭыртәааны ихгылоуп аҕбақәа. Ҳара хықәкыла ҳзызцо абаза «Восток» зегьы ирылыҳәҳәо ирылагылоуп.

Февраль 13

«Восток» Ильичовсктәи апортоуп изтәу. Уи абаза иҙсауа аԥсыҙԥшыхәга вертолиотк азыкәгылоуп. Аԥсыҙкыга ҕбақәа ааба ианаҭаху, иахьаҭаху аҙахьы иланашьҭуеит. Уи аҕба зауадаҿ 450-ԝык инареиҳаны аус руеит. Иҭнажьуеит миллионла аԥсыҙтә консервқәа. Уи иамоу алшара қалақь жыцәк иамам. Иахьа ахәылпазҙа ааигәара ҳнеит. Ашахақәа рыла еидҿаҳҳәалеит, абункер ҭтага ашлангқәа еибадыркит, аҳа иахак ашлангқәа ԥыжәжәо, еихтәо ишаҿыз, 60 тонна рыда ҳазрымҭаҙакәа иаакылшеит. Асҟак автоматизациа зызуу, зтехника ҳараку абаза, егьырҭ атанкерқәа уҳәа имариоу, имаԥу аматәахә лас азы шаҟа рус еитцахозеи! Абункеровкаҟаҵара иаарту аокеан агәаҿы иахьа аҭагылазаашьа даара уаԝы игәы ааихьнашьыртә илаҟәуп. Ажәакала, амаԥ аԥхасҭа ду ҟанаҵоит.

Февраль 14

Уахынла ссиршәақәа иԥшҙоуп. Аҵәыршы ула ихкылазар иумбо, аокеан ҭалашьца ду ҳахьыхгылоу, иааҳакәыршаны еимхәыцха ирыԥхны, ажәԝан ахәда ихшьушәа, аҕбақәа еиварыԥхаа, рылашарақәа рхаԥҵо, ажәԝани аокеани рҳәаа ибжьагылоуп. Ҳара «Восток» абункер аҭара ҳшаҿыц ҳаҿуп, аха ҳашлангқәа уажәы-уажәы апҳәара иаҿуп, ҳаитцарҟьоит. Иахак имыцәаҙакәа уи иаҿын. Ашьжьымҭан ԥшатлакәк аакылҟьан, аха аҿҟьаха амоукәа ихытцит. «Восток» акатаҳәа ҏеадрыԥсалоит аԥсыҙкыга ҕба хәыҷқәа, рмакәанқәа рган иахьнырҳаланы. Урҭ рмакәанқәа ирытцаланы, ихьынаа-хьынааура ианааура удмырччарц залшом. Ашышкамс иара еиҳау шьҭнахуеит ҳәа, уи амакәан иахьынҳалоу 50–60 тонна аԥсыҙ ҭаҙоит. Зны-зынла

шə-тоннак анакуа ыҟоуп. Аха усҟан акаҭа азышьҭхзом, «шəсыцхраа амарцьа» ҳəа, аҕба хəыҷы аҳəҳəара иалагоит. Аа, иахьа руак убас аҳəҳəара ишаҷыз, 60-ҟа тонна апсыз азнымкылазакəа иацəзаақəрылеит, иара ахы еиқənархеит. Цьабаада аҭхацьра иақəшəаз акулақəа, иҭабуп ас иҳазныҟəаз рҳəошəа, хыхь, аокеан ихиаланы, инапшы-аапшуа иҳаваҷырбоит... Амедузақəа рыпрақəа еилацьуцьууа ишьҭырхын, шəхацəоуп шəаҳкьысуазар рҳəошəа, каравантас иҳаваланы иɯеиуан Урҭ апра медузақəа убасҟак ишҳамқəоуп, иахьыноухьҳəазаз ункылрыблаауеит.

«Восток» акалҭ иқəтəаз авертолиот иахьа иɯықəпраан, аокеан ихагьежьуа ихын, уи апсыз зыпшааууа пшыхəгатə вертолиотуп. Апалуба ианықəпрааууаз, саргьы сыжəга аҳəозшəа, рла ҕзуа, иатцапшны иууаза апара иалагеит, аха изахьымзеит, егьи ажəɯан ахь ихалахьан. Нас еиварыпхаа амра зҷеилыхны ицəиалаз азҕабцəа инрыфɯы-аарфыɯуа инарывалеит...

Ашырпазы армарахьала иаадгылаз аидарамɯангага ҕба «Циклон» аидара ақəхра ишаҷыц иаҷуп. Арҕьарахьала рмакəанкəа рҭəны иааиуеит аҕба маҷ-саҷқəа...

«Циклон» иаанагеит пшь-миллионк абанкақəа, аконсерв зҭаҟартцаша. «Восток» пшь-миллионк аконсерв мызкала иҭнажьуеит.

Февраль 15

Асаат 03.00 рзы «Восток» ҳадцын ҳашьтахьҟа амɯа ҳақəлеит, Кап-Блантəи апсызкцəа рышҟа. Иахьа итцегьы заа ҳақəтцуан, аха адокументқəа наҟ рышьтреи арахь раашьтреи акыр ирыдхалеит.

Ҳара ҳбоцман Аркадиа иус аарҳəноуп ишыҟаитцо. Уи «абоцман теоретик» ҳəоуп ишишьтоу. Иҟатцатəуп ҳəа иоуҳəаз аҟапыхəа аҟатцара ахатыпан, ишыҟатцатəу аҳəара далагоит. Аидара злараҳтоз адокументкəа зыдҳəалаз ашахамɯангага атцыхəа кны арахь дахон, аахьхьи «Восток» иқəгылаз — анахь. Ус, саатк ишеибарххоз, «Восток»-аа ргəахы анптцəа иоурыжьит, «амарцьа,

шәҳадтцны шәца» аанарго. Аркадиа дтааѡит «ашаха ахара аҟны аиааира згаз ачемпион» ҳәа.

Февраль 16

Иахьа ахәылпазы ателефон акыркырҳәа абжьы геит Акәакь ҟапшь аҟны сшыҟаз. Зебури иаашьтихзар — ателефон аҟны ишәыпхьоит иҳәан, атрубка аасиркит.

— Иҟалозар абыржәы сара сҟынза шәзааиру? — акапдан ицхыраао еиҳабы ибжьы аагеит.

— Бзиоуп уажәытцәкьа, — сҿынасхеит. Икаиута ашә аасыртызар, аишәачара рхианы итәоуп амеханик еиҳабы Иури Валентин-ипеи аремонт-механик Амиран Григори-ипеи.

— Уажәы акапдангьы дааиуеит, — иҳәан, Анзор сахьтәашаз аҟәардә ахь инапы наирххеит. Ус, Владимир Иван-ипагьы дааит. Анзор иира иамшзаарын.

Аиашазы, атцыхәтәан Батым ҳанықәтцуаз аахыс арыжәтә агьама зымбацызт. Уи аганахьала араҟа тынчроуп, арыжәтә иазгәшьуа аҙәгьы дыҟаҙам. Аколлектив даара коллектив бзиоуп, еимактәыеиҿактәы, уҳәан-сҳәан, арыжәтәи аҳәса рты҃шәеи ҳалаҙам.

Ари аҕбаҟны, 1972 шықәсазы «Чкалов» аҟнытәи санаарышьтыз, мызкы сзыхгомызт. Усҟаноуп рапхьа Голландиа санцазгьы. Голландиатәи Бремен ҳцеит (ФРГ), устәи ҳаныхынҳә, ҽенак сыѡдәылтцны абартца снықәгылазар, ассир. Апалуба зшәырц иаацәыртцыз аматросцәеи абоцмани еилараа, амра ргәытцаш, рыхҟәа ларха-ѡарха, аҳәынапшьыга рфазшәа, апалуба иқәиан. Ирытцалазеи, рыжәла нтцәеит ҳәа слеизар, батлыкак-батлыкак рыварианы ахыр-сырҳәа ицәан. Иѡышьтыхны снахәапшызар, аспирт 95 градус иҟоу, амшынуаѡ исахьа антцаны, урт акака аархәазаап. Абоцман дсырҿыхазар, илацәақәа кылчаа-кылчааҙа, имгәацәахьы днықәҳәазашәа дѡықәтәан, ихы неиҟьаааиҟьеит…

— Ҳаи, асҟак иԥьбароуп ҳәа сыҟамызт, сышԥагеи, – иԥьеишьеит уи азныказы, нас, – ҳааԥсара ҳахьʒеит ауп, – нацитԥеит…

Ажәакала, араҟа ҭынчроуп!..

Иахмырҟьацәакәа ҳаибаныхәаны ҳаидытԥит иахьа, схы-сгәы ласʒа. Амшын аҟны еснагь ауаҩы ихитәызароуп. Ҳҩаскьацыԥхьаʒа аԥша хьшәашәа аҿалоит. Иахьа амшын ʒы сыдсымкылаʒеит. Ссиршәа иубаша, иац ҳахьыҟаз аԥхарраҟны зыцқәа хырԥьацьаны иҳавагьежьуаз акулақәа иреиԥшымызт араҟа ҳамҩаԥызгоз. Шәагаала аригьы 4–5 метр иҟоуп, аха асас ахьҭа ҭаларҳәа ишәоушәа, еихарԥсноуп ишыҟоу. Уи аҿы ҩеихнаҳәар, патронала иҭәу автомат адиск еиԥш, ахаԥыцқәа уԥсы нулдыршәшәон. Аха рыцҳарас иҟоу, 18 градус инаркны аʒы ахьыхьшәашәоу акулақәа рыҿерызҟьаʒом, ауаҩы изытрысʒом. Акула ахьҭа иацәшәоит. Урҭ уаҩ дахьырмыхәо аԥхаррақәа рыҟноуп, исыршәоит ҳәагьы уаламган.

Акула имшынтәым акы амшын ианаанахәа, афҩы иаразнак иакуеит. Иахьыҟазаалакгьы, аҟаԥыҳәа афҩы ахьакыз иаакылҟьоит. Аиҳараʒак ауаҩ ифҩы.

Уи асаса уаҩоу-саҩоу даԥыхьашәароуп. Зныкҟьарала ауаҩ ибжа еиҩызтцәо акула аҿы зегь ҟәашʒа хаԥыцла итәуп, аԥыр аҿаужьыр ашыла аиԥш иалагап.

Акулақәа ианеитцоу 350 хкы ыҟоуп, аха урҭ рҟнынтәи имачуп ауаҩы изытрысуа. Ус акә егьыс акә, амшынуаа рзын иаҩа баапсны иҟоу акулоуп. Уи азоуп амшынуаҩ акула цәымʒс изимоу. Урҭ зегь рҟынтәи зегь реиҳа ибаапсуп «амшынтә бжьас» ҳәа изышьҭоу, нас акула шкәакәа, акула иатцәа, Мако, аԥслымʒтә кула, амшынтә бга, акула-калакут. Урҭ зегьы ҩ-метрак инадыркны 12 метрынʒа иарр.

Ҳара ҳ-Амшын Еиқәаҿтәи акула-катран иреиҳау 1,5 метр иарр, уи ауаҩы иԥырхагаʒам, ажьы афаразы зегь реиҳа згьама бзиоу аԥсыз ххқәа иреиуоуп. Уи адагьы, акулажьы афатәқәа иреиҩьу ҳәа иршьоит африкааи аладатәи америкааи. Акулақәа рзы иԥсцәаҳауп аԥсыз-

аҳәа, аԥсыз-хьархь, адельфин уҳәа амшынтә думбеиқәа. Амшынуаѡ изын игәыԥырта дуны, ицхыраарѡ иашаны иҟоуп адельфин. Уи бжьы-шьхак рнаѡсан иҟазаргьы, амшынуаѡ амашәыр дақәшәар, иааидыххылоит... Уи зныкгьы ианааи нахыс, акула уахь изықәлаҙом.

Февраль 17

Ҳѡаскьацыԥхьаҙа иаҳа-иаҳа аҧыхь аҿалон, Сахара ацәҳәыраҟнытәи аԥшатлакә абыб ҳаднаҳәалон. Аҙы шыхьшәашәахоз мѡашьо, акула мѡанызаѡцәа хынҳәит. Ақалақь Вильиа-Сиснерос ҳѡаҙаанҙа, амѡан иаҳԥылаз «Атолл» аиакор лашьҭны, абункер аҭара ҳалагеит. Урҭ агәақьҳәа аԥсыз аатцәақәа рыла иаҳзаартиит.

Ариабжьарак аԥсыҙцаа арԥшшара ҳлалаган, ҳлалаган ҳәа, амеханик еиҳабы Иури Валентин-иԥа уара уоуп ари атәы здыруа ҳәа длазаҳкын, ҽынла амра ицәитцауа, уахынла икаиутахь иго, арԥшшара даҿуп. Уи икаиута узыѡналом, аԥсыҙфѡы ухы ухнахып!

— Скаиута аѡналара сгәы ахымло, сыԥсыҙхарц акгьы сыгым, — ҳирччеит уи иахьа. Иара иахьатцәкьа, ҳкаԥдан иабжьагарала ҳлалаган, мцала-лѡала арԥшшарҭа ҟаҳцеит.

Уахак ѡба-хԥа метр иҟоу аԥсыҙқәа ганы Иури иҟны ашьҭатцара иаҿуп. Иаргьы дыԥхашьаны акәу, ус акәцәкьоуп ҳәа акәу, ҽитҙом...

Февраль 18

Чаншьҭахь ҳақәтцит аѡадатәи Сахараҿтәи аԥсыҙкцәа рфлотилиахь. Иалхыз аҭыԥ аҟны ҳнеит ашырԥазы. Иахьантәарак ԥсыҙкран ҳазҿыз, аха аԥсыз даара имаҷын атцәгәыр иаҿалоз. Иааҳакәыршаны аҷнышқәа аокеан ҭыртәааны ихтәалан. Урҭ, Владимир Иван-иԥа ишазгәеиҭаз еиԥш, иаарԥьумшьаратә аашьара рызтцысны иҟоуп, аԥырра рылымшо аҟынҙа. Уааҙа рхала аԥсыз рыԥшаалар, ирклар акәын. Уажәы рынамыс цан, аԥсыҙкцәа рыкаҭа анҭырго ҳәа иахаѡаны, рылақәа цырцыруа, рхахәдақәа кылҳәаны ихтәалоуп.

Аҕба атцыхәан ихәытцаҳаргылаз аԥсыʒрԥшшага уалыр Распитин ихьʒ ахаҳтцеит. Уи уажәрааназа аԥсыʒфԝы ихыланы дыҟазтгьы, уажәы алԝакфԝы ихыуп!

Аиашазы, лԝакԥла ирԥшшоу абалык унацәа адуфалап. Амзатԥла иахылтцуаз алԝак алирсит!

Февраль 19

Иахак абыржәы-уашьҭан инеихытцрызшәа акәын схахәда шсыхьуаз, Распитин ирԥшшарҭатә цех цытраамҭак сахьадтәалаз акәу! Уаҟа алԝа аныԝначы, изулак, аарла сыпсы хәытцызгеит. Насгьы апинг-понг ирацәаны сасит, акыс, иаазилашәшәаназа аԥсыʒкра саҽын. Ҽынлатәи амра ца уахынла аԥша ҽыхьҭа иамнадоит. Ахьҭа сылазар ҳәа, аҳақьым аналгин лымхны, ижәны сышьҭалеит. Ашырԥазы схы-сгәы ккаʒа сааҽыхеит, схы иҭачыз алԝак аокеан ԥшатлакә иагазшәа.

Дук мыртцыкәа «Ахтуба» абункер аҭара ҳалагеит.

— Аа, аԥсуа ҕба ахьаҳтаа, — иаахәмарит сԝызцәа. Сара асҟаамҭа сыззыԥшу аҕба «Сухуми» анықалаша здыруада. Сара раԥхьа Баҭым Анатоли Алықьса-иԥа иҟны саннеи, арҿиаратә командировка еиҳа акаԥдан актәи ицхырааԝыс ирласны иҟалараны иҟоу атанкер «Сухуми» аҟны аусура уалаҳаргап ҳәа ансабжьеигоуп, аусура саназыразхаз. Абар, уиаахыс хышықәса ҭит, иара ахабар ыҟаʒам, ус агазеҭқәеи ажурналқәеи рҟнада.

Февраль 20

Иахьа абуфетчики сареи ашәҟәқәа шеилҳаргоз, сыԥшызар, абуфетчик зны ицьашьаны сара дсыхәаԥшуеит, ҽазных — иикыз ашәҟә хәычы, ииҳәара изымдыруа.

— Изакәи, Амиран, сыԥшра угәамԥхои, лассы-лассы усыхәаԥшуеит, — снаиахәмарит.

— Ишԥасгәамԥхои, аха ари ашәҟәы иану апатреҭ шәара дышԥашәеиԥшу, — илақәа ҭырхаха дахәаԥшуан.

— Иарбан шәҟәу, ауаа дуқәа анеиԥшхало ыҟоуп, —

алаф илхуа, иааигәара снеизар, «Аʒ-ҽыха» (урысшәала иҭытцхьоу сажәеинраалақәа реизга) кны дтәоуп.

— Ари абаҟаз?! — иааԥьашьаны снаиазҭааит.

— Ара ашәҟәқәа ирылан. — Ус иааҳавалаз Владимир Иван-иԥа днаидыххылан: — Шәихәаԥши, ари ҳкомиссар дышиеиԥшу!

— Аиеитԥәҟьа, — иааимхны днахәаԥшызар, — диеиԥшуп ҳәоума, иара иами! — уигьы иԥьашьаны дсыхәаԥшуан.

Ари февраль 1972 шықәсазы, араҟа мызкы аус аныʒуаз, исцәынхазаап. Уи адагьы имаҷымкәа избеит усҟан исцәынхаз сышәҟәқәа.

Ажәакала, иахьоуп ҳанеибадыр дареи сареи. Иара ус шакәугьы, агәра рызгом. Иахьа «Фиодор Гладков» ҳшацраҳәаз, аԥырсал шьҭыхны, амҩа ҳақәлеит «Рижски залив» абаза ашҟа, «Фиодор Гладков» амҩахь абункер аҭо.

Абункер иаднакылашаз анаднакыла, излаҳадҳәалаз ашаха аноурышьҭуаз срыцхраауан.

— Аа, амарԥьа, уҽоумыркын, аҽацәыхьчара аҭахуп, — даағьатцәыҕьатцәит аидаратә цхыраам Павел, ашаха аҕьеҩҳәа иҳампытцҟьаны аʒахьы аҽаныланаха.

Уи иахҳәааны Павел иҳәеит ҭыԥх араҟа «Поти» аԥсыʒкцәа абункер рыҭара ишаҽыз, аҩбатәи аидаратә цхыраам Туркьиа ашаха анынахырх, ихаҭа данаршә, ахуҳәа хыла аокеан дшазцаз. — Уи убысҟак ирласны даршәит — дҳалагылаʒамызшәа, — даҽын Павел. — Арахь аҩԥбакгьы ықәҳа, абыржә ҳашцо еиԥш, ацара иаҽын. Иԥсы иапшәмахаз, аԥсыʒкцәа рыҕбахь дыхәныргеит. Ссиршәа иубаша, акулақәа дызларымфаз ауп.

Аʒы аҟьаца анаалга, даргьы уи изыԥшызшәа, уа иаакылҟьеит. Ҳаԥсы нкыдышәшәеит, алашара зхыԥхалоз аокеан аҟны еилаарцыруа, рсасақәа еиххәа рҽанаарха.

— Нас икьымсʒеи? — иааԥьасшьеит.

— Агыруа акула икьысʒом ҳәоуп иара Туркьиа ашьҭахь ишҳаиҳәаз, — иҳәеит Павел дычча-ччо, —

Агыруара сыздыруам, аха арыжәтә ыжәны иҟоу акула икьыс҃ом, акулақәа аҕьфԝы анырҽас, иныкәхәаша ицеит, — иҳәеит Владимир Иван-ипа.

— Ижәны дыҟатцәҟьазма?! — снаиазцааит иџьашьауа.

— Ҳыҳ! Ижәымкәа, зхы зтәу ашаха даццома! — аҟырҟырҳәа дааччеит уи.

Ус, ҳапскьатеиах шыпцәоз, ҳнадгылеит «Рижски залив». Ари «Восток» аасҭа ихәычуп, аха ҳара ҳанадгыла, ҳхы ааҟәнаҳшьартә аҟнын҃за ҳаахәычхеит. Ҳара устцәкьа ҳхы ҟәнаҳшьартәтцәкьагьы ҳаҟам. «Изиаслав» аура наҙоит 145 метри 600 сантиметри, аҭбаара — 19,4 метр, аҙы ишьҭнахуа наҙоит 16 нызқьи 750 тонна. Еидарада иара аҕба мацара акапан пшь-нызқьи 450 тонна ыҟоуп, иақәгылоуп ԝба-ԝба нызқь ҽымч змоу ԝ-рныҟәагак (двигатель). Аха ари абаза-зауад абаҟоу, ҳара ҳабаҟоу!

Февраль 21

Ҳара ҳахьзыхгылаз акатаҳәа иааҳадгылоз аҕбақәа абункер рыҭара ҳаҽын.

Урҭ рхыпхьаҙараҽы иҟан «Болгарпсы҃з» аҕбақәагьы. Ашьжьымҭан акормаҟны слеизар, «Бекас» гылан ҭынч, абункер адкылара иаҽын, аматросцәа рчытбжь гомызт. Етери Михаил-иҧҳа заҵәык лыблақәа ҭраа, наҟынтә ак лзаашашәа, «Бекас» ахь дыпшуан.

— Арҭ Болгариатәи аҕбақәа раан гәҽыгъроуп иҟоу, аинтерес ҳәа акгьы ыҟам, — лҳәеит санынлывала лылахь еиқәыршьшьы.

— Ыы, нас, еиҳа интересс ирылоузеи ҳара ҳтәқәа раан, — сналазцааит уи.

— О, усҟан урҭ ак аарҭилап, ҳара ак ҳҭилап, уаҟа еилыхароуп...

«Бекас» ашьҭахь иааиз «Олуша» аҟнытә иаҳзаарҭиз США-тәи акиносахьа — акомедиа ҳшыччоз ҳаннарцәеит.

Сара, акапдан изласабжьеигаз ала, ачафара саҟәытцит исыцымларц.

Февраль 22

Иахьа атцыхәтәантәи абункер захҭаз «Баклан» акапдан актәи ицхыраақ ателефон дысзасит.

— Сара исыхьзуп Драган Неиков Енчес, мшыбзиа, — иҳәеит уи. — Суҳәоит, иҟалозар, радиограммак сзушьтырц сцеи сыпҳаи рышҟа. Минск атцара ртцоит урҭ, март 15 азы ҳара Рига ҳҟалоит ҳаґба аремонт азыҟатцаразы, убысҟан испыларц. Суҳәоит, избанзар, ҳаґбеи Асоиузи аимадара ҳамазам, — даҽын гәтыґъаала ацәажәара.

— Бзиара збаша, бзиара збаша, аҩыза Енчес. Усҟак ҳәара атахым, урадиограмма ҩны исзааҭи, уатцәытцәкьа ироуртә иҟасцоит.

Иааиҭиит арадиограмма асалам шәкәы ацтцаны, аминауатра шьҭатцауа, аџьабаа сахьалеитцаз азы. Уи иадрес сиҭоит, мышкызны Болгариа ақалақь Бургас снеины сҟалар, иҩныҟа сымҩахытцырц.

Асаат 12 шыҟаз «Баклан» атцыхәтәантәи ҳаидара аманы ицеит, иааит аґлам шьыга ґба «Бесшумныи», уажәы араҟатәи апсызкцәа рыматц зуа. Уи акапдан излеиҳәаз ала, уажәшьта аґлам жәла анырхит. Уи зынза ианырымхырц, адунеижәларбжьаратәи аиқәшаҳатра рыдыркылеит аґламкәа ркра ақәыхразы, — уиала аґламтә флотилиа атцыхәтәа цтцәеит. Иара убас акәхап апсызкрагьы ҳасаб шазутәу. Ус анакәымха, уажә ишаҷу ала, аусҟәа цәгьоуп...

Шьыбжьон асаат 13.30 азы ҳапсадгьыл ахь амҩа ҳақәлеит.

Февраль 23

Ҳашьта ҳхыланы ҳаауеит. Аокеан тынчуп, амра цхоит, апша хьшәашәа аҷоуп. Марокко ҳаваланы ҳнеиуеит. Аҩныҟа. Аҩныҟа. Зегьы рхы-рҷы рхаччоит. Иааидтәалалакгьы, изцыргалакгьы, рыҳәсақәа ргәаладыршәоит, ирылацәажәоит. Апшқа иҩызоуп амшынуаа аҩныҟа рхы андырхалак. Усҟан арыжәтә

мыжда рԥыхьашәар, хьаа хҽыгас иатԥамлашази, аха араҟа арыжәтәазы «аарԥароуп»! Хыжьжьагас ирымоуп аԥсыз арԥшшара, ҽынла амра ацәтԥара, уахынла ацәыгара. Уи аԥсыз хкыс иуҭаххалак, уахьԥшлак еиԥыҟьҟьа-еиԥытԥәтԥәа ихшьуп. Урҭ рызегь еиԥшым, еиҟарам. Аха аӡәы затԥәык лыԥсыз инеибеиԥшны хкыкоуп, шәагаалагьы еиҟароуп. Уи аҳақьым Ҽтери лкарас ауп.

Ҳаауеит. Амԥа ҳақәуп ҳаԥсадгьыл ахь. Слызхәыцуеит сан. Ԥыхьа аиԥш лассы-лассы ԥхыӡла дызбалоит, ҳаицәажәалоит. Уи даара сгәы ааннакылоит. Адунеи быԥсахит ҳәа сыԥхьаӡом. Сыла бамырбаӡакәан… гәаҟрас иҟази, Американтәи сахьымӡар ҳәа ишәазаап, аха… Ус еиҳа еиԓъзаргьы здыруада, сара лыԥсра зымбеит, быԥсит ҳәа сыԥхьаӡом! Быгәхьааганы сылаԓырӡ ԥасҿатцәоит. Акы затцәык, сгәы хьоухьоууа исзырхьуа, испыбгалоз абзиабара инагӡаны аҭак аҟатцара сахьахьымӡаз ауп… Аԥныҟа амԥа ҳақәуп, аԥныҟа. Иахьа ныҳәоуп, Асовет Ари арра-мшынтә Флоти ирымшуп. Аԥнынтәи исоуит адныҳәаларатә радиограмма.

Аԥныҟа, аԥныҟа. Гәырԓъароуп, хәмарроуп, ҳамшынуаа рхылԥа аҭыс ҭаҳәуеит. Ҳԥаскьацыԥхьаӡа сгәы бҭалоит, сыԥсы ԥеины сыхәцә икылагылоит. Сбызхәыцуеит, сбызхәыцуеит, адунеи зегь реиҳа иреиԓъасшьауа, акыр исзаԥсоу сан. Аха уажәшьҭа ибзызураны иҟоузеи. Изаҟаразаалак акгьы сзыбзымуӡакәа… Бара сара сҟынтәи ауаԥхарада акгьы бҭахымызт, аха сара?..

Аиҳараӡак бгәы бнамырхькәа быҟам аҭыхәтәантәи ҳаиԥыртԥра.

Усҟан ббара ҳәа сымнеиӡакәангьы сыҟандаз…

Усҟан…

Ных, ных, ԥхыӡла ҳшеибабало, ҳшеицәажәало еиԓъуп, сгәы исзарҳәом, исҳәаша амшын еиԥш ихьанҭоуп…

Аԥстазаара қәпароуп, аԥсабара зшаз ус ишеит…

Сан!..

Агәырԥеи амшыни…

Февраль 24

Иахьа ҳгәырҕаратә еилатәара — Асовет Ари Аррамшынтә Флоти рымш иазкыз ҳаналга, сышиашаз сҭыпахь сааит, сеааиҭакны сымшынҵа снадтәаларц: Сааԥнамшылацкәа ателефон абжьы геит. Иаақәысхызар, Коиава Амиран иакәын.

— Суҳәоит, иҟалозар са сыҟнынӡа ууаи, — иааҭыԥит атрубка ибжьы.

— Бзиароума? — снаиазҵааит сыццакы-ццакуа.

— Бзиароуп, ус ууаирц суҳәоит.

Снеизар, ача аххра даҷын. — Улеи, улеи, — иҳәеит дыспыло, — ҳаҭоумҵан, иахьатәи амш азгәаҳҭарц ҳаӡбеит.

— Сара ача афара сақәытциижьҭеи ԥшьымшҟа ҵуеит, — саахәмарит, иара уи шиашоугьы.

— Аа, иаажәшагьы ҳамоуп, уажәы «дедушкагьы» даиуеит, уаатәа.

Амеханик еиҳабы афлот атрадициала «дед» ҳәа ишьҭоуп. Ус дед Иури Валентин-иԥа аԥсыз, аҳәашша, акәыкәбаартҵәы уҳәа баҭлыкак акониак рываргыла дааԥналеит.

— Аштурман еиҳабы иашәымҳәаӡеи?

— Уажәытҵәкьа, — Амиран ԥагылан, ателефон дасит, иаргьы адырра ансоуа ҳәа дыԥшызар акәхарын, дкылхх дааит.

Атҵх акыр инаагеит. Сышьҭалт ҵхагәазы. Ԥаԥхьа сан сналеиԥхыӡит!

Закә жәԥангәашәԥхьаразеи! Сааҷыхазар дабаҟоу! Аԥсабара, ацәа салнахыр ҳәа ишәозшәа, аҷеырԥсны иҟан. Аокеан убысҟак иҭынчын, ҳаҕба изаҟаразаалак қәацарак узанымбаало. Ԥагылан аԥсабара снықәԥшит, амрахәага ацԥхьқәа еилаарцыруа изқәыпхоз аԥсабара. Сыпхыз аҟара ихааз арбану! Сиарҭахь снахынҳәырц цәгьа изымбеит, аха уаҳа умпсит! Ҳамшынуаа зегьы русқәа ирылагахьан… Ҳамԥа инацҵо ҳнеиуан.

Февраль 25

Мрагыларахь цьара хьта ғәғәак шыҟоу мԥашьо, аԥшаҷыхь асуеит, аха уи макьана ҳаԥхьаҟоуп. Араҟа макьаназы тынчроуп, ԥхарроуп.

Шьыжьы инаркны иахьатәи агәырғьаратә еилатәара, Қырттәылан Асовет мчра шьаҟәгылеижьтеи 54 шыҟәса атра иазкны, аҿазыҟатцара саҿын. Саԥхьон В. Г. Есаиашвили «В. И. Ленини Қырттәылеи» ҳәа В. И. Ленин диижьтеи 100 шыҟәса атра аҳатыр азы 1970 шыҟәсазы Қарт ашәҟәтыжьырта «Сабҵота Сақартвело» аҟны итижьыз ашәҟә цәыҟаԥшь ду. Уи цьабаа ду зыдбаланы иаԥтцоу усумтоуп. Ус, абри ашәҟәы аԥхьара сшаҿыз, акаԥдан ибжьы амикрофон иааты԰ит: «Тревога, человек за бортом, шлюпочная тревога, человек за бортом» ҳәа.

С԰атцҟьан, ахьшәтҳәа акаԥдантә цҳахь сы԰халазар, аштурманцәа зегьы рланарԥшыгақәа кны иқәгылан. Акы аарымхны сыла инадыскылазар, дук инаҳцәыхарамкәа ҳармарахь ала итацәыз шхәак хын. Уи аиқәырхара ҳеазаҳкит, аха минутқәак рыла иныхбала ицеит. Иабацеи? Иааԥьаҳшьеит зегьы, аха акаԥдан иҳәеит, ацәқәырпақәа иаҳдырбом акәымзар, уа иҟоуп ҳәа.

Иахьаабаз иақәкны аґба дәықәтцан. Ҳаԥшызар, зынзаск ааигәара ҳаннеи, азы ԥахатцәо, ашьтахь ԥкылхәҳәон, егьи зегьы цырцыруа, қьышәха ииашаза азахьы илашьтын.

Итцегьы ҳеазааигәаҳтәит итаагарц, ҳаґба зны шьтахьҟа, зны ганха, аҿазыҟатцара иаҿын, аха аԥшыхәцәа ирцәызит. Ԥынтәҟа ҳахыкәшеит, аха уаҳа иҳамбеит. Уи закәыз уажәгьы-уашьтангьы зеилкаара уада԰у акакәны иаҳзаанхеит. Издыруада Мароккотәи аԥсызкцәа ирцәызыз шхәоу, ма изаақәрылаз ғбакы иацәынхоу…

Сгәы аз԰оит азы атцаҟатәи лодкак акәзар ҳәа… Ус акә егьыс акә, иаҳцәызит.

АқалақьТанжери԰аркныҳарґьарахьалаиааҳҿагылеит Мароккотәи ахрақәа, абахә цә԰ажәқәа, ахаан асы зым-

бац ашьхақәа. Сара сахьышьхауаҩу азакәу, ус адгьыл ааигәа сахьықәымгылац акәу, убысҟак бзиабарала сыблақәа ҭраа срыхәаԥшуеит... Ахра цәҩажәқәа саԥсуа шәақь аашьҭыхны снарҿалар ҟаларын. Арҭ ашьхақәа даара ибарақьаҭу шьхақәоуп. Ашьха ԥшыхәцәа иаадыртит ҭҩа змам ашьхатә малқәа.

Ари атәыла дааразаа ибеиоу тәылоуп аԥсабаратә ресурсқәа рыла. Урҭ ахра цәҩажәқәа, аокеан ишаргәамҭхьоу мҩашьо, рықәцәқәа унрылаԥшыр, ҭыхәаԥҭәара зқәым хратә дақын инагоуп, аокеан ахьнадыҿеало инаркны, наҟ агәахьынза. Урҭ ахрақәеи абахә ҭакнаҳақәеи рыҟны изаҟаразаалак ԥсҭазаарак ыҟоуп узҳәом, хаҳәратә ҳҭынроуп ишеибакәу. Кәапеиушәа зхы калакәытза иҩалыҳәҳәо адгьылбжьахабжа Альмина ус ишьхараны иҩашьҭуп, иара Альминеи адгьыл дуи цҳаушәа еимаздо ахәдапара лҭаҳароуп акәымзар. Иара уи аҙы иҭнафааз абжьҭәарҭаҟны ишьҭоуп Сеултәи аҕбаҭаларҭа (бухта), иара уаҟа, амахҿ азқәа аиԥш, Санта-Каталинеи Пунта-Бермехеи рыбжьара ибжьаҟатцоуп Сеуттәи абаҕәаза. Ари абаҕәаза дууп, иаднакылоит аҕба дуқәа, насгьы Гибралтар иҭысуа аҕбақәа иахьцозаалак, зегь ирҭахқәоу амаҭәахәқәеи, афатәи, аҙи уҳәа рыдкылароҭатә пунктуп. Ибзианы аԥша иацәыхьчоуп. Адгьылбжьахабжа Альмина агәҭаны иҩылгәыгәу ашьха Ачо иаҿаҟатцоу ауахәама Сан-Антонио уахьыҟазаалак улаԥш иныҵашәоит. Иара Альмина ахьаантцәо мраҭашәарахь ала Атлантикатәи ацәқәырпақәа наҿықәсуеит, мрагыларахь — Адгьылбжьаратәи. Урҭгьы егьырҭгьы, уахгьы ҿынгьы ацәқәырпақәа рыҿерымто, игылоуп ацаҟьақәа. Акапиталисттә дунеи аҟны Марокко актәи аҭып ааннакылоит асардинтә консервқәа рҭыжьраҟны; афосфорит ҵхраҟны — аҩбатәи аҭып, аекспорт азураҟны — актәи: акобальттәи апробката дацқәеи рыҵхраҿы, аҩы егьырҭ атәылақәа рышҟа адәықәтцаразы — ахпатәи аҭып, ахәбатәи — амарганец атцхраҿы. Иара убас атәыла анҭытҵа ицоит ҭҩа змам ацитрустә шәырқәа, еиҳаразак апельсинқәа, урҭ Аԥсынгьы ирҭилоит.

Ари атәыла арыцтә культурақәа — аиачмен, ача, ацьыкәреи — раарыхраҽы хадара злоу атып ааннакылоит. Иҟоуп егьырт хадара злоу ааглыхратә наплакқәа: афатәтә, ахимиатә, аелектротехникатә. 200 инареиҳауп араҟа ирызгылоу атекстильтә фабрикақәа, иара убас ашьақартә зауадқәа 7,ахимиатәи афармацевттәи 40 зауад рҟынза. Шықәсык итрыжьуеит 2,5 нызқь қытанхамҩатә тракторқәа. Ирызгылоуп х-университетк, урт рҟынтәи адунеи аҟны зегь реиҳа ижәытәзатәиу Карауинсктәи ауниверситет (Феса ақалақь аҟны) ауп.

Атәыла аҳтныцалақь Рабат ауп, аха Касабланка хадара злоу қалақьуп, уаҟа Мароккотәи аусуцәа абжеиҳараҩык аус руеит. Касабланка пхьазоуп атәыла амшынтә гәашәны.

Ари инеитцыху, итбааy атәыла аиҳаразак иқәынхо арабцәеи аберберцәеи роуп. Араҟа 15,5 миллионҩык иқәынхо рыҟнытәи, 112 нызқьҩык ҳәаанхытцтәқәоуп — аиҳаразак афранцызцәеи аиспанцәеи.

Ҳәынтқарратә бызшәас иҟоу араб бызшәоуп. Аҳра зуа динуп ислам. Атәыла иқәынхо реиҳараҩык (75 процент) ақытанхамҩа иадҳәалоуп, рыбжеиҳараҩык тарадоуп. Амҩақәа еиха-бетонла ичапоуп. Гибралтартәи абжьысырта аҟны, Африкатәи аматерик иҩалыҳәҳәо, наҟ Европа аҿаднатцар атахушәа ишьтоу Альминатәи адгьылбжьахабжеи аконтиненти рыбжьара ахәда тапцәарстаҟны иҟәашза игылоуп ақалақь Сеута.

Аконтрабандистцәа Европантәи, аиҳаразак Гибралтари Испаниеи ирыбжьоу аҕбақәа рыла, ззин ыҟам атауар маzала ишаарго, атаможникцәа ирытцырхуашәа анырбалак, аҕба иалырҩрны аокеан иаларыжьуеит. Убас зинда имҩапыргақәо ирхадоуп ататын. Ақалақьқәа Танжери Сеутеи рыбжьара ҳаныҩыбжьала (ашхәа ахьаҳцәыzыз аханы), инеиужьны аокеан ихыпсалан ататынҟатца атоцқәа рацәаzаны. Зышхәақәа рыла ихыз апсыzкцәа, апсаатә аzы итасны апсыз антыркәыцәаауа еипш, ататын атыгара иаҷын. Урт псыzкцәатцәкьазу, аокеан иалазыжьызи дареи еимадазу здыруада!

Амарокканцәа ркрал Ҳасан II иқәҳәара акырынтә рҽазыркқәахьеит, аха ирмаʒацт. Уи атцыхәала аʒәырҩы абахҭа итабаахьеит, аʒәырҩы иреихсны иршьхьеит, аʒәырҩы рхы иагәыдҭаны рҽыршьхьеит.

Араҟа ананамгацәа, идгьылдоу анхацәа, усурҭа змам аусуцәа рхыԥхьаʒара рацәоуп. Агәынамʒацәа рхыԥхьаʒара есымшааира иазҳауеит, аха ипрогрессивтәу, идемократиатәу апартиақәа макьана рымч кәадоуп, аргама иқәгыло иҟам.

Февраль 26

Иаха ахәылԥазы иҳауз адырратара акырʒа ҳаиланаргьежьит. Аиҳараʒак акаԥдан ихы италан, ихы ахьигара издыруам. Аусбарҭа аҟынтәи адырра ҳарҭеит уажәынахыстәи ҳусуратә план. Уи даара ихьанҭоу дҭоуп, аиҳарак аʒынраз. Абар ҳамҩа ҽыц: Одесса — Феодоссиа — Аҩадатәи Атлантика; Исландиа, Шотландиа, США. Абри сақәымшәакәа сыҟандаз иҳәеит Владимир Ивановичԥа. Убысҟак иреис баапсуп — атцаапҳехақәа, аисбергқәа, афырҭын, анаатә... Аха амшынуаҩ амшын аҟнытәи амш бзиа дазыԥшʒам. Уи изыҳәан аокеанқәеи амшынқәеи рымҩа ҭбаатыцәқәа аартуп. Зегьы аҽазыҟатцара иаҳҽуп, ахсаалақәа, априборқәа, арациа, афатә, ажәтә, абылтәы уҳәа зегьы ҳасабтәуп, иʒбатәуп. Арадиограммақәа акатаҳәа ҳусбартахь ицоит, ҳаннеиуа аамта иақәыршәаны ҳҭахрақәа зегьы рыла ҳаиқәдыршәарц. Еилагьежьроуп, еилахынҳәроуп. Апсшьара, атцара, апҳәысаагара, апара зҭахқәоу рарзаҳалқәа. Арахь — амзантцәамта, апартиатә, азанаатеидгылатә, акомҽартә еизарақәа. Уажәтәи ҳреис аихшьаларақәеи ҳҽапхьа ишьҭоу ауснагʒатәқәеи, шаҟа ҟатцатәы-утәы!

Уахьыʒрыҩлакгьы уажәы ажәабжь хадас ирымоуп рыҳәсақәа заауоу, изымаауоу, аҳаирпланқәа цыруоу, импыруоу, асасааирҭаҽы атып роуоу, ирмоуоу. Иахьабалак еилагьежьроуп, азеиԥштә усқәеи, ахатә планқәеи рыʒбара иаҳҽуп. Ишакәхалак, лахҽыхроуп, ирымоуп иҟартцаша, излацәажәаша. Арахь, Марокко атцыхәа

цтәом, ашьхақәа, еитах абахәқәа, урт иргәылапсоу ақалақьқәа, ақытақәа…

Февраль 27

Иахьа чаншьтахь (асаат 01.00) Алжир ҳкылсит. Атропикатә мрацара зцәа-зжьы абылхьаз, ашоура зыбаԥқәа арԥхахьаз ауаа, ҳааскьацыԥхьаҭа ахьта ҳцәа ҳатнарҙыҵазуеит. Аиашазы, итынчҳаҳараҭа ҳазху Адгьылбжьаратәи амшын усҟак ихьшәашәоу, атропикатәи ашоура ибыжьнахыз ауаа усшәа иаабоу? Мрагылара иацтҟьаны иаауа ахьта аҟажарц атахушәа, амра хахаҭа ҳаԥхьа иԥагылоит, аха ахьшәашәара азхымгаҭакәа ишыԥхо, инаҳҳысны ҳашьтахьҟа инташәоит. Амала, адәахьы уцәырымтҵакәа, акаиута цха уԥнатәаны, ажәԥан гәы кеикеиреи амшын итаҷҭо амрахәага хааи урыхәаԥшуазар, шаҟа игәыҟатцагоузеи, еижьагоузеи. Аха, ус, сындәылтцны аҳауа нылбаазандаз уҳәартә, адәахьы иухоит. Ухы уеижьаны ундәылтцыр, аԥса улыршьыз шәа, аԥшахь наулҟьоит. Акыс, аԥша ҳацныҟәозар даҽеакын, аха иара ааҳәны иаҳԥынгылоит, ҳаиԥыларакны аҽеунамырдырырц залшом…

Адунеи иқәу зегьы шпеиҽажьу, ишпеиқәпои, ишпеибафои! Игәамтцхамтцуа иҳашьтоу ачнышқәа ртәык ҳақәушәа еибарҽыжуеит, цьара акы шпаҳарымтари ҳәа. Урт ибзиатәҟьаны ирдыруеит ҳаишәақәа анеилҳарго, ҳанчо. Акрыфартеи акамбузи реилыргаԥ ахәашамаша, ацәынхамынхақәа дәылганы ркапсара дагхазар акәхап, уи ауп изырҟыруа…

Февраль 28

Амшын иазахәламырбгаз, ана-ара улапш зыкәшәо адгьылбжьаха хәычқәа ааныжьуа, Тунис ҳаваланы ҳԥеиуеит. Ашьыбжьон шыҟаз еипш, итынчҳаҳараҭа амра зтаҷҷоз амшын игәыҟатцагаха иԥалыхҳҳәоз адгьылбжьахақәа Зембреттеи Зембреи ҳԥырхыкәшан, Тунис Мрагыларахьтәи Росет-Тиб ақәцә акәаԥра ҳԥахысын, Сицилиа шыҟаз ҳҽынаҳхеит…

Ахәылпазтәи ҳпартеизара даара аҧсы аланы, лахҿыхрала имҩаҧысит. Иҟәгылаз азтҵаара аҽеҟьартақәа, амахәтақәа рацәаны иаутартә иҟан. Уи «Аҩбатәи ҳреис аихшьалеи ҳаҧхьаҟатәи ҳадтҵа анагҙара аҽазыҟатҵареи» азтҵаатәы акәын. Аиҳараҙак аимак-аиҿак зхылтцыз — аҧсабара, амшын, азеҭи, азеҭ аалытцқәеи рыла амшын амҟьашьра роуп. Адунеижәларбжьаратәи аконвенциа излаҙбыз ала, амшын зҟьашьыз ҭәҭәала ашьаус дақәыршәахоит, ахшәаатәы рацәа иқәтцаны. Акыс, уажәы ҳҿаҧхьа ишьҭоу ареис Европатәи атәылақәеи, Канадеи, США-еи рҟны амшын ацқьара ҭәҭәала иацклаҧшуеит. Уи ахылаҧшра иазкуп аҳаирпланқәа, авертолиотқәа, аҭбақәа. Ҳара ари аконвенциа ҳалахәуп, алахәрадагьы, ҳахәҭа ҭәҭәак алаагалоит.

Март 1

Ашырпазы ҳашәхымс иаахытцит ауаҩытәыҩса игәыҭырҵа — аапын. Шаҟа игәыхтыгоузеи, иргәырҭьагоузеи аапын. Иара амшгьы иахьа ишҧеилгоу, ишҧахаау. Адунеи зегьы еитҷәкаҟараҙа ихҟьоуп — ажәҩан, амшын, ииатҷәоуп наҟ-ааҟ ҳназыбжьалаз Сицилиеи Мальтеи адгьылқәа. Амшын агәы иатҷәара адәыкакаҷ нықәнаҧсазшәа, иҩеилаҷҷоит ацәқәырпақәа ршәахқәа ҟәаш-ҟәашҙа.

Ашьжьымҭан скаиута иааҩналаз арациа аначальник Фомин иаасиркит арадиограмма.

— Бзиароума, Иван Васили-иҧа? — стцааит арадиограмма имхуа.

— Бзиароуп, бзиара!.. «Одесса суҧылоит. Нина.» Иаалгарызеишь ажәабжьс?..

Март 2

Бырзентәылатәи архипелаг ҳагәылоуп. Аиашазы, араҟа ҧаимбар ҭыпуп. Араҟа ажәытәзатәи абырзенцәа иаҧыртцомызт акультура машәыршәа, машәырны иҷиомызт амифқәа, алегендақәа. Ана-

ара ахәқәа, ашьхақәа, аетҷәара рыҟәныхәхәы, аҳауа ҟәандашьшьыраза, ажәѡан агәы ҭамҭамра иалакнаҳау амра ацԥхьқәа цаҳәцаҳәо, аԥхареи, аԥшзареи, абзиабареи иргәылакуп. Аԥснытәи амра «Ахьтәы уасцәа» иадкыланы иааргазшәоуп ишыҟоу. Аха уажәы араҟа амра ԥхны мроуп, аԥхынра усгьы иԥхынроуп. Уажәы амшын зы аиҳа аҳауа ԥхоуп. Ашоура ԥхьасцарц амшын сҽанылҭасыжь, азныказы аҽыѡхәа сцәа-сжьы неилыбзааит. Аха амшын зы сыкәҭәан амра сҽанаста, еиҭах амшын ахь сгәы сыхон…

Владимир Иван-иԥа ибжь гәаѡа ду ѡныѡуан: амра ԥхара шәылшәырс иахьынзаҟоу, анакәымха ҳаԥхьаҟа азын ҭааршә шьҭоуп ҳәа.

Ари аѡыза апоезиа амш, апоезиатә ҭып аԥшаара уадаѡуп. Изыԥсоузеи илатәаны ажәеинраалак аѡра, аха ажәеинраала адтәалаха абаҟоу! Итҷуазеи ажәеинраалак сымѡижьҭеи!

Ахәылпаз амра хыгьежь ду цәаԥшьза, Евбеиатәи адгьылбжьаха ашьхақәа ирхагылан. Уи ацԥхьқәа еилаарцыруа, ашьха ҳаракқәа иҟәашза асы ирыцәжьыз инылаҷҷон, Кафирефстәи абжьысырҭа ҳанынбжьалоз. Ҳармарахьтәи адгьылбжьаха Андрос ашьхақәагьы рыцәцәа акәаѡратцәкьеи реиѡхаақәеи асы рыман, аха реиҳарак аартын.

Ҳашьтахь маҷ-маҷ аҭашәара иаҷыз амра ҳашьта ҭҭәыхаа ианнатцон, ҳаԥхьаҟа иласкьацыԥхьаза ҳамѡа аимаҳара иаҷын, шәысхымгәамтцын, ашырпазы аҭшәараҟны сышәԥылахуеит аҳәозшәа, ишынхыцәгылаз –акәапаҳәа илзааҟәрылеит.

Март 3

Ашырпазы амра анѡатцхахоз Азиеи Европеи ҳрыбжьагылан. Азиатәи аганахьала иреиҳау абухтақәа Нара, Дардан уҳәа рыпшаҳәақәа кәеицеиуа, шьыжьтәи заҙала изәзәан. Наратәи ахәы ԥшзақәа иблахкыгаха шьац иатцәала ихҟьан, наҟ-ааҟ абаҳчақәеи азахәарҭақәеи уԥсы нарылахарын. Ус, Дарданелтәи

абжьысырҭа ҳабжьаланы ҳɷеиуан. Азиа аганахьала зегь реиҳа еиҳау раԥхьатәи қалақьуп Чанаккале, Европатәи аганахь — Гелиболу. Араҟа инеибеиԥшны, еицырхашьшьы инашьҭу ашьхақәа, ахәқәа аапынтәи аарыхра иазырхиоуп. Ицәаҕәаны ишьҭоуп амхурсҭақәа, ана-ара иɷеиуеит алɷатцәқәа, аҟәыԥьфɷы ҳԥынҵа иҭарсуа.

Амрамортә мшын анҭаларҭа ашәаҳарц аҭахушәа, ашә иаԥыражьу адгьылбжьаха Мармара иɷахыҳәҳәаз амра блахкыгаха, улаԥш узақәымкуа еилаарцыруан.

«Адгьыл шкәакәа». Мармара аиԥш еилаарцыруан уи акәша-мыкәша иалаԥсаз адгьылбжьахақәа.

Амра цәаԥшьҙа инҙыхгылеит, Амрамортә мшын ҳҭысны, Босфор ҳанынҭалоз.

Босфор ианеиҵоу шықәсык 20 нызқь ҕба ҭысуеит, мамзаргьы уаҟатәи абаҕәазақәа рҟны инкыдгылоит. Урҭ рҟынтәи бжьба-ааба нызқь рҟнынҙа ҳара ҳаҕбақәа роуп.

Амра лҭашәеит, ҳарҭ еилагьежьуаз аҕбақәа ҳаргәылалаланы ҳнеиуан. Наҟ-ааҟ Сҭампыл шьҭан, еиуеиԥшым афымца лашарақәа ахаҷҷо.

Март 4

Амшын Еиқәа аҟынҙа ҳнаскьоны, илҭашәаз амра амшын аҙаалара иазыԥшызшәа, амшын аҭра иҭагәамҵуа иалагеит. Аԥшагьы ҷыхьҙа аҷаанахеит. Ҳара ҭынч Болгариеи Румыниеи ҳрываланы ҳаԥсадгьыл ахь анеира ҳаҷын. Иарбан, ҽнак адамхаргьы аԥсадгьыл ашьапы аныкәыргылара иеиҕьу ԥсыршьагас иҟоу! Зегь рыбла рхаччоит, ҽыкәабароуп, ҽышьышьроуп, акаиутақәа реилыргара, рыпссара, рызәзәара, ашьыршьафқәа рыпсахра уҳәа, аусура еилашуеит…

Акакалкыртақны снеизар, алафҳәацәа еимҵаркуеит Одесса саатс ҳанбанеиуеи ҳәа…

Асаат 23.30 азы, анаҟә иазымхәаҽыз алашарақәа нҭакәи-аатакәиуа, иаацәыртцит Одессатәи аԥшаҳәа. Абаҕәаза агәашәқәа ҳнарҭалоны, дхалеит алоцман, наҟ-ааҟ абуксиртә катерқәа, ашышкамсқәа реиԥш ҳаимакыеиҷакны, асқьалахьы ҳрыма инеит. Ашахақәа рыла

«Изиаслав» кыдҽаҳәаланы, амардуан анылаишьҭ — асаат 00.30 минуҭ ҟалахьан.

Саатқәак рышьҭахь ихалоит аҳәаахьшьцәа. Атаможенникцәа 9-ѡык аҕба хәыц-хәыц иааимданы, асаат 4 рзы аҕба ааныжьны ицеит. Аилыхара, аилатырра, ҳафа абаҟоу, ҳажә абаҟоу, ацәа усгьы иаҳҳаштхьеит!..

Март 5

Аҳәаахьшьцәеи атаможенникцәеи шлалбааз еипшҭәҟьа, ҳаибарыѡны КПП аҟны ҳнеизар, аҙәгьы дгылаҙам. Аҭаларҭа ахьчаѡ иҳәеит ааԥшырҭатә уаҭах аҟны ҷьоук шыҟоу. Уаҟа ҳнеизар, Распитин иԥҳәыси иареи рыда аҙәгьы дыҟамызт. Анзори сареи иаҳҳәара ҳзымдыруа ҳнеихәаԥшит.

«Трансфлот» адиспетчер аҟнытәи асасааирҭа «Мориак» ахь ателефон сасит, аҙәыр дыҟоума ҳәа, уа сазтцааз администратор хѡык абыржәытцәкьа шәышҟа иқәтцит лҳәеит.

Ус, асқьалаҟны ҳшылеиѡеиуаз, ашҭа иааҭалеит хѡык. Урҭ Баҭымтәи сѡызцәа рыҳәсақәа ракәын. Сара стәы дубар даахә, пҳәыск ашҭа дааҭалар, лоумашь ҳәа сыблақәа ҭырхаха, агәашә ахь сшыԥшуаз иаашеит. Иаашеит моу, амра халеит, амра аԥҭақәа иабоудырбоз! Ус, уаҳа схы сзыкәымтцаҙакәа, атаможниахь сцеит. Уаҟа сахьлеиз, аначальник иҟны аилацәажәара рыман.

— Уааԥшы, аначальник ида уи аус аҭып иқәызтцо аҙәгьы дыҟам, — лҳәеит ашә илатәаз аҙҕаб хаҷ пақә, луатәа шшәырқәа цәытцырхәҳәо.

Сыла акгьы абомызт. Ахәыцрақәа сеимырхха, сыпсы ҭырхуан: — Дабацеи, иҟалеи? — сҷаԥхьа иқәгылан азтцаарақәа.

— Симферополь аҳаирплан тәазар, ари анаҟәха, изыпыррым, — аҭак ааиуан. Аеропорт ахь ателефон сасит, Аҟәатәи аҳаирпланқәа рхабарс ижәдыруазеи ҳәа. Цьоукы иацтәиқәа ааит рҳәеит, нас дабацеи?

Симферопольдтәазар, Феодосиаҟа ҳашцолыздырҙом, уи лдыруазар, уаантәи уахь Феодосиаҟа дымцашази, аха

адырра злалыстарызеи. Арахь арт реилацәажәара иалгом. Урт мызкала зныкаилацәажәара имҩапыргоз сара исыкәымшәар амуит. Арахь Одесса ҳакәтцуеит иахьа, нак Ильичовскка ҳцоит, ара аидара иҳарто рымазам, егьырт Ильичовсктәи абаржакәа анакә иаанамышьтит.

Ус, атаможниа сшыҩнагьежь-ҩнахынҳәуаз, реилатәара иалгеит. Аначальник иасҳәеит атагылазаашьа зеиԥшраз. Уаантәи сышиашаз аҕбахь сцеит. Сара атаможниахь санцоз, Анзор скаиута ацапха истеит, издыруада, схынҳәаанза даар, адәы дыкәымхарц. Аха дубар даахә. Сдәыкәлеит аҩныка ателефон сасырц, сара шәысзымԥшын, уахь Ильичовскка снеиуеит ҳәа Анзор иаҳәаны. Аҩныка ателефон асра сацәшәеит. Урт Одессака дцеит ҳәа рҿыртынчны иштәоу…

Асасааиртахь сеитасит. Аха мап, лхабар ыкам. Ус, сыҕба Ильичовскка икәтцит. Сара таксила аеропортахь сцеит.

Ус Ильичовсктәи абаҕәаза агәашә ҳнылагылеит. Амашьынаныкәцаҩ, аҿырхәмарыҩ бзиа иеиԥш, аштә даататцәиин, фырхатцара дук ҟазтцаз иеиԥш ҿааитит.

КПП сныҩнашылазар, ҳамшынуаҩык деитцахәачза дыҩнагылан.

— Икоу бзиароу, Николаи? — снапы аҿынасырхеит уи ишка.

— Бзиароуп, — даагәыргьеит саниба, — ҳаҕба ахьыкоу сыздырам акәымзар.

— Арт иуарымҳәои иахьыкоу! — нак-аак ашәкәа ирылагылаз аҳәса снарыхәаԥшит.

— Урт ааҳәынгьы исмыхәаԥшит, сыфа ыкам, сыжә ыкам, абра сылагылоуп иахьак.

— Азҕабцәа акыр иапсоу, исашәымҳәари «Изиаслав» ахьыкоу?

— Уажәытцәкьа, — лапхьа икыдкнаҳалаз акьаад бгьыц днахәаԥшит.

— Иахьзузеи? — дтцааит лкьышә хҿыҿкәа аасеиарханы.

— «Изиаслав».

— Уи аҩыза абаҕәаза иҭагылоу аҕбақәа рсиаҟны иҟам, — сгәы иахәаша лҳәазшәа лыбла ҭшәаақәа аалхалырччеит.

— Иабацарыз! — иааҷьасшьеит.

— 3-27 ателефон уас, — икыдкнаҳалаз ателефон ахь сынхьалырԥшит.

— Уи абыкәу? — сҭааит атрубка шьҭыхуа.

— Апорт адиспетчер, — аҭак ҟалтцеит.

— Алло! Сҙырҩуеит, — быжьгәаҩак аатыҩҩит, абыржәы ацәа даалтцын, дҿырҳасуама уҳәартә.

— Аҕба «Изиаслав» ахь…

— Уабасуеи, — иаагахт аашьабжьы.

— Адиспет…

— Уақәымшәт, — атрубка лыԥәҳаит.

— 3-28 уаси, — даакәаҳачаҳаит ашә илагылаз.

— Уи абыкәу?

— «Трансфлот».

— Даа, — аԥыхьатәи иоума сҳәартә, иаагахт бжьык.

— Ҳаҭыр зқәу, иҟал…

— Уабасуеи? — ихы астол иԥәуп уҳәартә иԥсыԥ алагаҩагара ааицәыуадаҩын.

— Трансф-ф…

— Уа-ҟәым-шәеит!

— Еиҭах уаси, — насабжьыргеит урҭ аҳәсақәа. Еиҭах сасит. Еиҭах игац абжьԥәа. Еиҭах, еиҭах…

— Ных, Николаи! Уаалеи «Трансфлот» ахь ҳцап, — ҳдәылтцны ҳҿынаҳҳеит.

— Иахьа акрысымфазацт, — иҳәеит уи, иблақәа ҭырхаха дсыхәаԥшуа.

Ана-ара еилатәаз ауаа ҳнарылс-аарылсуа, иҭацәыз столк ҳнахатәеит.

Нина дыҟам, ҳаҕба ыҟам, амш хьҭоуп, ауатка ауп иаанхаз! Николаигьы дсыхәаԥшуеит, ихала иааҷәып ҳәа аҳәара изыгәаҕьуамызт. Афатә-ажәтә ҿаҳцеит…

Астол ҳанахыҵ, алашьцара зхатәаз аԥсабара аҳауа хьшәашәаҙа илалбаадо, «Трансфлот» ахь ҳҿынаҳҳеит.

— Шәыҕба ареид игылоуп, анаҟә иаанашьҭуам, акатерқәа знеиуам, — наҳаҭалкит аҷаԥшьаҩ. — Араҟа

зеиԥштам асасааирҭа амшынуаа шәзын иҳазгылоуп, шәыԥсы шәшьа, — наҳабжьалгеит уи дԥыр-ԥыруа. Николаи дааныжьны, ауха машьынала сцеит Одессаќа.

Март 6

— Симферополь итәаз Аќәатәи аҳаирплан аахьоума? — аеропорт азал сшыԥнашылаз еиԥштцәќьа стааит.

— Мап, иахьагьы изаауам, анаќә баапсуп.

— Петиа, ҳаґба ахабарс иудыруеи? — Ильичовск атакси сахьлалбааз иаасыԥәшәаз ҳмоторист снаиазҭааит, аԥсшәа ҳәаха иамраҙакәа.

— Иуазҳәода, ашьыжь инаркны абра сцо-саауа сгылоуп, — илахь еиԥәшьшьы ҷааиҭит, сбара гәыґрак шинаҭоз мԥашьо.

— Уаала «Трансфлот» ахь, еилаҳкаап.

— Сахьымнеиц абыкәу, аҙәгьы уаԥҭас дсацәажәом, – дсыцны иҷынеихеит.

— Уажәытцәќьа сара ишәзеилыскаап, — лҳәан, адиспетчер ателефон аақәхны дасит.

— Асԥьалахьы ианбааиуеи? Нас издыруада? Акатерқәагьы мныќәаҙои? Аа! Араќа дыќоуп акаԥдан актәи ицхыраа, аґбахь дәыцәҭашьас иаҳҭари? Бзиоуп, бзиа! — илыцәылтцеит атрубка.

— Шәызласыргәырґьаша акгьы ыќам, — лҳәеит уи.— Абаґәазахылаԥшԥи шәыґбеи аибадырга рыбжьаҙам. Хабарчабарк шыќалалак, адырра сырҭоит, шәсыдҭаалала, — лҳәеит дычча-ччо уи аҭыпҳа ԥшҙа.

— Ари иахьа избац лакәҙамшәа, ассир сыла иабеит, — иџьеишьон Петиа. — Иахьа шаќа схы-сгәы сахаԥыржәахьоузеи…

Петиа Одессаќа ддәыцәыстцеит. Уи уа дынхоит. Сара иќастцара сзымдыруа, аԥныќа ателефон сасру-самысру хәа слакԥакуа сшыќаз, сасырц сыҙбеит. Аԥошьҭа сныԥнашылан, Аќәа ҷастцеит, аха сгәы аҭыпҵ итагыломызт, исыршәар ҳәа сшәаны. Ахәыцра сшаҷыз:

— Аќәа, ахәбатәи акабина, Аќәа, — абжьы аагеит.

— Папа, уара уоума? — Даур дгәырґьатцәа ибжьы аатыԥит.

— Иҟои, шәышпаҟақәоу? — сыпсы ҙаны снаиазтдааит.

— Папа, мама ариабжьарак агрипп ҕәҕәа лыхьын, дышьҭоуп, уахь дзупылоз ԥышьа абилеҭгьы аахәаны илыман, аха дзымгылеит, — аттаҳәа сгәы акы иннархазар ҳәа дшәазшәа, зегьы насеиҳәеит.

— Нара дабаҟоу?

— Ара дыҟоуп, аа, уажәы илыстоит.

— Папа, ушпаҟоу, ҳара ҳабзиахәха ҳаҟоуп, — дгәырҕьон уи.

— Мама иахьоуп дангылаз, уи лгылара иазпшызшәа, апедсовет ыҟоуп, бааларoуп ҳәа иааин, ашкол ахь дцеит, аизара рымоуп, — Даурчик ажәабжьқәа рынагҙара даҽын. Сгәы ҭынчхеит, уажәраанҙагьы ателефон сасындаз сҳәо, асасааирҭаҟны снеин, аномер амхны сышьҭалеит, аха сызмыцәеит.

Сыѽдәылтцын «Трансфлот» ахь сцеит.

— Макьана акгьы ҳаздыруам, — лҳәеит адиспетчер. Слалбаан, амшынуаа рыҳәсақәа рыпшырҭатә ҭбаатыцә сныѽнашылеит.

Капданк дтәаны ателевизор дахәаԥшуан. Уаҳа аҙәгьы дыҟамызт. Ус саргьы сгыланы сахәаԥшуан, асасааирҭахь сцару, сабацари ҳәа схәыцуа.

— Бзиала уаабеит, — деихаччо даасԥылеит ԥҳәыс хатәрак.

— Уажәшьҭа сугәаламшәозар акәхап, Мариа Павел-иԥҳа, — лҳәеит лылақәа амца рхыччало.

Даасгәалашәеит: аԥхын 1972 шықәсазы Роттердамынтәи Ильичовск ҳанааи, ҳаматц луан, машьынала аеропортынҙа ҳалгеит. Уи ашьҭахь шықәсынаҟьак Одесса атцара стцон, уи дызбахьадаз.

Сусқәа зеиԥшраз анласҳәа, уажәытцәкьа сара еилысымкаауеи лҳәан, ателефонқәа рысра далагеит.

Хәычы-хәычы ауаа еизо иалагеит, акраамҭа ателевизор сахәаԥшуан, иаҳдырбон атцаақәтәи ачемпионцәа.

— Ателефон ахь иуԥхьоит, — Мариа Павел-иԥҳа атрубка аҽаалырхеит.

— Сҙырѽуеит, — дызустхарыдашь ҳәа сыццакы-ццакуа иаалымсхт.

— Адиспетчер соуп, «Изиаслав» ашҟа алоцман дцеит, саатқәак рышьтахь аԥсыҙкцәа рпорт афбатәи асқьалахьы инаргоит. Уи акы, егьи Батымынтәи арадиограмма шәзааит, аҽыц ишәзааура рсиа шьақәзырҕәҕәо, — лыбжьы лахҽыхҙа игон уи атыпҳа.

— Итабуп, уажәытцәкьа схалоит, — атрубка лыкәтцаны сԝагылеит.

— Уцома? — дтцааит Мариа Павел-ипҳа.

— Мап, уатцәы сааиуеит.

Снеины сыштәаз, асаат 21.00 азы ателефон абжьы геит, аҕба асқьалахьы иааит ҳәа.

Уажәшьта уахь, аҙнырцәҟа сызгои ҳәа ахәыцра салагеит.

— Ԥсыхәа узааур, умшәан, унаҳкылом, — иааибарччеит Мариеи уи лԝызцәеи.

Асаат 00.1 азы аҕбаҟны снеит сқьыпаха.

Иахьабалак тынчран, авахта иқәгылаз рыда, егьырт рыҳәсақәеи дареи еидтәалан. Сыԝхалт стып ахь, оҳ, гәышьа ҳәа.

Март 7

Ари аҽены шьыбжьышьтахьынҙа ҳаанхон азы, ашьжьымтан Одессаҟа сцеит, Даур имширеи Аҳәса рымши рыдысныхҳәаларц. Одессаҟа ицоз автобус уаала итәын.

— Ууаи, ууаи, утып нкыланы исымоуп, — ҷааитит Амиран, Ауаа рыжәпара сналс-налсуа снеин, ипҳәыси иареи ахьтәаз рааигәара инкыланы имаз атәарта снықәтәеит.

– Аторгсинахь[5] ицо шәлыбаа, — лыбжьы нарылаԝит Лена.

Лена шықәсык уажәапхьа официанткас аус луан Ильичовсктәи аресторан «Иуг» аҟны.

— Уаала, иҟоу аабап, — иҳәеит Иури Валентин-ипа.

— Сара сахашәалошәа збоит, шәарт шәтаацәеи шәареи…

[5] Аторгсин — авалиутатә магазин ҷыда.

— Мап, мап, — рҳәеит урҭ неицҿакны, — зны амагазин аҟны ҳнеип, нас цьара ҳлатәаны, ҳаҳәсақәа иааиуа рымшныхҳәа рыдаҳныхҳәалап, — соурмыжьит.

Амашьынақәа рааҧкылара, рыкәыртәара, аресторан аҟны ҳартәара-ҳаргылара, афатә-ажәтә раагара уҳәа акомандаҟатцаѡцәас иҳамаз Ленеи Коиавеи ракәын. Аха саргьы жьыхәҭак сзалырхит. Астол ҳанахатәа ҭамадас сҟартцеит.

Ари аҿены ақалақь аҿы даара еилыхаран. Ажәлар хытцма уҳәартә, зегьы акака ирышҭан. Аиҳараҙак — арыжәтәи ашәҭқәеи.

Шәҭканҙа хәыцык, ма зымахә кьача ҿѡаахьоу амимоза 6-8 маат иапсан. Ҳкылсит ҳаґбахь ахәылпазы.

Март 8

Феодосиаҟа ҳкарауараха амѡа ҳақәын.

Асаат 18.00 азы аҳәса рымш иазку агәырґьаратә еилатәара шыҟало радиола ирылаҳҳәахьан. Пшьбаҟа саат ҟамлацкәа, чаик зжәырц саныѡдәылтц, акапданикаиута ашә аартны дыѡнагылан, сандәылтцуа ҳәа дыпшызшәа.

— Уапетит пхасҭоумтәын, аҳәса ирызкны араҟа астол архиара ҳаҿуп. Уи жәохәҟа минуҭ рыла ирхиахоит, ҳнеидтәалап.

— О, ибзиами, — снықәгьежьын, сҿеилаҳәаны снеит. Астол афатә-ажәтә иатцақь игылан. Еизеит иаапхьаз — аштурман еиҳабы, амеханик еиҳабы, аремонтҟатцаѡы, иара акапдан уҳәа рыҳәсақәеи дареи. Распитин ипҳәыс дыҟамызт. Иара излеиҳәаз ала, амшын лпырхагахеит. Аха сара снеихыхәмарын, — уи симырпхашьарц, псуатцасла, ипҳәыс диманы дмааит, — нацстцеит, иааибарччақәеит.

Ажәахәи аҳамҭақәеи рышьҭахь — ахәмарра-аччара, акәашара!

Март 9

Ашамҭаз апырсал лаҳашьҭит Феодосиа, асаат жәба рзы. Иааиз акатер ала сыҙхытцит ақалақь ахь.

Сахьынʒхытцыз таксик снақәтәан, автостанциахь сдәықәлеит, избанзар, Феодосиеи Керчи атакси рыбжьоуп ҳәа акәын ишыздыруаз, аха даара иуадаҩхеит уахь таксила сцара.

Адәыкакаҷқәа ҳрылууа, ахәыпшʒарақәа ҳрывууаа, аҧсабара ахаара аҧшʒара сызхара избаанʒа, «Бзиала шәаабеит! Ақалақь-фырхатца Керч шәпылоит гәаартыла!» ҳәа ҳҿаԥхьа иаацәыртцыз аплакат ду ҳнавҟьан, наҟ-ааҟ ацҳа иқәгылаз, аџьауси асас-дкылареи ирсимволыз ахатцеи аԥхәызбеи рбаҟа ааныжьны, акалақь ҳналалеит. Хьʒи-пшеи змоу ақалақь фырхатцаҿ уаҩ иибаша, дызхәаԥшыша, дзыҿцәажәаша маҷума, аха аамҭа минуҭк арʒха сызҭада. Ҳашиашаз Киров иулица 28 аҩнеихагыла аҿыжәҳәа ҳнатцагылеит. Ахьышәтҳәа ахпатәи аетаж сыҩхалан, «Керчтәи атаможниа» ҳәа аҩыра зкыдыз ашә саахазар, икыдырҟацала иаркын. Иара уи ашә аҿаԥхьа «Трансфлот» зҳәоз ашә кны саахан, уигьы ытцачапан.

Иааиуазар акәхап, иааиааʒа баша аамҭа зызгарызи ҳәа аҧсыʒтә порт аусбарҭахь сцеит.

— Аҳәаа уахымсын, — сахьыныҩнашылаз ашә илатәаз аҭакәажә палтыҟса дҩагылеит. — Азәыр дуҭахызар, — лҳәеит уи, — адиспетчер ида аʒәгьы дыҟам, иахьа мҿышоуп, ателефон уизас, — аппарат даахеит.

— Аҕба «Керченский рабочий» ахьыҟоу-иахьану сашәымҳәари? — адиспетчер снаиазҭааит.

— Уи уажәааигәа аҳәаанхытцынтәи иааит, аха уажәы иахабару сыздыруам, избанзар ҳара ҳнапатцаҟа иҟам, — иҳәеит аԥсшәа картцәаны, аминауатра шьҭатцауа.

— Иҭабуп идуʒʒаны. Исашәымҳәари хыцәкыла изтәу усбарҭас?

— Араҟа аҕбақәа реиҳа аусбарҭақәа рацәоуп, — даахәмарын, — аха уи «Иугрыб промразведка» иатәуп ҳәоуп сшыҟоу.

Иҭабуп ҳәа наиаҳәаны, аҭакәажә сналеихырхәаны сындәылҟьан, стакси сынҭатәан, атаможниахь сеиҭацеит.

Сыѽхалазар, ашәқәа ытцарҟаца ишаркыц иаркуп. Псҳәы ицаны ииаз ҳәа, ак еилымкааҙакәа сшыѽназ, цәажәабжьқәак слымҳа инҭасит.

Ҳаи, ҳазшаз ицьшьоуп, пстазаарак ыҟазаап убауоу ҳәа, «Карантиннаиа инспекциа» ашә аасыртызар, пҳәыск деиқәаҳкәажәха астол дахатәан, ҭакәажәык длацәажәон. Санырба рҽеаныркылеит.

— Сатамзааит, сышәпырхагахазар ҟалап? — снарыхәапшит, уахь дара рышҟа снысѽнашыло.

— Мап, мап, сышәзыҙырѽуеит, — дѽасхатцгылеит лара.

— Шәгәылацәа атаможникцәа рхабар жәдыруазар? — Урҭ ара иҟазароуп. — Нас апҳәыс шла лышҟа днахьаҳәын, — рхабар бымбаҙаци иахьа? — дналазтцаит.

— Ашьыжь избон, уи аахыс акраатцуеит, — аминауатра шьтатцауа, дындәылтцны дцеит уи атакәажә.

— Шәтәа, шәызгылоузеи, — сналыҳәеит зтынчра еилазгаз апҳәыс.

— Шәаргьы шәаатәа, имааикәа иабацари, мҿышоуп, аҙә дҷапшьалозароуп иааипмырҟьаҙакәа, — аҟәардә ашҟа лнапы налырхан, ларгьы атәара лҿыназылкит, слатәеит саргьы.

— Сатамзааит, атаможниа аначальник иѽны ателефон ыҟамкәа иҟам.

— Шәиацәажәарц шәтахызар, уажәытцәкьа, — атрубка аақәылхын дасуеит.

— Алло, Александр Михаил-ипа? Бзиоуп, Александр Михаил-ипа, аҙә дшәацәажәарц дыҟоуп...

— Апсшьарамш азы аамта мачк шәыцәсырҙуеит, сатамзааит, аха даара аамта мачны исымоуп, аҙә шәызбарц стахын.

— Уарбану, насгьы изакә зтцаароузеи? — иааҽахитцәеит Кармольски.

— Уи зегьы уажәы изласҳәарызеи...

— Ахых-чыхк, иарбан зтцаароу? — насатеикит.

— «Керченский рабочий» атцыхәала, — сҳәеит сара.

— Иҟоуп уи аѽыза, да, да, — днеипхьхәыцаан, — нас, кыр ҟалама?

— Февраль 10 рзы «Изиаслав» аҟнынтәи ишәоуит арадиограмма, Санта-Крус «Керченски рабочи» иара иатәымыз аматәаҟәа иагаз, Керч ианааилак инышәкыларц...

— Исгәалашәом, атаможниаҟны аҷаԥшьаѡ дыҟоуп, шәиазтцаа, уи ашәҟәқәа дрыхәаԥшып, нас...

— Шәыҷаԥшьаѡ, абар, ѡ-саатк тцуеит, сизыԥшижьтеи...

— Ѡ-саатк! Дабаца, ѡ-саатк дыҟамкәа?

— Сара шәызсазтцаауазеи!..

— Ҳы! Шәааизыԥшы, дааип, нас ателефон дысзасааит.

— Издыруада цьаракыр шәцараны шәеитцасырхозар? — сналазтцааит аԥшәма ҽыц сызтаз.

— Мап, мап, шәымгәамтцын, сара сус ароуп иахьыҟоу, сҷаԥшьоит, — лхәеит дхаакәакәараҙа, — уаҳа цьаракыр шәасырц шәтахызар, шәыԥхамшьан.

— Аиеитцәкьа, — иаасгәалашәеит уи аґба аԥшәма «Иугрыбпромразведка». — Алло, «Иугрыбпромразведка»?

— Да-аа, — аҙә ихәцә хәырны диқәтәазшәа, иаатыѡит атрубка.

— «Керченский рабочий» уажәы иахьыҟоу сашәымҳәари?

— Уи ҳара иаҳтәҙам, Севастопольтәиуп, — даақырҳасын, нас сышґьатцәыґьатцәуаз атрубка лықәижьт.

— Алло, ари зҳәо сжурналиступ, харантәи сааит, сара сшәацәажәоит, шәара атрубка кашәыжьуеит, — сеаарыгәгәаны сеитанаизасит.

— Сатамзааит, исцәеилагеит, шәзызтцааз аґба уажәы Херсон аремонт игылоуп, аҳәаанхытцынтәи февраль 21 азы иааит, — аҵҳаҳәа ацәажәара дналагеит, ууанҙа ихатәаз ацәа наҟ снапала инаихысцазшәа. Аԥҳәыс шәыртата исҽатәазгьы иџьашьаны даасҽаԥшит.

Ус шьтыбжьқәак аагеит. Издыруада, сыззыԥшу аҙәыр даазар ҳәа саадәылтцзар, ҳәсақәак рхәычқәеи

дареи халон. Сынрывсын, слалбааит тцаҟа. Борисгьы дышгәамтцуаз мҩашьо, алеиҩеира даҽын. Усҟан иаасгәалашәеит иахьатәи ала чаҕьа сҽахьы ишаазымгац.

— Уаала, Борис, акы ҳнацҳап, — снаидгылеит уи.

— Исзымычҳазт акрысфеит абыржәы, — насатеикит уи. Снаивсны акрыфарта шыҟаз сҽынасхоны, Борис иапхьа иаанҽасыз аидарашьтыхга машьына цьоуклалбаан, наҟ иныҩналеит. Борис, сыззыпшу шпаракәымхари ааигәахәын, дгәыргьаны инапы дҩахеит, иааит ҳәа ааанарго.

Срышьтагыланы ашацаҳәа сыҩхалеит, аха сыззыпшыз ашә ахь акәымкәа, иамариашаз ашә аартны иныҩналеит ҩыцьа ахацәеи зҕабки. Урт ртыпҟәа рҟны иаатәоны, сныҩнашылеит.

— Мшыбзиақәа, иҳашәымҳәари атаможникцәа рхабар?

— Мап, урти ҳареи акгьы ҳзеилам, — аасаталкит ателефон алымҳа аҽартцәира зҽеыназызкуаз. — Ҳара «Трансфлот»-аа ҳауп, иуаҳахьоума «Трансфлот» захьзу? — лкьышә тахәқәа тцәапшь мацараха днасазтцааит.

— Исаҳахьеит азбахә, — налатаскит…

— Азбахә уаҳахьазар, утәа, — днасҽаччеит атыпҳа.

— Итабуп, — ҳәа атәара сеыназыскуаны, наҟтәирахьтәи ашә даадгылеит азәы.

— Аа, уззыпшу дахьааз, — лхәеит, сара сеиҳа лара дгәыргьаны.

— Анцәа иџьшьоуп, иахьак баша сахьыпшымыз, — аасҽытцкьеит ашә артра иаҽыз санынидгыла. Снапшызар, Борисгьы хыхь дхалахьан, ичҳарақәагьы аҩада ахалара ишаҽыз мҩашьо…

— Аа, уажәшьта ҳускәа ааигәахеит, — наиқәҽыстит уи, игәы аасрыгәгәарц.

— Акы снацҳарц сындәылтцын, — ипалта кнаҳауа, ихы днахашшааит уи.

— Ааи, 3–4 саат акы анацҳара цәгьам, — снахыхәмаршәа инеисырдырит иахьак сшизыпшыз, иахьак

аусура дшыҟамыз. Иаргьы, ииҳәара изымдыруа, даакәанызанит.

— Шәдокументк сшәырбар ҟамлари, — иҳәеит сзышьҭаз аилкаатә аниасҳәа.

— Иҟамлакәа, — иааҭызгеит сышжурналистыз шьақәзырҧәҩоз ашәҟәы. Ишызбоз иааиқәыҧәҩеит. Исырбеит «Изиаслав» аҟнытәи ирзаашьҭыз арадиограмма ахѡылаа.

— «Керченский рабочий» сара сгәыԥ акәын игәазҭоз, аха ари аѡыза радиограммак ыҟоуп ҳәа аҙәгьы исеимҳәеит, ҳара иаҳтәымыз маҭәақәак аагеит ҳәа, иара «Керченский рабочий» акаԥдан Рева Фиодор Павел-ипа иоума, даҽеаҙәума аҙәгьы акы ааиҽытцымкьеит.

Иҟастцоз, слалбаан атакси сылҭатәеит, сцеит Феодосиаҟа!..

Март 10

Феодосиа ҳақәтцит — Новороссииск, Туаԥсе, Батым — руа ҳахьцо аилкаа ҳамаҙамкәа, аҳәаанхытцҟа аныкәтцрада ус ҳамамкәа, ҳаҧба азна аидара ҟатцаны.

Ҳзышьҭоузеи? Хә-тоннак амотортә хәша! Хә-тоннак!

Амра тцлакашәара имѡеицкәа, Новороссииск ареид ҳгылан.

Март 11

Ахьышәҭҳәа ҳаиқәыршәаны ҳаурышьҭзар? Уаҳа умпсит! Ақьаад ус иналагаз, тцхагәанынҙа аилагьежьра ҳаҽын — ани дыҟам, ари дыҟам. Ари–ари ақьаад акәым, егьи–егьи ақьаад акәым… Оҳ, гәышьа ҳәа, асаат ѡажәиԥшьбахь аусура иналагоны, ҳныкәтцит. Уажәшьҭа ѡымыз ԥсшьароуп…

Март 15

Ҳхәыҟатцаѡцәа ааԥьоушьартә ҳафатә дырхиауа иалагеит. Апыхьатәи Сулико ҳгәы шкыдишьаахьаз, уажәы ҳапсы ҳалалан, ҳакрыфарҭа еиҧу ресто-

ранк узыԥшаарым! Аиашазы, Зебури аԥыхьа аҩбатәи хәыҟатцаҩыс дыҟан, уажәы дшефуп. Даара иааҙоу арԥысуп.

Наҙазе Ҭамаз уаниацәажәо, ихы-иҿы ҩеицрашәоит, ашырҳәа даагылоит дтәазар, уаҩы ԥхашьак, ҳәатә-хатцаҩык иоуп. Уи идагьы, аҿыцқәа иаҳзааз ԥыҵҩык ыҟоуп, изеиԥшрақәоу здыруада.

Март 16

Катиа Косиан ҽенак хынтә лҽеиҭалкуеит. Зны аиԥка, зны аиқәа… Зҩаб тцаҩа еиқәатцәа хәычык, 25 шықәса дырҭагылоуп. Уи «Клаипеда» аҟнынтәи лыҙбахә здыруеит.

Даҽеаҙәгьы дҳацлеит. Уи драдио-операторуп. Ашәҟәы дыштаҩу Валентина Алексеи-иԥҳа ҳәа ауп, аха лара исыхьзу Лола ауп лҳәеит. Уи акыр иныкәсхьоу азә лоуп, аха лықәра лҽалҭарц лҭахым, аҽа еиԥшоуп дышныҟәо. Ажәакала, уажәраанҙа аҳақьым Ҽтери Михаил-иԥҳа лымала дшыҟаз, уажәы аҩызцәа лоуит.

Март 17

Фомин Иван Васили-иԥагьы даатуа далагеит. Уи даара итахын ихала, радио-операторда дыҟазаарц. Дашьцылахьан ҩыцьа рхәы аиура, насгьы изатцәра иаатцганы, азеиԥш ус ихы алаирхәҙаломызт. Уажәы Лола изҿатцахәык ааиҿылхит. Уи ус иныкәрсшәа уилацәажәаргьы зуп ҳәа згәы итоу уаҩҙам.

Амшын ҭынчҳаҳараҙа, амра ҿагәыбзыҕа ихыччалоит. Ҳаԥхьа иниасны ицеит америкатәи аибашьыгатә база, ашьтахь авертолиот ақәыргыланы. Уи аибашьыгатә ҕбақәа рыматц зуа база дууп.

Ҳара ҳшаагылазоуп акәымзар, имбаҙакәа ас Гибралтар ҳанҭалар, ахаан ҳазцымцуа ашәахтә ҳақәыртцон. Ҳаҕба аган кылтәаазаап. Ҳахьынтагылаз саатк ала иааҳакәыршаны азеҭ кәалкәацьо, икәеикәеиуа ҳзыхгылаз амшын иҩхылеит. Абар ассир.

Зеҭла амшын аҟьашьра зхароу, адунеижәларбжьаратә еиқәшаҳаҭра излаҳәо ала, ашьаус дақәыршәахоит, ауал анаҩсангьы. Ажәакала, насыцк ҳамазаарын, уажәынахысгьы ишыҟалаша здыруада, аха уажәы азеҭ ацара аанкылоуп.

Иахьа даҽеа хҭыскгьы ҟалеит. Аусбарҭа аҟнынтәи адырра ҳауит Альхесирас ҳамҩахытцырц. Уи ажәабжь даара илахьеиқәтцагаз жәабжьха иааҳалаҩит. Аха разҟык ҳамазаарын рҳәеит ҳамшынуаа, март 19 азы «Иԥшьоу Цьозефи» ҳәа имҩаԥырго испаниатәи аныҳәа иабзоураны, Гибралтарҟа ҳшымҩахытцуаз анраҳа.

Март 18

Гибралтарҟа ҳамҩахытцра аҽеазыҟатцара ҳаҷуп. Амш, цас иауашәа, аҽеарцәгьеит. «Изиаслав» аԥынтца итасуа анаатә ԥуа инеиуеит, аха аныҟәашәа акыр иаԥырхагоуп, ацәқәырпақәагьы апалубахь ихәныззауа иалагеит. Аха ашырпазы ҳашпазымнеири!..

Март 19

Асаат 11.00 рзы аԥырсал лашьтын Гибралтар.

Абзырбзанқәа зхагылаз ахра атцаҟа иатцачаԥоу ақалақь Гибралтар ҳаныҙхытцуаз, амш кәеикәеиуа еилгахьан. Шәаԥыцьаԥла ихҟьаз ахра тцлак аҟнынтәи тцлак ахь еибарԥо, абна илан аамҭала Марокконтәи иҙхыргаз амаамынқәа.

Шәышықәсала Испаниеи Англиеи рыхәдацәақәа зхытцеибакааура Гибралтар шьапыргыларҭа умоуа иҩагоу аулица заҭәы, наҟ-ааҟ арекламала ирхиоу, ҳаныланы, тауарла ирҭәу амагазинқәа ҳаныҩрыбжьала: «Шәымҩахытц ҳара ҳашҟа», «Шәымҩахытц арахь» ҳәа аҭиҩцәа ҳашьталеит. Машәыршәа тауарк ахә уназтцаар, аҭиҩы иаауаамырхәакәа дуԥыртцәом. Урҭ рыҩнутцҟа ула шааԥшуа узжьауа рацәаҩуп. Даара урхыламԥшыр, аҳәа ырҟааны ала зшьыз иҩызцәоуп, абзиа урбаны, ацәгьа узыларҳәоит.

Ари ахратә қалақь хәыҷы иаланхо рааста, атуристцәеи иаанҽасуа аҕбақәа иртытцуа амшынуааи рхыпхьаҙара акыр еиҳауп. Аха иахьа Гибралтартәи аҙқәа иахьрытцаркуа ԥшьбаԟа ҕба рыда ҙыхгылаҙамызт. Наԟ Альхесирасԟа еиҳа ҙхгылан.

Атауарқәа хкыс иԟам арбану, аха рыхәқәа ирхагылоу ахра иахыҳәҳәон, апстазаара алада аҙааԟәрылара иаҽын. Аулица агәта, армарахь ала игылаз ауахәама ашәқәа аартны, икеикеиуа иҩнагылаз адин аусзуҩцәа, аҕзаа рыбжьы еиқәыршәаны, анцәа ишьапы акра иаҽын аҽенышьыбжьон. Урт ҳаарывсны, агубернатор инхарта ҳанаавала, аԟарулцәа рҽырыпсахуан, рышьхәа атып ылнахуама уҳәартә, апԟара-пԟара ицон, ршәақь апсақәа ажәҩан ахь ихагаланы.

Асаат акы инаркны хпа рԟнынҙа амагазинқәа рзы пшьароуп. Аха цьоукы-цьоукы рышәқәа ирылагылан. Цьара иццакуа ак аазхәарц зтаху дышпаҳампыхьамшәари ҳәа. Ус, ҳашҩеиуаз, зышә илагылаз аҙәы мчылатцәкьа ҳаҩнеигалеит. Урт ҩыцьаны иԟан. Руаҙәк дтаҳмадан, уи ашә дылагыланы дыпшыхәуан, егьи, арпыс, дыҩнашьқьырны итауарқәа ҳарбара даҽын. Атаҳмада арахьгьы дааҩнапшуан лассы-лассы. Арпыс убысԟак дазыманшәаланы ахәҳахәтцәа ижьон, ҩ-фунтк иапсоу фунтк ҳәа атаҳмада ицәҙаны итиуашәа андирбалак, егьыртгьы, акәу цьышьа, ахьышәт-сышәтҳәа инаимтцапсаны, рчамаданқәа иныртартцауан, аха ртып аԟны инеины ианаахдыртлалак — змаҕра ҽам, зыхәда зхагылам…

Апсшьара аамтазы ахәхахәтра ҟалаҙом закәанла, еилазго ауал идыршәоит. Аха доусы дышзахәо ахныкәгара, апстазаара дазыкәпон…Ахәылпазы иаҳзыпшыз ашхәала ҳдәыкәлеит ҳаҩныка, «Изиаслав» ашка. Шәсышьтуам аҳәозшәа, амшын агәрымра иналагеит, ацәқәырпақәа наҳҽаԟьо. Ацәқәырпақәеи ҳашхәеи акраамта аибаԟьара иаҽын ҳаҕбахь ҳазхамло.

Ахра еилацьуцьууа иалапсаз алашарақәа еиҳаеиҳа атцх лашә иналарҙуа, аокеан ахь анеира ҳаҽын.

Адгьылбжьаратәи амшыни аокеани рымчқәа ԥиба-шәозшәа, наҟ-ааҟ рыцәқәырԥақәа анеиҿаҳалак, рыцыԥхьқәа «Изиаслав» иҩахыдыдуан, аха иара ҭынч ишцац ицон.

Март 20

Иахьак аршәаа иасуаз анаатә, ашьыжь аокеан инахәлабгазшәа еиқәтәахьан. Испаниа ҳаваланы ҳҩеиуан, амра ҳақәыччa. Ауаа згәы алаҟоу, зылахь еиқәу, заахәамҭеи иахҭнитцази еиқәнамго, аамҭа ззымхакәа, зԥара зызнымхыз, аҭиҩцәа иржьаз… Иааидкыланы аҳәгьы игәы алаҟам, Гибралтар ҳаныцәтц инаркны. Избанзар, ҩымзтәи рԥарақәа нырхит, уажәшьҭа ҩымз гәыҕрада аус утәхеит, ихьанҭоуп ауаҩ иаԥхьа дзеигәыҕуа аныҟам, уатцәтәи амш даназыԥшым!.. Аха, избац Атлантика акәзар, раахәамҭақәа рханаршҭып ҳәа сыҟоуп, аиҳараҳак, аҩадатәи Атлантика ала Америка акылсра ус имариам…

Март 21

Амра шыԥхац иԥхоит, аокеан агәеисыбжьы еиқәымтәац, «ацәқәырԥа ԥсҟәа» абақ-чақҳәа иааҳадҳало, Португалиа ҳаваланы ҳҩеиуан. Етери Михаил-иԥҳа иаалхәаз амагнитофон «Орион» деигәырҕьо, иара уи аҩызатцәкьа аазхәаз Павел иҟны днеины, абжьы шаннатцо, ишаннахуа деибарбаны, нас акомплект иара итәы иацқәоуи лара лтәи анааидыркыла, лара акорпус ада акгьы лырымҭазаап. Урҭ анамысдақәа илаадырхәеит микрофонда, кассетада, батареикада уҳәа еилыхны. Хәуҷуа иҳәан еиԥш, анцәа ицьшьоуп акоробка ҭацә амацара ахьлырымҭаз.

Уи лоума, иара Павелгьы дырҟатәеит. Уи дшырҟатәаз иара уажәгьы ихеитцомызт, ҳара иааҳмырԥшыр! Уи амикрофон хазы иаадырхәазаап, егьырҭ аелементқәагьы хазы… Аха Павел дызлеиҕьха, ишакәхалакгьы, иатахқәаз адкыланы иааихәеит. Егьи лоуп иаҳа зускәа уадаҩхаз…

Март 22

Франциа ҳкылсит, аокеан агәеисыбжь еиҳа-еиҳа ишьҭытцуеит, ҳаԥхьа Бискаи шьҭоуп. Ицәырнагаша зды-руада уи «аԍбақәа рыжырҭа».

Март 23

Иахьа Франциа ҳшаваз ҳрыниеит ҳауааажәлар аҩадатәи Атлантика ԥсыʒтә флот. Ҳалагеит аусура.

Март 25

Иааԥьоушьартә амш бзиоуп, аокеан ҭынчуп. Бискаи ҳашхыц ҳхуп, аԥсыʒкцәа абункер рыҭо.

Аҩнынтәи арадиограмма соуит. Нина лгәы иаламкәа иќам дахьзысԥымлаз.

Март 26

Амшын шҭынчыц иҭынчуп, аусура ҳшаҷыц ҳаҷуп. Амоторист Альберт Амбарцумиан аԥыхьа Алада Африкаќа ҳанцоз дылбааит, ԥҳәыс даазгоит, абыржәы данаазымга дысцәыʒуеит ҳәа.

— Уара реиск ќаҳҵацыԥхьаҙа ԥҳәыс даазгоит ҳәа уцалоит, шаќаҩ ааугода? — иазҵааит уаанʒа дыздыруаз иҩызцәа.

— Урҭ башахеит, абыржәтәи лоуп ахи-атцыхәеи, — дгьатцәыгьатцәуан уи. Ажәакала, усҟан доуҳажьит.

Уажәы дааит сусҟәа даара иманшәалахеит ҳәа ҵыԥх асоциалисттә еицлабраҷы аиааира згаз ҳәа иҩыза Лоскутови иареи азначок ираҭәаршьаз, иахьа рнапаҷы ирыстеит, ари хадара злоу ашықәс азгьы иреиԍьу ақәҷиарақәа рзеиԍьашьо.

Иманы дахьылатәаз, аҳақьым Еҭери Михаил-иԥҳа днаидтәалан, идныҳәалара дналагеит — иоуз аҳамҭа шҳамҭа дуу, уи зауа изын шаќа игәыргьароу, ларгьы илоуны дќалар, шаќа даргәыргьо уҳәа ацәажәара даҷын.

Март 27

Ла-Манш аԥшатлакә ҭасуеит, митә ҟаҵо.

Аҧнышқәа рыжәԥашқәа рхыцәцәақәа еиқәатцәа-еиқәатцәаҙа, еибаркьиуа аԥсыҙкцәа ирышьҭоуп.

Март 28

Иахьа ак ҟамлаҙазшәа амш каххаа еилгоуп, аокеан лахҿыхуп. Ахәылпазы Ла-Маншнтәи ҳхынҳәит Бискаиҟа.

Асы аҳәылыҳәа алеира иаҿуп. Хьҭоуп, амшын ҭынчуп.

Март 29

Ашырпазы, асышәыб ҳаганы, Бискаи ҳанхылеит. Уи ҳара ҳаныцәҵ ашьҭахь, гәамтцра ҭәҵәак шамаз мԥашьо, аҿазеиқәкуамызт, агәрымра иаҿын.

Ажәԥан акалҭ иацражьыз аԥҭеиқәатцәақәа иԥарылыҳәҳәаз амра, ҳсы быбыш ыҟаҙамшәа иаразнак инаҳақәнарҙыҭит.

Аԥсабараҿ иумбара иҟоузеи! Иахьа Англиа асы еимаԥ-еиматцәаны илеиуан, иахьа аладатәи Франциа амрахәага иқәнарӷӷаауеит!

Март 30

Ажәԥан хәашьуп, аокеан ҭынчуп. Ауардынаҿ агәыр иашьҭаз иеиԥш, аокеан ихыԥсалоу аԥсыҙкцәа ҳрышьҭоуп. Дара ҏеаҳцәырҙоит ҿынла, рыԥсыҙкра ҳаԥырхагамхарц, ҳара локаторла ҳрышьҭоуп, ирыҭатәу рыҭаны, ирласны Америкаҟа ҳаҟәтцырц. Арахь аусбарҭантәи аплан иаҳзаарышьҭыз иаҳәоит, апрель 20 азы Ильичовск аидара шьҭыхны, Гамбургҟа ҳцарц. Изла? Иахьагьы Франциа ҳзыцәтцәом. Ҳаҟәтцәаргьы, Америка абаҟоу, ҳара ҳабаҟоу. Америка акәым, иара ҳашиашоу араантә Ильичовскҟа ҳдәыцәларгьы, апрель ԥажәанҙа ҳзахьҙарым.

Асаат 22. 00 азы араатәи аамҭала (Москва 00.01) ҳаҟәтцит. Ҳдәыцәлеит Ниу-Иорк азааигәарахь. Аҟәа леи-

уеит, амшын газҽеазуеит. Ҳаԥхьаҟа аокеан иаҳнарбараны иҟоу здыруада.

Апрель 1

Иааԥьоушьартә иааԥны мшуп. Адельфинқәа ҳавахәмаруа, Атлантика агәы ҳхуп, Азортәи адгьылбжьахақәа ҳҽерымариашаны.

Ицыѡцыѡуа амра аӡы илӡаагылозшәа, ҳаԥхьа агоризонт аҟны ихыгьежьӡа иаацәыртцит акы. Авахтаа ишырбаз еиԥштцәкьа ателефон иасит еразнак, акаиуткампаниаҟны ашьыбжьон ҳшеилатәаз. Ҳаѡхалазар, ицәѡажәӡа аокеан ихыз абуи ҳавсхьан. Итаагарц ҳҳынҳәит. Уи атыгара ѡ-саатк ҳцәақәзызаргьы, итаагеит. Уи иацраҳәаз ашаха, аматқәа рыԥхны иахшьушәа, рыхқәа ҟәаш-ҟәашӡа, тлакы ашәпара иаҟараны, иамиааны иҟан зыԥсы ҭаз уамақәак.

Ицәаԥшьӡа абуи хыгьежь ду ианыз аѡыра иаҳәоит абуи Норвегиа ишыҟатцоу. Уи Норвегиантәи арахь Атлантика агәахьы иааит.

Ҳусураҟны акыр иаԥсоу мшынтә ҳамҭоуп, ҽакала иуҳәозар — Нептун иҳатәеишьеит.

Апрель 2

Иацтәи ҳԥышәа алтцшәақәа иахьа иааԥшит. Иац иаабаз абуи аѡыза иахьа ашьыжь ианааба, ахәныгара саатбжакгьы ҳадымхалеит.

Апрель 3

Иахак, иахьак аокеан, иаабац акәзамкәа, аҽекыдкьара иаҷуп, аршәаа, ашақә иасуа. Аха бзиарас иамоу, ҳашьтахь алоуп ишаҳгәытцасуа, уи ҳныкәашәа иацнатцеит. Иааҳәны ԥышәха иҳасуа иалагароуп амыкәшәатә.

Иахак сыцәа ҭынчмызт. Иацтәи ҳпартиатә еизара ашьтахьтәи ҳаицәажәара саргәамтцзаап…

Апрель 4

Иахьа Иван Васили-ипа иҟны санышԥнашыла, абыржәы уара уҟны снеирц сгәы итан иҳәеит.

— Бзиароума?

— Сара исхысхьоу, истцысхьоу стоурых узымдыруазар ҟалоит, — дналагеит уи харантәи, — аха бзиа избоит ауаԥы иполитикатә хдырра аныҳараку, иажәа раҙаны, иҧы даԥшны данцәажәо, аиҳараҙак анапхгаԥы…

Уи инартбаан далацәажәеит абри аганахьала игәы иамыхәо шырацәоу, аҕба аԥнутцҟа ааҙара азтцаара итцегь ишырҕәҕәатәу…

Атцыхәтәантәи ҳаизараҧы сызлацәажәоз абри акәын…

Апрель 5

Апрофилактика, хымпада апрофилактика! Аха иаразнак асаркьалқәа рысра? Мап. Иԥшаатәын аамта маншәалак.

Иахьа шьыжь чаик ыжәны стыпахь санхалоз, акаиуткомпаниаҟны акапдан иҳәеит циркулиарк шыҟоу. Иара акы дахьынҙанацҳауаз, стып ахь схалеит. Ус, дук мыртцыкәа, сышә даалагылеит сыхиоуп, ҳәа. Уи акәын, ҳлеидтәалеит ҳԥыцьа. Иҳауз адырратара инадҳәаланы, имырхьаацәаҙакәа сналагеит, ус цак дук амтаҙакәа, ҳара ҳусура алтцшәақәа, ҳнапы иану ауснагҙатәқәа; хәыҷы-хәыҷы ҳазкылсит хадара злаз азтцаара — ахымԥапгашьа, аидеиа-политикатә зыҟатцара азтцаара…

Ахәылпаз амитинг мԥапаагеит акоммунисттә сабша апылара иазкны.

Амш алакытца узытцампшуа, амамиқәара аҧатәоуп, аокеан 8-9 балл ицәқәырпоит, ҳцыртә рашь шцац ицоит, ҳамԥа макьана атцыхәа аабом. Аԥадатәи Атлантика апстазааратә «гәыргьахәрақәа» иамоу зегьы ҳнарбеит.

Апрель 6

Аокеан амамиқәара шаҧатәац иаҧатәоуп, аисра ишаҧыц иаҧуп. Иахак ажәԥан амацәыспа, ақәоура

ишаҽыз иаашеит. Иахьа амра ԥхоит, ажәѡан цкьоуп. Аладатәи иааиуа аԥша ҟәанда наҟ иныԥхьарцоит аисбергқәа ирхылҟьо ахьҭа. Абраҟоуп 1912 шықәсазы «Титаник» ахьҭахаз.

Иҳашьҭагыланы иаауаз ҕбакы наҳаԥысын, Ниу-Иорк шыҟоу ицоит. Уигьы еидарамѡангага ҕбоуп. Аԥшатлакә ацәқәырԥақәа еиланартҵәиуеит, еикәанархынҳәуеит. Уи иаршәуа ацԥхьқәа уаарԥыхьашәар — иулҟьап. Лаҟтәи иҭытҵуа афырҭын аҕьра ҳара иаҳзеиҕьуп. Уи Гренландиантәи иаауа аисбергқәа аѡада иагоит.. Аԥшеи ацәқәырԥақәеи макьана ҳариааиуеит, аха аисбергқәа рхыкәшароуп ишәарҭоу.

Апрель 7

Аҭәыршы убла ихкылазар иумбо, аҭх лашә ду ҳнагәылалеит. Аршәаа иасуаз аԥшатлакәи аокеан агәрымбжьи угәы ҭырҟьарын. Ганк аҟнынтәи ганкахь ацәқәырԥақәа ихдыршәҭуаз «Изиаслав», абар-абар, иааҳәрыма ажәла нҵәеит шуҳәо, насх, аӡы латҵабазшәа, икаууа аҭабгарахь аҽыланахон. Аҽеыԥ-аҽеыԥхәа, аиллиуминаторқәа ааимҟьаны, алашара иаасҽаҷҷоз аҭҳарцәҳәа сѡықәнартәон.

Ных, сыцәаны иҟастҵо егьыҟам, ҳәа сҽааилаҳәаны сгарыгаҽо, аныҟәара иналагаз асаби иеиԥш, аԥсҟахьы сыѡхалеит.

Авахтамѡангаѡцәа ахьгылақәаз снарбарц аҭахызшәа, сныѡнашылаанӡа ажәѡан анаӡара иааимҟьаз амацәыс ааѡнаҷҷеит.

Дырѳегьых адунеи аҭалашьцара ааимҟьеит, амацәыс ҵарытҵаруа инҳахҟьеит.

— Амацәыс ҳамѡа арлашоит, аисбергқәа ҳарцәырыхьчарц, — снарахәмарит аԥсҟы зкызи зыблақәа неиқәмырҟәысӡакәа ԥхьаҟа иԥшуази авахтаа.

Анаатә ԥуа ишнеиуа, аҕба қьышәха ацәқәырԥа анаслак, ацԥхьқәа ҟәыбаса, кырцхшәа аҟәҟәаҳәа инаҳахнаҟьон.

Адыд-мацәыс еиҳа-еиҳа икшон, афырҭын аҿарҕәгәон. Ус, ҳаґба ныҳәа дук иаздырхиозшәа, ԥштәы рацәала еилаарцыруа алампочкақәа ѡахаҷҷеит.

Ҳҽаԥхьа игылаз амазгәыҭ ақәцә аҭарыхәтцәара ишапшапуа иѡахагылеит «ашарԥы етцәа».

Апалуба инаркны, ажәѡан аетцәақәа лбаазшәа, ссиршәақәа ҳаґба еилаарцыруа, еилаԥьуԥьууа, алашарақәа ахаҷҷон. Ацыԥхьқәа ҙыршәраха иѡхалози наҟ-ааҟ аґба аганқәеи ацәқәырпақәеи ахьынеидыслози, акәастҕақәа ҳашьклартцозшәа, еихсыґьра зқәымыз лашара цыԥхьқәаны еилагьежьуан.

Аҙы шыцәаз избаз иеиԥш, сҳашҳатәрахан, исҳәара сзымдыруа сықәгылан. Сара ислаԥштцашәароу, авахтаагьы ус ирбозу?

– Дельфинқәоума апалуба иқәкәымпылуа?! — ибжьы аагеит снаѡс ишанханы игылаз аматрос. Нас егьырҭгьы ааигәныѡқәеит. Усҟаноуп саргьы шыԥхыҙмыз аныздыр. Саатк аҟара ҳҽыбба-ҽыббаҙа ҳашрыхәаԥшуаз, апааимбарқәа реиԥш, ана-ара иныкәба-ныкәбо, дырѡегьых алашьцара ҳанто ҳналалеит…

Усҟаноуп аҳаҷаҳәа ианаасгәалашәа «Ицкьоу Ельма амцақәа».

Шьыжьхьафан сразтцааит иаха аҙәгьы «Алашара цкьақәа» шәымбаҙеи асаат хәба ашырԥазы ҳәа.

— Иааицыхәхәаны, алашьцара еиѡырссо, ацԥхьқәа ацрыдды, ишапшапуа апалуба аҿелыкәнажьит… ԥсыҙхап ҳәа апрожектор наҳаркызар, иубар ииаг, иныкәба ицеит, — иҳәеит авахтатә штурман.

— Ҳаит, изсашәымҳәазеи, 25 шыкәса сыҙсара аѡнытҧа знымзар-зны исымбацт уи аинтерес ду змоу аԥсабаратә цәырҭра, — иаахьааигеит Владимир Иванипа.

Аиашазы, уи аѡыза анасып зегьы ирымам!

Христофор Колумб рапхьа Америкаҟа амѡа данықәыз далашәеит афырҭын баапс. Еихсыґьра зқәымыз ацәқәырпақәа идыргәамтцыз аматросцәа ргәы кыдгыло иалагеит. Урҭ аокеан гәрым зыԥсы ацәынхап ҳәа иҟамыз,

Колумб ахара идыртцон, абри аҩыза аҙсара ахьапҵьигаз азы. Уаҳа зда царҭа амам атыгә аҟны ианнеи, Колумб зегьы ирыдитцеит апалубахь ихаларц, ирыхәапҵырц амазгәытқәа.

Иҳашҳатәарахаз амшынуаа ирбеит амазгәытқәеи апрақәеи рықәцәқәа иеибарыҩуа ирықәыз аетҙәақәа ирхылтцуаз ркәицқәа шеишеиуа.

Игәырґьеит аматросцәа, «Ельма цқьа рзылпхеит» иҧсеиқәырхагахан… Атлантикаҟны арҭ рҩызцәа амцапҵьқәа ибахьан Магеллангьы. Ҳарҭгьы егьҳахьуам — «Ельма цқьа» ҳзылбаапшит.

Аекипаж зегьы ргәы бзиоуп, аґьараҳәа аокеан амчра баапсы иаҷагыланы иқәпоит. Аҙәызатҙәык — Долизе игәы еипшым, ишьақәыґәґәара акырҙа илаҟәит ҳәа Етери Михаил-ипҳа ателефон дасит.

Аокеан шгәрымц агәрымра, аҷкьара иаҷуп, ажәҩан зны еилгоуп, амра пхоит, нас — инеимаҩ-неиматҙәоит. Шьыбжьышьтахь 20 минуҭ қәак ҳәа леиуан, унатцагылар уеиҩнатҙәарын! Аокеан егьа хкы цәырнагаларгьы ҳазыршәом, иаадыруеит ҳапхьаҟа адгьыл шыҟоу!

Апрель 8

Ариабжьарак акгьы ҟамлаҙазшәа, иахьатәи ашьыжь аапын цәа ахашьшьы, иҳашьтагыланы иҩагылаз амра ашәахәақәа гәырҷыхагаха, зыгәрымра зхыпсааз аокеан ихыпсалан. Апстазаара иацҳаражәҳәаҩыз ачныш ҳаґба иахапыруа иахалеит. Уи шаҟа гәырґьара, гәыґра ацыз амшынуаҩ ида аҙәгьы издыррым. Ариабжьарак ацәқәырпақәа ирыҙшаз, цытк сҷееилсырҟьап ҳәа аґба алаҙара пинг-понг сасырц снеит, шьыжьхьа ашьтахь. Ус авахтатә матрос днеит акапдан дшәыҳәоит ҳәа.

Снығнашылоны, егьырҭ—амеханик еиҳаби, аштурман еиҳаби сышьталаны иныҩналеит.

— Арадиограмма ҳауит, аҭак аппарат аҟны иазыпшуп, — иҳәеит Владимир Иван-ипа. — Уи азтцаауеит Американтә апрель антҙәамтазы ҳускәа ҳрылганы Франциа — Руана анеира ҳалшауоу-иҳалымшауоу,

насгьы абылтәи ахьшьтәи ҳазхауоу-иаҳзымхауоу. Еилкаатәуп иаарласны шаҟа абылтәы ҳамоуи Америкеи — Руанеи — Венециеи — Амшын Еиқәеи шаҟа нызқь миль бжьоуи. Урт анеиҿҳарԥшы, ҳаизибархартә ҳаҟан, нас апрель 27 азы анеира шҳалшоз ала адырра раҳтеит. Ҳазԥшуп атак.

Амш гәыргьахәуп, амра ԥхоит, аокеан еиха-еиха аҽеиқәкра иаҿуп.

Апрель 9

Иахьа амш еихашьшьуп, ихьтоуп. Аокеан тынчуп. Ацнышқәа ҳԥылеит, ҳнаскьаргоит. Ажәардәынак иаҟароу ѡ-ԥсаатә цәаԥшьқәак ҳтааит, иахьынтәааува здыруада.

Аґба алаҙара ачаҙѡы, ацнышқәа акрырҿеитцарц дыкәгыланы ача ыршәны ирылеиԥсон, аха иазхьаԥшцәомызт.

— Тамаз, уча ацнышқәатцәкьагьы ират҃әаршьом, — иѡызцәа алаф илырхуан.

Апрель 10

Ахәылпазы асаат 22.00 рзы атыпантәи аамтала (Аҟәа — ф-саатк ашьыжь) ҳаанит Ниу-Иорк азааигәара. Иҳадаҳкылеит раԥхьа «Пицунда». Амш шыбзиац ибзиоуп. Аокеан акырҙа итынчуп. Аԥша хьшәашәа уцәа утанарҙыҙаап.

Апрель 11

Америкатәи аапынтә шьыжьы лахҿыхҙа, еилыхха, амра аԥсабара аетцәара иагәылыччо, игәзырҳагахоуп ишыҟоу.

Иааҳакәыршаны еилагылоу ҳаԥсыҙкцәа, абазакәа рмазгәытқәа, абираҟ ҟапшьқәа рхауаркалеиуа — қалақьк гылоуп уҳәап. Аиҳараҙак уахынла — зегь рылашаракәа еилаарцыруа уанрылаԥшуа. Анемец ԥсыҙкыѡцәа рыґбақәа бжьба абункер раҳтон. Ашьыбжьон афлагмантә

ҕба аҟнынтәи ҳаҕбахь дхалеит абункер рызшаѡ — Отто. Уи даара илахҿыху, зҟазшьа бзиоу уаѡы маншәалак иоуп.

Апрель 12

Цангьы-мцынгьы анемеццәа ирҿаҳцааша рацәоуп. Урҭ рхаҭарнак ҳара ҳҟны дыҟоуп. Уи убасеиԥш аус еиҿикааит, изаҟаразаалак, минуҭк иадамхаргьы, аамҭа баша ибжьамзыртә. Асаат ус ицқьаны аус азымур ҟалап. Акы нҳадцит шаҳҳәо, егьи ахьышәҭҳәа иаакылсуеит. Имырхьаазакәа рус ҟатцаны рҿынархоит.

Иахьак анемец фильмқәа ҳрыхәаԥшуеит, узыччозар уччала!

Иахьа цхагәазы атцыхәтәантәи анемец ҕба даццеит ҳасас Отто!

Уажәы аболгарцәа ҳадаҳкылоит.

Апрель 13

Ашьыжь ссиршәақәа иԥшзоуп, ихаауп. Уажәы Аҟәа ацәа хаа иҭахәхәа иҭоуп. Ашьыжьымҭан абжьысырҭатә цха сықәланы снеиуан. Даасҧылеит зпалта зҿылаҳәаны иааиуаз ахҧатәи амеханик.

— Ахьҭа уамкзои? — иааԥьеишьеит Шинкаренко, сласза сахьеилаҳәаз азы.

— Мап, иабаҟоу ахьҭа! — сҳәеит аапынтәи аԥша хьшәашәаза ишаҿазгьы.

— Сара ахьҭа сакуеит, — изын хылпа алымҳацәқәа дылрыхан днасывсит.

Аболгар ҕбахь сҿынасхеит.

Американтәи аҳнышқәа зегьы еизазшәа, ашьыжь ашамҭазы рыбжьқәа гәыҭҟьагаха еибарҿыҿуан. Уажәы рызхара роузар акәхап — иааҳакәыршаны аокеан ҭырҭәааны ихтәалоуп.

Америка! Америка!

Аԥсабара аԥшзара, ахаара, уи аапынтәи ашьыжь — акгьы збом. Сгәы итцалан срызхәыцуеит сани саби.

Сгәы итҳоит, итҳоит. Сызхарааҙеи, ирбеи са сҟынтәи!.. Рыԥсы ҭаны исымандаз, аха ииаг! Есымша иҟазаауаз ԥьысшьалон. Урҭ рыҟамзаара есааира исыԛәыҷәҷәоит. Ҭыԥх, ара Аладатәи Америка сшыҟаз, сан дсыԥхеит…

Шәгәы шәмырҷыҷын сани саби!..

Шәымгәамҭын!..

Иахьак сгәы итҵалеит ҽаамҭанык еиԥшымкәа. Зыҩра саҷу ашәҟәы ахҟәа руак Гарԥ саманы иалоуп, сыбла ихнаргылоит уатәи асахьаԛәа.

Апрель 14

Амш хьытҵәцараха еилгоуп, Канадеи США-еи рҳәааҷы Аҩадатәи аԥша хьшәашәаҙа иасуеит. Анемецҵәа рышьҭахь даҽеа ԥсыҙкцәаԛәак аус рыцура шаҟа иуадаҩузеи!

Апрель 15

Амш хьытҵәцараха ишыҟоу иҟоуп, ҭынчроуп. Иахьа ҳусура ҳалгоит, ҳаԛәтцуеит Франциаҟа ҳәа ҳшыҟаз, иҳауит адҵа ҷыц — Орлеан Ҷыц — Гамбург ачарыц абжьыгара. Аха ҳаҕба амгәацәа ԥьара икылтәоуп иҩаскьагашәа. Ачарыц ҳцәыбаазар ҟалоит ҳәа адырра ҟаитцеит акаԥдан ҳусбарҭахь…

Схышә иҷырҷыруа иаалатәеит ҳәынтҵәырҟаԥшьк. Аха уи, ҳара ҳаҟнеиԥш, агәыштца ҟаԥшьҙамызт, еиқәаҵәан. Ашәы зашәу здыруада!..

Амш еихашьшьит, анаҟә хылеит. Аокеан ҭынчуп. Аԥша аҷаҙам.

Ԥшь-саатк ныбжьымсыцкәа, ҳкаԥдан ирадиограмма аҭак ҟартцеит — амгәацәа кылтәазаргьы, иахьаҳҳәаз Орлеан ҷыц ахь шәцоит ҳәа. Ус шырҳәоз агәра ганы сыҟан.

Апрель 16

Иаха чаншьҭахь ҳусура ҳалган, амҩа ҳаԛәлеит Орлеан Ҷыц ахь. Ҳусура алгара иазыԥшызшәа, Атлантика

ҳкыдҟьо ҳаманы иаахылеит, атанккәа ҳзымызәзәо, абалласт ҳзышьтымхуа. Еидара змам аҕба ҭацә анышьтытц, иббаза, ацәқәырпақәа еигәыдтцо ирыма ихуп. Ашьыжьымҭан Вашингтон ҳаваланы ҳнеиуан. Апшатлакә еиҳа-еиҳа аршәаа асра иаҷын, иаҷын ацәқәырпақәа рышьтытцра.

Апрель 17

Америка апшаҳәа ҳаҕәыхт ҳшаҕәыхрыз. Уажәгьы еихсыҕрак амам, апшатлакә аршәаа иасуеит илымҳа ҭҟьагаха. Ижәылоит ацәқәырпақәа рыҷҭыхны.

Еиуеипшым ачнышқәа ҳааскьаргоит, апстазаара иасимволха. Ҳавоуп Аҩадатәи Каролина аштат. Знык Флорида ҳзавагьежьыр, еихсыҕьыр ҟаларын.

Иаци иахьеи сылтцшәадоуп, — х-даҟьакгьы сзымҩыцт. Астол сҽысзахакуам.

Имҩапаагеит акомандирцәа реилацәажәара — ареис ҷыц анагҙаразы ҳҷапхьа иқәгылоу ауснагҙатәқәа ирызкыз.

Апрель 18

Аокеан аҽазеиқәымкуа аҳашпышқьра иаҷуп, аха адунеи хааза, ипшзаза ипшын, аладатәи асубтропикатә зона ҳшалалаз мҩашьо.

Иахак сан пхызла дызбон, ҳаицыҟан шьыжьынза. Уи деихаччо, лгәалаҟазаара даара ибзиан, ҳашҭаҷ ашьац иатцәара ҳалатәан, амрахәага хаа ҳақәыччо. Санааҷыха, амш гәырҕьахәха, амра ашәахәақәа скаиута иҩнахәмаруан. Адунеи шпеибытоу? Гарп абаҟоу, иабаҟоу Америка! Са соуп уажәы адгьыл атцаҷ иҟоу.

Апрель 19

Флорида. Амш пхын мшуп. Иахьа радиотранслиациала ирыдысныҳәалеит Акоммунисттә Ціьа амшныҳәа. Ашьыжь инаркны аахәлаанза аусура еилашуан.

Апрель 20

Маиами-Бич. Асаат 6, ашьыжь. Аусура еилашуеит. Атанкҟәа, еитах атанкҟәа рызәзәара, ррыцкьара.

Ашьыжь уамашәақәа ихаауп, иԥшзоуп, итынчроуп. Аҽунардыруеит Аладатәи Америка ахаара, аԥхарра. Атропикеи асубтропикеи рхәаа ҳабжьоуп. Иахьоуп шортикла ҳанцәыртц. Ахәыҷра агәаларшәага, аиқәа кьаҷ! Флорида аҟәара иҟәаш-ҟәашза иавоуп, амотортә шхәақәа ирықәтәаны, аԥсызкцәа-аԥсшьаѡцәа.

Чаншьтахь Кубеи Флоридеи ҳнарыбжьалеит. Уажәшьта иаарҳәны, аѡада Мексикатәи азыбжьахала ххылоит.

Апрель 21

Аѡадатәи Америка аԥша тцәытцәы иаршәхьаз, ас иаалырҟьаны, акы ҳарԥсаҳәап ҳәа сыҟамызт. Иахьатәи ашоура ахгара хьанҭароуп, уи иаалырҟьаны ҳахьалалаз азакәу здыруада.

Флорида ҳахыкәшан, Куба ҳармарахь иааныжьны, Мексикатәи азыбжьахалахь ҳкылсит. Уи азыбжьахала ҳәа изашьтоу сыздыруам, мшынк еитцам! Ҳхылт, аха макьана ҳахьцо еилырганы иҳаздырзом — Орлеан Ҷыц ахь акәу, Хьиустон ахь акәу, ҳазԥшуп ата́к аиура.

Ахәылԥазы имѡаԥаагеит В. И. Ленин диижьтеи 105 шыԥәса атцра иазкыз агәыргьаратә хәылԥазы. Ариабжьарак аусура иаркараз лахҷыхын, агәалаҟазаара бзиа рыман.

Апрель 22

Ашьжьымтан хыма-ԥсыма иѡагылаз амра иаха азаза иҳаԥәнауз ҳаԥәырбара иаҷын. Уи анѡытцхаха инаркны илташәаанза, реиҳа ианшу, ианыхьшәашәоу еилурго иҟазам, еиԥшноуп ишкашуа.

Иаха адырра ҳауит Хьиустонҟа шакәу цатәыс иахьҳамоу. Иахьа Орлеан ҷыц ааныжьны наҟ Техасҟа ҳнеиуеит. Техасҟа ҳазгаша ҳзыԥәгәыҷуа ахсаала ҳамам.

Резо ариабжьарак архив далоуп. Макьана лтцшәа имам.

Ҳаҕба зәҳәаны, икәеикәеиуа илықәҳаргылеит.

Скаиута схала еилсыргеит, исрыцқьеит.

Саԥхьан салгеит Ернесто Че Гевара Боливиатәи имшынтца. Уи амшынтца уамырхәыцырц залшом, изалшом угәы амырхыҭхыҭырц. Уи 1966 шықәса ноиабр 7 инаркны, ҽенак ныбжьамыжькәан, ицқьаны 11 мзы, 1967 шықәса Октиабр 7 азы иҷыцәаз амшынтца цьашьахә, адунеи акырцьара иҭытцхьеит.

Апрель 23

Амш атропикатә ҟазшьоуп иамоу, уи аҳәаа ҳшазааигәоу мѡашьо. Аҳауа ҭахәаҽеноуп ишыҟоу, иаҷоу аԥша хьшәашәа наҷыҭцыр, иааузымычҳартә.

Амшын агәаны ҳнарывалеит авышкақәа — анефт аагагақәа.

Ашәшьыраҟны ашоура 35 градус ыҟоуп.

Уаха Хьиустон ҳнеиуеит. Иаҳзыԥшу, ҳашрыдыркылаша здыруада.

Шьыбжьышьҭахь шыҟаз Хьиустон азааигәара аԥырсал лаҳашьҭит. Атанкқәа аҭыхәтәантәи ажәылара рзаауеит!

Амра ҭлакашәара ишыҟаз, ҳамшынуаа атҷәгәырқәа амшын илҭадыршәзар, Пивкин Сергеи итҷәгәыр акулак наҷалеит. Акоманда зегьы ршьапы иқәгылан. Ашаха ларышьҭын, атҷәгәыр зкыз ишааигоз ианахашәа, иалахәныргеит. Ихәычын, метрак еиҳамызт. Асаса азна хаԥыц шыҟазгьы аҽазымкьеит, аԥышәа амамзар акәхарын.

Жениа Пономариов ацәа ахихын, ацәаҳа алихит. Ацәа даараҙа иҵьаҵьоуп, инухьхәазар уцәа лухнартцәраартә. Аха ҳамшынуаа рҷаԥхьа акула иалшараны иҟаз!..

Апрель 24

Иахак иккаҙа аазыршаз ҳауааажәлар карауараха ицәоуп. Дырѡегьых 4 танкк рыцқьамкәа иаанхеит. 10

саатқ Хьиустонтәи аамҭала. Адырра ҳауит асаат 15.00 рзы алоцмантә мҩаԥгараҟны алоцман дшыԥшу ала. Ашьыжь ашьҭыбжь еиҳа иласу реактивтә ҳаирпланк ԥшьынтәҟа инаҳҳыпрааит.

Амш кауу ишыҟоу иҟоуп, амшын ҭынчуп.

Ҳзы ҳамҭәеит. Ахәылԥазы абаҩәаза ҳаднамкылар — ҳаԥсыр ҟалап!

Асаат 12. Акоманда ҟатҵан: абоцмани аелектрики — абак ахь! Асаат 15. Ҳармарахь иаацәыртцит анаҟә зхашьшьу раԥхьатәи Техастәи адгьыл. Аҵнышқәатцәҟьа штехастәқәоу мҩашьо, еибарҿыжуа иаҳҳоуп. Урҭ ссиршәақәоуп рыԥшрақәа шыҟоу. Рыхҟәа еиқәатцәоуп, ргәытцақәа ҟәашҙа ишкәакәоуп, рыжәшақәа рықәцәақәа алаҳәахҙеиԥш еиқәатцәақәоуп, егьирахь ицәиқәатцәоуп. Иаакылыҳәҳәо рқьышәқәа ҟаԥшьуп, иргәытцаԥсоу ршьапқәа цәаԥшьуп.

Ҳаԥхьаҟала ҙиас дук амшын ишалало мҩашьо, иаҳԥылоит ақыдқәа, атлақәа рдацқәа ытцыжәжәаны.

Уажәы амш еиҳа ихьшәашәароуп, анаҟә хуп. Ҳнаҩсан иҙааҟәрылақәаз аҕбақәа хпа иқәацә-қәацәҙа, ацәашьқәа реиԥш, абуиқәа рхагылоуп.

Ҳара ари ҳазну араион атәы зҳәаша, абаҩәазахь ҳазгаша ахсаала ҳамаҙам. Агенералтә хсаала ацхыраараловуп амҩа ҳшықәу. Ари аҩыза аҙсара апҟарақәа реилагара ҳара ҳада аҙәгьы адунеи аҟны имамзар ҟалап…

15.40 рзы алоцмантә катер алоцман даманы иаҳԥылеит. Дхалеит зықәрахь инеихьоу ҳаракык, дкалахәтцәаҙа, уаҩаԥшьк, ихахәы ркьаҷеы итырффаны, ихы-иҷеы кеикеиуа исаны. Ԥхынматәала деилаҳәаны — змаграқәа ҷахтәоу икьаҷ, асыш еиԥш иҟәашҙа, иеиқәа цәыш ду итатцаны.

Дшыҩхалаз дхырхәаны аԥсшәа наҳаиҳәеит. Иҳәеит 15 саат раахыс дшаҳзыԥшыз. Аха ҳара 40 минуҭ рыда ҳахьагымхаз ҳгәыргьатцәа ҳаҟан!

Саатқ аатцуаны адгьылбжьаха Галвистон ҳҩеит. Ақалақь Галвистон, аԥсабара аетцәара иташьшьыз, ҳавсын, Хьиустонҟа ҳҷыҩаҳхеит. Ана-ара адгьылб-

жьаха ссақәа, ашәапыцьап риатҭәара ирҭашьшьы, ҳназвалалакгьы атлақәа ашәтра иаҿушәа, иҟәашҟәашъа афламингқәа рылажьын! Аъы иалапсаз урҭ адгьыл ссақәа апсаатә иша-шаны ирыман. Афламингқәа ахьыҟаз дара рыда уаҳа псаатә ыкъазамызт. Егьырҭ апеликанқәагьы — хазы. Ус апсаатә ххқәа рацәан.

Аканал ҭшәа ҳабжьаланы ҳахьѡеиуаз, еихсыгьрак рымазамкәа, ҳааидысларыма уҳәартә иаҳпылон 200 нызқь тонна инареиҳаны ишьтызхуа агба дуззақәа, абаржақәа.

Ҳѡаскьацыпхьаза ҳарпылалон аъы ҭыртәааны бнаршәыратцас ихаууала-хаууала еилагылаз аихатәы еибаркырақәа — анефт ҭгагақәа.

19.25 рзы, ашышкамсқәа реипш, абуксир хәычқәа ҳаимакы-еиҿакны, ҳѡаганы ҳѡатцадыргылеит аелеватор, 130 нызқь тонна зкуа. Уи иаакәыршаны иъыхгылаз агбақәа ачарыц рыкәыпсара иаҿын, ахәшырб ихадыртәалоз, адәахьы унцәытцыҳәҳәар, иаразнак иҟәашъа инауқәтәон.

Ҳагбахь иаарласны ихалеит ахатарнакцәа. Ирбеит ҳагба.

Ақалақь ахь ацара азин ҳамазам.

Апрель 25

Абыб ҳхаѡѡыла, аелеватор ҳатцатәоуп. Иааҳакәыршаны — агбақәа, агбақәа.

Ари аасҭа Сент-Цьонтәи аелеватор абанъеиҳау, ма ишпеиҿкаау! Ацқьара мацара зыпсази, ақалақь ааигәан, абагәааза аартын.

Пропускда агба апынтца анавыҳәҳәараз — 100 долларк аштраф.

Ҳнаѡсан иааҳавадыргылеит Таивантәи ҕба еиххәаеитцхәа дук. Уи иаразнак аидарақәтцара иалагеит, аекипаж цеит ақалақь ахь. Ҳара ҳагба атанкқәа ачарыц ртапсаразы иатахқәоу рацәоуп, урҭ ҟатцамкәа ирыдыркылом. Атанкқәа рыѡнутҟа аклинкетқәа рмаховикқәа аъы рцәымцарц ирҭәатәуп, нас аихатәы

каҭа рыкәыршатәуп. Урҭқәа рыҡатцара 15 нызқь доллар аҭахуп, ҳагент иахьазы аусуцәа ааны иҡартцоит иҳәеит, аха рхабар ыҡам.

— Арҭгьы ирҳәо ҳәам, аҳәгьы дыҡам, — Владимир Иван-иԥа иҷы ҩеихихуаны, 8 машьынак еицырхашьшьы иааин, аҕба иаадгылеит, рмыругақәеи, рыматәахәқәеи, дареи еиқәышәшәа. Аддыҳәа рмашьынақәа — амашьына ҷыдақәа — инырҭытцын, аибашьра адәаҷы асолдаҭ ус иласны изжәыларым — рус ишынахагылаз, урҭ аусура ишалагаз еиԥш. Доусы рус инадгылеит, рышьҭыбжь ҳәа умаҳаҳо, 18-ҩык рҟынҳа.

Уалырк азна пепси-кола рзықәгылоуп, изҭаху днеины акран ааиртцәиуеит. Иҳалацәажәом, ҳрылацәажәом. Уи аха рымам.

Апрель 26

Урҭ иахак аус руан, ашьыжь 6 саатк рзы иалганы ицеит. Ашьыжь ииаит даҽеа бригадак. Урҭгьы иаразнак рус инахагылеит. Урҭгьы мексиканцәан. Арԥыс қәыԥшк дрылан Карлос ҳәа, уи излеиҳәаз ала, мчыбжьык аҟароуп Мексикантәи дааижьҭеи итцуа. Иааит акыр дырҳарц. Иахьа сабшоуп, аусура иахьамшым азын, дара саатцыԥхьаҳа 5 долларки 26 центи роуеит. Аусура ианамшу — 3 долларки 35 центи. Аха зегьы еиԥшны еицроуҳом, разриадла ироуеит. Урҭ аусуцәа аусуратә биржаҟны русуратә мчы рҭиуеит, акапитал ахаҭарнакцәа иаархәоит. Знык аусуҩ иусура мчы аахәаҩ ианааихәа инаркны, уи инапаҷы дыҟоуп, иахьиҭаху днеица-ааицоит. Ажәакала, арҭ уажәы рынасыԥ иакит, ианԥсшьарамшыз иҳақәшәеит. Атцыхәтәан, еилаарцыруа, ишнатцпраара иҟоу машьынак дақәтәаны, дааит хаҵа кьаҷк, еиқәакы, ихахәы ааиқәатцәаны, ихы-иҷы акыҷырақәа анпыкҟала, ҵаҕакы. Уи, ааигәа цәажәарҭак дақәымшәацкәа, дгәыҳәны дыҡазшәа, аҵҳаҳәа ацәажәара дналагеит. Дбырзенуп. Идыруеит абызшәақәа 6, аурысшәада. Александриатәуп, излеиҳәаз ала, дахьнанамгац, иимбац, имаҳац, ихимгац маҷуп, аи-

башьра инаркны. Иҳәеит араҟа акрырҳаны апенсиахь данцалак, дгьылбжьахак ахь ԥсшьара, нхара дцарц игәы иштоу…

Диҳарбеит ҳара ҳбырзен, аԥшьбатәи амеханик Линириди Лиова. Атаҳмада дгәыргьеит, бырзеншәала ианеицәажәа. Уи дук иҵеҳадимырхалт. Аԥсшәа ҳаҳәаны, имашьынадынталандцеит.Егьыртгьы,шьыбжьышьтахь, русура ианалга, рыѡныҟақәа рҽынархеит.

Апрель 27

Дааит арԥыск, екскурсиа аклуб ахь ҳаигарц, иаҳирбарц ақалақь, акосмодром. Уи апропуск шҳамамыз аниаҳҳәа, иџьшьаны дцеит. Ахәылпазы Аџьынцьтәылатәи аибашьра иалахәыз ҳветеран Иван Васили-иԥа Фомин ҳаиԥылон. Ҳастолқәыршә аҟаԥшь ықәыршәны ҳанынахатәа, Таивантәии, Либериатәии, Америкатәии амшынуаа рыгбақәа рҟынтәи иқәгыланы иҳахәаԥшуан.

Апрель 28

Ашьыжь ҳазыԥшын Џьерри Гранаски иаара, иазгәатоуп ақалақь ахь ҳцара.

Шьыжьхьафаны, акаиут-кампаниа ҳаѡнатәоуп ашәқәа аркны — адәы уқәыԥшуа иҟам, ачарыц абыб иханагалаз ҳантеиуа аґба иахатәоуп. Аҳәҳәыҳәа аелеватор аҟнытәи ҳтанкқәа иртаԥсо ачарыц иацырҟьо абыб, асы ҳақәнаузшәа, еимаа ҿышәта иақәнаухьеит.

Дабаҟоу Џьерри, ҳаижьарызма? Ус даасѡнашылеит, аццышә иқәыпсаз иқәыршәшәо, акыр инықәсхьаз хатца аукы, тцаґакы, цәацқьак, ижәѡанԥштәалаз икьаҿ маґра хтцәа иеиқәа итатцаны, амсатә абз змаз ихылпа еиқәатцәа ақәыргыланы.

— Џьерри сааишьтит, иара итып аҟны дышәзыԥшуп, — иҳәеит апсшәақәа анааибаҳҳәа.

Амш еилган, ԥхарран, ԥхынматәала ҳҿеилаҳәаны, ссиршәа ирхиаз автобус хәычы ҳантатәеит. Уаҟа дтатәан збираҟ ларҟәны Чан-Каи-Ши иԥсра зџьабоз мшынуаѡык, илақәа еимархәахәа…

Ишьҭыпраа ҳазманы илеиуаз «Доиць» абаҕәаза аҭытцырҭа агәашә илатәаз ачиновник ианылаидыххыла, ишьапқәа изықәгылаз абетонтә мҩа иналанарпеит.. Амашьынаныҟәцаҩ ихы нкылрыҳәҳәаны ак наиеиҳәан, ашьапы иқәгылаҙамызшәа еиҭанатҷьахт.

Абаҕәаза ашҭа ҳаныҩтытц, алаапк рыцҳазшәа итҷьаны, ԥшьба-хәба риад еивагыланы илеиуаз амашьынақәа днарылагылеит. Наҟтәи иҳавеибаҳәа иааиуазн ҳареи ҳабжьара, еихатәы маакырала ҳаиҟәызшоз унахаԥшыр ублақәа узрықәымкуа еилаарцыруа, ихыгьежь-хыгьежьааҙа адәеиужьра иқәгылаз, ҭыхәаҧҭәа змамыз анефттә цистернақәа ҳрывыууаа ҳлеиуан. Ҳармарахь, ҳамҩа иаваршәны, ажра авганы аиха-бетонтә труба дуқәа рытцатцара иаҿыз русура убас еилашуан, уи иажәҭаз атехника улаԥш нақәымшәарцу, иааԥьоумшьарцу!

— Ирымоуи арҭ ауаа асҟак гәаҟрас?!

— Шаҟа ирласны ахархәарахь ирызрыҭо, уи аҟара алҭшәа, аеффект аиуеит, — назгәеиҭеит аԥсҟы иадтәалаз.

Егьи ҳгәыла ҷкәын дтәан ицламҳәа инапсыргәытца адкыланы, ибла еимахәахәақәа акгьы рымбаҙо, даҿеа дунеик иҿалагаланы.

Наҟ-ааҟ рекламатә плакатла ихҟьаз ҳамҩа ҳаныланы ҳашнеиуаз, иаацәыртцит улаԥш рхьымҙартә адәы хыбны еилагылаз амашьынақәа.

— Автоцьармыкьа, — иҳәеит ҳмашьынарныҟәаҩ. Уи ҳахьылахшәаз иааҳԥнгылеит амацәаз мҩа еихагылақәа. Урҭ амацәазқәа ирықәланы еилысуаз амашьынақәа убас еиԥш анырра сыртон, адунеи зегьы еилагьежьуазшәа.

Ҳмашьына шҭа хәычык инҭалеит, ашьац иатҷәара иагәылагылаз ѡны лаҟәык аҿаԥхьа ииаҭгыло.

Амашьынаныҟәцаҩ аминауатра шьҭатцауа, ҳгәыла ҷкәын диманы, аѡны лаша хәычы дныѡналеит. Дныѡнашылаанҙа инеигаз даанықьны дхынҳәит, егьи, хаԥыц хәышәтәырҭа клиниказаарын, инижьызгьы

ахаԥыц хьаа имазаарын, иара уи акәзаарын еимахәахәаз иблақәа зынʒаск еимазырхәахәаз.

Апырпантеиԥш иршаз мацәаз мҩак ҳиманы даныҩхала, аҳауатә тыша иалаҳаз сиҩызан. Сгәы нҭыпсаан, сыхьанҭарақәа нсыцрышәшәан, аԥшатлакә ишьҭнахыз аҭысхә еиԥш, сласʒа акәын иҭацәу ажәҩантә неиужьра сшалаз...

Ижәҩантә ԥҭамҭақәоушәа аҳауа иалакнаҳаз ахыбракәа ҳнархыкәша-аархыкәша, ажәҩан ҳшалатцәиуаз, атәара зҽеазызкуа аҳаирплан еиԥш ҳҽылаххеит.

— Сшәыҳәоит, — ҳмашьына ашәқәа аазыртыз ҳиманы ҳназтцагылаз ахыбрахь иҽынеихеит.

Ихьыҭцараха ҳанзыҩнашылаз афое анаʒара аҭʒы аҳәынтцәрақәа руак даннақәыгәгәа, зышәқәа ааимкьаз алифт ҳныҩнашылеит.

Уи аҩнытцқа ҩ-радкны илашьҭын акнопкақәа, 16-тәи инацәхыԥ нақәкны иаақәихаанʒа, дырҩегьых ашәқәа ааимкьеит.

— Сшәыҳәоит, — иаԥхьаҟа ҳноуишьҭит. Нас икаууа иҩашьҭыз акоридор ҳима дҩыбжьалеит, ҳаԥхьа дгыланы, амҩа ҳарбо. Наҟ-ааҟ зышәқәа аартыз акабинетқәа ирыҩнатәаз ауаа рхы ақәырпс русқәа ирҽын.

— Шәца, — кабинетк ашә днылагылан, иаԥхьаҟа ҳноуижьит.

Наҟ-ааҟ ҩ-радкны аҩыга столқәа еилагылаз, аабатәи иахатәаз Цьерри сылаԥш наиқәшәеит. Уи зхахә цәаԥшь ԥшқа зыкәа иҭалахьаз, ибакенбардқәа цаҟатәи ицламҳәа аахырҩауа, иԥатцақәа рыла иҽырҟьара ҭахкааны, дызхатәаз икресло даататцәиин, дшынҳахәаԥшызтцәкьа дҩагылеит. Уи уаҩасак иакәын, Владимир Иван-иԥа имаҟҽаҳәараҟынʒа днаʒомызт...

— Ақалақь ахь сшәыццартә аамҭа сымам, — иҳәеит ҳус ҳзызнеиз алацәажәара ҳаналага, ашьыжь аҕбахь дахьзымнеиз азы аҭамзаара ҟатцо.

— Араҟа сышәзыԥшуп, иахьынʒашәҭаху шәаалеиҩеи, — нацитцеит ашә аҟынʒа ҳнаскьаго. Ҳзыҩнытцыз ахыбра иамариашаны иҩашьҭыз амҩа ҳнанылеит.

Ҭынчран, имаԛын ауаа ианыз, зегьы еилаҳәан ишрыԛәнагахарыз, дыпҳәыс-дхатɜа зыхәда ҭырҕьаҕьа, кьаҿзатɜ иныҟәоз аҙәгьы улаԥш даатɜамшәо.

Агитара арҳәо аулица ианыз ауаѡ еиԛәатɜәа кьаҿ хаҿ-ҟьаҟьа инаивалоз ɥьоукы уи игитара ахәдапара аҭанакьтә банка ихшьыз ахь аҿырпы наршәны иҭадыршәуан. Иара ашәазу, ус ғызымызразу акы даҿын, инаɜәкьарақәа арахәыцқәа раҿшьра илымшо, аарлаҳәа инеига-ааигон. Уи агәаҟ иашәагьы иаргьы хьаас дызмамыз ивеибаҳәа, еимгәамɜо тауарла ихҟьаз амагазинқәа инрыѡналон, инрыѡныҵуан акраазхәогьы иаазымхәогьы. Уахьыныѡнашылалакгьы раԥхьа улаԥш назыԛәшәартә иааупылоз арекламатә проспектқәа ракәын.

Аиашазы, урҭ апроспектқәа мѡакы уқәрымҵозар иааухәара, узхәаԥшра, иукра-иушьҭра узымдыруа уааԛәымхарц залшомызт.

— Ҽнак рекламада ҳаанхар ҳабзамыҟәхоит, ҳлашәхоит, иаҳфашатɜәкьа аахәашьа ҳақәымшәо, — ҳәа арекламатә журнал зымҵатɜаны ҳагент Ɉьерри иҿатәаз иажәақәа аасгәалашәеит, сагьаапышәырччеит, хымаԥсыма апроспектқәа мҵазырсуаз ауаа сахьрыхәаԥшуаз.

Аулица хада аѳаҙара акәакь иангылаз магазинк аҭыҵқәа рҿыркыдɜаны еилагылаз ауаа ҳаныѡрывала, иаамахԥсыхшәа инақәаца-аақәацеит, аха урҭ русуратә мчы аазхәашаз ҳшреиуамыз рдырызшәа, аҭыҵқәа еиҭаныркыдиаалеит аҳәса, ахацәа... Ус даҽа улицак ҳаныланы ҳҿынаҳхеит. Иааɥьоушьартә ауаа маԛын, имаԛын амашьынақәагьы.

Гәатабҕата ҳнаԥшы-ааԥшуа, халаланы ҳашнеиуаз, зыҵтра иҭыппыз ашьхытɜә реиԥш, иааилалеит ажәлар. Асаат снахәаԥшызар — 13. 00, шьыбжьонтәи аԥсшьара. Етаж рацәала еихагылаз агаражқәа, ахыкәалаа ргәытɜашәазшәа, ирыѡнууаауаз амашьынақәа, рышьҭахьҟа ихьампшɜакәа ишьҭхысаа ицон, ухатɜоуп аулица еихтɜәа!

Уаанɜа акәадыр зықәтɜаны, ауаѳы ҭоуҕан дызманы инеиуаз ала-хәа атротуар агәҭан, алымҳаɜәқәа

ақәыпсаны, ахы бадаз ашьапқәа ирықәжьны, итәҕәыбжьара ибжьатәан. Иара ихылпа агәы ҩарханы инарымтцеикуан ашхы реипш еилысуаз ауаа, аха иаха змадаз!

Минутқәак рышьтахь, ианааипхьба, ала алашә даманы аҽынанахеит.

Ҳара ҳгьежьын «Техас транспорт» ҳанхала, доусы ртыпқәа рҟны итәаны, рхы ақәырпс аусура иаҽын. Ааҩык зыҩнатәаз ауатах аусура зырманшәалахашаз матәаахәла еиқәыршәан, анаҩс имцхәыз акгьы ыҟазамызт. Имцхәыз аҟәардәқәа рзыҩнагылоуп. Рыҟәша аиҳабы иакәхап, саркьала еиҽкааз акәакь дыкҽатәан. Ус акәын егьырт — ааҩык, жәаҩык инареиҳаны изыҩнатәақәаз ауатахқәагьы шыҟаз.

Каҳуак ҳнахәап ҳәа, Ҷьерри апшәмара аанкыланы ҳлыҩнеигалеит рывара, ҧшьҩык-ҧшьҩык зхатәашаз, ҩ-столк зыҩнагылаз абуфет. Абуфет автоматла еиқәыршәан, арыжәтә ххқәа иутаххалак ыҟан. Каҳуак ҳнахәан, амҩа ҳақәлеит. Уажәы, аусура ашьтахь, ақалақь еилашуан, амашьынақәа ршыкьыбжьы уамыргыло, адгьыл цысуама аауҳәартә. Ҳмашьынаныҟәцаҩ иус даманшәалан, иааникылаз имҩа днықәыпраарашәа данын. Ҳанцоз ажра жны атрубақәа ытцазтцоз рышьтамта убар иааг, рус иалганы иқәтцхьан.

Ҳахьааиз хҩык асасцәа Ниу-Иоркнтәи иааз ҳтан. Ҩыцьа амторг ахатарнакцәа Москватәқәан, даараҙа аазара злаз арпарцәан, рыҽцәажәара акыр иапсан. Руаҙәк, Жениа, шықәсыки бжаки роуп дааижьтеи итцуа. Уи згәалаҟазаара бзиаз арпыс амшынтә училишьче даналга мшынуаҩыс аус иуан рапхьа Балтика, нас Мрагылара Анаҙара, дагьынаҙеит акапдан аҩбатәи ицхырааҩ иҟынҙа. Иара Жениа излеиҳәоз ала, уи иҩызцәа уажәшьта икапданцәоу ыҟоуп. Устәи дааҳәын, дталеит Москва адунеи жәлар реизыҟазаашьатә институт, дшаалгаз даашьтын арахь.

Иура сынтәа хышыкәсоуп араҟа аус иуеижьтеи. Зажәа раҙоу, ицкьоу ауаҩ ҟәыбҵа. Урт дрыцын хадара

злоу америкатәи ачарыцтә фирма «Кук Индастрис» — ахаҭарнак Ваин Паркс.

Уи зарԥысра иҭагылаз ауаҩ ихахәы рҳәын, ихы-иҿы цырцыруа ирыцкьан, деиқәҟаца деилаҳхәан, итәашьа-игылашьа деиқәаамыстаха, иҭаҭынжәга уажәы-уажәы днаҿыхон, иажәа мыцхәымызт, иҿаԥшылара хаан, ихаччон иблақәа.

Иахьа америкаа Виетнам ианықәтцыз атцыхәтәантәи амш хьымӡг акәын. Ателевизор ааҟәымтцӡакәа иаҳнарбоз, излацәажәоз — Виетнамтәи аибашьра, Ваин Паркс уи шыгәникылоз сеидру, аха «анцәа иџьшьоуп» ҳәа иихәаз аибашьра иахьалгаз азакәхап. Ҳара ҳрылацәажәон ҳтәылақәа реимабзиара, ҳажәларқәа реиҩызара. Аҩбатәи адунеитә еибашьраан афашизм ақәхра азы Коалициак ҳшеиднакылоз…

Аекономика-хәҳахәтратә усеицура ақәҿиарақәа… Ирзеиҭасҳәоит, сазгәдууны, 30-тәи ашықәсқәа рзы

АМТОРГ дшахаҭарнакыз сыуааҩәлар ртцеи иаша, аԥсуа *Е.* Ешба.

Ус, наџьнатә еибадыруаз реиԥш, гәатабҕата ҳшеидтәалаз, Владимир Иван-иԥа ацҳахь иԥхьеит, аҕба армарахьтәи асқьала иадыргылатәуп ҳәа.

Уи аиагараан абоцман «атеоретик» ицәалкьаз аԥырсал абжьы, абаҕәаза ахаҭарнакцәа «иҟалеи» ҳәа, ашыр-сырҳәа иаакылнарҟьеит. Иаҳхылаԥшуазаап! Аха ишԥа!

Ҳасасцәа ахәылпаз «уаҭәы ашьыжь ҳаиҭеибабоит» ҳәа аԥсшәа ҳаҳәан ицеит.

Ашьжьымҭан, абыб хартәаланы, атанкқәа ачарыц рҭаԥсара ишаҿыц иаҿын…

— Аа, иааит, тцаҟа иԥшуп, уласы, уласы, — даадәылтцаанӡа дааҩнашылеит Владимир Иван-иԥа.

Сееилаҳәаны сыҩдәылтцзар, абыб зыкәтәаз ркостиумкәа ршәыхны акаԥдан икаиутаҟны ихыршьхьан.

— Шәтәақәа, шәызгылоузеи, — акреслақәа снапы нарықәскит… Ус ссаат снахәаԥшын, 12 рыбжа — шьыбжьхьа иаамҭоуп.

— Аурыс боршь шәеилаҳауазар?

— Гәык-ԥсык ала!

Ҳлалбааит акаиут-компаниахь. Еилаҳатцәкьаны ирфон уаҟа иааҳҳәаз америкатәи акартоши акапустеи ирылхны ҳхәыҟатцаѡ Наʒаʒе ҟазаралатцәкьа иҟаитцаз аурыс боршь.

— Адунеиаҿ еинымаало акгьы ыҟаʒам, реинраалашьа уақәшәар! — ҳнахлафит…

Албаартахь ҳҿанынаххоз, Анзор иасҳәеит ахәылпаз ҳаныгьежьуазы рхәы дырмазеирц.

Амашьынаныҟәцаѡ зышәқәа ааиртыз «Шеврале» ҳшынтатәаз зыблақәа ѡызхалашаз Владимир Иван-иԥа дааныжьны ҳҿынаххеит. Ҳаʒса-ʒсо ҳазтатәаз акреслоқәа аʒәи-аʒәи хаибадырбомызт. Ашәқәа кыдырҟацалан иаркын, асаркьақәа унарыха-аарыхо иҟамызт, акондициатә ҳауа хьшәашәа шаҟа утаху иара ииаанашьтуан. Амашьынаныҟәцаѡ иикыз аԥсҭы ада деилазырхауаз ак имаʒамызт, зегьы автоматикала еиқәыршәан. Ладараз, ѡадараз, ишьапы зықәгылаз агаз анацтцареи анагьежьреи ракәʒан иатахыз ҭәраҿакыгас!

Минутқәак рышьтахь ҳазнеит қалақь хәыҷык. Ашьац иатцәара иагәылҳәҳәо ахыбра иамариашаны иааникылаз амашьына ахьышәтҳәа дыѡтытцын, ашәқәа ҳзааиртит. Уи итабуп ҳәа наиаҳәаны, хнанылеит уахь инагаз амѡачаԥа.

Цьонсон ихьʒ зху Америкатәи акосмос ацентр аҳтынраҿы ҳзызнеиуаз ахыбрала, егьирахь ԥстазаарак ыҟаʒамызшәа, уамашәақәа итынчран. Уи ахыбра аѡнутцҟатцәкьа апстазаара еилашуан, тцѡа змамыз ауаа ѡналон, иѡнытцуан, ааигәара ашта чаԥа иамкуа, амашьынақәа рыла ихҟьан.

Абар иахьаатыз акосмостә дуней. Ари акосмостә музеи уахьыныѡнало акоридор икыдкнаҳалақәаз асахьақәа ҳрыхәаԥшуа ҳнеиуан. Араҟа акосмонавтцәеи астронавтцәеи рсахьақәа, урт акосмос аҟны русура амакетқәа, аракетақәеи урт рымѡапгагақәеи зегьы азал тбаатыцәқәа ирыѡнагылан.

Ауаа надеибаҳәалон амзаҟны ицаны ииаз аракета-мѡангагеи, «Соиуз»-и «Апполлон»-и еицымѡапыргараны иҟоу апырратә программеи урҭ рмакетқәеи, ҳара ҳкосмонавтцәа ҳаҭырла иааныркылон иахәҭаз аҭып, рсахьақәа уаѡ илаҧш ахьынарықәшәашаз икыдын.

Ҳәарас иаҭахузеи, ари акосмостә дунеи азалқәа уназхәаҧшлакгьы цьашьахәын, ухаҭа акосмос уалоушәа акәын аныррa шуоуаз, аха зегь реиҳа цьашьахәыс иктәыз — ахы злымкьо асаркьа иҭатцәахыз амза аҟәых (анышә) акәын.

Амузеи баны ушааиуа, уныѡналоит амузеи аѡнутцкатәи акинозал ду. Уи иааихмырсыгъзакәа ахәаҧшыѡцәа иднарбоит ахроника-документтә киножурналқәа, акосмос анапаҷы аагара, уи аҭоурых, анаука аусзуѡцәа рықәгыларақәа, рҳәамҭақәа, Кеннеди ихьз зху акосмодром аҟынтәи акосмостә ракетақәа русура, рыпырра уҳәа акосмостә ҭоурых лабҷаба.

Амра наҟ аокеан ҭынч ахь илхыкәгылон, Хьиустон ааныжьны, ачарыц быб иузалымбаауаз «Изиаслав» ҳаннадгылоз. Асасцәа аусқәа рцашьа неилкааны, рышьҭахьҟа рҷынархеит…

— Рхәы иҳархиаз абазгои? — даасыдгылеит ахәыҟатцаѡ Ҭамаз, иаххатәаз абыб иналагъхьаз амашьына дашьклаҧшуа. Аха урҭ аамҭа рымамызт.

Иахьа ахәылпаз аидара адкылара ҳалганы, амѡа ақәлара акәын хыс иҳамаз, аха, абар, ари ҳагент Цьерри иаҳзааигаз ажәабжь: Цьерри иҳәеит сертификатда ҳшоурмышьҭуаз (амшын злаҳамкьашьуала ақәыршаҳатгатә шәкәы).

— Шәтәыла ахаҭарнакцәа ирашәымҳәагеи? — Цьерри иџьашьаны дҳахәаҧшуан. Иара Владимир Иван-иҧагьы ус дгылан…

— Москваҟа адырра ҟаҳҭап, уатцәы аҭак шпаҟамлари, — иҳәан, Цьерри дынҭгыла-аатгыло длалбаан, имашьына дынҭалеит. Уи ашҭа дынҭымтцыцкәа ажәѡан неимаѳеиматцәан, қәак ҳәа аҷыланахеит — уахьынҳалан ажәѡан уалахалап!

Иаанкылахеит ачарыц ақәыпсара… Арахь аполиция хазы рус иаҽуп, иаҽуп ҳәа аума, ҳҭаргалахьеит ркартотека! Ҳара 4-ԝык, адәы аныкәлара азин змаз, усгьы есҽены ҳанашьҭыгақәа ргаларын, иааргаларын, уи акәзан изҽзаз, аха американтәи адгьыл ашьапы аныкәыргылараз изиндазгьы абланк ҷыдақәа ирҭаԝын азәазәала — рыхьз, рыжәла, рымшира, рышыкәсира, усс ируа, рзанаат, рхахә апштәы, рыбла апшра, рхы-рҽы асахьа…

Иааилахәлеит ишыхәларыз… Дабаҟоу ҳагеит Ҷьерри? Хсертификат атак ааy имаау? Иахьа ҳанзыкәымтц— ххагахап. Абар мчыбжьык… Ҳамшынуаа ҳаҕба иԝнагьежьуеит, ҳнаԝсан ишьҭоу адәхәыпш аныкәлара, мпылк анасра гәхьааганы.

Аполициа ахатарнак ҳмардуан даҽагылоуп, уналбаар — 100 долларк! Арахь иааҳакәыршаны иааиуа аҕбакәа рымшынуаа, асҟьала инадгылаанза, цасируашәа, инҭыбгьыжәаа рҽынархауеит.

Ус, ахаларҭахь даҽалеит Ҷьерри, араҟа азы ицәтахәашахьаз ибласаркьа ацкы изамҭазацкәа, дхарахапшуа.

Иихәарызеишь? Ҳакәгылоуп ҳеырпсны.

— Абыржәыгь атак маац, акәтра ҟалом иҳәар, абри акьат ала ихы хырпа дкасыжьуеит, — ҳааирччеит злакытца ҭакнаҳакәа ытцшәаа икәгылаз Анзор.

— Иҟоузеи? — ҳнаиазтцааит ахалахеи апсшәа ҳәахеи иамразакәа.

— Океи! — инацәкьыс ԝышьҭихын, иԝеихаччеит ихы-иҽы. Ҳапсҟәа ааиваагеит. Аԝныҟа, аԝныҟа!

Алоцман дшыԝналатцәкьаз, иаакылҟьаз арҳәазага ҕба хәычқәа «Изиаслав» рыҽнадырпсылан, ахи-атцыхәеи ирынкны, асҟьала ҳнадганы, ҳрыманы Баффало-Баиу илхылеит. Амш акыр еихашьшьын, аха ҭынчран. Ҳцон…

Итцысит апштатлакә, афырҭын. Адыд-мацәыс ҭцырытцыруа атцыкь-сыкьхәа инаҳавак-ааҳавак ахҽақәа ланашьҭуан.

Ҳласкьацыпхьаза амш ҭагәыргәыруа митә ҟанатцон, анаҟә еиҳа-еиҳа итанарлашьцон, ақәыршԝы

ахҽаҟәа реиԥш акәын ишааиуаз. Акаԥдантә цҳа амҭәыжәҩа сеытцакны сышгылаз, алоцман Шусслер дааҟрымҿрымын, ҳармарахь снахьеирԥшит.

Абар ассир. Ҳаԥхьаҭәҟьа, «Изиаслав» инавакны, ҳазхыз аӡиас еикәаҭәиуа ажәҩан ахь ахалара иаҿын. Уи аԥшатлакә (смерч) еикәарҭәиуа ишьҭнажәаауаз аџьашьахә хнахәаԥшаанӡа, аҭыкь-аҭыкьхәа илаҳавахысыз адыд аҿеиԥ-сыԥхәа ҳѳышьҭнарԥеит, ҳаихәаԥшуан, ҳауа изаахаз даҳзымдыруа. Зхахә ашлара нахытцәахьаз Шусслер дҟәындҟәындуа, ихыиҿы ааиԥшьан, ирадиодкылага дынҭацәажәоны, лацәҟәысрак иаѳызаны ҳаԥхьа ажәҩан ҭалашьцара ааимкьеит, слымҳа ҭууы ҭга аҭӡы скыдиаалан. Сылақәа аасыртызар, Шусслер днапыршьышьуа деимдон, сылаԥш нақәшәеит сшьапы аԥықәан ицыцаххыраха ишьҭаз ибласаркьа. Уажәшьҭазы хысыбжьгьы саҳауамызт, анаҟә еиқәара ԥуа, артцәаа иҳәҳәоз «Изиаслав» абжьгьы саҳауамызт, сихәаԥшуан зыблақәа ҭраа аҩар иқәыӡәӡәаа иагоз ачарыц иахәаԥшуаз Иван Васили-ипа….

Аҟәҟәаҳәа иҳашьклахысуаз Техастәи аштат ҳашьҭахьҟа хара иаанҳажьхьан, маитәи аныҳәа азгәаҭо, аишәачара ҳанахатәаз…

Гәахәа дула ҳахәаԥшит амоторист Вадим Конарев еиҿикааз аџьаз-вокалтә концерт. Атцх наскьаанӡа кәашареи шәаҳәареи — аиԥш гәыргьара збахьадаз, иазгәаҳҭон маи 1, амҩа ҳақәын ҳҭәылахь!

Ашырпазы сыѳдәылтцит, аԥсабара ҭынчҳаҳараӡа, игәышьҭыхгаха иҟан. Ажәҩан агәыштца кәеикәеиуа, иалаԥсаз аетцәақәа алабара иаҿын, иԥхатцаны иаарцазшәа, иаалырҟьаны ҳаԥхьа иѳкылҟьаз амра ацыԥхьқәа хара иашьҭуан.

Слалбааит шьыжьхьак сфарц…

Карибтәи аҵцарҭа ҳашьҭпаа ҳаманы ишлеиуаз, ҳаамтцанарсит Флоридатәи аҵгьы. Уи «Изиаслав» амҭәыжәҩа чыдақәа анатазшәа ишланагоз, Антильтәии иареи реилаларҭа иахылтцуаз Гольфстрим иаашьҭнакәыцәааит — Атлантика аѳнытҟатәи аӡиас ԥха

ду Гольфстрим, аҩадатәи Европа атҙаа иацәызыхьчо…

Ҳаԥхьа ишьҭан иҳәаадоу, игәыԥтцәагоу Атлантика, амшынқәа, аха Иван Васили-иԥа уажәазы дтынчза дыцәан, Владимир Иван-иԥеи Анзори алҩатҙә рхыббы леиҩеиран изҿзаз, Етери Михаил-иԥха зыцламҳәа ԥтцәаз лмагнитофон иахылтцуаз ашәа абжьы Багамтәи аҳауа иалан…

Аекипаж хәмаруан, иччон, ргәыргьара ҳәаак амазамкәа — Ҳаԥсадгьыл ахь амҩа ҳақәын.

* * *

Аҧба абжьы атҳарцәҳәа сҩықәнартәеит.

— Ҳаи, анасыԥдақәа, машәырк еитарылибахзаап, — ҳәа сыҩдәылкьазар, аԥсабара ҭынчҳаҳараза, шырпазтәи аҳауажәпара тцарза, Босфор ҳҭагылан.

Рацәа ҳшәырпхашьеит, ацәа ҳашԥалахеи рҳәозшәа, ицәыха-жьыхо ҳара ҳашҟа рҿаархеит аԥсызкцәа.

Ҳаҧба «Поти» ахәаазаабжьы аԥсабара иахыҩуан. Уи зыԥхьоз акарантинтә катергьы хыма-ԥсыма иааҳадгылеит. Алоцмангьы дхалахьан. Сыла иабози, схы иҭаз асахьақәеи сзеилмырго, акраамҭа сыжәҩа ҭкьаны сықәгылан. Сҿы зык нақәсҭәарц сышьҭалароа сааҩналазар, сылаԥш нақәшәеит сиароа илаз Б. Шьынқәба ироман «Ацынтцәарах». Здунеи сагәылакны сызмаз ашәкәы нықәтцаны, аԥсҟахьы сыҩхалеит. Сҭампыл ҟьаҟьаза саԥхьа ишьҭан. Шаҟантә араҟа сааихьоу, салаԥшхьоу, шаҟантә Босфор ҳҭысхьоу, аха иахьа, избақәац ракәзамшәа, акалашәақәа избон, аԥшаҳәа иаавалаз ауаа ракәзар, иџьашьаны срылаԥшуан. Иара алоцмангьы, уи иҩызагьы уаанзатәиқәа иреиԥшымызшәа, ауаа зегь шыҟоу иҟамызшәа срыхәаԥшуан. Схаҭа схы џьасшьом, избо аарҳәны избартә иҟазтцаз иарбан мчу ҳәа!

Ашышкамс реиԥш еилысуаз аԥсызкцәа ҳрылсны, абжьалара ҳабжьаланы ҳнеиуан, ҳнеиуан Европеи Азиеи рҳәаа ҳҳыланы.

«Ацынтцәарах» афырхатца Заурҟан Золак ишьҭра ихыланы илеиуаз ауаҩ схәыцрақәа еилаԥсон, амшын

иҟəыбаса иалаԥсаз адгьылбжьахақəа ирыҟəызбаарц стахушəа, амҳаџьырцəа срышьтан. Ҳнеиуан, адгьыл цəѡажəқəа ҳаргəылаланы, Порт-Саид шыҟоу.

Ицкьаны ҳамчыбжь аҽены, амшын иалагылазшəа иѡалыҳəҳəоз Порт-Саидтəи ахыбрақəа рыҟəцə акəаѡрақəа ҳрылаԥшуа ҳалхыҟəгылеит.

Амра лаҳҳыкəшан аҿыланахеит, аԥсабара еитцəкаҟара рҽеагəылакны, аки-аки еишьтагыланы, иѡҳавалеит лаҟтəи итытцны иаауаз акараван. Еицхыршьшьы иѡеиуаз акараван аныѡаҳавсуа ҳəа иԥшызшəа, амра цеит илтакəкəа. Алашьцара ҳантеиуа иназхаҳаз амшын ѡтадырҷҷеит зԥырсалқəа ирхагьежьуаз аҕбақəа. Порт-Саидтəи алашарақəеи аҕба лашарақəеи убысҁак ақалақь дырԥшʒон—иаку архитектуратə асамбльны. Ажəѡан ссиршəақəа иқəтцан, убасҁак аетцəақəа рацəан, илашон, илбааны адгьыл рҽыҟəрыԥсашашəа. Аиашазы, ас ажəѡан сымбацызт.

Чаншьтахь аҕба дақҟəа еилагəыргəырит, ирыхеит аԥырсалқəа, аԥсабара атынчра еилаго. «Поти» акəзаргьы, уигьы аҳаитқəит ҟалеит, дхалеит алоцман, ихаргалеит салодкак, фѡык урт рныҟəцаѡцəа ацны.

Идəыҟəлеит аҕбақəа, доусы ирыхəтаз аганқəа аанкыланы. Ҳталон Порт-Саид абаҕəаза. «Поти» акараван ирхадаз акакəын, ҳахьынталаз атцкьартакны инкыдҽарҳəалеит, аацəылашамтазы ишнатцкьара. Зҽеизызгаз акараван неилымшəарыда риадкны иргылан. Аха иааџьоумшьарц залшомызт иааҳакəыршан еилаххаа еилагылаз аҕбақəа. Урт џьоукы рыпстазаара шмиасыц иадырганы уарлашəарла алашарақəа рхылтцуан, џьоукых еиқəыхəла-еиқəыхəлаза, ақьаптажə цəа рхьыкəкəо, рдыргақəа алашьцара ажəпара иаалубаауан.

Акыр атцх шцахьазгьы, «Ацынтцəарах» аанкыланы сныҟəиеит, сьштанагалеит ихьантыцьза, даҽеа дунеи еиқəыхəлак.

— Палубнои команде аврал! Палубнои команде аврал!

Мҭыкгьы, иҟоу умбаҙои, угыл аҳәозшәа, агәыр сыхәдапара иналанакшеит.

Ахьышәҭҳәа сԥыкәтәазар, иҳантеиуа иԥнатәаз алашьцара ԥхьарцон схышә икылеибаҳәа иԥналоз ашырԥазтәи ашәахәақәа. Сыԥдәылҭзар, аҕба адәықәлара аҽазыҟатцара иаҿын, ақалақь ахҭыԥқәа анпыҟҟала ҳаԥхьа ишьҭан. Абар, иахьа алашьцара исзалымбаауаз аҕбақәа хәахәа-жьахәаны, изза-ззаҙа иахьеилагылоу. Угәы иаарыцҳанамшьарц залшомызт, аамҭала иԥшҙа-ԥшҙаҙа, зыԥсҭазаара гәырҕьахәха еилашуаз, ауаа зкырҭа рибамҭоз, уажәы аҙәгьы дрызхьамԥшҙо, иԥырхагаха, ицәԥажә-цәԥажәҙа еилагылоу, ажьакца иагахьоу, Израильтәи абомбақәа зыԥсҭазаара иалырхыз аҕбақәа. Сылаԥш иныҭашәеит «Ниу-Иорк» ҳәа зԥыра ншьанха аарла иаазнухуаз ҕба еиххәа-еитцхәа дук. Уи абираҟ иахакнаҳаз ала улаԥш иныҭамшәарц залшомызт. Ҳәарас иаҭахузеи, уи зны аҕба иахалашозар акәхарын, аха уажәы уаамырччарц залшомызт — аԥаза ахьыкәкәа, аласкәыгә иахырхызшәа, икәыжәкәыжә амызгәҭ иахьахакнаҳаз.

Иҳамариашаны аканал Аусбарҭа ахыбра ԥшҙа аҿаԥхьа илагылан баҟак ақәгыларҭа. Уи аканал апроектҟатцаԥ, афранцыз нцьныр Ф. Лессепс ибаҟа зыкәгылаз ауп.

Адаҷқәа гәыргәыруан, аԥырсал ашьҭытцра иаҿын. Абар, акараван ахаҿы игылаз аҿыланахеит. Итцысит аԥбатәи, ахпатәи, изаҟаразаалак еитцахарак зыкаломызт, урҭ ҳнарышьҭалеит. Ҳашьҭахьҟа заҟа ҳашьҭоу здыруада, иацык-иахак еизоз зегьы, ҳаицрхашьшьы хҿынаҳхеит Порт-Саид ааныжьны.

Абомбақәеи абзарбзанқәеи ирбылхьаз ақалақь ахәрақәа аатыр ҳәа ҳшәозшәа, ҭынч, ашьшьыхәа ҳаишьҭагыланы, ҳнанылеит «Мрагылараҳьтәи амԥа ду».

— Так держать! — ҳәа зыблақәа неихмырҟәысҙакәа, аканал ихыԥшыло, акоманда ҟазцоз ауаԥы ҳаракеиҿкаа сылаԥш наидхалеит. Уи зхы-зҿы гәылҭәааз, иҳалалыз, зыбла гәыҭбаақәа разыз, ибжьытцәкьагьы хаарак-гәыкрак аҭан, иҿаԥшылара ууаилаҳарын.

Ашлара назлалахьаз иԥатԥа карффаҷа ирҟәыдын, уи ауаѡ итынчшьа, иҟазшьа, итәашьа, игылашьа бзиа дудырбон.

Дызустахарыдашь? — сҽаԥхьа иаацәыртцуан азтцаара. Акоманда англыз бызшәалоуп ишыҟаитцо. Акыс, уи ицу иѡыза-атцаѡы дарабуп ада гәааанагара уоуам. Ҳаштурманцәа данглызуп ҳәоуп ишьақәыргыланы ишрымаз. Цәеижьыла, ҭеитыԥшла, ариабжьарак схыхны сызмоу Золак Заурҟан иԥшраҟәа ихыскаауан, қәрала шәышықәсабжа дшеиҳамызгьы. Ус еиҳа иааигәаны санихәаԥш, дшанглызмыз аҟара нышьақәсыргылеит.

— Володиа, ҳлоцман ижәлоу удыруама? — снаиазцааит ахԥатәи аштурман.

— Абас ҳәа акәу ԥьысшьоит, аа, ана ажурнал иаҳзаными, — ҳҽынаҳхеит уахь.

«Абаза» — нанысхит иқәыз абгьыц. Иѡысхалашеит схы-сҽы. Акы ҟәандаза сцәа-сжьы ааимнадеит, ашырҳәагьы сҽынасхеит. Аха, ных уажәы сиԥырхагахарым, ианаатынчрахо ҳәа сеаанкыланы, аканал иаваршәны амѡа ҟазтцоз снарылаԥшит.

Ҳлеиуан наҟ-ааҟ аԥслымз сакара иҟәаҟәаса ирылажьыз атанкқәа, аҳаирпланқәа, амашьынақәа, абзарбзанқәа уҳәа еиуеиԥшымыз аҧехақәа ҳрываланы.

Арґьарахь аԥслымз хәқәа ԥшыхәыртас иҟатцаны ирықәтәаз ар, «ҳаи» уҳәар ишынатҟьара, еиқәныхиԥшын. Иқәтәан, аканал иаваршәны, шәаԥыцьаԥы зқәыршәымыз асакара, рхагәта амра излакылнамтцәаз ааԥьоушьартә.

Ана-ара абомбақәа иахьҭаԥыҧеыз аканал аҭызқәа рычаԥара иаҷын аԥхзы ныԥхьаҳәо.

— Сара Абаза иҟны апрактика сахысуеит, уажәы аканал ҷыц ааҳартиижьҭеи алоцманцәа зегьы арабцәоуп, — иҳәеит арԥыс шатлаҟьа ихы-иҷы ихалашо, лоцманцәас аҳәаанхытцтәи иҟақәоу рацәаѡума ҳәа саниазтцаа.

— Аԥыхьа, 1967 шықәса аԥхынразы, Израильтәи агрессиа иахҟьаны аканал аркхаанза, араҟа аматц зуаз аҳәаанхытцтәи алоцманцәа ракәын,—аиҳараѡык англиаа.

Абаза дтынчӡа, — арҕьарахь аԥсҟы! Армарахь аԥсҟы! — ҳәа акоманда ҟатԥо дахьтәаз иааигәара сгылан еимге-имцарак ааҟалар снаиацәажәарц.

— Аа, аибашьра, аидыслара ҭәҳәа ахьымҩаԥысыз адәқәа руак, — ҳанхьеирԥшит зыхәшәбылфҩы еиқәымтәацыз, зыхәрақәа аартыз аԥслымӡ сакарахь.

— Ари акәым иҵьашьатәу, уажәы иаарласны ҳармарахь иаацәыртцырц иҟоуп «ақалақь ԥсы», мамзаргьы «аԥсцәа рықалақь», — даақәԥсычҳаит инартцаулаӡаны Абаза Шәлиман.

Ишиҳәаз еиԥш, иаацәыртцит ҽыки-бзыки ирзымҳәо ақалақь қьаԥта, аццышә ахыҩҩы. Игылоуп ақалақь Ель-Кантара, ԥстазаарада, еилаԥыххаа, алҩақ иагаҟны. Лаҳәабжьымзар изаҟаразаалак бжьык ықәыҩҩуам. Аԥсабара ашәы аҟәнуп, шаҟаҩ рыԥстазаара иалтцда араҟа. Ахаан гәнаҳара здымыз асабицәа, анацәа, аҽар, аҳәса, ахацәа — шаҟаҩы! Ари адгьыл ахаан иахашҭрыма агрессиа иазыннажьыз агәаҟра! Закәытә гәнаҳароузеи, закә гыгшәыгроузеи имҩаԥыргаз ари аҩыза згәаҧьыз!

О, шәиԥхьыӡ рыгымзааит ауаҩ шьа злам, ашьаӡа иазгәышьуа алаҳәа еиқәатцәақәа!

Абаза сихәаԥшуеит, сихәаԥшуеит длаԥшықәцаны. Иаргьы уи гәеимҭакәан дыҟам, ҳаихәаԥшуеит ҷьара акы ҳаиднакылозшәа. Ҳаихәаԥшуан еицәыӡыз аиҩызцәа, ма аишьцәа еилибакаарц рҭахны, гәрамгарыла ианеихәаԥшуа еиԥш.

— Фикри дудыруазар акәхап? — снаиазҭааит агрессиеи аибашьреи ҳашрылацәажәоз иаалырҟьаны.

— Дсымдыркәа, сашьа ду — саб иашьа! — иааҵьашьаны, ибла ҭшаша ҭбаақәа иҩсыхәаирԥшыз исыдырҟацаланы, исҽаирԥхон акраамҭа.

— Уара дудыруама? — дсазҭааит иҽаамданы.

— Сара саԥсыуоуп…

— Ишпа! — сажәа алгаха сымҭакәан, сааигәыдиҳәҳәалеит игылаз ауаҩы ҭоуҩан, аԥхыӡ далтцызшәа. Адық-дыққәа еисуаз игәытбаа садыргәгәала сахьикыз, ԥхарак хааӡа сцәа-сжьы иаыруан.

— Ҳара ҳанду даԥсыуоуп, — ҽааиҭит далашыѡкҙаны, аха агәыԥшаара иҽеамҭакәа иҽеиҟажеит. Ҳѡызцәа ирҳәара рыздыруамызт, ирзеилкааруамызт рҽаԥхьа имѡаԥысуаз зыхҟьаз.

— Ашьа ахала аҽеадыруеит, — игәырҕьара изнымкыло, снапы инапсыргәытца гәаѡакәа ирынтцаны ишьышьуан, ишьышьуан, раб бызшәала акы иҟәынд-ҟәындуан.

— Амарԥьа, ԥьара ҳкыдшәымкьан! — даахыхәмарит акаԥдан. Аха уи иабеидыруаз шаҟаԥьара аԥсҭазаара ҳкыднаҟьахьоу, шаҟа ҟәара ҳҳыҷәнажьлахьоу.

— Сара ацәҷәырпаҷәа зыхшыѡ рзѡахьоу амшынуаѡ исзууазеи, аха Фикри атцарауаѡ-ажурналист идыруеит ҳҭоурых. Уи итцон, дашьҭан иара убас зыхраҭ шкәакәахаша Аазиз — апоет ду, ҭыԥх дҳаԥхагәышьеит.

— Арахь Египетҟа шәышԥаҷәнагалеи?

— Арахь Ҭырҷәтәылантә ҳаанагеит, ҳмилаҭ ҳмырзырц, ҳмилаҭ ахьз ҳажәлаҳтәит — Абаза.

— Ԥыҭѡык шәҟалару ҭзыла?

— Хар ҳамам, жәа-нызқьѡык ҳнареиҳауп, зегьы ҳееидкыланы ҳаҟоуп, — иҳәеит Исмаил Шәлиман Абаза. — Амала, — иҳәеит уи дычча-ччо, — жәа-нызқьѡык ҳахьыҟоу, сараҙәк схы еилаганы азы схылт акәымзар, егьырҭ зегьы адгьыл иадҳәалоуп! — уи саргьы сарччеит.

— Ѡнутцҟала, хатә ҭаацәала ушԥаҟоу?

— Ҳазшаз ишиҳәара! — иааҭиган иаасиркит патреҭк. — Ари сыԥха лоуп, ауниверситет дҭоуп, — длыхзызо длылацәажәон, абыржәы дызну ақьаад днаныпраарашәа зпатреҭ ску аҙгаб гәкы-ԥшза. Уи инеицарсоу лхы-лҷы лхаччоит, инеициашоуп лԥынтца, алаҳәахзеиԥш лыхцәқәа ԥаны, руак лакьуа лапхьаҟа илықәпсоуп. — Спа ѡажәи хпа шықәса дырҭагылоуп, дынцьныруп. Сара ишубо, — даапышәырччан, — сахьубо сааихьеит, акыр шықәсқәа инеиԥынкыланы капданс аус зухьеит, — илақәа гәыкза даасыхәапшын, — адунеи зыс исыхьсмыршац ыҟам. Атцыхәтәан, 21 шықәса инеиԥынкыланы, слоцмануп... Армарахь аԥсҟы! — аԥсҟы зкыз иахь днахьаԥшын. — Ус икыз!...

— Уажәшьҭа иаарласны ҳаиԥыртцуеит, ххәаа ааигәахеит.

— Аканал нтцәарцу?

— Мап, мап. Алоцманцәа ҳеаҳаԥсахуеит, — иҳәеит, ҳҿаԥхьа иаацәыртцыз ақалақь Исмаилиа далаԥшуа.

— Даара игәахәара дуны исзыӄалеит ҳаибадырра, ҳаицәажәара. Ууаныжьра гәаҕылацәоуп, аха ус иаԥуп аԥстазаараҿ. Сахьнеиуа исыргәырҕап сашьцәа, сыуаажәлар. Ари ҳаибадырра, ҳаиашьара иадырганы аныхҳәаҿа сыхьӡала иаладуркып. Ҳабацәа ражәа ишалоу еиԥш, ага бҕьыци ашьха бҕьыци еиқәшәоит ҳәа, издыруада аамҭала ҳкәакьахь аӡәыр шәыкәнагалозар, — инеисыркит анаԥхьага.

Алоцман ҿыц дызманы иааиз акатер днақәтәеит, ицоз аҕба аҿаԥхьа имчыдаз ҳнапқәа ааимаҳхит. Сыпшуан, акыраамҭа знапы ҟьо инеиуаз Шәлиман Абаза абомбақәеи абзырбзанқәеи идыркарахахьаз ақалақь хәахәа-жьахәа дналалаанӡа. Исмаилиа акырӡа еилаԥыххааз қалақьын, аха Ель-Кантара иузадкыломызт.

Аибашьра аамҭақәа ишьақәдырӄьақәаз, ажьакца гәымбылԥьбараха аԥшәмара зызнауа, еихала-еихытцуаз аихатәы цҳа ду ҳлавсын, ацәҳәыра ҳабжьаланы ҳашлеиуаз, афронт ахы иҭагылоушәа, амца картәаны, абульдозерқәеи амашьынақәеи, аԥслымӡ ҷыҷыра аарҳәны аилажьра иаҿын, рыбжьы хыҵҟьагаха. Зшьапқәа хырӄьаӄьа, зкалҭ ҭбаақәа зыҿырылаҳәаны, аԥслымӡ шыра илаз сахьрыхәаԥшуаз, аԥхӡы сықәнатәон. Иҟартцои, аибашьра ашьҭақәа еимарыжьуама, ма уи иатынхаз аҿеыхақәа еизыргома? Иагьабеизыргеи асҟатәи техника? Абар, лахьхьи Суецнӡа, ааҟтәирахь ахыргәгәарҭа ҳаракырақәа рҟынтәи Синаи аганахь, унапсыргәыцца уаныԥшылоушәа, аҭәыц ықәыршәызар улаԥш итцашәартә еимадыриашоит. Аканал армарахьтәи ахықә аҳаракырақәа бжьаԥҟа-бжьаԥҟаны, аӡы иамариашаны амфақәа рычапара иаҿуп — «Амфибиа-танккәа» рыбжьысырҭақәа. Ана-ара архәҭақәа ахьтәоу (Синаитәи

адгьылбжьахала аганахьала) ООН ар рбираҟқәа арсуп, ирхагылоуп апалаткақәа.

Аканал ахықә ықәыртәааны иқәжьуп аҙатца итыргаз акатерқәа, апаромқәа уҳәа, иҙсози имҙсози аихалыхқәа. Анышәи ажьакцеи ирфаз атехника хырҳа-гарак алаҙамкәа, иаарыцҳаушьартә еилажьуп. Апроблема рацәа рҽапхьа ишьтоуп арабцәа. Алоцман ишиҳәаз еиԥш, шьаҽақәак инаскьаны икылпшуа итәоу Израильтәи ар-мпытцахалаҩцәа рҽанаархо здыруада. Уи аҽазыҟатцара, асҟатәи астратегиатә усурақәа рымҩаԥгара, аканал ареконструкциа азура — артбаара, артцаулара... Арахь иҟәыбаса еилажьу ақалақьқәа...

— Уажәы аканал итысуа аҕбақәа 60 нызқь тонна иреиҳам, арахь афлот азҳара иаҽуп, — иҳәеит алоцман ҿеыц, Абаза итып ааныҙкылаз. — Уажәы изҽу ареконструкциаҿ излазгәатоу ала, 250 нызқь тонна инареиҳау асупертанкерқәа ҭысуа иалагоит. Уи уамашәа ибатәҙам, — иҳәеит уи, — ишыжәбо, иахьа, атехника ианаамҭоу, уамашәа ибатәу шәышықәса раԥхьа ижәбо ацәҳәыраҟны, хытцакыртак змаҙамкәа, амра кацциера ицәгыланы, аҙы иазгәышьуа, махәҽала мацара 173 километр акаршәра жны «Амҩа етцәа» бжьызгаз роуп. Ииашоуп, 120 нызқьҩыкгьы рыпсҭазаара иалнахит, аха иара ҟартцеит.

Аканал аартра аҳаҭыр азы акомпозитор ду Верди идҭан амузыка аҩра. 1870 шыкәсазы, агәырҕаратә аартра амш аҽены, раԥхьа араҟа инагҙан ииҩыз аопера «Аида». Уи инаркны, Карл Маркс ишазгәеиҭаз еиԥш, «Мрагыларахьтәи амҩа ду» — Суецтәи аканал ауаҩытәыҩса изы зтранспорт артериа хадақәа ируакны иҟоуп. Аха арабцәа — Египтаа акрырзалазма! Урҭ нышәжцәан, амҭцқәа реиԥш, ржыгахәқәа ирхаԥсуан, анаҩс иалаҭхацьуаз, знапаҿы иҟаз хазын.

1956 шыкәсазы Египет апрезидент А. Насер аканал анационализациа шазухоз анрылеиҳәа, аимпериализм ишалшоз ашҳам аҟьеит, Суецтәи аканал иақәкны, раԥхьа 1956 шыкәсазы, нас — 1967 азы.

Аимпериализм усҟан аҽезаҟьоз Суецтәи аканал анапаҿы аагара мацаразы акәмызт. Хыҷакыс иамаз изызҳауаз амилаҭ-хаҷәиттәратә ҵысра ахәаҽера акәын.

Аҵыхәтәантәи Израильтәи агрессиа иахҟьаны, аканал ашьапы иҷәҟьан аашыҷәса. Уи аѡнутҵкала 18-20 миллиард доллар иреитцам адунеитә економика иаиуз ахарҵь.

Амра лҭагьалон, ахырҷәҷәартақәа ааныланы итәаз ар ҳархыкәшаны, Суец ҳанынҭалоз. Аха иабаҟоу Суец пшъа, Суец блахкыга. Игылоуп абла ахьҭоу умбо, ашәеиҷәара аҿыкәкәа, ирыцҳахәха. Аѡнеихачапақәа, аулица ҭбаақәа еилапыххаа еилажьуп. Иабаҟоу ишәҭ-хышәҭха аҷбақәа здызкылоз абаҷәаза? Жәашыҷәсала ауаѡытәыѡса маҿамаҿа иеиҷәитцоз, иеибаиркуаз, иапитцоз зегьы мшқәак рыла иҟәыбаса инахысит…

Аҟалақь ахы инаркны атцыхәанынъа, шамахамзар, хәрак зным, еибгоу хыбрак убом. Зны иҟәаш-ҟәашъа, ишхан хьытцәцараҟәаз мѡашьо, рызҭыҵҟәак цәышъа, рызбжак абылра иашәны, ихыжәжәа-хыжәжәа еилагылоуп, рытцаҟа еилабганы еилажьу ахаҳә-мҿыхә узрылымсуа.

Араҟа Асовет жәлар иҟартцаз ацхыраара, Асоветтә арратә мшынтә флот имѡапнагаз аџьаус, иаанарпшыз афырхатцара атәы аҳәара уадаѡуп. Ашоура баапсы, аҳауа хьанҭа агәхьаа мкыкәа, инарыгъеит аканал арыцқьараҟны хадара злаз, зегьреиҳа иџьабааз, ишәарҭаз аус. Шаҟа мина еитцыхтәыз, иҭыгатәыз!

Ҳааскьазгаз аѡызцәа Суец иныжьны ҳлеиуан, иара Суецтәи аҟәтцәа ҳабжьаланы. Амра ашьха цәѡажьқәа инрывалеит. Еилашәшәыцыпхьаъа наҟ-ааҟ апшаҳәақәа ссиршәақәа иппшъахон, еиҳараъак Синаитәи аганахьала. Ажәѡан иалалон афакелқәа рымцабз –анефттә трубақәа афы рытҟьон. Уахьыпшлак — афакелқәа, афакелқәа. Адәы мацара? Мап. арахь аҙы италахьеит анефттгага вышкақәа. Аусура еилашуеит, ирхагьежьуеит авертолиотқәа. Ирыпсахуеит аусуцәа. Ирзааргоит рыфатә-рыжәтә.

Абар, Суеци Акабеи рҟәытцәақәа ирыбжьакнаҳаз Синаитәи адгьылбжьахабжа акалт. Аиқәа анапқәа реипш, наҟ-ааҟ арт аѡҟәытцәак зхагылаз Амшын Ҟапшь ахәдапара ҳалкылшәан, аҙыблара ҳналалеит. Аха Индиаҟа Африкала ҳахыкәшаны ҳцозар ааста, ҽнакала ҳазтысыз аканал ҳамѡа аркьаҽеит 7.630 мшынтә миль.

Ҳлеиуеит нтцәара зқәым ацәҳәыра ҟьантаз ибжьацалоу Амшын Ҟапшь ҳхыланы. Иабаҟоу аҟапшьыра? Аҳауа тахәаҽера упсы ухнахып. Ари аѡыза ашоура макьана сақәымшәацт. Наҟ-ааҟ акьатеилашәеипш Африкеи Азиеи рыцәҳәыра шкәаҕьазра ибжьоу амшын амца иахакнаҳау ақәаҙы иаѡызоуп. Апсыҙқәатцәкьа тахәаҽуазар акәхап, атрым-срымҳәа итыпоит. Урт инырхыкәласуа ирышьтоуп апсаатә. Амра цәыҟапшьҙа, унапы еитцухыр иаанукылап! Ухатцоуп уцәгылозар. Иташаҟәоу адунеи амца шыра ҳашпалашәеи! Иаҳауеи пшак, изаҟаразаалак ҳауак натцысындаз! Абылратә насосқәа аус руеит, амшынтә зыршәрақәа ҟатцаны, аҕба ҳарпсаҳәоит. Амшынз иагьа ишызаргьы — иҙыми. Издыруада ҳапсы еивнагар, ҳатцалеит уи аҙыршәра шаҳә-шаҳәо.

Ахазына, аха ушатцагылоу уатцагылазароуп, уаатцытцыр, ацьыкац улнаҳәоит иҟәашҙа, уцәа-ужьы кылтцәо. Акаиута аѡнутҟа узыѡнагылом, афрына итарҙыз акәҷышь еипш, уѡхахьҳьала уѡнаҷиоит, ашәқәа, ахышәқәа шаартугьы. Ацәа абаҟоу, аиарта узылаиома! Ацәылашамтазы икара-уараха аҕба амтцәыжәѡақәа зыҿрытцакны ицәаз ауаа, зыбз ѡкылзырҳәҳәаз амра итцнарҟьан, еибарыѡуеит…

Иаарту хыҕәрак уахынла унықәиап ҳәа уҟоу. Аҙыжь уалаҳазшәа — аҙаҙа тҟәа-тҟәо — итахәаҽеу аҳауа анаѡс! Изашьтоузеи «Амшын ҟапшь» ҳәа? Схаҷы исзаагомызт.

— Уигьы убарц уҟоуп,—даахәмарит ажәытә капдан, ҳнаставник Андреи Александр-ипа. — Аха иумбар иаҳа еиҕьуп, — нацитцеит уи.

— Ари еицәоу даҽеак избараны иҟоузеи?!

— Ҳыҳ! — даапышәырччеит Ивашьченко. Акрыфара

усгьы изгәаԥходаз. Зыхьк сыԥрысны ицондаз, уаҳа акгьы сҭахымызт. Аха ари ашоураха, аҙыхь уаԥоу ижәит. Ачаи, ачаи, дырԥегьых ачаи. Ачаи зыпсоу уажәоуп ианыздыр!

Ус ԥшак ааҷалеит. Акыр иԥша шаҟәоуп, аха издыруада шьҭа акгьы ҳмыхьыр. Уаҳа умпсыхт. Аҷаанахеит афырҭын, абыб шьҭырббы, ублақәа узаамыртуа, упсыԥ узламга-ԥамго. Абар, амыԛәшәатә. Ариабжьарак акурорт аҟны ҳаҟазаарын. Адәахьы уздәылтцуам, аԥнутҟа узыԥналом. Ацәҳәыра ԥслымҙра зегьы шьҭҳәаны ихоуп. Аиллиуминаторԛәа аумыркыр амыԛәшәатә, иауркыр ахырзаман. Абар, аԥсабара ахазынарақәа зегьы! Угәырҕала! Ари аԥыза есымша иубом, зегьы ираҭәашьам... Аԥшатлакә еиқәтәоит, «оҳ, гәышьа» ҳәа ҳаԥдәылтцзар, иааҳакәыршаны адунеи зегьы ҟаԥшьуп, иаабац, ҳазхыз амшын абаҟоу. Аҙәи-аҙәи ҳԥьеибашьоит, аҙлагара ҳаатытцызшәа, мамзаргьы акарнавал ҳамазшәа, агрим иаҳҷоу соуп зҳәо ҟаза дук ус изыҟатцом! Акаиута усгьы сзыԥналомызт, ԥшак ахьааиуаз мтцәыжәԥак сыҕенытцакны снышьҭалеит. Аҳауа сызхомызт, схәаҷеуан, аԥша шааиуазгьы. Аԥхызбаа сгәыдыҳәҳәало сшынаҳәы-ааҳәуаз, сшыгәаҭеиуаз ацәа сынҭанагалеит. Амцәадара иаргәаҟхьаз сылацәа шынеихьысшьыз, ԥхыҙ пылҳатк сынҭанагалоны, аҙәы кәастҵак сылахь инадирҕәҕәалазшәа, сылахь акы инкылнаблааит. Аарлаҳәа сылацәақәа ааихысхзар, амшын аԥаҙараҷ игьежьҙа, ицыԥцыԥуа иԥцәыртцыз амра ҟаԥшь ду сылахь кылкааны иадцеилон.

Иара амра иақәкны илеиуаз «Поти» аԥынтцахь снаԥшызар, амтцәышә атца еиԥш еимахәахәахьан Амшын Ҟаԥшь. Минутқәак рышьҭахь Баб-ель-Мандебсктәи абжьысырҭа, мамзаргьы, араатәи алегенда излаҳәо ала, «Алаҕырҙ бжьысырҭа» ҳлыбжьалеит.

— Оҳ, гәышьа, уигьы акы, — сҳәан снатәеит, Индиатәи аокеан ицәырнагараны иҟоу сазхәыцуа. Аха ахәыцха самраҙакәа, аршәаа иасуа, ацәқәырпақәа еилартцәиуа, иаахылеит афырҭын. Скаиута зеть хыла-гәыла ие-

илан. Ашоура хҽызааит, егьирахь иҳахьрызеи ҳәа, ашоура зхы аршаҟәахьаз, схы ҭуда, снықәнаны ахсаала снахәаԥшызар, Сомали ааныжьны, адгьылбжьаха Абдель-Кури шыҟоу ҳнеиуан. Ҳнаскьа-цыԥхьаҙа ацәқәырԥақәа шьҭытуан, аԥша аҽаҟьон.

Аҕба ааҳәрым ҳәа «Ацынтәарах» аашьҭхны снықәиеит. Шәҟәи, шкафи, креслои, ҟәардәи зегьы еилаҳахьан, ҭәыцеи чанахи усгьы раԥхьатәи «аҭаҷкәым» иагахьан. Зегьреиҳа ирҕәҕәаны икыдчаԥалаз ҳәа сзықәгәыҕуаз архьшәашәага кыдҩырны иаауеит, аха сыла шааԥшуа сашьуеит! Ателевизори арадиодкылагеи заа илеихьан. Иџьоушьаша, зегь ҭаҟа ианеилаҳа, ишынтәоз рбазшәа, рҽеиларԥсны, рҽеибаркны ишьҭан. Амала, иахьоуп агәра анызга «ахаҭабзиара адырга» змаз ателевизор иаԥсаҭәкьаны ишаҭаз. Уи зкыдчаԥалаз аҭзы ажьы ҭжәаны, ишьҭкьаны аҕьеҩхәа ианкаҳа, аекран ԥжәар, амашәыр ҟанатцон. Хыхь иакәыршаз афанера ԥҽеит акәымзар, уаҳа акгьы амыхьит, закә насыԥузеи!..

— Палубнои команде, аврал!

— Палубнои команде, аврал! — иааҭаҩит зҽеиқәырханы аҭзы икыдырҟацалаз арепродуктор. Ҳаи ҳәа сҩатҷкьан, наҟтәирахьтәи акаиута снықнахххуаны, сшьапы сықәгылаҙамшәа сышьҭкьан, еилажьыз сықрылаҳаит, сзынкьара умбар ҳәа саушәоз. Адәахьы итцәаа-ҭәаауаз аԥшатлакәи, аҙгьы иаанахәаз ақды еиԥш ихыз аҕбеи, арахь ачаландар инрышьклаҳауа Африка иқәу Заурҟани уҳәа сахьыҟоу-сахьану сзымдыруа сшышьҭаз, апҟаҩхәа аҭзы иҩагәыдлаз ацәқәырԥа, иаартыз аиллиуминаторқәа иҩыркылууаан, ацыпхьқәа ҩсҽанаҟьеит. Убасҟаноуп сызлаз ашәиқәара салтцны санҩықәтәа. Аныкәара иалагаз аҳәыс ԥшқа еиԥш, сгыргыруа сыҩдәылтцит.

Аҕба убасҟак иҟаргеаруан, санхәычыз уаргьалакгьы усҟак самыршәцызт. Абагьыр сҽеларԥс икны слаԥшызар, сыбла иабо сызхамтцо, ирҳаз асар реиԥш еижәыланы, зшәаҟьа харчыла иааиуаз ацәқәырԥақәеи аматросцәеи бҕартцахьы еибакны, аиқәпара иаҽын. Иаҽын ао-

кеан иахәланарҙырц зыбжеиҳарак зымнажәахьаз аихатәы кьыба (атрап) аиқәырхара. Еиқәпатцәкьон хыцәнмырха, ирнатомызт. Аидаратә палуба злахыркыз абжа азы иагахьан. Алаапк еипш зшәах ҟәашқәа зҽачы зеықәзыжьуаз ацәқәырпақәа аматросцәа уажәыуажәы ршьапы иныкәырҟьон, аха ирымҩаз аиқәырхагахыхьчагатә маҟақәа иианыркылон, ишәахпсараха наҟ инарытцабаанза. Ари аидыслараҽы аиааира згаз аматросцәа халеит ацҳахь, азыпсы рхьыкәкәа. Ари збаз аокеан хагахан, атцыхәтәантәи зымфа ианыз «Поти», «сара иусырбап» аҳәозшәа, иҟьо иаманы инхылеит. «Саргьы зафам сызтиааз, сымариа убаз цьумшьан, сыҽеустом» ҳәа «Поти» анаатә, ацәқәарпақәа пуа инеиуан, арахь атцәыршы ула ихкылазар иубомызт. Сныкәиеит скаруат, аганкәа сыҽерыларпс икны, Заурҟан иажәабжь гәытшьаагакәа срызхәыцуа. Ус афыртыни атцх лашәи ирылыфуаз тцәаабжьык гәытшьаагаха иаагеит. Итцәаатцәаауан афыртын зыпсеиқәырхагаз амшын псаатә (буревестник). Акраамта аокеан аибафеибагара абжьы алыфуан…

Сара даҽеа дунеик саланагалахьан. Сыҟан сыпстазаара, сыбзиабара зегьы зыдхәалоу, аха исцәыхарахаз сҳаблаҽ Гарп.

…Сан афыр-фыр дхахо, ҳра ду ашәшьыра дытцатәан. Ашьыбжьон ашоураха зыхьк лтахымкәа дыҟам ҳәа, ҳазхахьы сҽынасхеит, сеирыз аашьтыхны. Икәеикәеиуа сназхагылаз ҳзыхь кәапеила иаатаны, ҽамфақәак хьшәашәаза иналбааздарц снеилаҳаит. Аха, лылымкаа аасгәахәын, азна таны ашаца-шацаҳәа сҽаасхеит. Лааигәара сааиуаны снышьацәхныслан, ҽыцха сналымтцаҳаит. Кылт-кылт-кылтҳәа аирыз ахәдапа зыҽекыларчны зҽылазхаз азы хьшәашәаза илсытцалеит.

— Унан, уан ипсыша, — сан днырнытцәааит.

— Бымшәан, сан, — сфеихеит.

Сааҽыхазар, сангьы аирызгьы умбара, ҳафны-ҳашта абаҟаху, зеырназыжьыз ацәқәырпа сытцакьасо тцака сышьтан.

Игәырԥшаагаз сыԥхыз егьырт ахьаақәа сханаршҭуан. Сыбла ихгылан аҭыхәтәаны, арахь амҩа сықәлаанза, Гарԥ снеира. Уа сан дызмадаз анышә снапы ныкәсшьит. Сылаґырз анышә хьшәашәа кылнаблаауан, наунагъа ҳаиқәызтхааз анышә. Закә рыцҳароузеи, закә гәақроузеи испеиԥшыз…

Сан лнышәынтра ааныжьны, сыҩталеит ҳашта ҭбаа-ҭыцә. Акраамта сықәтәан аҭәа ду аҭақа игылоу саб итәарта. Схәыҷы аахыс сыбла зышьцылаз атәарта. Агәара, аҩнқәа гәыблыла срыхәаԥшуан, исыздыртцысуан ахәыцрақәа. Сгәы ҭәыуон… Аҳәы изхатцарыма, лақтәирахь зызқәа ҭып ылызхыз, аамтала ашта ҳамкуа ҳахьтаз, уажәы ԥстазаарак ықам ҳәа. Хыхь абартцан зытрақәа ҳау ажәцарақәа реиԥш, зегьы ҳанхыпраа ҳашпацеи!..Схьагәгәа,аштастытцныс҆ыласхеит,гәылеизлеи — зыпсы ҭоу аҳәгьы илакытца снытцамԥшзакәа. Слеиуан аамтала а҆ҽ҆аҳәа ацәуардынқәа рыла ажь еиқәатцәа зтцыргалоз абаҳча сытцаланы. Снеиуан ажыци амґи насыцрыхо. Сыццакуан, сахьыццакуаз схата исыздыруамызт. Исзыпшын адунеи — адгьыл харахь ацара.

…Аршәаа иасуан аԥшатлакә. Ацәқәырпақәа кшон рыбжьы цәыршәагаха. Издыруада «Поти» аҭыхәтәантәи амҩа иангылатцәкьазар. Ашара абақоу. Апсабара амамеиқәара ахатәоуп. Иҳантеиуа скаиута иҩнатәаз алашьцара инагәылаччеит ацәашьы. Снадтәалеит сҩыга стол, атцкар сарма нап наларпсны. Уажәы-уажәы кәакьк ахьынтә даҽа кәакьк ахь скыдҳалон, хынкылашьа змам аҽура баапс иақәтәоу сиҩызаха. «Скәадыр» сҽахакны сахатәан, асаара сҽыламышьтуа. Сгәы итцәыуоз аҽардон. Аацәылашеит, сҩагылеит схы-сгәы еилыкка, сласъа. Алаґырз зхьыжжуаз абґьыц цәажәон:

Издыруада ацәа сҽастар,
Сгәы ќазтцаша ԥхыз хаак збар,
Цьара гәахәа лашак снатар…
Сыркит аџьныш сеилапах!..

Артҙааа-сыртҙааа ҳәа еибарҳәҳәо,
Ашәтқәа срылпаа срыма ицон.
Сышьтахь сымԥақәа нанызхуаз
Ацәқәырпақәа насхатәон!..
— Нан дабажәгои? —
сан лыбжьы хаа
Џьанатқ бжьушәа
слымҳа инҵаст.
— Имԥа ылихт,
имԥа тҵәыхаа
Дануп, дишьтам аҳәгьы цас...
Сан дыгәжәажәон:
ҳрыцҳашәшьароуп,
Сыҧкәын, сышћа сышћа даажәг!
— Уаћа иҵыҧым, бымгәырԥароуп, —
Илдырҳәомызт уи ажәак!
Иаалыкәыршан ашәтқәа ҷыхон,
Лылабжышқәа нархьыкәкәон,
«Гәнаҳа идым...» ҳәа еицырҳәон,
Арахь ацәқәырпҧ стадырхон...
Ацәа саалтцит, сгәы хьоухьоуа,
Атра иҵыҧо, иҵытцны ицон,
Амрахәага хаа сҷахәмруа,
Сылабжышқәа сҷанарбон...

Саԥхьон, сеиҵаԥхьон. Амра ԥхашьаԥхатцо аокеан иаваланы иԥеиуан, амра зхы ақәкны инеиуаз «Поти» иара шыцәоу иахьҙар хәа ишәозшәа. Аокеан гәрым-чрымуан, агәыԥжәара ду иамаз аћажарц атахны. Дара ратцкыс мыч зманы икылсыз џьаршьазшәа, аԥламқәа, аԥба рҷеагәыдрыжьлома уҳәартә, рҙыршәра фонтан-ха аԥба иаваҙсо ицон. Амра иԥхаз, иаатыз аԥсабара иеигәыргьаны акәзу, мамзаргьы арҵ амшын думбеиқәа ирбаз рзы акәу, аԥсыҙ ҧырқәа наћ-ааћ ицәытцпраауан. Аха аԥламқәа урҵ закәызеи ҳәа иааҳәынгьы ирызхьаԥшуамызт. Урҵ иссацәаз ԥтцамтақәан, акулақәа шеибгоу изыҧразгәоз рзы. Ус, ахы заахаз агыгшәыг

еиԥш, ԍламк хәааззааит. Иҟалеишь, ажәлантԍәеит, ҳәа ҳшыԥшуаз, анаҙараҽ ижәԝан еимҟьараха, аҙыжәпара ааимҟьеит... Аԥсыҙ-аҳәа иапыхьашәаз аҽатцахәы иавсуамызт, иоуман... Уажә уи аҳәа аԍлам ахь имԝаннатԍеит... Иаалырҟьаны иҟалаз ахҭысеилыргаԝцәа-адельфинқәа ахьышәҭ-сышәҭҳәа иаакылҟьеит... Урҭ ҳара ҳҽаԥхьа еиуеиԥшым ақәгыларақәа мԝаԥыргон, иҟалаз атрагедиа акомедиа алхны...

— Уаа шьыжьбзиа. Ажәабжь ҿыц уаҳарц уҭахҙами? — иаагеит Едуард Иван-ипа ибжьы лахҿыхҙа, избац иакәҙамкәа.

— Уаа бзиара збаша! Истахымкәа! — иацтәи ҳаидыслара алытԍшәа сгәарԥханы снеиԥылеит. Иаасиркит ҳусбарта аҟнытәи ииаз арадиограмма. Иаҳәарызеишь ҳәа сыццакы-ццакуа санԥшылазар, уи иаҳәон «Поти» Сахалинҟа адәықәтцара аҽҳәара ахырԥоуп ҳәа.

Абажәхара иаҽу аԍла ытцыԝрны аҙыжь иахьалажьу ахҿарах анахылԍуа еиԥш, иаацәыртцит зпальма рықәцәқәа қымфафыл-қымфафылҙа изықәгыланы, аокеан иаларшәу Миникои — апроказа чымазара баапс адгъылбжьаха.

Атцх каууа еилган, адәахьы ҳтәаны акинофильм ҳахәаԥшуан. Ус, ажәԝан ахь схы ԝышьҭысхызар, амза гәылҭәаа шеишеиуа сылаԥш надхалеит.

— Уԥши, амза амацәаз ахы ишҭацалоу, — дыԝхьасырԥшит исыватәаз Андреи Александр-ипа.

— О, ҳаԥхьаҟа еиҭах ациклон ҳалашәоит, — иҳәеит, даацьоушьартә уамашәақәа иԥшҙаз амза даҭаԥшуа.

Уи ашьҭахь акраамҭа адәахьы стәаны сазыԥшуан ажәԝан. Аԥҭақәа кәыжә-кәыжә ажәԝан еимдырҟьон. Ус, ҳазваз Цеилон, ҏеынеилартцәаны, инахатәеит ишәеиқәараха. Итагәыргәыруан, атцықь-атцықьхәа ахысыбжьқәа гон. Аҽеыԥ-аҽеыԥхәа ажәԝан акалҭ иапыражьыз аԥҭеиқәара иналҟьон амацәыс тцырытцыруа. Цеилон ажәԝан бганы, ақәа леиуеит. Иаҳауеи, қәак тынч иҳазлеир, қәаҙык еизаҳамгарыз.

Ацәыкәбарҟәа реизгарҭа иахьа идырхиеит. Аха, цас иауашәа, иааҳакәыршаны икыдхаҽа илеиуеит. Абар ҳзы антҷәара иаҽуп, даараҙа хаиҵаҳаны ишнаҳҳуагьы. Акыс, Мадрас аҙы шәакәымгәыҧын ҳәа адырра ҳарҭеит. Зыда иҟаҳҭараны иҟоуи! Иҳамҩатәны уаҳа нкыдгыларҭак ыҟам.

Сышхәыцуаз, ацәа сынҭанагалеит. Аҧба азна ачарыц ҟатҵаны Гарҧ ҳгәара сынҭалахт, сыпсы неиҭаскырц. Ашҭа инҭаргыланы, аматҷурҭаҿ, саб дахьышьҭалоз снышьҭалеит. Ашырпазы саныҩагыла, наҟтәирахь апсуа мца абыста уны иахакнаҳан, сан ашҭа рыцқьо дҭан. Дааҩнашылеит ахәыҷы, сшааз лыздырҙомызт, санылба лҽеаасгәыдлыршәлеит дгәырҧьаны, длышъҭысхуаны, ашә даалагылеит сан, аха слырпхашьар ҳәа дшәаны, ахьышәтҳәа днахынҳәит.

— Мама лгәы бзиам, хыхь дышьҭоуп, — даҽын ахәыҷы аҵҳаҳәа ацәажәара.

— Нан, иагьа кәты бзааҙозаргьы иааҙала, урҭ рхәы ачарыц шаҟа бҭаху сара ибыстап! — слышьҭаланы сыҩдәылтцын, иналықәсыргеит сыбжьы, сан лгәы нықастцарц.

— О, шәан ишәыкәхшоу! Уаламкьысын аҳәынтқар имал! Акәытқәа зласааҙара мачхәума, — насаҭалкит деихаччо.

Ус аҽаҩхәа аҧба злақәҽаҳәаз ашаха напҵәеит. Ҳаи ҳәа сҩатҟьеит. Апырсал зыцраҳәаз аҳәагәыжь ҭагәыргәыруа, апырсал аманы илеиуан, ҳгылан Мадрас ҳалапшуа, асқьала ҭацәааанҙа ҳәа. Ашара мачк агын. Сеиҭанықәиеит.

Ҳац-ҳац-ҳац ҳәа, иааигәаҙаны, хәычқәак рыбжьы алашьцара иалыҩны игоит. Изакәи мшәан, ԥхыҙу лабҽабоу? Уажәшьта иԥхыҙугьы иԥхыҙымгьы сцәеилаго салагеит. Игоит аҭамгьарбжьы — ашәаҳәара, акәашара. Саадәылтцзар — аконцерт! Қыдсақәак еидҽаҳәаланы иақәгылоуп ԥшьҩыкҟа ахәыҷқәа, ҳаҧбаҟны иааиз. Аҟәацаҳәа еинкьаны, акәашара иаҽуп — апара ҳашәҭ, апара ҳәа еибарҳәҳәо. Жәиԥшьҟа шықәса

зхытԥуа ʒɣаб цәылдыз-цәабаак дрылагылоуп, знацәа назыртцысрыдашь ҳәа лыбла ҭашәашәақәа ыршаҟьшаҟьо. Ақыдсақәа рхаҷы иқәтәаз, раб иакәхап, даҽа ԥстазааран дызҭаз. Рызегьы, шамахамзар, ихтыз рцәа-ржьы зыԥштәы еиҭазкхьоу аԥьазтә статуиақәа иреиԥшын.

Ашара иаҷын. Ҳрыманы абаɣәаза иҭалон. Мшәан, сыла сажьауоу, изакәи? Излааиз, ианааиз ҳамбаʒакәа, алаҳәақәа ҳаɣба еимырдоит. Аполициа реиԥш, цәыʒда иԥшаауеит, аха ишпа! Ашыжә-сыжәҳәа ианувҟьо унарԥырымтцыр, иусып ҳаɣеиҭа, улақәа ҭырхып. Шәык аартны иахьырбаз ахьышәҭҳәа иныԝналоит, ишәом, ирҳауам. Ашә аркызар — ахышә. Изакә рыцҳароузеи! Ма рыбжьы дыргондаз, рыпсы ʒаны, еимдоит апсаатә еиқәатцәақәа. Дара рыда даҽа ԥсаатәк ыҟам. Иаапсазар акәхап, ара-ана иныкәтәеит иҷажәкуа, иҳашҟьԥышқьуа, ашәы рхьыкәкәа, рымтцәыжәԝақәа хьырвырʒа ирхьнырҳаланы. Ус, ртәык ҳакәызшәа, мамзаргьы ҳдыршәарц рҭахызу — рҽеимарɣәɣәа аҟырра иналагеит, аха ишпа?! Ркьатеиқәа рыɣрапытцәтцәап уҳәап!

Адгьыл анықәгылара ҳазгәышьуа, ҳналбааит амшын иаркарахахьаз ауаа. Сналагылеит ахаан сыла иабап ҳәа сыззыҟамыз ахлымʒаах еиқәатцәа. Ариабжьарак Зоурҟан Золак исзеиҭеиҳәаз жәларык ргәаҟра закәи! Иахьа, акосмос ианашәышықәсоу, ауаԝытәыԝса ихшыԝ, идырра, ихәыцра аамҭа иапыԝланы, анаука-техникатә революциа аныҷио ашәышықәсазы, ари аԝыза игәытшьаагоу агәаҟра, арыцҳара абаанагеи? Мап, мап! Араҟа ус иаалырҟьаны аԥсабара иампытцҟьаз машәырк акәхап. Ҳналалеит наҟ ақалақь агәыжәпара, ҩ-миллионԝыки бжаки зланхо Мадрас. Ҳагәылалацыпхьаʒа амықәшәатә, ахырзаман. Ашьапыргыларҭа умоуа, иҳәынтаԥсҳәынтаԥсʒа аулицақәа ирныпсалоуп асабицәа, ахәычқәа, рыгәқәа ларха-ԝарха ирыниалоуп урҭ амԝақәа аҳәса, ахацәа. Аҟьамсар, агәамсам, аҭифԝы ухлахаҭ аргьежьып — ауац иаганы. Зыԥстазаара иалтцыз ахәылпаз ауп ианрылырго, аха уажәазы иузеилыргом ицәоу,

иԥсу… Ҳазрылҭуам, еилашыкьуеит ақалакь. Еилыхоит авелорикшақәа, амашьынақәа, ацәуардынқәа, ауаа зҭаҳәоу атачкақәа, хкыс иумбара иарбану! Зегьы ццакуеит, аӡын кәыбырқәа реиԥш иҩахь-ҩахьӡа. Ажәқәеи акамбашьқәеи руац рыцрытта аулицақәа ирнуп, инрывалалак нарымҭахырхәоит… Урҭ ахақәиҭра рымоуп, ирфо рԥыхьашәагәышьар. Араҟа анцәахәқәа рацәаӡоуп. Зыԥсы ҭоу зегьы нцәахәык-нцәахәык рымоуп. Уи — лоума, жәума, маамынума, маҭума, ҟызума, хаҳәума, лабоума — досу иалхны имоу иара изы инцәоуп, агәра игоит, дашьапкуеит. Ашьапкырҭақәа — ушьаҷа ахьынеихухлак. Аԥсра иаҷугьы днабылгьар, ашьапкырҭа днаԥыраҳауеит.

Ауахәамақәа гылоуп уахьынаҭыслак! Уахь зыԥсы ззыҩнагалаз, ршьапқәа еишьклаԥсаны иҩнатәоуп, рыԥсы аарылышәшәааншӡа анцәа иашьапкуа.

Аԥьаамақәа, ауахәамақәа рыхиоуп ауаҩытәыҩса инапы иҟанаҭеит узымҳәартә. Аԥьаамақәа рхыбра хыгьежьқәа ҟаҵоуп архитектуратә нсамбылькны, шаҟа скульптуратә хкы еилачаԥоу, шаҟа сахьа хкы еиласоу удмыршанхарцу! Абас еиԥш абаҩхатәра ду змоу ажәлар зҭагылоу атрагедиа иҭагылартә рнагара зылшаз иарбан мчу, дарбан ԥсцәаҳау?

Уахьынаҭыслак ахәыҷқәа ҳәаҟьа-ҳәаҟьаӡа инухьынҳалоит, рнапы наумҭакуа. Урҭ рыбла гәыккәа ҭырхаха иуыцкласуа, унапы иахьынҳало, амла ишакуа удырдырырц рымгәацәа ҳәаҟьақәа аҷаԥс-аҷаԥсҳәа рнап ҩахьқәа рынҟьо иудгьежьылоит, иудхынҳәылоит ирыцхахәха. Уааи, рахәи, транспорти, арма-ҕьырма еивысуа, аулицақәа иԥсаҟыпсаҭәуа ирнуп, еинҟьомеинԥом, зегьы мчыдаха игииуа ишеилоугьы. Зегьы аулицақәа ирнуп, атротуар уанызҭода! Уаҟа ашьапыргыларҭа абаҟоу — аҭаацәарақәа ирынхарҭоуп, ирыпсшьарҭоуп. Иреиҕьу анхаҩы — излыхзаалак қьалак унхәытцалартә аҭзы иззадҟаҵалаз! Аулицақәа рҟны знык зҭып ззылхыз длықәпсаанӡа дантәалазароуп, дҩагылар ицәыӡуеит.

Иналаршә-ааларшәны аулицақәа рҟны иубоит ашәыр, ахаамыхаақәа рыҭицәа. Ажь еиқәатцәа (аҳардан), абанан, ананас, атама ықәжьын амҭ рхыкәласуа. Аха абасҟаԝык млашьы-млагаԝцәа ахьыҟоу, аҙәы акы мҭеирсуа сымбеит. Амца зылҟьо атропикатә қалақь уалахәаҽеып, ҽамԝак аҙы уԥыхьашәом. Аха ана-ара акиоскқәа рҟны иҟоуп пепси-кола, ашәырзқәа, угәы илбааузар. Уимоу, ашьақарзы уҭахызар? Ишубо ашьақар хәтцәқәа ааиларҟьацны, аҙы аарылырхуеит. Изыбжьадырҟьацуеи изҭартәои умбозар — здаҟам арыжәтә…

Уажәоуп зыцқәа еихырԥхьа аулицақәа ирныԥсалаз ауаа ирхашәарыцоз алаҳәақәа зыргәаҟуаз аныздыр. Урҭ «анхацәа» рыҟәцьалқәа, рыԥҳалқәа ирҭалон. Аҙы, аҙы, аҙы! Иԥсуан иҽажәкны, ишабаны. Егьырҭ апроблемақәа маҷызшәа, араҟа аҙыдара иреицәоу ԥсхыхганы ирзыҟоуп. Ахәыҷқәа реиԥш адуқәа аҳәара ԥхаршьоит, аха цьара акы уаадырхәашашәа, ишакәхалак акы зларуҭаша иашьҭалоит. Аиҳараҙак, арикшарныҟәаԝцәа унаргаааргарц ухыхра иалагоит. Аҙәы уиқәтәаны ақалақь узлалаларызеи! Шаҟа рцәымгра, ргәаг шьҭысхуаз итцаку ананамга иқәтәаны илеиԝеиуаз агәымбылцьбаракәа сахьрыхәаԥшуаз. Шаҟа исахьа ҽаастоузеи! Аиҳараҙак урҭ анеилаҙо, ианеилахәҳахәҭуа.

Иаҳауеи, цьара шәаԥыцьаԥк атцаҟа анатәара, аԥсеиҭакра! Сшьапы сзықәгылом, саапсеит.

Аа, ашәаԥыцьаԥ иатцәара ахьаацәыртцыз. Ҳҽынаххеит уахь, аԥстазаара хазгәышьуа, агәыгра ҳаманы. Уи абаҳчара аҭалара мариазар, асҟаԝык цәхәы, аулицақәа ирныԥсалоу, уахь итцамзауази ҳәа сгәы итамшәакәа, ҳнавалазар аихатә гәара атцыс захыԥрааузам. Итагылан қьырмыт ҟаԥшьыла ичаԥаз ԝнык, ахы-атцыхәа улаԥш ахьымзо, ашәаԥыцьаԥ ахашьшьы.

Аҙбарҭа ахыбра. Уи аусзбарҭахь иԝналараны иҟоу ракәхап зҧеиԥш еилызкаарц наҟтәирахьшәа «афилософ-адырԝы» икәшаны итәоу ауаа. Уи имтцоу ашәҟәы чаҟәақәа рыбгьыцқәа еиқәатцәахахьеит ибыбышхахьеит.

Ахәылпазы сыпсы сыманы стыпахь саныхынхә, акраамта асахьа гәытшьаагақәа сыбла ихытуамызт. Шьыбжьхьафан, ҳасасцәа-аусуцәа рыпсы рылалан, ҳакрыфартақны рхәы-рыпхь рхиан, акранырфауаз ирыцхаушьарын. Урт убасқак ргәы шабахьан, рҽатцақәа рыхәцә-пақәа иркылсуамызт, ргәы икылахон. Рнацәкьарақәа рыхәлатцаны иагәтасуан. Иаарбо зегьы рфарц ртаххон, аха ипхашьаны рҽааныркылон. Усқан ирыцхашьаны, иҳамбазошәа, рхы иауҳашьтуан. Рымала иқоушәа анырбалак, ҳарбом ҳәа афатә илахалон илахапсышашәа, ма уамак рфонда. Рцәынха рыкәа, рмагра итартцон…

Рцәа-ржьы иахьынзадыз ргәы дузар акәхарын, рҽапшылара, ргәалақазаара бзиахон. Ишпартахыз ҳамцазо ма акраамта уа ҳақазарц. Урт ршьапқәа уамашәақәа ипоуп, иарууп. Ақәардә иахьашьцылам акәу, ус иртцасу, рытәгәқәа ҩыз-ҩызза, ирытцапсаны илатәоит цақа. Акыс, аҕәтәы палуба еиҕьу изыкәтәаша рыпхыз иалашәахьазу! Чаншьтахь акиносахьа ҳахәапшуан, даргьы пату рыкәтцаны инҳалаҳартәауан. Аха хәычыхәычы ртәартақәа рыҕерыкәырҩрны ртып ахь илеиуан. Афильм ашьтахь, алашара анааҳарклак, икара-ураха, итахәхәа-тахәхәа ицәан. Абзарбзан турқьаргьы иузырҽыхарымызт, аха ҳарпырхагамхарц, ҳшьапцыкә ҳақәгыланы ҳрывсуан,

Атцх ҿааихак қамтцакәа, еиқәыбганы ақәалеира иаҽын. Срызхәыцуан, иахьак ақалақь иалапсаз ауаа, ари амшцәгьаха, рхы абаргарыз ҳәа. Схаҽы исзаагомызт асқатәи уаа—асабицәа, ахәычқәа – ажәҩан зхыброу, адгьыл зцәартоу ахьцарыз. Сыбла ихгылан иҽажәкны ақырра злымшоз алаҳәақәеи урт зхатәази рсахьақәа.

Еҳ, апсабара, апсабара! Ма аира неитцоукындаз, избан асқатәи гәнаха зуқәутцо!..

Иаашеит. Ашьжьымтангьы, амра акыр иҩышьтытцаанза, ақәа зыршәраха илеиуан, итагәыргәыруан ажәҩан.

Ишаахкәаз ҳналалеит ақалақь. Закә насыпыз, мшәан, ирзықаз ажәлар. Ақәа ақалақь азәзәеит. Икәаба, ишьы-

шьы илықәнаргылеит ауаа. Рыԥсы рылалт алаҳәақәа, иҿыхеит аԥсабара! Уахыктәи амш ааилаѡ-еиласра закә еитакрақәоузеи иќанатцаз! Ауаа, акәатақәа реиԥш, ақәарʒқәа иртан, ирыхтәалан. Заќа рзеизгоз аʒы еизыргеит. Хышықәса қәак қәатцас изымбацыз, қәаʒыла зыԥсы еивызго ақалақь ласʒа игылан. Хәышә нызқьѡык зынʒа усурта змамыз ауаа ақәа ирзаанагеит ԥстазаарак, гәыграк. Раҳатақәа тәуп ʒыла — насыԥла. Ақалақь атыʒқәа иркыдырҷаблоуп аплакатқәа «Аџьаус амчыбжь» ҳәа. Ииуль 19 инаркны 26-нʒа Индиа ирылаҳәоуп аџьа амчыбжь. Урт аплакатқәа ирнуп Џь. Неру, Индира Ганди рпатретқәа, рхәамтақәа, атәыла афашистцәа рнапаҿы инашәымган! — ҳәа аиҳабыратә аапхьара.

Аекономика-социалтә еитакрақәа алыршахарц хымԥада инагʒатәуп аиҳабыратә программаҿы иазгәартаз 20 пункт... Акзаареи аџьауси! Агхақәа рылацәажәара мацара иазыриашом атагылазаашьа. Бгеитцыхрас иќоу мѡакоуп — абжьабарбарра ахатыԥан — аус ахь аиасра!

Араќа, анцәақәа шырацәоу еиԥш, апартиақәагьы рацәоуп.

Ажәлар ракәзар, реидкылара, атцарадыррахь ркылгара — апроблема хадақәа ируакуп. Абысҟатәи агәаҟцәа, аулицақәа ирынтәалоу, адгьыл рԥыхьашәар, итцаланы изытцымсрыз! Уажәы адгьылареформа аҟатцара иаҿуп — шаќа ԥсы еиқәнархозеи! Уи шаќа иаманшәаланы, ирласны имѡаԥгахо аџьажәлар рзы разҟык иаѡызоуп.

Ссиршәа иубаша, ахәычқәа, иҳәынтаԥс-ҳәынтаԥсʒа, аќьамсар илаԥсоума, амардуан ицәытцаԥсоума, асфальт шыра иқәыԥсоума, аʒәы дкьаасуа итцәыуабжь узычҳауам. Ранацәа тцыкәкәа-тцыкәкәаны, икараха ианыцәоугьы асабицәа рхала рхы рыжьжьоит, иаарԥыхьашәаз нарҿарыќәшәоит, акгьы хьаас ирымаʒам. Асҟатәи сабицәа кьаасуа иалагар!..

Ҳнеиуан улицак аҟнытәи улицак ахь, кварталк аҟнытәи кварталк ахь, ашышкамс ирылахаз реиԥш, рылтцшьа ҳамамкәа. Ихтыз усгьы ихтын, аха ак зшәыз зегьы неилымхрыда рмилатта шәтца илаҳәан.

Ҳлавалеит еихатә гәарала иҭахкааз, асахьаҭыхра-артистратә (аҳәсатә) коллеџь ахыбра. Аулица нымѡахыҭ иҭагылаз азеиԥшнхарҭа атцыс зкылымпраартә ихкаан. Ашҭа иазымкуа, ишәҭылаҳаз чыҭла иҭаҳәҳәаз, иҙгабцәа анапылампыл иасуан, ихәмаруан, иччон. Ԥсҭазаарак ыҟазаап аасгәахәит урҭ санынрылаԥш. Аха аатгылаха, рыхәаԥшыха узҭодаз, ашьха реиԥш ууаи рахәи ииасуаз уҿерылакны, уцалар акәын.

Ҳазманы илеиуаз ауаа рыҙгьы ҳеаамхны, оҳ, гәышьа хәа ҳанаахьаԥш, ерман уахәамак ҳалагылан. Иран ианытцны Мадрас иааз аерман хәҳахәҭцәа ирыҟатцамҭоуп. Идыргылеит 1712 шықәсазы. Дыѡнатәоуп, аамҭақәа ирыпсаҟьаз жәларык ршәаџьҳәаѡ заҭә, Григориан дхырқәақәо. Аамҭала иабиԥара идыргылаз аквартал ахыбрақәа иахьагьы қьырала ирыѡноуп аратәи аԥшәмацәа, икәа ахьы ҭарԥсоит. Ѡыцьа ихәыҷқәа Англиа атцара иҭоуп. Акыс, даара иааџьоумшьарц залшом уи аҙыблара иаларшәу азатцә ибызшәеи, итцаси, икультуреи ашәышықәсақәа ирыламырҙкәа иахьааиго.

Ауахәама аѡнутҟа анышә иамадоуп уи аԥҭаѡцәа-ахәҳахәҭцәа. Араҟа инышәнап иԥшааит раԥхьатәи аерман журналист — адунеи раԥхьатәи апублицистикатә журнал «Аздарар» («Аинтеллигент») ҭзыжьыз Араҭун Шумавон. Араҟа, 1965 шықәсазы, адунеи аерман журналистцәа иазгәарҭеит уи имшира — сентиабр 30 аҿены. Амшира мѡаԥган адунеи аерман журналистика иамшныҳәаны.

Араҟа аерман коммерсантцәа ахәҳахәҭра мацара акәмызт хыкәкыс ирымаз. Иашьтан аерман бызшәа дыртцара, аерман классикатә литература, акультура рылартцәара.

Згәахәтәы ззынамыгҙаз, зтцыхәтәантәи амѡа иангылаз ауахәама цәѡажә ааныжьны ҳҿылаххеит. Ауаа авеибаҳәа ицон изатцәыз ауахәама. Изхьаԥшуадаз зцәашьы нҭакәи-аатакәиуа уи ашә илагылаз Григориан!

Снеиуан ссиршәақәа ибатәыз архитектура-скульптуратә усумҭақәа срыхәаԥшуа. Сныѡналоит

рцәыргақәтца-тирҭатә хыбра еихҳәа-еитцҳәа ду. Аџьашьатә цқьа! Заҟа гьама ҳаракыла, ҟазарыла, шаҟа ирԥханы, шаҟа гәы атцатцаны иаԥҭоузеи арҭ аԥҭамҭа ссирқәа! Сышԥаналашәеи даҽеа дунеик, ҽеа ԥстазаарак. Уахьыԥшра, узхәаԥшра иудыруеи! Иҟоуп еитаҳәашьа змам амҷлых, абаѡлых, ацәалых, ахьы, араҙны, ахаҳә бырлаш лыхқәа, ус шаҟа хкы, шаҟа блахкыга! Аҟәыҷареи афилософиеи иахьырхытцхыртоу, арҷиареи аҟазареи ирхатәарнаку ажәлар, уажәы унарылаԥшыр, изыԥәшәазеи, анаџьалбеит, умҳәарцу! 200 шықәса Англиа анапатцаҟа аҟазаара! Уи атәыла акыраамҭаҙа из-еинымло, абҕашшара ԥнатцәеит.

Снеиуан схәыцра хьанҭақәа ԥхьацо, амѡа ианыԥсалаз ауаа снарылс-аарылсуа.

«Поти» сыԥхьон — «аѡныҟа», «аѡныҟа»! Схы-сгәы ақәмаҷын, сызлаԥшыз сцәыхьанҭан.

Ҳамѡахь, аокеан ҳмыркәа, ҙык ахьышьтаҳҳша тәылак ыҟам. Ҳахьныруа, раԥхьа ҳанзыдгыло Аден Иемен аҳҭнықалақь ауп, уи ауп гәыҕыртас иҳамоу, аха уи макьана иабаҟоу! Уи макьана 12 уахи-ҿени ныҟәара бжьоуп. Арахь, аокеан иҟанатцац еицәоу — аҕба аркша-аршәуеит, аха уи хьаас измадаз.

Аокеан ҳахьаарыз, амҟәыбақәа реиԥш Иемен акалҭ иахьынҳалаз аѡдгьылбжьахабжак ҳанрыбжьалеит. Амра ахра еиқәылашьцақәа инрыбжьалоны, иѡхалеит ѡыцьа алоцманцәа. Руаҙәк — иаабацыз, иаадыруа Новороссиисктәи алоцман. Егьи, иара ишиҳәоз еиԥш, Владивостокнтәи аҳаирплан даатытцын, ичамаданқәа наргыланы, арахь иҷааихеит, дааит ҷыц лоцманс.

Ашьжьымҭан ҳахьынҙхытцтәкьаз аҟәара ихыԥәгылаз аплакат иааныскит:

— «Бзиала шәаабеит! Даҽеазнык анашәҷаԥшра — дырѡегьых агәаахәара ду ҳазнартысуеит!»

Иҷырҳасуа змагазинқәа ирылатәаз ахәҳахәтцәа ҳшаарбаз, ршьамхы ргеантцаны иааҳадгьежьылон, рмагазин ахь ҳнымѡахытцырц, рыҕерыцхатәны, ажәа лыԥшаахс иҟоу зегьы наҳадгало. Ирзықәпсақәаз тауарк ахә уазтцаар, уи уеизгьы-уеизгьы иугар акәын.

Зхаԥыцқәа анаркотик иарҟаԥшьхьаз уаѡ фархьк дааҳԥырымтцытцәкьеит. Ҳнеиуан Аден ҽыц ашҟа. Ари усгьы дҳацрытцуамызт, ҳаԥхьа атакси дҭалахьан. Мап, иаашаны иуҳәозар, атакси ааанкыланы, ашәқәа ҳзаартны, ҳанҭартәаны, иаргьы дыѡҭалеит.

— Уара ауаа рԥылареи рынаскьагареи уазку, ус ухала уҽазуку? — днаиазтцааит сѡыза.

— Сазкымкәа, аҳәынҭқарра матцураҽы сыҟоуп, — наиатеикит Али иҽамариашаны.

— Ауалафахәгьы уоуеит?

— 32 динар мызкы, — имырхьаацәаҙакәа аҭак ныҟаитцеит.

— Иззы?

— Иааиуа сырԥыланы, ахәҳахәтрахь рнаԥхьара, ралагалара.

Ԥстазаарак зламыз абахәқәа иныркаԥала-аарҽаԥало ирҽаз аԥьмақәа, амра ицәнарббылхьаз ахаҳәқәа инарылсуа, еимдон, рыбжьқәа неиқәырга-ааиқәырго. Рыхәдақәа кылҳәаны, икылԥш-кылзырѡуа, урҭ ирытцагылан амахҽеқәа.

— Ара англызцәа ахьынхоз ауп, аха уажәы ԥсы зхоу англызк дыҟам, — нацитцеит уи, квартал ҭбаатыцәк ахь ҳарԥшуа.

— Еиҳа ианбеиҧьыз, урҭ аныҟаз акәу, уажә акәу?

— Уажәы еиҧьымкәа, ишԥеиҧьым, ҳаԥшәымацәами.

Амала, усҟан, — ицқәа аахирԥьаԥьан, — абизнес ҭәҧәала иҟан, абизнес!

Аҳәсақәа неибынеиԥшны еиқәатцәала еилаҳәан, ршьапы инаркны рхаҟынзә. Урҭ ирҽаршәыз акасы еиқәатцәақәа иргәылԥшны ԥсабарак рбап уҳәо иҟамызт. Аха сфотоаппарат ахы ишынҭаԥшыз, ирҳаны, аҽкьақәеиԥш атҙы иажәлон. Ахацәа зкалтқәа ҭыккаҭыкка аулицақәа ирынтәалаз роума, ачхьап-чхьапҳәа зкалт аҽацәқәа инартапало, игәагәо аулицақәа ирныз роума, уназвалалак рнапқәа ааумтцаркуан. Амра нтагьалоны, ашәваз иавтадырхазшәа, аҙәы иҧызбжьы арепродуктор ииаҭыѡт. Досу ахьгылақәаз рҽылкарыжьын, ала-

маз акра иналагеит. «Аллаҳ ида анцәа дыҟам, Мухамед уи дитцаѡуп» ҳәа еилаҕзуа…

Закә рыцҳароузеи?! Уаазвалалакгьы акы назлоуцриҟьара, ихы ахьеиқәирхара дашьҭоуп.

Хымԥада, аколониатә ҭагылазаашьа урҭ ахәра дуқәа рыннатцеит, ирыцҳанатәит, иланарҟәит. Уи иҟанатцаз аҭагылазаашьа алтцра ус аламала имариоу усым…

Ҳдәыҷәларц хҿынаҳҳоит…

— Сара уаха исфаша сҭахҙами? — дааҳашьклаҳәит ҳашцоз збаз Али.

Али — аҳәынҭқарратә матцура иахагылаз!

Зытра иҭаблыша акапитализм!

«Поти» ҳаԥхьон аѡныҟа! Аѡныҟа!..

Сыбла ихгылан Аԥсны, сахьиз, сзааҙаз сҳабла хәычы, раԥхьа сшьапы зыҷәгылаз ашҭа, сыбжьы зыѡныѡыз ахыбра.

Ҳнеиуан тымитышак хҭысны, аҙыблара ҳалтцны.

1972—1975

АХҚӘА

АЖӘЕИНРААЛАҚӘА

Сымхы 9
Ашьха ʒыхьқәа 10
Аҭынчраз ашәа 11
Аусура ҽыц азы ашәа 12
Апоети апхьаҩи 14
Ауниверситет 16
Абар иахьа слеи-ѡеиуа... 18
Ҳамѳа акоуп 19
Суалпшьа 20
Рапхьатәи аурок 21
«Аҽпышәара» 22
Атҳ каспиа аҟәараҽы 24
Н. Лакоба ипатреҭ 25
Дмитри Гәлиа уахь 26
Иуа 27
Аҭынчра иагоит аиааира 28
Ауаѡ иашәахә мҳәакәа.... 30
Ҽнак ѡ-ныҳәак 31
Амра 32
Гагра 33
Сацәшәом сара апсра 34
«Ааԥын хьыбла ҳапсабара...» 35
«Апша хьшәашәа ашьха иқәсуа...» 36
«Бнапы ҟәымшәышә са ианыску...» 38
Ацәалашәара 38
«Апсны биит, сара бысмбацызт...» 39
«Ашәтҟәа быбышʒа...» 40
«Ажәтцыс ԥыруа хыхь исхалаз...» 41
Ажәак 42
«Схатцкьыс ҳәа сҳәар имцхар алшоит...» 43
«Сыбла бамбо кыр снаскьазаргь...» 44
«Ҭынч сымтәакәа аѳны сындәылтцны...» 45
Аза 46

«Ҽнак бызбеит ҳәа сбеилаҳазар...» 47
«Шьҭа узынхьуазеи ҳәа бысзымҭаан...» 48
«Бышәҭны биит, шьыжьтәи аҙаҙа...» 49
«Ауадаҟны сгәыҫеанҙамкәа...» 50
Ашәҭ 51
«Ауаѡ игәы иҭоу мҳәаҙакәа...» 52
«Ахьхьа-хьхьаҳәа абна илсны...» 53
Сқыҭа 54
Абас ҟалалоит! 55
Абри ԥхашьароуп 56
Ацгәи аҳәынаԥи 57
Уҳәан-сҳәан 59
Имҭгатәуп аѡы 61
Аҟарматцыс 62
Ажәѡашқәа 63
Ҳаѡны гәыргьоит 65
Акьараз 67
Аҭаа 70
Амшын 71
Ацәылашамҭаз 73
Абырҷман 75
Амшын иҭыѡуа исаҳауеит 76
Адгьыл чашәра 80
«Иҟалома, аҭеи иира...» 81
Аапын 83
Аапсы ацҳа 84
Анхаѡ иажәа 87
Ишәаҳәоит агәы 89
Аҙиас 90
«Ацәыргақәҭа азал еимудар...» 91
Уаԥхьа икаҳауа уихымччан 92
Изхарада 94
«Мҽышак шьыжьымҭан сиргәыргьарц...» 95
Хьымцеи ацгәи 96
«Дыҟоуп хыҷәкык имаҙамкәа...» 97
«Пыхьеиԥш, амшын, сухыҷәгылоуп...» 98
Сахьатыхѡык 99

«Аԥша аст, идыды-маҵәысит…» 100
«Раԥхьатәи сыбзиабара…» 101

АԤСҬАЗААРА АЦӘҚӘЫРԤАҚӘА

Сшымшынуаѡхаз 105
Амѡа иатҷәа 131
Раԥхьатәи аибадырра 133
Мѡамш 136
Ақәԥара, дырѡегьых ақәԥара 138
Хи-ԥси, Мамзаргьы уҽеиқәырха,
уҽеузеиқәырхозар!.. 143
Адунеи алаҳаратәи адгьылбжьахеи «европатәи
ацивилизациеи» 147
«Аамҭа – ԥароуп…» 155
Амза еиҭасымҭаз 164
Зыԥсадгьыл гәхьаазгаз 175
Уигьы иахьа аҳә «диԥшьеит!» 179
Аԥсҭазаара ацәқәырпқәа 182
Аԥсадгьыл ма аԥсра! 189
Аԥан умдыркәа, амаршәа узкуам 222

Шамил Хәсин-иԥа Ԥлиа

ИҨЫМҬАҚӘА

Х-томкны
Актәи атом

Шамиль Хусейнович Пилиа

СОЧИНЕНИЯ

В трех томах
Том первый

На абхазском языке

Аредактор *И. Џьениа*
Асахьаҭыхҳы *Р. Габлиа*
Компиутерла еиқәиршәеит *А. Беренџьи*

Аформат 84х108 1/32. Атираж 300.
Иҟаҵә. акь. бҕь. 12,5. Инықә. акь. бҕь. 21.
Аҽаҵапҟа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2